Vincenzo RUGGIERO

NUSIKALTIMAS LITERATŪROJE

GROŽINĖS LITERATŪROS IR DEVIACIJŲ SOCIOLOGIJA

ALK

UDK 820/89.09
Ru 56

Versta iš: Vincenzo Ruggiero, *Crime in Literature. Sociology of Deviance and Fiction.*
Verso, 2003, ISBN 1-85984-482-0

This edition is published with the support from the Open Society Fund – Lithuania, and from the CEU Translation Project of the Open Society Institute – Budapest

Knygos leidimą iš dalies finansavo Atviros Lietuvos fondas ir Atviros visuomenės institutas Budapešte (Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

Iš anglų kalbos vertė
Irena Jomantienė, Daina Valentinavičienė
Redaktorius Vytautas Petras Venclovas

ISBN 9986-850-55-X
ISSN 1392-1673

Vincenzo RUGGIERO

NUSIKALTIMAS LITERATŪROJE

•

GROŽINĖS

LITERATŪROS

IR DEVIACIJŲ

SOCIOLOGIJA

POLIGRAFIJA IR INFORMATIKA
KAUNAS

Turinys

Autoriaus žodis

Kaip ir paaiškinta tolesniuose puslapiuose, šią knygą laikau malonumo, kurį man teikia skaitymas, rezultatu. Žinoma, prireikė gerokai pastangų, kol atrinkau klasikinius tekstus, išgvildenau juose glūdinčias sociologines ir kriminologines sampratas, pagaliau suteikiau visam tam – viliuosi – aiškiai suprantamą struktūrą. Tačiau aš manau, kad paprastai tai, kas parašoma be pastangų, perskaitoma nepatiriant malonumo. Nors ir bergždžiai tikėčiausi, kad skaitytojai šią knygą skaitydami mėgausis, norėčiau paminėti keletą ypatingų malonumų, kuriuos man suteikė jos rašymas.

Pirmiausia verta pakartoti, kad tik tas, kuris patiria skaitymo malonumą, pajunta postūmį imtis rašymo pastangų. Šiuo požiūriu teigdama, kad „dangus turi būti nuolatinis neišsenkantis skaitymas“, Virginia Woolf, regis, neperdeda. Skaitymas išugdo tokią dvasinę būseną, kuri skatina visiškai atsisakyti *ego*. Bet nusprendus rašyti *ego* sugrįžta. Tai antras mūsų patiriamas malonumas, ypač kai daug kartų skaitome tai, ką parašę, ir bandome sau išsiaiškinti, ką iš tiesų turime omenyje. Skaitydami, redaguodami, kartais tobulindami, tampame patys sau teisėjai ir perrašinėti paliaujame tik tuomet, kai painiava puslapyje ima artėti prie to, kaip mes įsivaizduojame savo būsimą knygą. Galiausiai man malonu matyti šią knygą išleistą lietuviškai, – tai tas pats jausmas, kurį patyriau, kai išėjo itališkas leidimas: laimė,

kad dominuojančios kalbos dar negreitai išstums kaip nebereikalingas, nors ir mažiau paplitusias, bet nuostabias kalbas. Širdingai dėkoju kolegoms ir draugams, vertėjams ir redaktoriams, ir, žinoma, šio leidimo leidėjams, suteikusiems man šį malonumą.

Vincenzo Ruggiero

Įžanga

Nors kai kurie sociologai bei kriminologai ir turi laiko skaityti grožinę literatūrą, tik retas kuris ją pasitelkia, kad išsiaiškintų sąvokas, aptartų jas su kolegomis ar perteiktų studentams. Regis, grožinės literatūros skaitymas yra laimingųjų akademijos atstovų privilegija, tų, kuriems pavyksta išvengti didelio darbo krūvio ar įtikinti savo tiesioginį vadovą, jog po itin sudėtingo mokslinio projekto ir tarp karštligiškai įtemptų semestrų jiems reikia laisvesnės, raminančios pertraukos.

Šioje knygoje grožinė literatūra pasitelkiama kaip įrankis sociologinėms reikšmėms nušviesti ir kriminologinei analizei išplėtoti. Nusikaltimų ir nusikaltimų kontrolės klausimai čia nagrinėjami interpretuojant klasikinės literatūros kūrinius. Tai nėra literatūros kritikos knyga, bet klasikinę literatūrą sociologiškai skaitančio sociologo knyga. Suprantu, kad ši išlyga nesušvelnins mokslininkų, nuodugniai išmanančių mano aptariamus autorius ir jų veikalus, rūstybės. Tačiau užbėgdamas šiai kritikai už akių ir norėdamas apsiginti, prisiekiu, jog niekada nepriekaištausiu nusikaltimų romanų rašytojui ar literatūros kritikui, kad, tarkim, jie ignoruoja kriminologinę „tikėtino įvykio teoriją“. Mintis parašyti šią knygą brendo pamažu, atlikus keletą eksperimentų su studentų grupėmis, perskaičius sociologinius-literatūrinius pranešimus konferencijose ir išspausdinus tokio tipo straipsnių akademiniuose žurnaluose.

Sakykime, prieš keletą metų buvau pakviestas skaityti pranešimo „Pagarba kalėjimuose“. Suvokiau, kad geriausiai išryškinčiau idėją, jog pats konferencijos pavadinimas skamba kaip oksimoronas, jei parodyčiau XVIII a. dailininko Giambattistos Piranesi graviūras ir jų skaidres pakomentuočiau sociologiniu-literatūriniu požiūriu. Įrodinėjau, kad Piranesi „išgalvotų kalėjimų“ vizija leidžia geriau suprasti nematomą šiuolaikinių kalėjimų vargo ir prievartos vaizdą geriau nei griežta Benthamo erdvės technika. Teigiau, kad Piranesi kalėjimai, nors ir neturi nieko bendra su ankšta erdve, kelia baugaus košmaro pojūtį. Milžiniška erdvės plynė ir jos suskaidymas, tuštuma ir uždarumas egzistuoja drauge ir jungiasi; Piranesi kalėjimai leidžia pajusti tai, kas nematoma, – sąmonės pančius (Ruggiero, 1991). Kalėjimo erdvė jau neuždara, o be galo išsiplėtusi. Tai iš proto varantis lygių pasidauginimas, labirintiška sienų seka, kai už vienos sienos atsiveria kita, tai laikinos begalybės erdvė, uždara, matematiškai begalinė (Yourcenar, 1978).

Vėliau, rinkdamas medžiagą studijai apie verslo nusikaltimus, aptikau Danielio Defoe kūrinį, nepaprastai puikiai atskleidusį man kitą kriminologinį oksimoroną – „verslo etiką“. Teigiau, kad XVIII a. Anglijoje bedaliai panašiai aptarinėjo ir nuolat svarstė galingųjų nusikaltimus, o valdančiosioms grupėms rūpėjo ne tik nustatyti priimtino ir nepriimtino valdomųjų elgesio ribas, bet ir apibrėžti savo pačių ekonominio elgesio etiką (Ruggiero, 2000b). Defoe kūriniai, ypač jo romanai ir esė apie prekybą, sąžiningą ir nesąžiningą verslą, verslininko elgesį, parodė man, kaip sunku suvokti, kas yra verslo nusikaltimas, kaip tam tikra komercinė ir gamybinė veikla morališkai įteisinama ir pagaliau, kur yra leistinos ir neleistinos ekonominės veiklos takoskyra.

Galutinai apsisprendžiau rašyti šią knygą, suvokęs, kad Howardas Beckeris, kurį daugelis mano kolegų nedvejodami pavadintų legendine mūsų srities figūra, tyrinėjo socialinius ir ideologinius literatūros aspektus, ypač Antonio Candido, įrodžiusio, kad akademinių

dalykų ribas galima traktuoti kaip pralaidžias ir griežtai neapibrėžtas, kūrinius. Candido priešinosi dalykinei specializacijai ir toliau laisvai jungė vaizduotę ir stebėjimus, mokslą ir meną (Becker, 1995). Galiausiai jis perėjo į kitą sritį ir beveik penkiolika metų dėstęs sociologiją tapo lyginamosios literatūros profesoriumi. Juo pasekė ir kiti autoriai: pavyzdžiui, Dolinas (2000), metęs teisės studijas dėl literatūros ir nutiesęs tiltus tarp teisės ir grožinės literatūros mentalitetų. Dolinas tvirtina, kad kanoninė literatūra leidžia patikrinti teisės *nomos*, pateikdama priešingus naratyvus tų žmonių vardu, kuriuos baudžiamoji ir civilinė teisė nustūmė į paribį. Grožinė literatūra tampa ir teisinių išbandymų lauku, ir neoficialiu apeliaciniu teismu (Sutherland, 2001: 26). Apibendrinant pasakojimas ir literatūrinė vaizduotė gali iš esmės sustiprinti racionalius argumentus (Lara, 2000).

Šios knygos autorius nepereina iš sociologijos į literatūros studijas, bet tik skaito klasikos veikalus, iš naujo apmąstydamas kai kuriuos sociologinius ir kriminologinius diskursus ir sąvokas. Sakoma, kad dažniausiai sociologinis literatūros tyrinėjimas bando susieti tam tikrą laikotarpį ar žanrą su socialinėmis sąlygomis arba sutelkia dėmesį į kūrinio ir publikos santykį ar pagaliau nagrinėja autoriaus padėtį ir socialinę funkciją (Candido, 1995). Ši knyga išsiskiria tuo, kad aptaria sociologines ir kriminologines sąvokas „pasakodama istorijas“ (Dow, 1980) – tuos klasikinius pasakojimus, kurie tarsi snaudžia mūsų sąmonėje, kol vėl juos pažadiname, susiedami su savo kasdiene veikla ir mintimis.

Bijodamas įžeisti kolegas, apsimesiu, kad nepritariu Benjaminui (2000a), tvirtinančiam, jog grožinė literatūra yra svarbesnė už sociologiją, nes ji turi žodžius, o žodžiai nugali idėjas. Vis dėlto negaliu neįvertinti tos laisvės, kurią mums suteikia literatūra formuodama jausmus ir padėdama apmąstyti vertybes. Esame įpratę pasaulį matyti pro teisės, o ne pro vertybių ir vaizduotės akinius. Teismai yra

vieta, kurioje vyksta gėrio ir blogio konfliktai, kur „įgudę advokatai gali įrodyti, jog žmogžudžiai yra visai ne žmogžudžiai, o kažkas kita" (Yehoshua, 2000: xiv). Tačiau vaizduotė glūdi kitur – ten, kur žmonės kuria žodžius ir nugali idėjas, sėdėdami prie rašomojo stalo, o ne teisme: „Aš galvoju tik tuomet, kai sėdu rašyti" (Poe, 1980a: 36).

Priešingai nei sociologai, menininkai pasižymi *genius irritabile*; drauge su grožio jausmu jie turi ir stiprų disproporcijos bei iškreiptumo jausmą. „Taigi nusikaltimas – skriauda, padaryta tikram poetui – įaudrina jį taip, kad įprasto suvokimo požiūriu ši reakcija atrodo perdėta, palyginti su pačiu nusikaltimu" (Poe, 1980a: 36). Menininkai mato neteisingumą ten, kur kiti jokios skriaudos neįžvelgia. Todėl menininkų dirglumo nereikėtų painioti su „charakteriu" vulgariąja prasme, o reikėtų sieti su aiškiaregyste neteisybės atžvilgiu; „ši aiškiaregystė tėra aštraus Tiesos–teisingumo, proporcijos–suvokimo padarinys". Pasak Poe (1980a: 36), galų gale „nedirglus žmogus negali būti poetas".

Čia aptariamuose klasikos kūriniuose esama daugiau nei dirglumo, – tai atvirumo jausmas, kurio sociologai ir kriminologai turėtų tiesiog pasimokyti. Tiesa, knygos gali būti rašomos neturint praktinių tikslų, *gratia sui*, iš meilės, o mes jas skaitome dėl malonumo, dvasinio pakylėjimo, žinių praturtinimo ar laisvalaikio užpildymo: niekas mūsų neverčia skaityti grožinės literatūros. Tačiau Eco (2000) tvirtina, kad skaitymas yra ne tas pat, kaip bėgimas ristele ar kryžiažodžių sprendimas. Literatūros kūriniai mus moko interpretacijos laisvės, nes pats kalbos dviprasmiškumas gausina galimas teksto interpretacijas. Pavyzdžiui, romane „Raudona ir juoda" mums pasakoma, kad Žiuljenas Sorelis nueina į bažnyčią ir nušauna madam de Renal. Stendhalis rašo, kad Žiuljeno ranka dreba, jis iššauna vieną kartą ir nepataiko į auką; moteris suklumpa tik po antrojo šūvio. Galima galvoti, kad Žiuljeno drebulys rodo, jog jis neatėjo į bažnyčią ketindamas nužudyti,

bet šiam poelgiui jį pastūmėjo nevaldoma aistros paskata. Kita vertus, galima svarstyti, kad Žiuljenas turėjo ketinimą nužudyti, bet drebėjo todėl, kad buvo bailys. Tekstas leidžia daryti abi interpretacijas. Uždari tekstai išreiškia hermeneutinę tiesą ir gali perteikti mums tikrovės bei likimo pojūtį; hipertekstus skaitytojai gali keisti ir perrašyti, – jie mus moko kūrybiškumo ir laisvės (Eco, 2002). Tokių hipertekstų pavyzdžiai gali būti Christos Wolf (2001) skaitytojams pateikiamos literatūrinės situacijos. Jose nėra objektyvių situacijų, bet mes suvokiame subjektyvias sąveikas, atveriančias galimybę dalyvauti kuriant tekstą ir jo reikšmes per mūsų pačių subjektyvumą arba net pasąmoningai. Net pasakodama Medėjos ir Kasandros istorijas, kruopščiai išstudijavusi mitologiją ir jos įvairias interpretacijas, Wolf leidžia sau fantazuoti, kištis į tekstus ir juos taisyti, – ši laisvė suteikiama ir skaitytojams (Calasso, 2001). Pagaliau invencija yra esminis kintamasis filosofinėje Deleuze'o grožinės literatūros analizėje (1998). Anot Deleuze'o, literatūra nėra nei ekspresyvi, nei reflektyvi, bet diagnostinė (Buchanan and Marks, 2000). Kaip ir filosofijos, romanų uždavinys – kurti sąvokas, dėl kurių visada galima pasiginčyti ar jas naujai apibrėžti, nes „erdvė tarp eilučių" suteikia skaitytojams begalinių galimybių.

Panašių galimybių teikia ir šioje knygoje aptariami tekstai, kuriuos autorius pasirinko, norėdamas nušviesti kai kurias svarbiausias specifines nusikaltimų ir socialinės kontrolės tyrinėjimų temas. Pirmiausia knygoje nagrinėjama politinio smurto sąvoka Fiodoro Dostojevskio romane „Demonai" ir Camus pjesėje „Teisieji". Pirmajame kūrinyje nusikaltimas siejamas su nutolimu nuo krikščionybės, taip pat su moraline beprotybe ir epilepsija. Drauge nagrinėjamos Lombroso teorijos ir jo pagrindinė studija apie politinius nusikaltėlius kaip epileptikus. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad romane esama ir diurkheimiškų užuominų, kai nusikaltimas siejamas su tam tikrais nenu-

matytais įvykiais, lydėjusiais Europos socialinius ekonominius pokyčius pačioje XX a. pradžioje. Užtat, skaitydamas „Teisiuosius", autorius pastebi, kad Albertas Camus politinį nusikaltimą iš esmės laiko socialinių grupių kultūrinio ir moralinio konflikto išdava. Lygiagrečiai aptariama konflikto teorija sociologijoje ir kriminologijoje.

Antrame skyriuje nagrinėjama Cervanteso „Rinkonetė ir Kortadiljas", Johno Gay'aus „Elgetos opera", ir Bertoldo Brechto „Opera už tris skatikus". Šiuose kūriniuose galima aptikti daugelį bendrųjų ir specifinių kriminologijos teorijų. Pavyzdžiui, nusikaltimas siejamas su santykiniu nepritekliumi ir Mertono „inovacija", taip pat su kontrolės nebuvimu. Be to, šiame skyriuje aptariamos įvairios organizuoto nusikalstamumo teorijos, kurių atitikmenis rasime ir skaitydami šiuos tris klasikinius veikalus.

Trečiasis skyrius skiriamas Charleso Baudelaire'o „Dirbtiniams rojams" ir Jacko Londono „Džonui Miežio grūdui"; čia bandoma kritiškai įvertinti „atsitraukimo", kaip nukrypstančio nuo normos prisitaikymo, sąvoką. Nors tradicinėje narkotikų vartojimo ir platinimo analizėje deviacinis prisitaikymo tipas tebėra svarbiausia sąvoka, šis skyrius pabrėžia abiejų autorių įžvalgumą ir nevienareikšmį požiūrį – jie narkotikus labiau sieja su dalyvavimu, o ne su atsitraukimu nuo visuomenės ar veiklos. Skyriuje taip pat akcentuojamas Baudelaire'o ir Londono nesugebėjimas numatyti narkotikų uždraudimo pasekmių.

Ketvirtame skyriuje aptariama nusikalstamumo ir moterų teorijos, kai kurios feministinės kriminologijos sąvokos, pasitelkiant Emile'o Zola „Nanos" istoriją. Penktasis skyrius analizuoja nusikaltimus ir smurtinį rasizmą Jameso Baldwino knygoje „Bliuzas misteriui Čarliui" ir Richardo Wrighto kūrinyje „Savo krašto sūnus".

Aptarus įvairias įprastinių nusikaltimų formas, knygoje toliau gvildenamos kelios pareigūnų nusikaltimų rūšys, taip pat galingųjų nusikaltimai. Šeštajame skyriuje nagrinėjamas Melville'o epinis „Mobi

Dikas" kaip pramonės alegorija, apibūdinanti darbo sąlygas, tuo pat metu ir girianti, ir smerkianti pelną bei vadybą. Čia analizuojami trys skirtingi būdai interpretuoti ekonominius nusikaltimus, kurie visi atsispindi ir romane „Mobi Dikas". Šios interpretacijos susijusios su vidinio, išorinio ir organizacinio nusikaltimo sąvokomis. Septintajame skyriuje tyrinėjamas paskutinysis Thomo Manno romanas „Avantiūristo Felikso Krulio prisipažinimai", gretinant jį su diskusija apie nusikalstamas karjeras ir diferencinę asociacijos teoriją. Pastarosios teorijos analizė apima kai kurias sąvokas, kildinamas iš organizacijų sociologijos, – tai sąvokos, kurias neišvengiamai primena Felikso Krulio karjera. Aštuntajame skyriuje politinės ir administracinės korupcijos teorijos taikomos nagrinėjant nedidelės apimties klasikinį Marko Twaino kūrinį „Žmogus, kuris pakirto Hadlibergo moralę".

Kad skaitytojai, perskaitę tokį kriminalinių veikų sąrašą, nemanytų, jog autorius besąlygiškai pasisako už griežtas bausmes pažeidėjams, dviejuose paskutiniuose skyriuose pateikiamas kritinis požiūris į įkalinimą ir baudžiamojo teisingumo procesą. Devintajame skyriuje aptariamas Octave'o Mirbeau „Kankinimų sodas" ir ištraukos iš Victoro Hugo „Vargdienių". Lygiagrečiai gvildenamos baudžiamosios filosofijos, tarp jų – pelnytos bausmės, reabilitacijos, atgrasinimo, abolicionizmo ir redukcionizmo teorijos. Galiausiai dešimtasis skyrius prisimena Alessandro Manzoni romaną „Pasakojimas apie gėdos stulpą". Šis skyrius yra lyg ir visos knygos išvada, vedanti paralelę tarp to, kaip 1630 metais Milano valdžia susidorojo su miestą siaubiančiu maru, ir to, kaip šiuolaikinei teisei reikia naujų „maro nešiotojų", kad galėtų pateisinti savo veiklą.

Kai kurie literatūros kritikai nagrinėja metodus, motyvus, alegorijas, slaptus psichologinius raktus, archetipinius veikėjus ir lemtingas idėjas (kaip seksualinio švietimo mokytojai aptarinėtų kiaušinėlius, spermą, membranas ir liaukas), visiškai pamiršdami nereikšmin-

gą detalę – jog tai, kas parašyta, gali kartais teikti malonumą (Oz, 2000). Ši knyga yra malonumo, kurį patyriau skaitydamas, rezultatas. Pasak Borgesui priskiriamos frazės, kai kurie žmonės giriasi tuo, ką parašė, aš didžiuojuosi tuo, ką perskaičiau.

1
Atavizmas ir konfliktas: Dostojevskis ir Camus

Jausmus ir mintis audrinančioje, tačiau realistinėje teisingumo vizualizacijoje nėra susikaupusių ir išmintingų teisėjų, šventai apmąstančių kaltę ir nekaltumą, bet joje regime kovotojus, laimėjusius pergalę šiandien ir besigrumiančius, kad laimėtų rytoj. Šitokio teisingumo simbolis yra ne deivė su užrištu ant akių raiščiu ir svarstyklėmis rankose, bet kario ietis (Verges, 1988). Kai kalbama apie politinį smurtą, šis simbolis itin tinka, nes jis asocijuojasi su jėgos panaudojimą įteisinti siekiančių grupių kova.

Politinio smurto analizei kriminologijoje ir nusikalstamumo analizei apskritai būdingi panašūs paradigminiai pokyčiai. Ankstyvieji „politinio nusikalstamumo" tyrimai šią veiklą siejo su klimatu – detalios kreivės įrodinėjo, kad pavasarį ir vasarą revoliucijų įvyksta daugiau nei kitais metų laikais. Kritikai, nesutinkantys, kad tam tikra „kriminalinė flora ar fauna atsiranda dėl konkrečių klimato ar geologinių sąlygų", atkirsdavo, kad revoliucijos įvyksta, kai socialinė raida susikerta su lankstumo stokojančiomis politinėmis institucijomis (Bonger, 1936: 56). Pastarieji kritikai prisidėjo prie pozityvistinės mokyklos numarinimo, tyrimą perkeldami nuo delinkventų prie socialinių sąlygų, formuojančių oficialiai nepriimtiną elgesį. Vis labiau populiarėjant anomijos teorijoms, atsirado tradicija, kuriai buvo lemta įkvėpti daugybę mokslininkų ir deviacijos sociologijos, ir kolektyvinio veiksmo sociologijos srityse. Etikečių klijavimo (*labelling*) ir konflikto teorijos itin paskatino šią permainą ir pamažėle tapo vyraujančiomis politinio smurto tyrimo paradigmomis.

Pasitelkdamas du svarbius Dostojevskio ir Camus literatūros kūrinius, pailiustruosiu kai kuriuos šios permainos aspektus ir dviprasmybes. Taip pat bandysiu parodyti, kad Camus analizės įmantrumas pranoksta daugumos prie šios permainos prisidėjusių kriminologų įžvalgas.

Tegul jie sau šaukia, kad aš reakcionierius

Vienu savo intelektinės raidos momentu Dostojevskis sukyla prieš pažangius Rusijos sąjūdžius ir skelbia tikintis atsinaujinimu per grįžimą prie krikščionybės principų, kaip juos supranta graikų sentikių bažnyčia. Šis atsivertimas tragiškai atsispindi romane „Demonai", kuris iš pradžių buvo spausdinamas dalimis konservatyviame Maskvos mėnraštyje *Russkij vestnik*. Iš pradžių rašytojas sumano pagrindiniu romano herojumi padaryti ateistą, kuris po beprasmiško dalyvavimo pažangiojoje politikoje galiausiai atsisuka į Dievą, kaip svarbiausią būties priežastį. Vėliau Dostojevskis šios idėjos atsisako ir ima pulti vakariečius, t. y. Rusijos liberalus, kurie svajojo Rusiją paversti konstitucine monarchija pagal Vakarų Europos šalių modelį. Tačiau rašytojo puolimas nukreiptas ir prieš revoliucingesnius Rusijos sąjūdžius, kuriuose jis pats kadaise dalyvavo ir kurie pasisako ir prieš aristokratiją, ir prieš kylančią kapitalistų klasę. Suvokdamas, kokią reakciją gali sukelti šitoks pažiūrų pasikeitimas, jis maištingai sušunka: „Tegul sau nihilistai ir vakariečiai šaukia, kad aš reakcionierius! Lai eina jie po velnių" (Magarshack, 1971: x).

Rašytojui pagelbsti toks įvykis: Maskvoje nužudomas jaunas studentas. Jo mirties tyrimas atskleidžia revoliucinį sąmokslą. Žmogžudystę organizavo Sergejus Nečiajevas, Bakunino mokinys, keliavęs po užsienį su suklastotu pasu ir užsiiminėjęs revoliucine propaganda. Grįžęs į Rusiją, jis pasiskelbė Pasaulinio revoliucinio sąjūdžio atstovu ir Maskvoje įkūrė Tautos atpildo draugiją. Šios draugijos struktūra rėmėsi tariamai plačiu tinklu, kurį sudarė „grupės iš penkių narių". Šios revoliucinės kuopelės viena apie kitą nieko nežinojo, nes saugumo sumetimais iš centro jas kontroliavo slaptas visagalis komitetas.

Nečiajevas su draugais nužudė „penkių grupės“ narį, kuris sąmoningai atsisakė vykdyti komiteto nurodymus.

„Demonuose“ [1] ([1871] 1971) Dostojevskis Šatovo žmogžudystę aprašo remdamasis oficialiu pranešimu apie žmogžudystę. Ši žmogžudystė ir kiti įvykiai privertė Bakuniną nutraukti ryšius su Nečiajevu ir atsiriboti nuo beprotiško šios grupės žiaurumo. Savo romane Dostojevskis į vieną krūvą suverčia ir aristokratus, ir revoliucionierius, o jo neapykantą įkūnija Verchovenskis, vaizduojamas veikiau kaip sukčius, o ne revoliucionierius. Kiti revoliucionieriai atrodo kaip karikatūros, iškreiptos miglotų autoriaus idėjų apie tai, koks gi iš tikrųjų yra revoliucinis sąjūdis. „Iš tiesų paties rašytojo smurtinės politinės pažiūros neleido jam teisingai ir išsamiai įvertinti jokio pažangaus sąjūdžio. Jam net nuosaikusis liberalas Stepanas yra velnias, kurį mirties patale išgelbėti galėtų tik atgaila už ankstesnes pažiūras“ (Magarshack, 1971: xiii). Tik tokiems žmonėms kaip Šatovas, kuris kaip ir pats rašytojas atsisako liberalių idėjų ir visa širdimi grįžta prie Bažnyčios, suteikiama išsigelbėjimo viltis. „Šatovas svarstė idėją pasmerkti savo ankstesnius bendrus, kaip padarė ir Dostojevskis, ateities kartoms pasmerkdamas nekenčiamą aristokratą ir ateistą Turgenevą“ (Magarshack, 1971: xiii).

Rašytojas nekenčia priešininkų liberalų ir bjaurisi jais, taip pat ir įsivaizduojamais Rusijos priešais, kuriuos piešia tamsiomis maniakiškos vizijos spalvomis. Jam atrodo, kad Europą krečia politinė karštinė, o revoliucionieriai yra tarsi „pragaro vodevilio“ aktoriai. Buvęs revoliucionierius Stavroginas tampa pavyzdiniu velniu: atmetęs anksčiau skleistas idėjas, jis pasidaro viskam abejingas. Niekas jo nebeįkvepia; jis jaučia vien ledinę tuštumą. „Jei jis tiki, jis netiki, kad tiki. Jei jis netiki, jis netiki, kad netiki“ (Citati, 2000: 331). Kadaise jis žavėjosi „absoliučiu blogiu“; dabar net blogis jam nuobodus. Pažiūrėkime, kaip plėtojasi šis „pragaro vodevilis“.

1 Čia ir toliau cituojama iš: Fiodoras Dostojevskis. *Demonai.* – Vertė A. Antanavičius. – Vilnius, 1997.

Laisvamaniai ir apsišaukėliai

Peterburge apie ponią Stavroginą susitelkęs būrelis žmonių pradeda skaityti pažangius laikraščius ir žurnalus, užsienyje spausdintus draudžiamus traktatus ir revoliucinius pamfletus. Stepaną Verchovenskį užvaldo karštas troškimas įsijungti į opozicinius sąjūdžius, todėl drauge su ponia Stavrogina jie nusprendžia visa siela ir širdimi pasinerti į naują politinę veiklą. Tuo pat metu Stavrogina pareiškia, kad yra pasirengusi įsteigti savo žurnalą ir visą gyvenimą pašvęsti revoliucinei leidybai. Vakarėliuose šnekama apie cenzūros panaikinimą ir rašybos reformą, apie rusų raidyno pakeitimą romėniškuoju, apie vakar ištremtą žmogų, apie riaušes parduotuvių pasaže, apie tai, kad skirtingoms Rusijos tautoms būtų gerai turėti federalinę konstituciją, kad reikėtų likviduoti armiją ir laivyną. Taip pat diskutuojama apie „žemės reformą, apie paveldėjimo teisės, šeimos, vaikų ir dvasininkų panaikinimą, apie moterų teises“, apie savo prabangius namus... „Šitame „naujųjų“ žmonių tunte buvo daug apgavikų“ (Demonai: 21). Būtent šių apsišaukėlių aktyvizmas palengvins užmegzti šio ratelio ir „penketo grupių“ ryšius – rasis vizionieriško idealizmo ir beprasmio smurto, kuriuos Dostojevskis glaudžiai susieja, mišinys. Toliau pamatysime, kad tai darydamas Dostojevskis taiko interpretacinius įrankius, kuriuos pozityvistinė kriminologijos mokykla vėliau pateiks kaip išsamų žinių rinkinį.

Sklinda gandai, kad šis apsišaukėlių ratelis yra ne tik laisvamanybės, ydų ir ateizmo židinys, bet taip pat ir vieta, kur dalyviai nekaltai, maloniai ir linksmai mėgaujasi liberaliais tauškalais. Padauginę išgerti, jie įsiaudrina ir kartą net užtraukia Marselietę. Tačiau svajinguose pokalbiuose apie visuotinę socialinę respubliką ir harmoniją *a la Fourier* dalyvauja ir žmogžudžiai bei vaikų skriaudikai, sakykime, sadistiškasis grupės lyderis Stavroginas.

Šiai grupei priskiriamus nusikaltimus pozityvistinė mokykla pavadintų „prigimties nusikaltimais“, nusikaltimais, pažeidžiančiais du esminius „altruistinius jausmus“ – gailestį ir sąžiningumą. Pirmasis jausmas reiškia bjaurėjimąsi tyčia sukeltu kitiems skausmu, antrasis jausmas suponuoja pagarbą kitų nuosavybės teisėms. Anot Garofalo

(1914), prigimties nusikaltimai skiriasi nuo „policinių nusikaltimų" tuo, kad jie kažką atskleidžia apie vidinę nusižengėlių prigimtį, o ne nurodo ekonomines, institucines ir normatyvines aplinkybes, kurios leidžia tam tikrą elgesį apibrėžti kaip nusikalstamą. Todėl „penketo" nusikaltimai neturi ekonominės motyvacijos, veikiau jie atsiranda iš ypatingos liguistumo formos, kurioje susipina perdėtas sąžiningumas ir žiaurumas. Lombroso (1876: 258) apibūdina politinius nusikaltėlius kaip individus, kuriems reikia kentėti dėl didžio reikalo; šį poreikį sukelia „perdėtai aistringas dėmesys vienai vienintelei idėjai". Lyg užhipnotizuoti šie monomaniakai pasižymi „pakylėtu įžūlumu, būdingu nihilistams ir krikščionių kankiniams"; jie tampa maištininkais dėl per didelio jautrumo. Lombroso aprašo žmogų, kuris tapo anarchistu, išvydęs, kaip darbdavys jaunam mokiniui sulaužė ranką. Arba, anot kito Lombroso pasakojimo, žmonės matė italų anarchistą Caserio verkiantį, kai jis šnekėjosi apie darbininkų skurdą Lombardijoje. Politiniai nusikaltėliai yra isterikai; isterija dažnai reiškiasi perdėtu altruizmu ir perdėtu egotizmu, o tai įrodo, jog „ši būklė yra tik moralinio pamišimo atmaina" (259) .

Vadai ir despotizmas

Svarbiausia penketo grupei yra įvykių kupina naktis, kai nužudomi Lebiadkinai, minia susidoroja su Liza ir padegami namai. Šie įvykiai nustebina tuos organizacijos narius, kurie laiko tokius dalykus nesuderinamais su jų politine programa. Jie ima kaltinti savo vadą despotizmu bei atvirumo stoka ir nusprendžia iš vado pareikalauti galutinio paaiškinimo. Ir jei šis, kaip jau buvo anksčiau, vėl atsisakytų viską paaiškinti, jie išardytų „penketą" ir vietoj jo įsteigtų naują slaptą draugiją „idėjoms skleisti". Naujoji draugija veiktų pagal demokratijos ir lygių teisių principus.

Lyderio Piotro Verchovenskio santykius su kitais grupės nariais gerai išryškina praporščikas Erkelis, kuris, regis, turi misiją ar nurodymus iš kažkur aukščiau. Iš tikrųjų „niekas jokios misijos jam nepatikėjo... Jis paprasčiausiai, visai neseniai susipažinęs su Piotru Verchovenskiu, pasidavė jo kerams". Jei Erkelis būtų sutikęs kokį iškry-

pusį sadistą, kuris įtikintų jį kokia nors socialine ar romantine dingstimi įkurti gaują, ir kaip išbandymas „jam būtų liepta užmušti ir apiplėšti pirmą sutiktą žmogų, Erkelis tikriausiai būtų paklausęs ir taip padaręs“ (Demonai: 455). Erkelis yra fanatiškai, vaikiškai pasišventęs „bendram reikalui“, bet tik dėl to, kad yra fanatiškai atsidavęs Piotrui.

> Įsipareigojimų vykdymas buvo tiesiog poreikis, be kurio negalėjo gyventi šis menkas, nesugebąs savarankiškai mąstyti žmogus, amžinai trokštantis paklusti svetimai valiai, – o, savaime suprantama, tiktai „bendro“ arba „didžiojo“ tikslo labui. ...panašūs į Erkelį mažieji fanatikai tarnavimą idėjai supranta tiktai kaip susiliejimą su asmeniu, jų manymu, esančiu gyva tos idėjos išraiška (Demonai: 482).

Spaudžiamas kitų grupės narių, Verchovenskis paaiškina, kad žmogžudystę lėmė tik asmeniniai motyvai – dėl Fedkos nerangumo apiplėšimas virto žmogžudyste. Jis priduria, kad bet kokiu atveju nėra reikalo būti sentimentaliems, nes Fedka visai atsitiktinai pašalino organizacijai pavojingą žmogų. Paskui vadas pakartoja, kad individualus veiksmas niekuomet neturėtų kelti grėsmės bendram reikalui: individai tėra begalinės grandinės jungtys, ir kiekvienas turi besąlygiškai paklusti pagrindinėms grandinei įsakinėjančioms smegenims.

Verchovenskio bendrai ima rodyti skepticizmo ženklus. Piotras ir toliau pasakoja apie Rusiją, kurią apraizgęs begalinis mažų grupelių tinklas. Sakoma, kad kiekviena grupė, priimdama naujus narius ir nuolat steigdama naujas grupes, siekia diskredituoti vietinę valdžią ir sumenkinti jos prestižą, tarp gyventojų kelti sumaištį, skatinti cinizmą ir viešus skandalus ir pagaliau padegimais, jei reikia, paskleisti šalyje nevilties nuotaiką.

> Argi tai ne jūsų žodžiai, kuriuos stengiausi priminti kuo tiksliau? Argi tai ne jūsų veikimo programa, kurią mums išdėstėte kaip įgaliotinis, atsiųstas iš mums dar visiškai nežinomo ir beveik fantastiško centro komiteto? (Demonai: 459)

Piotras tvirtina, kad nariai veikė vedami beatodairiškos savivalės ir kad dabar apie juos žino žmogus, pranešiantis apie įvykį ir jų organizaciją policijai. Ar centrinis komitetas mitinis, ar ne, dabar jiems

visiems gresia pavojus. Šatovas yra potencialus skundikas, ir jo išdavystė reikalauja „lemiamo“ grupės „sprendimo“.

„Pasiųskime jį po velnių! – kažkas sušunka. O netrukus dėl savo žodžių atgailausiantis Liamšinas pritaria: „Reikėjo seniai tą padaryti!“ Piotras pasiūlo kitą dieną sutemus atvilioti Šatovą į nuošalią vietelę ir ten „su juo susitvarkyti“. Dingstis būtų nelegalios spaustuvės, kurią Šatovas laiko kažkur paslėpęs, perdavimas. Be to, yra būdas visiškai išvengti įtarimų. Piotras papasakoja nariams apie Kirilovą, ketinantį nusišauti ir pažadėjusį palikti laiškelį, kuriame parašys bet ką, ką kiti jam padiktuos (apie šį ketinimą aiškinama vėliau). Pažiūrėkime, kaip Šatovas pateisina savo išdavystę:

> Bet ką gi aš mečiau? Gyvojo gyvenimo priešus; pasenusius liberaliūkščius, bijančius savo pačių nepriklausomybės; minties liokajus, asmenybės ir laisvės priešus, nukaršusius sąstingio ir dvokiančių pelėsių apaštalus! Ką jie siūlo ir ką gali duoti? Senatviška marazmą, aukso vidurį, patį miesčioniškiausią ir patį niekingiausią apkiautimą, pavydu atsiduodančią lygybę, lygybę be jokios savigarbos... (Demonai: 485)

Pozityvistinės mokyklos atstovai tam visiškai pritartų: kaip teigia Lombroso, politinį smurtą sukelia kraštutinis egotizmas, isteriškai susipynęs su svajomis apie lygybę. Tokios svajonės atrodo svarbiausias pateisinimas vidutinybei siekti individualių tikslų. Pasak Lombroso (1894), anarchistai yra neofilai: priimdami visas naujas idėjas, jie tik maskuoja savo intelektinės laisvės stygių. Jie pasisako už kolektyvinį atsinaujinimą, nes bijo savo pačių individualybės. Po Šatovo nužudymo kažkuris kaip apsėstas kartoja: „Tai blogai, tai blogai, visa tai blogai!“ Liamšiną apima siaubinga panika, ir staiga jis suklinka nežmonišku balsu. Piotrui tenka priminti vyrams, kad jų veiksmus turėtų įkvėpti vienintelis tikslas:

> ...kiekvienu savo žingsniu griaukite viską: ir valstybę, ir jos moralę. Liksime tiktai mes, tie, kurie esame iš anksto patys save numatę paimti valdžią: protingus palenksime į savo pusę, o ant kvailių raiti josime. Šito jums nevalia gėdytis. Reikia perauklėti visą kartą, kad būtų verta laisvės. Dar bus daug tūkstančių tokių Šatovų. (Demonai: 508–509)

Epilepsija

Dabar ateina laikas, kai Piotras turi priminti Kirilovui apie savižudybę ir paskatinti prisiimti atsakomybę už žmogžudystę. Piotras nerimauja ir būgštauja, kad Kirilovas gali persigalvoti. Kirilovo pažadas remiasi teorija: nusišaudamas jis taps dievu. Jis aiškina: „Jei Dievas yra, tai visa valia Jo, ir jo valia aš nieko negaliu. Jeigu Dievo nėra, tai visa valia mano, ir aš turiu parodyti savivalę... Aš turiu nusišauti, kadangi mano savivalės viršūnė – nužudyti save pačiam sau" (Demonai: 517).

Kalbėdamas su kitu grupės nariu, Kirilovas pasakoja, kokia sąmonės būsena atvedė jį prie šios teorijos. Jis patiria „amžinos harmonijos akimirkas", skausmingą malonumo jausmą, trunkantį ne daugiau nei penkias šešias sekundes. Tai kažkas nežemiško, ir žmogus savo žemiškuoju pavidalu negali to ištverti: jis turi arba pakeisti savo fizinę formą, arba mirti. Ši būklė – lyg žmogus staiga suvoktų visą gamtą. Tai daug aukščiau už meilę, bet labiausiai gąsdina tai, kad jei ši būklė tęstųsi ilgiau nei penkias sekundes, siela nepakeltų ir žūtų. „Per tas penkias sekundes išgyvenu visą gyvenimą ir už tas sekundes atiduosiu savo gyvybę, nes jos to vertos. Kad ištvertum dešimt sekundžių, turi atsimainyti fiziškai." Kirilovo pašnekovą šis pasakojimas pritrenkia, todėl jis sako: „Ar nuomariu nesergate?.. Esu girdėjęs, kad kaip tik taip ši liga prasideda. Vienas epileptikas man yra smulkiai aprašęs, ką jaučia artėjant priepuoliui... Viskas labai aiškiai primena jūsų harmoniją... Saugokitės, Kirilovai, – nuomaris! (Demonai: 495–496).

Ar tai Dostojevskis? Lombroso taip pat pabrėžia, kad jo „kriminalinio atavizmo" teorija pasitvirtina, kai nusikaltimas siejamas su moraliniu pamišimu ir epilepsija. „Esant nepakankamam smegenų maitinimui ir epilepsijos nualintai nervų sistemai, liguistumas pasireiškia drauge su išsigimėliškumu." (Lombroso, 1876: 237). Kirilovas ir jo bendrai tikriausiai serga „kaukolės skleroze", smegenų hemoragija, nervų ląstelių pigmentoze ir neišvengiamu „priekinių skilčių susiliejimu".

„Penketo" veikla baigiasi, bet ne todėl, kad įrodymai baigiasi kaltės paskirstymu, o todėl, kad vienas narys staiga atskleidžia pa-

slaptį. Liamšinas ištisas valandas tūno užsirakinęs kambaryje; regis, bando nusižudyti, bet jam nepasiseka. Paskui nubėga į policiją: šliaužiodamas keliais, rauda, rėkia ir bučiuoja grindis, šaukia, kad jis nevertas pabučiuoti prieš jį stovinčių aukštų pareigūnų batų. Policininkai jį nuramina ir maloniai su juo šnekasi. Vyriškis iškloja jiems viską, absoliučiai viską: visus faktus, viską, ką žino, nuspėdamas jų klausimus, suteikdamas jiems informaciją, kuri jų nedomina ir apie kurią jie nebūtų sugalvoję paklausti. Tai vėl epileptiko veiksmas: jo veidas iškreiptas, jo ištikimybė ūmai pasikeitusi, jis valdomas prieštaringų tarpinių impulsų. Amžinąją harmoniją, kurią jis rasdavo „penketo grupėje“, dabar jis patiria policininkų akivaizdoje.

Permainų laikotarpiai

Romane „Demonai“ esama daug daugiau nei pavieniai Lombroso teiginiai, siejantys politinį smurtą su individo patologija ir įgimtu nesugebėjimu prisitaikyti. Kriminologai romane gali įžvelgti kitas kategorijas, o karšti anomijos šalininkai jį gali laikyti puikiausia šios teorijos iliustracija.

Iš tikrųjų „penketo grupė“ veikia platesniame socialiniame kontekste ir politinio sąmyšio aplinkoje. Romane pasirodo įvairiausi žemesniųjų klasių atstovai, ir, nors Dostojevskis nė nemėgina slėpti savo šlykštėjimosi jais, jis negali nepažymėti, jog šie individai „visur ir visada atsiranda neramiais suirutės ar permainų laikais“ (Demonai: 385). Šalia vadinamųjų „pirmeivių“ (rašytojo kabutės), visuomet labiau skubančių nei kiti ir turinčių, nors dažniausiai absurdiškus, bet daugiau mažiau apibrėžtus tikslus, Dostojevskis mato minią. „Bet kokių permainų metu šita šunauja, kurios esama kiekvienoje visuomenėje, sukyla, ir neturėdama jokio tikslo, netgi pačių menkiausių minčių, ima visu smarkumu bruzdėti, nerimauti“ (Demonai: 385). Ši nekantraujančių individų masė, pati to nesuvokdama, beveik visada tampa valdoma mažos konkretų tikslą turinčios „pirmeivių“ saujelės, ir būtent jie „siuntinėja visus tuos pašlemėkus, kur tiktai užsimano, jei tiktai patys nėra visiški idiotai, ko, beje, irgi pasitaiko“ (Demonai: 385). Šių „padugnių“ socialinė sudėtis, kaip ją pateikia rašytojas, gal

ir nebyloja apie jo sociologinį įžvalgumą, bet ji gerai apibūdina permainų laikotarpio anomiją, kuri turbūt sukelia nepasitenkinimą ir smurtą:

> Liūdnai, bet išdidžiai šypčiojantys žydeliai, kažkokie atklydę šaipūnai keliautojai, tendencingi sostinės poetai, poetai be tendencijų ir be talento, bet apsivilkę surdutais, apsiavę varveliu išteptais batais, majorai ir pulkininkai, kurie juokiasi iš savo laipsnio beprasmybės ir pasišovę už vieną kitą pridėtą rublį tuojau pat nusisegti špagą ir persimesti į geležinkelį raštininkais... begalė seminaristų, moterys, pačios savo pavyzdžiu keliančios moterų klausimą, – visa tai staiga pas mus paėmė viršų. (Demonai: 386)

Todėl „penketo grupių" smurtą taip pat galima traktuoti kaip ypatingą „permainų laikotarpio" apraišką, kai darbo pasidalijimas (pasitelksiu Durkheimo (1960) argumentą) nebekuria socialinio solidarumo ir tampa anomiškas.

Būtų nepadoru teigti, kad Dostojevskio literatūros šedevras „Demonai" išreiškia esminę slinktį nuo ankstyvojo pozityvizmo prie anomijos teorijos nagrinėjant politinį smurtą. Romane Dostojevskis atspindi savo paties politinių ir filosofinių pažiūrų pokytį, grįžimą prie religijos, kurį lydėjo tulžinga „minios", „padugnių" ir juos vedančių „liberalų" kritika. Tam tikra prasme „Demonai" atspindi paties autoriaus intelektinės raidos trajektoriją: iš pradžių ji optimistiškai džiaugsminga, tarsi pasakotojas būtų nežinojęs jos tragiškos pabaigos" (Borges, 1999: 517).

Antrasis šiame skyriuje aptariamas literatūros kūrinys, analizuodamas politinį smurtą, peržengia perėjimo nuo pozityvistinės prie anomijos teorijos problematiką ir priartėja prie konflikto teorijos, ją pranokdamas įžvalgų rafinuotumu.

Teisieji

Camus adaptavo Dostojevskio „Demonus", suteikdamas jiems problemiškesnį pavadinimą „Teisieji" (Camus, *The Just*, 1984); tai teatrinė romano versija, pirmą kartą suvaidinta 1959 metais. Naujausias pjesės pastatymas neteisingai išvadintas „nepadoriai pasenusiu", o pjesę

patarta išmesti į nebeaktualaus intelektualinio teatro šiukšlyną (Wassenaar, 2001: 19). Šis pastatymas buvo taip skubotai nurašytas dėl politinio smurto sąsajų su marksizmu, tariamai atgyvenusia filosofija, tačiau ši sąsaja nukreipia dėmesį nuo šių laikų religinių, etninių ir kitų grupių smurto apraiškų. Jei atsižvelgsime į tokių grupių veiklą, „Teisiųjų“ svarba mūsų laikams taps akivaizdi.

Pjesė pasakoja apie socialistinės revoliucinės kuopelės organizuotą sprogimą Maskvoje, kurio metu žuvo caro dėdė didysis kunigaikštis Sergejus. Joje taip pat atskleidžiamas asmenybių ir incidento ideologinių pateisinimų susidūrimas, o paskutinioji dalis skirta teisinėms pasekmėms.

„Laisvė bus kalėjimas, kol liks neišlaisvintas nors vienas žmogus.“ Revoliucinės kuopelės nariams būdingas rimtas didaktiškumas, jie siekia „pagreitinti Rusijos žmonių išlaisvinimą“. Jie nori, kad Imperijos Teismas žinotų, jog jų teroro valdžia tęsis, kol šalis nebus grąžinta liaudžiai“ (Teisieji: 166). Nors šią plačią politinę programą išpažįsta visi nariai, tarp jų, kaip asmenybių, esama visiems politiniams sąjūdžiams ir grupėms neišvengiamų prieštaravimų. Pavyzdžiui, Kaliajevas yra taip pat vadinamas Poetu: kai kurie mano, kad šitoks vardas netinka teroristui, o kiti laiko jį idealiu, nes visa poezija yra revoliucinė.

Individualizmas susikerta su kolektyvinės drausmės būtinybe, kai Stepanas maldauja Kaliajevo leisti jam mesti bombą: „Tu žinai, kaip man tai svarbu“. Tačiau pastarasis atsako „ne“: įsakymas yra įsakymas. Nedalyvaujantys operacijoje turi laukti savo kambariuose: „Tai nelengva, bet tokios taisyklės“ (Teisieji: 171). Kaliajevas sako, kad per karą japonai niekada nepasiduodavo: geriau jau nusižudydavo. Bet jam prieštaraujama, kad savižudybė nėra išeitis. Tik save labai mylintis žmogus gali taip pasirinkti, o tikras revoliucionierius negali savęs mylėti.

Meilė ir neapykanta, gyvenimas ir mirtis susikerta priešiškai nusiteikusių Stepano ir Kaliajevo dvikovose. Pastarasis teigia mylįs gyvenimą ir būtent *todėl* įsitraukė į revoliuciją! Pirmasis atkerta, kad jis mylįs kažką daugiau nei vien gyvenimą: jis myli teisingumą. „Aš atė-

jau nužudyti žmogų, o ne jį mylėti" (Teisieji: 175). Jam primenama, kad vienas pats ir be jokios priežasties jis nežudys. Jis žudys drauge su bendraminčiais Rusijos liaudies vardu! Jie visi žudo tam, kad sukurtų pasaulį, kuriame nebebus žudynių. Jie turi prisiimti nusikaltėlių vaidmenį, kol žemėje neliks nė vieno kalto.

Kartais juos užvaldo nerimas, pagalvojus, jog tenka būti žmogžudžiais. Tačiau jie suvokia, kad jų pasirinkimas taip pat veda prie mirties, ir tai juos padrąsina. Jie jaučia, kad duoda daugiau nei ima.

Doros nuogąstavimai verčia ją virpėti iš jaudulio: juk prieš nužudydamas didįjį kunigaikštį Kaliajevas akimirkai turės į jį pažvelgti. Žmogus yra žmogus: o gal didžiojo kunigaikščio švelnios akys, o gal jis šypsosis ir nuolankiai žiūrės į žudiką. Kaliajevas atsako: „Aš naikinu ne jį... Aš naikinu tironiją" (Teisieji: 177).

Pirmasis bandymas nepavyksta, nes Kaliajevas pastebi vaikus didžiojo kunigaikščio karietoje. Jis negali žudyti, nes tuomet revoliucija pasibaisėtų visa žmonija. Jam prieštaraujama, kad revoliucionieriai pakankamai myli žmoniją, todėl turi teisę jai primesti revoliuciją, kad išgelbėtų ją nuo pačios savęs. Viena vertus, klaidinga manyti, kad viskas pateisinama: „mūsų žuvo tūkstančiai, kad įrodytume, jog *ne viskas* pateisinama" (Teisieji: 187). Kita vertus, didysis kunigaikštis bus nužudytas, nes jo mirtis padėtų priartinti dieną, kai Rusijos vaikai nebemirs iš bado. Kaliajevas pabrėžia, jog nors jis ir pasirengęs žudyti, kad nuverstų tironiją, savo bendražygio žodžiuose pajunta kitokios tironijos grėsmę, ir jei įsivyrautų ši naujoji tironija, tada jis taptų tikru žudiku. Revoliucija turi savo garbę, – priduria jis. Jam atkertama, kad garbė yra važinėjančių karietomis prabanga.

Antrasis pasikėsinimas sėkmingas, tačiau netrukus Kaliajevas atpažįstamas ir areštuojamas. Kameroje jis kalbasi su kitu kaliniu Foka, kuriam prisistato kaip socialistas revoliucionierius. Foka apstulbęs netikėtai komiškai klausia: „Kam jums to reikia? Jums užtenka būti savo vietoje ir mėgautis gyvenimu. Pasaulis buvo sukurtas jums, džentelmenams". Kaliajevas didaktiškai aiškina: „Jei Rusija būtų laisva, tu čia nesėdėtum...mes būtume broliai, teisingumas padarytų mūsų

širdis tyras ir nekaltas". Bet Foka pastebi: „Atrodo labai kvaila pakliūti į kalėjimą dėl tokios idėjos". Nėra prasmės kalbėti apie broliavimąsi: Foka yra kalinys, tačiau jam pasiūlė koriko darbą. „Už kiekvieną pakartą man nubraukia vienerius kalėjimo metus... man tai tinka." (Teisieji: 205–206).

Kova dėl gyvenimo siunčiant myriop kitus: šis nepakeliamas prieštaravimas išryškėja paskutinėje dalyje, kai Kaliajevas laukia egzekucijos. Ar tai vienintelis kelias rasti ramybę? Mirti? Tai tegul jis miršta, bet greitai, kažkas pareiškia. Galų gale pratrūksta Dora: „Mirtis! Kartuvės! Ak, visada mirtis! Jei mirtis yra vienintelis būdas, mes pasukome ne tuo keliu. Teisingas kelias veda į gyvenimą, tą gyvenimą, kur šviečia saulė. Negalima juk visą laiką šalti". (Teisieji: 221).

Kelios minutės prieš egzekuciją Kaliajevas atrodo laimingas: būtų perdėm neteisinga, jei jis nesijaustų laimingas mirdamas, atsisakęs laimės gyvenime. Jis gana ramiai prieina prie ešafoto, užlipa laipteliais, ir „jį pasiglemžia tamsa". Galima matyti tik drobulę, kurią korikas užmauna jam ant galvos. O paskui?

> Siaubingas duslus bumbtelėjimas... Argi nesuvokiate, kad šiandien yra mūsų pateisinimo diena! Šiandien įvyko kažkas, kas yra mūsų įrodymas, mūsų revoliucinio reikalo įrodymas. Jis jau nebe žmogžudys! Klaikus duslus bumbtelėjimas! Tai ir viskas... vienas bumbtelėjimas, ir jis vėl paniro į vaikystės džiaugsmus! (Teisieji: 226).

Tiesa, revoliucionieriai myli kitus žmones, bet nelaiminga meile, sako Dora. Revoliucionieriai yra taip nuo jų nutolę, užsidarę savo mažuose kambarėliuose, paskendę savo mintyse: o ar juos myli žmonės? Ar žmonės žino, kad revoliucionieriai juos myli? Revoliucionieriai myli iš tikrųjų: jie atiduoda viską, viską paaukoja, nieko už tai nesitikėdami. Jie neprisimena, kaip atrodo vasara, nes rinkdamiesi mirtį, jie renkasi amžiną žiemą. Pasaulyje yra šilumos, bet ji skirta ne jiems – jie yra „teisieji". Dora trokšta pateisinti savo pasirinkimą, ji prašo, kad jai būtų leista mesti kitą bombą, nes ji „jau nebe moteris, ji lygi su kitais". Ji mes bombą, ir vieną šaltą naktį jai užners tą pačią kilpą – ir viskas bus lengviau.

Grupės interesai ir dar daugiau

Konflikto teoretikai teigia, kad valstybė, kaip organizacija, neatstovauja visos visuomenės vertybėms ir interesams, bet tik apibrėžtų grupių interesams – grupių, kurios turi pakankamai galios kontroliuoti valstybės veiklą. Teisė neatspindi elgesio normų, o tik vyraujančios kultūros normas (Sellin, 1938). Šiame kontekste galima sakyti, kad „Teisieji" kraštutine forma išreiškia smurtinį dviejų elgesio normų kodeksų susidūrimą. Revoliucinės kuopelės nariai yra pasiskelbę atstovais tokių socialinių sluoksnių, kurių interesai skiriasi nuo valdančiųjų sluoksnių interesų. Tačiau panagrinėkime konflikto teorijos principus nuodugniau ir pabandykime juos pritaikyti Camus pjesei.

Konflikto teoretikų požiūriu, žmonės yra iš esmės į grupes besiburiančios būtybės, todėl socialinis gyvenimas yra nuolatinė konfrontacija. Sakoma, kad individai jungiasi į draugijas pagal bendrus interesus ir kolektyviniais veiksmais siekia tuos interesus realizuoti. Šios draugijos ar grupės nuolatos kovoja, kad išlaikytų ar pagerintų savo užimamą vietą, sąveikaudamos su kitomis grupėmis. Todėl konfliktas laikomas pagrindiniu ir svarbiausiu tęstinio ir nuolatinio visuomenės funkcionavimo procesu. Skirtingų interesų siekiančių grupių konfliktas itin matomas įstatymų leidybos politikoje, kur formuojami priimtino ir nepriimtino elgesio apibrėžimai.

> Taigi visas įstatymų leidybos, įstatymų pažeidinėjimo ir įstatymų priežiūros procesas tiesiogiai rodo gilius bei pamatinius interesų grupių konfliktus ir bendresnio pobūdžio grupių kovas dėl valstybės policinės galios kontrolės. Šiuo požiūriu nusikalstamas elgesys yra mažesnės galios grupių elgesys, grupių, neturinčių pakankamai galios įtvirtinti ir apginti savo interesus bei tikslus per įstatymų leidybą (Vold et al., 1998: 235–237).

Regis, Camus revoliucionieriai neteisėtą smurtą su pasitikėjimu naudoja todėl, kad būtent galingos įstatymų leidybą kontroliuojančios grupės tokį smurtą apibrėžia kaip neteisėtą. Teigdami, kad kunigaikščio Sergejaus mirtis užkirs kelią badaujančių Rusijos vaikų mirtims, jie optimistiškai tiki, kad netrukus jų atstovaujamos socialinės grupės pakeis įstatymus, ir jų nusikaltimai bus suvokiami kaip ne-

kaltumas. Galbūt mažos grupės, kuriose jie veikia, ir negalės greitai aukštyn kojom apversti teisinių apibrėžimų, bet jie tvirtai tiki, kad jų veiksmai darys įtaką socialinei dinamikai apskritai ir savo ruožtu paskatins iš naujo apmąstyti kriminalinį elgesį. Panašiai teigia ir konflikto teoretikai: politinė veikla apibrėžiama kaip nusikalstama, jei ji susijusi su iššūkiu valdžiai (pasisakant prieš, nepaklūstant ar smurtaujant) arba bet kokia kita veikla, kurios valdžią turintieji negali toleruoti (Turk, 1982).

Politinės nusikalstamos veiklos prasmę apibrėžti yra savaime sunku, tačiau „paprastai valdžiai naudinga pasilikti sau kaip įmanoma daugiau interpretavimo laisvės, nustatant neleistiną politinę opoziciją“ (Turk, 1982: 62). „Teisieji“ už savo veiklą užmoka egzekucija – kraštutiniu tokios interpretavimo laisvės pavidalu, ir tai skatina juos manyti, kad jie turi rimtą šansą radikaliai pertvarkyti valdžios struktūrą. Tačiau jų veikla nėra imanentinė tokios pertvarkos forma, nes jų nužudytas žmogus tėra tos valdžios struktūros simbolis, pakeičiama ikona, o pati valdžia lieka nepažeista. Jie padaro tai, ką Turkas vadina „veiksmo propaganda“, t. y. tokius veiksmus galima atlikti kaip daugmaž apgalvotus taktinius ėjimus, pateisinančius retkarčiais pasitaikantį nuosavybės ar gyvybės sunaikinimą. Jų „propaganda“ yra revoliucinė kibirkštis, kuria siekiama įžiebti plačios opozicijos gaisrą. „Tokia opozicija yra apskaičiuota, organizuota ir gali vesti prie galingos revoliucijos arba sunaikinimo. Pasitvirtinus pirmajam scenarijui, buvę nusikaltėliai taptų naujosios tvarkos vadais“ (Turk, 1982: 107).

Kaip tik dėl to, kad šie buvę nusikaltėliai gali tapti naujosios tvarkos lyderiais, „teisiesiems“ kyla prieštaringų jausmų. Kad naujoji tvarka nepavirstų nauja tironija, ji turi būti ir moralinė. Žinoma, visados galima paneigti tvirtinimą, kad „privilegijuotųjų padėtis remiasi teise, o ne galia“. Tiesa ir tai, kad kova dėl valdžios yra konstanta, todėl „politinis pasipriešinimas bei smurtas yra esminis valstybės dėmuo“ (Turk, 1982: 167). Tačiau net kai revoliucinis smurtas yra vienintelė likusi alternatyva (Roebuck and Weeber, 1978), kyla pavojus, kad jis tik sustiprins nežmoniškumą, kurį siekė įveikti (Cruickshank, 1984).

Šiuo klausimu Camus labai subtiliai praturtina konflikto teoriją, kurios apibendrinančios tezės kartais dalyką gerokai supaprastina. Jis smerkia revoliucionierius, išreiškiančius „savo dorybės beprotiškumą ir destruktyvumą“ ir kurių moralė veda prie abstrakcijos, aklumo, fanatizmo ir galiausiai neteisingumo. Atsakomybė už karus, kankinimus ir smurtą tenka abstrakcijos blogiui (Brombert, 1999: 111). Camus taip pat atmeta bet kokią maišto formą, susijusią su ribų peržengimu, ir kritiškai žiūri į istorijos neišvengiamumo doktrinas, nes čia kalbama apie tokį „ribų peržengimą, kai žmonės nebetiki Dievu“. Idėjos, kurioms trūksta žmogiškos šilumos ir kurios įkalina bei išnaudoja žmones, užuot jiems tarnavusios ir juos išlaisvinusios, kelia rašytojui įtarimą (Cruickshank, 1984: 18). Camus pamoka konflikto teoretikams ta, kad esama dvejopų politinių konfliktų: vieni pabrėžia istoriją, kiti – žmoniškumą. Istorijos akcentavimas naikina visas ribas žmogaus veiksmui, nes pati istorija tampa aukščiausia to veiksmo moralumo teisėja. Istorijos neišvengiamumo įkvėptos revoliucijos paveldi „teisę bausti“, teisę, kuri atimama iš nugalėtųjų, o įvilkta į religijos skraistę bausmė padaroma visatos centru. Šios revoliucijos išpažįsta žmogaus kaltės ir istorijos nekaltumo doktriną (Camus, 1965).

Maištas kvestionuoja priemones, kuriomis siekiama socialinio teisingumo; maištui reikia ribų, kad nebūtų sunaikintas pats idealas, kurį trokštama įgyvendinti pasaulyje. Žmoniškumo iškėlimas maištą daro kūrybišką ir veda jį prie vienybės, o istorijos pabrėžimas – prie pretenzijų į totalumą. Rodos, „teisieji“ svyruoja tarp šių dviejų konfliktų tipų. Pripažindami istorijos sprendimą, jie drauge jaučia, kad yra ribos, kurias peržengus jų maištui ims trūkti tos šilumos, kuria jie ketino apgobti ateities visuomenę. Tuo pat metu frazę „mes esame“ jie pakeičia fraze „mes būsime“, šitaip atidėdami ateičiai tikslų šių ribų nustatymą. Jie, kaip ir daugelis žmonių, atsisako būti tuo, kuo yra, pastebi Camus (1965: 420). Ar šis atsisakymas ragins visiškai sunaikinti save ir kitus, ar „visi maištai bus vykdomi pateisinant visuotinius žudymus, o gal atsisakę neįmanomo nekaltumo, jie ras protingo kaltumo principą?“

2
Nusikalstamumo organizavimo formos: Cervantesas, Gay'us ir Brechtas

Miguelis de Cervantesas, Johnas Gay'us ir Bertoldas Brechtas nepainioja nusikaltėlių profesionalų su organizuotu nusikalstamumu; būdvardis „organizuotas“ jiems nereiškia nusikalstamos veiklos rimtumo. Šiame skyriuje aptariami autoriai subtiliai supranta struktūrinius elementus, pagal kuriuos nustatomos dvi atskiros „profesionalaus“ ir „organizuoto“ nelegalumo kategorijos. Čia nagrinėjami kūriniai išryškina įtampą tarp struktūrizuotų nusikalstamų organizacijų ir savarankiškų pažeidėjų, kaip ši įtampa veikia vienos ir kitos rūšies nusikaltėlių neteisėtas rinktis; taip pat bandoma išsklaidyti šioje nusikalstamos veiklos srityje egzistuojantį apibrėžimų chaosą.

Vagių brolija

Cervanteso „Pamokomas noveles“ (*Novelas ejemplares*) galima laikyti brandžiausiu autoriaus rinkiniu: novelės pasižymi labai sąmoningu ir rafinuotu literatūriniu meniškumu, o jų stilius – glaustas, gyvas ir tiesus, – jomis autorius išreiškia ištikimybę šūkiui, kurį „Don Kichote“ pakartoja du kartus: „Bet koks dirbtinumas yra blogai“ (Putnam, 1952: xi). Šelmių apysaka „Rinkonetė ir Kortadiljas“ (*Rinconete and Cortadillo*, [1613] 1952) yra išties puikus šio rinkinio pavyzdys, tuo labiau kad skaitytojai jį laiko istoriniu XVII a. miesto nusikaltėlių pasaulio aprašymu. Veiksmas vyksta Sevilijoje, kur tuomet gyveno daugelio tautybių žmonės, o juos valdė itin korumpuoti administratoriai. Pasakojimas liudija, kad Cervantesas gerai pažinojo šią aplinką ir jos socialinę sandarą, ypač tas bendruomenes, kuriose įstatymo pa-

žeidėjai buvo plačiai paplitusi „profesija" ir kurių gyventojai taip pat kalbėjo vagių žargonu.

Sevilijoje net maži berniūkščiai, mėgdžiodami vyresniuosius, buvo pretenzingai apsiginklavę, – galbūt tikėdamiesi, kad jų mokinystė palengvins kelią į profesionalią gaują ir užtikrins karjerą. Buvo šnekama, kad miestelyje veikė „vagių brolija", hierarchinė organizacija, kuriai vadovavo prioras ir keletas konsulų, prižiūrėjusių kasdienius kišenvagių, namų plėšikų, gatvės sukčių ir kitokio plauko grobuonių darbelius. Brolija turėjo centrinį sandėlį vogtiems daiktams laikyti ir valdė didelius pinigus, skirtus gaujos narių atlyginimams ir kyšiams tiems, kurie broliams padėdavo, kai šie turėdavo bėdų su įstatymu. Naujų narių atranka buvo labai preciziška – buvo priimami tik stipriausi, aktyviausi ir ištikimiausi krikščionys, pirmenybę teikiant „galingų ir aukštą padėtį užimančių individų tarnams ir teisėsaugos atstovams". Narius siejo iškilminga priesaika, įpareigojanti abipusei ištikimybei, arešto ir įkalinimo išbandymams, draudžianti išduoti bendrininkus. Nėra aišku, ar brolija turėjo vogimo monopolį, tačiau istorikai prisiekinėja, kad jei iš garbaus piliečio namų kažkas dingdavo ir, pasak *vox populi*, tai pasigrobęs velnias, tai tas „velnias" greičiausiai buvo vienas organizacijos brolių. „Neabejotina, kad brolija buvo ir gyvavo ilgiau nei Venecijos respublika; ir nors teisėsauga sučiupo keletą nelaimingųjų, jai niekad nepavyko prispausti gaujos vado" (Putnam, 1952: xii–xiii).

Neturėtų stebinti tai, kad brolijos nariai vogė ir tuo pat metu tarnavo Dievui, – tai buvo įprasta Andalūzijos nusikaltėlių pasaulyje. Populiari patarlė sakė: pavok paršelį, o jo kojas atiduok Dievui. Vieškelių plėšikai turėjo keletą maldų, kurios neva paversdavo juos nematomais savo aukų akyse, o ant sugautų ar užmuštų nusikaltėlių krūtinės beveik visuomet buvo galima rasti šventą medalioną arba vienuolišką peleriną ant pečių.

> Cervantesas spalvingai nupiešė šios aplinkos tipus. Ten gyvendamas jis negalėjo nepajusti vietos atmosferos bei ritmo ir su tikro rašytojo instinktu šią patirtį gerai išnaudojo. Jam neabejotinai pravertė ir tai, ką sužinojo sėdėdamas kalėjime (Putnam, 1952: xiii).

Tačiau Cervantesas gerai suprato, kad banditus ir organizuotus nusikaltėlius romantizuoti yra pavojinga, ir perspėjo, kad jo proza ir etiniai tikslai visuomet buvo padorūs ir nuosaikūs, neperžengiantys proto ribų ir neprieštaraujantys krikščioniškam elgesiui, todėl „tam, kuris mano knygas skaito, įdėmiai ar atsainiai, jos negali įkvėpti blogų minčių" (Rinkonetė ir Kortadiljas: 5). Tai paaiškina ir istorijų pavadinimą – „pamokomos" – nes visos jos, pasak rašytojo, perteikia kokį nors sektino elgesio pavyzdį. Jei Cervantesas nors akimirką būtų pamanęs, kad jo novelės gali įžiebti piktų minčių ar troškimų, būtų jau geriau davęs nukirsti parašiusią ranką, nei išvystų jas išleistas, teigė autorius. Galime dėkoti likimui, kad ranka liko savo vietoje.

Rinkonetė ir Kortadiljas

Oficialiai prisistatę vienas kitam, du mūsų herojai atranda idealų pagrindą potencialiai partnerystei. Paklaustas, ar mokąs kokio amato, Rinkonetė atsako: „Bėgu kaip kiškis, šuoliuoju kaip stirna ir mikliai darbuojuos žirklėmis". Jo tėvas yra garbus žmogus, kryžiaus žygio dalyvis, t. y. popiežiaus bulių ir indulgencijų pardavinėtojas, arba kaip žmonės vadina – bulinčius (Rinkonetė ir Kortadiljas: 10). Kartais Rinkonetė lydėdavęs tėvą, o kai jau reikėdavo „parduoti bules", su juo negalėjęs varžytis niekas, kad ir koks sumanus būtų. Netrukus jis pamėgo pinigus labiau už pačias bules. Ir kartą pasičiupęs pinigų maišą, nukūrė su juo į Madridą, kur viską iššvaistė. Už pinigus atsakingi žmonės jį susirado ir didelio gailesčio neparodė. Kadangi Rinkonetė buvo dar labai jaunas, jie pasitenkino pasiuntę jį nuplakti prie stulpo. Vėliau jis ėmė užsidirbti duoną „kortomis, žaisdamas „dvidešimt vieną" visose smuklėse nuo čia iki Madrido". Vyras parodo kortas, jos nutrintos ir taukuotos, bet turi vieną nuostabią savybę: jei žinai, kaip su jomis elgtis, nesvarbu, kaip jas perkelsi, vis tiek viršuje atsiras tūzas.

> Išskleiskime tinklą ir pažiūrėkime, ar neįklius koks paukštelis iš smuklėje esančių mulų varovų; štai kaip – abu pradėsime žaisti dvidešimt vieną lyg iš rimtųjų, o jei kas trečias norės prisijungti, tai jis pirmasis atsisveikins su savo pinigėliais (Rinkonetė ir Kortadiljas: 15).

Kortadiljas pasakoja, kad jo tėvas buvo siuvėjas ir išmokė sūnų šio amato; sūnus gi, išmokęs čekšėti žirklėmis, ėmė nukirpinėti pinigines. Pavargęs nuo nykaus mažo miestelio gyvenimo bei ujančios pamotės, jis išėjo iš namų ir tobulinti pašaukimo atvyko į Toledą. Tame mieste jis darė stebuklus: „nebuvo taip pakabintos skrynutės, nebuvo tokios slaptos kišenės, kurių mano pirštai neaptiktų ir mano žirklės nenukirptų, net jei jas būtų saugojusios Argaus akys" (Rinkonetė ir Kortadiljas: 15). Tolede jo nė sykio nenutvėrė, nė sykio nepersekiojo policininkai, nė sykio žmonės nebuvo įskundę. Tiesa, buvo kartą nutikę, kad šnipas, dirbęs ir teisėsaugos pareigūnams, ir vagims, pranešė apie jo gudrumą teisėjui, o šis taip susižavėjo Kortadiljo puikiosiomis savybėmis, kad pageidavo jį išvysti. Tačiau kuklusis Kortadiljas nenorėjo prasidėti su aukštomis personomis, todėl pakvietimą atmetė ir skubiai dingo iš miesto.

Rinkonetė ir Kortadiljas savo kortų triukais apmauna keletą smuklės lankytojų ir tik per plauką išneša sveiką kailį. Grupė vyrų padeda jiems išsigelbėti nuo apgautųjų keršto, tačiau mūsų herojų „dėkingumas" pasireiškia noru apiplėšti ir savo gelbėtojus. Kortadiljas neatsispiria pagundai peiliu perrėžti ant mulo permestą prancūzo kelionmaišį. Pro plačią skylę puikiai matosi viliojantis kelionmaišio turinys. Laimikis – pora gerų marškinių ir kiti rūbai, o kol vagystė dar nepastebėta, sukčiai nuolankiai dėkodami atsisveikina. „Kitą dieną marškinius jie pardavė padėvėtų rūbų turguje prie Arenos vartų ir gavo dvidešimt realų" (Rinkonetė ir Kortadiljas: 26).

Rinkonetei ir Kortadiljui pasiūlomas nešikų darbas, kuris jiems atrodo nuostabiai tinkamas jų amatui dėl atsiveriančių galimybių įeiti į privačius namus. Iškart vyrukus užkalbina vaikinas, kuris pastebėjo juos vagiliaujant. Jaunuolis paslaptingai klausia, ar jie nėra „juodosiose knygose", ir visiškai juos suglumina, pridurdamas, kad jį stebina tai, jog, kaip vagys, jie dar neapsilankė senjoro Monipodijaus muitinėje. Rinkonetė ir Kortadiljas bemat susivokia ir pasiteirauja, ar visi vagys šiame mieste turi mokėti mokesčius. Atsakoma, kad taip, bent jau visi turi užsirašyti pas senjorą Monipodiją, kuris yra visų jų tėvas, mokytojas ir globėjas. „Todėl patarčiau eiti su manimi ir jam

paklusti, nes jei išdrįsite ką pavogti be jo palaiminimo, jums tai brangiai kainuos“ (Rinkonetė ir Kortadiljas: 26).

Monipodijus apibūdinamas kaip įtakingas, protingas ir sumanus žmogus. Per ketverius metus, kai jis buvo vagių vadas ir tėvas, tik koks ketvertas jų buvo pakarti, tik trisdešimt paragavo rykščių, tik šešiasdešimt du buvo išsiųsti į galeras. Jis „tarnauja Dievui ir visiems geriems žmonėms“ ir savo vyrus verčia tarnauti Dievui. „Jis įsakė, kad iš pavogtų lėšų privalome paaukoti pinigų aliejui pirkti – lempai, degančiai priešais mieste labiausiai garbinamą šventą paveikslą“ (Rinkonetė ir Kortadiljas: 30). Tačiau jo vyrų religinė aistra dar stipresnė: jie kalba rožinį, suskirstytą pagal savaitės dienas, daugelis jų penktadieniais nevagia ar šeštadieniais nekalba su moterimis, kurių vardas Marija.

Cervantesas vaizdingai aprašo bendrijos narius, nepalikdamas abejonių, kad tai buvo išskirtinė subkultūra. Vizualiai jie galėjo priklausyti tik sodriam ir žiauriam Sevilijos nusikaltėlių pasauliui: dalis jų buvo išsipuošę jauni ilgaūsiai mušeikos plačiakraštėmis skrybėlėmis, valoniškomis apykaklėmis, spalvotomis kojinėmis, prašmatniais akį traukiančiais keliaraiščiais. Jų špagos buvo ilgesnės nei leistina, vietoj įprastinio durklo jie nešiojosi pistoletą, o ant diržų kabojo skydai. Bet šie išsidabinę jaunuoliai buvo susiję su įvairiausiais „geradariais“ – teisme juos ginančiais teisėjais, apie pasalas perspėjančiais policininkais, gailestingais bausmės vykdytojais ir tokiais vyrukais, kurie, kai vagis sprukdavo gatvėmis, miniai iš paskos šaukiant „Laikykit vagį!“, bandydavo sušvelninti persekiotojų įtūžį sakydami: „Palikite tą vargšelį. Jam ir taip nesiseka, duokite jam ramybę, lai jo nuodėmė būna jam bausmė!“ (Rinkonetė ir Kortadiljas: 35).

Įstatymo saugotojai buvo nepakeičiami brolijos pagalbininkai, nors jiems nebuvo atlyginama tiek, kiek jie nusipelnė. Anot Monipodijaus, jo organizacija gauna visą viščiuką, bet pareigūnams tegali duoti šlaunelę. Ateina diena, kai pareigūnai padaro mums daugiau nei per šimtą dienų. Bet tai jau neišvengiamas griežto darbo pasidalijimo brolijoje padarinys.

Muitinės kampe stovi du orūs pagyvenę nariai, vadinami „širšėmis“; jų darbas – dieną zuiti po miestą ir šniukštinėti, kuriuos namus

būtų galima apiplėšti naktį. „Širšės“ taip pat seka tuos, kurie iš Indijos banko ar Iždo atsiima pinigus, ir stebi, kur pinigai nešami ir kas su jais daroma. „Turime dar porą nešikų, kurie kartais dirba baldų kraustytojais; jie žino visų miesto namų įėjimus ir išėjimus ir tai, kurie namai verti mūsų dėmesio, o kurie ne“ (Rinkonetė ir Kortadiljas: 52).

Po to, kai Rinkonetė ir Kortadiljas pristatomi Monipodijui, jie tampa liudininkais iškalbingo epizodo, padedančio suprasti brolijos funkciją ir pobūdį. Į kambarį įsiveržia jaunas džentelmenas ir klausia, kodėl vyrai „sužlugdė jo užsakymą“. Monipodijus atsako, kad nežinąs aplinkybių ir kad žmogus, kuriam buvo pavesta atlikti šią užduotį, yra čia ir pats gali viską puikiausiai paaiškinti. Tuomet pasirodo Čikiznakas. Bosas klausia, ar jis įvykdęs, kas liepta, – „keturiolikos dygsnių žaizdą peiliu“. „Kas ten toks buvo, klausia Čikiznakas, pirklys kryžkelėje?“ Ir paaiškina:

> Prisiartinau prie jo, pažvelgiau į veidą, tokį mažučiuką, kad keturiolika dygsnių niekaip neišeis... Na, pamatęs, kad keturiolikai dygsnių veidas per smulkus ir per siauras, ir nenorėdamas būti dykai sukoręs tokį kelią, perrėžiau liokajaus veidą ir užtikrinu jus, kad tai buvo aukščiausios klasės darbelis. (Rinkonetė ir Kortadiljas: 61)

Šį nusikaltimą užsakęs džentelmenas piktinasi, kad grupė neįvykdė sutarties ir darbas neatliktas taip, kaip reikia. Čikiznakas patikina: kitą sykį jis taip puikiai brūkštels peiliu, kad pirklys atrodys kaip su randu gimęs.

Rinkonetė ir Kortadiljas sužino, kad brolija užsiima ne tik vagysčių organizavimu ir vogtų daiktų pardavinėjimu, bet ir vykdo bausmes, kurias savo priešams ar varžovams užsako klientai. Vienas narys perskaito „šios savaitės žaizdų sąrašą“: tarp jų ir kryžkelės pirkliui žaizda už penkiasdešimt kronų, trisdešimt jau gauta į sąskaitą. O štai kitos bausmės: Alfalfos aikštės aludės savininkui tuzinas stiprių kirčių lazda, po kroną už kiekvieną, aštuonios kronos sąskaitoje, įvykdyti per šešias dienas; kupriui siuvėjui, vadinamam Kikiliu, šeši stiprūs kirčiai damos, kaip užstatą palikusios jam vėrinį, prašymu. Rinkonetė ir Kortadiljas taip pat sužino, kad dar yra brolijos vykdomų „Įprastinių kerštų“ sąrašas: apipylimas skysčiu, ištepliojimas derva,

lentelių eretikams paženklinti ir ragų apgautam vyrui pažymėti prikalimas ant durų, viešas išjuokimas, tariamų pasikėsinimų ir riaušių sukėlimas, apsimestinis nudūrimas peiliu ir paskalų platinimas.

Du nepriklausomi vagys yra priblokšti, kaip žiauriai ir be ceremonijų vykdomas teisingumas garsiajame Sevilijos mieste. Baimindamiesi, kad „liūdnos šlovės akademijos nariai" jų darbą gerokai apsunkins ir padarys ganėtinai pavojingą, jie palieka miestą ir traukia ieškoti tinkamesnės aplinkos savo profesiniam tobulėjimui.

Biurokratinė brolija?

Monipodijaus organizacija turi bruožų, kurie puikiausiai atitinka tradicinius organizuoto nusikalstamumo apibrėžimus, visų pirma tai – tęstinumas ir biurokratija. Kaip jau žinome, brolija gyvavo ilgiau nei Venecijos respublika. Panašiai XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje keletas Šiaurės Amerikos agentūrų teigė, kad organizuotas nusikalstamumas remiasi viena didele, bet susiskaidžiusia nusikaltėlių grupe, kurią sieja nuolat atnaujinama ir tęstinė konspiracija (Kefauver Committee, 1951). „Nusikaltėlių šeimoms" taip pat taikoma biurokratijos sąvoka; jos turi hierarchinę struktūrą bei formalias taisykles, o jų nariai hierarchijoje vykdo specializuotas ir atskiras funkcijas. Todėl buvo manoma, kad visą organizuotą nusikalstamą veiklą iš centro koordinuoja ir valdo keletas žmonių ar šeimų (Cressey, 1969).

Monipodijaus vadovaujama vagių brolija pasižymi ne tik specifiniais vidiniais narių ryšiais, ji nėra vien paprasčiausia „boso ir agento" modelio organizacija. Tiesa, brolijos bosas įsako agentams savo vardu atlikti tam tikrus veiksmus ir už tai agentai skatinami piniginiu užmokesčiu. Tačiau vykdomi nusikaltimai rodo, kad esama išorinių agentų, kurie, nebūdami organizacijos dalis, užmezga su ja tokius prasmingus ryšius, kad be jų brolija prarastų savo svarbą. Žinia, brolijos nariai yra „išsidabinę mušeikos", vietoj durklo nešiojantys pistoletus, tačiau jų subkultūra gali nepertraukiamai gyvuoti tik todėl, kad jų paslaugų reikia oficialiosios kultūros atstovams. Monipodijus aprašomas kaip įtakingas žmogus, o tarp jo draugų yra policininkų, teismo nuosprendžių vykdytojų ir visokiausių kitų žmonių, kurie įsikiša

tuomet, kai reikia sutrukdyti vagį besivejantiems persekiotojams. Kitaip tariant, broliją apibūdina jos vidinis susitelkimas ir gebėjimas sąveikauti su išoriniais klientais ir partneriais (Ruggiero, 2002). Paneigdama tradicinius apibrėžimus, kita teorija teigia, kad organizuotas nusikalstamumas remiasi „politikais, įstatymų priežiūros pareigūnais, verslininkais, profsąjungų vadovais ir (tam tikrais atžvilgiais nereikšmingiausiais) reketininkais“ (Chambliss, 1978: 9). Kai kurie deviacijos sociologijos klasikai taip pat nurodo, kad organizuotos nusikalstamos veiklos karjeroje aukščiausias laiptelis pasiekiamas tada, kai perėję visas pakopas neteisėtų galimybių sistemoje nusikaltėliai užmezga ryšius su teisėto pasaulio nariais. „Jei tokie ryšiai neužmezgami, nuolatinio, saugaus kriminalinio gyvenimo būdo galimybė yra visiškai neįmanoma“ (Cloward and Ohlin, 1960: 166).

Rinkonetė ir Kortadiljas nejaukiai jaučiasi vogimą racionalizavusioje organizacijoje, kuri siekia užtikrinti pastovesnes pajamas ir prognozuoti daiktines įplaukas. Galima manyti, kad ši organizacija teikia pirmenybę dažnoms ir smulkioms operacijoms nei retoms ir stambioms. Iš čia jos nuolatinis ir atkaklus troškimas palaikyti ilgalaikius abipusės naudos ryšius su oficialia valdžia ir gerbiamais klientais. Savo ruožtu tai paranku ir organizacijos nariams, nes jie gauna nuolatinį uždarbį ir yra iš dalies apsaugoti nuo paklausos kaprizų bei įstatymų vykdytojų. Stigleris (1970) pastebi, kad nusikaltėliai, rinkdamiesi profesiją, svarsto dalykus, kurie iš esmės yra svarbūs ir teisėtoms profesijoms. Nusikaltėliai turi apskaičiuoti galimo suėmimo, teisinės gynybos ir nuteisimo kainą, jiems taip pat tenka planuoti ir taupyti ligos, nedarbo atvejams bei pensijai. Brolija iš dalies šias problemas išsprendžia, todėl yra patraukli atskirai veikiantiems sukčiams bei padrikoms vagių gaujelėms – jie renkasi Monipodijaus kompaniją veikiau dėl to, kad jaučiasi nesaugiai, bet ne dėl to, kad bijotų bausmės. Tačiau Rinkonetė ir Kortadiljas nori tęsti savo veiklą be apsaugančio, bet slopinančio brolijos kišimosi ir kaip profesionalūs vagys taip darydami priešinasi organizuotų nusikaltėlių spaudimui būti užverbuotiems. Nepaisant to, kad organizacijai pavyko drastiškai sumažinti sulaikymo pavojų ir profesinės rizikos lygį, kaip aiškina vienas uolus jos narys, Rinkonetė ir Kortadiljas renkasi nusikaltėlių verslo laisvę ir išsaugo privilegiją tuo

pat metu ir planuoti, ir vykdyti savo ateities sumanymus. Toliau nagrinėjamame literatūros kūrinyje pamatysime, kaip auga įtampa tarp organizuotų ir profesionalių nusikaltėlių.

Verta pažymėti, kad Cervanteso aprašoma brolija yra struktūrizuota grobuoniška organizacija, kuri vykdo bausmes pagal pareikalavimą, šitaip atlikdama netiesioginę teisėtvarkos palaikymo funkciją. Šiuo atžvilgiu brolija yra literatūrinė arba tikroji senosios Neapolio kamoros* pramotė – pastarajai organizacijai buvo patikėta palaikyti viešąją tvarką Italijos vienijimosi laiku, kai reguliarioji policija buvo išsiųsta pastiprinti Garibaldžio armijos (Ruggiero, 1993). Todėl atrodytų, kad Monipodijaus brolijai yra leidžiama užpildyti institucinės valdžios spragas arba ją pavaduoti sprendžiant konfliktus ir švelninant smurtinius susidūrimus. Bet vėlesnėse organizuoto nusikalstamumo formose ši pavaduojamoji funkcija, regis, neišliko, nors dažnai teigiama priešingai (Albanese, 1985). Tokia organizacija nevaidina ir išskirtinio „apsaugos bei pasitikėjimo“ garanto vaidmens tuomet, kai valstybės aparatas nesugeba šių funkcijų užtikrinti (Gambetta, 1992). Cervanteso brolija nereguliuoja rinkos smurtiniais veiksmais, nesukuria ir palankios aplinkos „laisviems“ sandoriams vykti. Brolijos smurtas, kurio pavidalai tiksliai apibrėžti bausmių „valgiaraštyje“, yra instrumentas, nukreiptas veikiau į rinkos supriešinimą, o ne siekiant sudaryti sąlygas laisviems, patikimiems ir teisingiems sandoriams. Pažvelkime, kaip grobuoniški ir smurtiniai Monipodijaus organizacijos elementai plėtojasi Džonatano Vaildo** veikloje.

Nusikaltimai, parazitai ir valstybė

Johno Gay'aus „Elgetos opera“ (*The Beggar's Opera,* [1728] 1986) yra ne tik melodramos sąlygiškumų parodija, o jos istorinę vertę sudaro ne vien tai, kad „vietoj išraitytų barokinių Skarlačio ir Hendelio arijų ji mums pateikia anglų ir airių liaudies dainas, vietoj karaliaus

* 1820 metais įkurta slapta organizacija, nuo 1848 m. kontroliavusi Italijos politiką; 1911 m. uždrausta, bet daugelis jos narių emigravo į JAV ir toliau tęsė mafijos tradicijas. *Vert. past.*

** Jonathan Wild (?1682–1725) – istorinis asmuo. *Vert. past.*

rūmų ar užburtos salos – aludę ir kalėjimą, vietoj herojų ir deivių – vagis ir kekšes“ (Loughrey and Treadwell, 1986: 12). Tai yra ir dokumentas, kuris apibūdina ne tik įprastinius nusikaltimus, bet ir atskleidžia kriminalinio verslo, turinčio bendrus interesus su socialinės tvarkos institucijomis, praktiką, loginį pagrindą bei struktūrą. Dar daugiau, kūrinys realistiškai vaizduoja, kaip organizuoti nusikaltėliai ir oficialios institucijos gali keistis paslaugomis, vieni kitus remti ir stiprinti tarpusavio reputaciją.

Operos foną sudaro Londono miesto vaizdas: nauji pastatai čia dygo visur, kur tik miesto plėtra nebuvo kontroliuojama ir kur nereikėjo rūpintis tinkamu apšvietimu bei sanitarinėmis sąlygomis. Purvinus vargingųjų kvartalų skersgatvius ir ankštus tamsius kiemus „rėmino aptriušę daugiabučiai, vadinami kovų lizdais“ (Loughrey and Treadwell, 1986: 13). Šie kvartalai ne tik pasirūpindavo patys savimi, bet ir prisidėjo kurdami tautos turtą bei palaikydami viešąją tvarką. Pavyzdžiui, Sent Džailso lūšnyne kas ketvirtas (o kartais ir dažniau) namas buvo džino parduotuvė; oficialūs komentatoriai gyrė jo gyventojus, nes grūdų distiliavimas itin rėmė žemės ūkį, todėl ši veikla buvo puoselėjama ir kruopščiai saugoma. Deja, miesto dalies, kurioje kurtas šis vertingas įnašas į šalies ekonomiką, buvo neįmanoma kontroliuoti. Lūšnynų namų, gatvių ir kiemų netaisyklingumas, regis, buvo sukurtas vien tam, kad būtų galima kažką paslėpti, kad naudinga ir parazitiška veiklos rūšys galėtų pavojingai susipinti. Henry Fieldingas (1751) rašė, kad Londonas yra tarsi milžiniška giria ar miškas, kur vagis gali taip pat saugiai prisiglausti, kaip laukiniai žvėrys Afrikos ar Arabijos dykumose.

Policija dirbo chaotiškai ir neveiksmingai, beveik kiekvienas nuolatinę tarnybą Londono administracijoje turintis pareigūnas turėjo nusipirkti postą, o kaliniams teko padengti įkalinimo išlaidas, nes už kameras reikėjo mokėti. Prekyba ir jos principai buvo persmelkę baudžiamosios teisės logiką – ji veikiau formavo nusikalstamumo pobūdį, nei į jį reagavo. 1706 metais buvo priimtas įstatymas, pirmą kartą paskelbęs vogtų daiktų priėmimą nusikaltimu, už kurį baudžiama mirties bausme (Beattie, 2001). Įstatyme taip pat buvo straipsnis, skatinęs nusikaltėlius informuoti apie savo bendrininkus: jei pateiktų pa-

rodymų pakakdavo nuteisti, informatorius buvo ne tik atleidžiamas nuo bausmės, bet ir gaudavo keturiasdešimt svarų sterlingų.

> Šiuo įstatymu buvo ketinama išardyti vagių gaujas, skatinant vagis išduoti vieni kitus, bet visa tai faktiškai baigėsi tuo, kad atsirado nauja klasė profesionalių informatorių, vadinamų vagiagaudžiais, kurie teisme duodavo melagingus parodymus ir šmeiždavo savo aukas (Loughrey and Treadwell, 1986: 17)

Tai leido baudžiamajai teisei labiau nei bet kuriai kitai socialinei institucijai valdyti XVIII a. Angliją be policijos pajėgų, ir tai paaiškina, kodėl elitas priešinosi bet kokioms radikalioms teisės reformoms, kodėl buvo atmesti fiksuoti baudžiamieji kodeksai, nurodantys konkrečius nuosprendžius už konkrečius pažeidimus (ši sistema galioja ir dabar), kodėl elitas buvo linkęs „teisingumą suprasti individualiai". Pasekmė buvo ta, kad gailestis ir globėjiškas požiūris egzistavo greta su kančios reginiu kaip teisingu instituciniu kerštu (Hay, 1975).

„Elgetos operoje" organizuotas nusikalstamumas parodomas kaip griežtai hierarchinė struktūra. Jos vagiagaudys siunčia pavaldinius vogti įvairiose miesto vietose: jei šie atsisako, jis įskundžia juos valdžiai už ankstesnius nusikaltimus. Pats sumaniausias laikotarpio nusikaltėlis – Vyriausiasis Didžiosios Britanijos ir Airijos vagiagaudys Džonatanas Vaildas – puikiai išnaudojo šio naujojo įstatymo ekonominį potencialą. Puikiai sugebėdamas gaudyti ir verbuoti vagis, jis tapo Londono nusikaltėlių pasaulio valdovu. Savo karjerą jis padarė stumdamas žmones į nusikaltimus, o paskui panaudodamas jų nusikaltimus kaip ginklą prieš juos, jei jie nuspręstų nebetarnauti. Dalis jo strategijos buvo tokia: jis įtikindavo vieną gaujos narį įskųsti savo bendrininką, paskui surasdavo kitą narį, kuris buvo pasiruošęs įskųsti pirmąjį skundiką, jei tas atsisakytų vykdyti pažadą. Taip Džonatanas gaudavo pinigus už vagių įskundimą ir tuo pat metu kontroliuodavo gaujas.

Džonatanas mikliai sukosi teisės erdvėje ir kaip geradarys siūlėsi padėti kiekvienam apvogtajam, kviesdamas jį užeiti į *Prarastų daiktų* įstaigą. Čia nukentėjusieji sužinodavo, kad nėra tokio pavogto daikto, kurio nebūtų galima susigrąžinti, bet atgauti juos galima tik susitarus dėl mokesčio. Verslininkas ir darbdavys Džonatanas vengė

su verslu susijusios rizikos, visas potencialiai neigiamas pasekmes perkeldamas ant savo darbuotojų pečių.

Opera prasideda daina, aiškinančia klausytojams, kad visa žmogiškoji veikla yra nesąžininga, kad visą gyvenimą darbuodamiesi „kaimynas išnaudoja kaimyną, o visų profesijų žmonės apgaudinėja vieni kitus". Daina įgelia ir valstybės vyrams, tačiau teisėjai gana tiesiai lyginami su vagiagaudžiais, nes jie ne tik veikia prieš sukčius, bet ir jiems tarnauja: „juk natūralu, kad mes sergėjam ir skatinam vagis – iš jų mes gyvename" (Elgetos opera: 43). Tokia pirmoji scena, kurioje Pičemas sėdi prie stalo su atversta stora buhalterijos knyga. Jo vardas,* kaip ir Džonatano Vaildo, mums primena, kad jo darbas yra už atlygį skųsti ar informuoti apie pažįstamus nusikaltėlius.

Kai Pičemas ima nerimauti ir dvejoti dėl savo profesijos, žmona jam pataria nebūti per daug kietaširdžiam, nes jis niekada neturėjęs šaunesnių ir drąsesnių vyrukų. Juk „per septynetą mėnesių jie nieko nenužudė, o tai, balandėli, yra išties didelė palaima" (Elgetos opera: 48). Galbūt todėl yra daug norinčių įsidarbinti, ir į duris nuolat beldžia mokiniai, amato abėcėlės pramokstantys jau per pirmąjį pokalbį su mokytoju. Pičemas liepia jiems eiti ir skaityti katekizmą, nes sučiupti pirmą kartą jie gali sušvelninti mirties nuosprendį iki ištrėmimo, baudos ar nuplakimo, jei maldautų „bažnyčios užtarimo", o konkrečiau, jei paskaitytų ištrauką iš Šventojo Rašto, tuo įrodydami, kad yra raštingi.

Pagrindiniai operos veikėjai yra karštai įsitikinę pinigų galia, nes pinigai ištrina bet kokią dėmę, o jų pačių patirtis rodo, kad turtingi sukčiai yra puikiausia draugija džentelmenui: „Pasaulis, mano miela, ne taip jau ir niekina sukčius, kaip tu įsivaizduoji" (Elgetos opera: 59). Kita vertus, vagių godumas ne didesnis už kitų profesijų žmonių. Kareivis ir jūrininkas dainuoja: lapė pavogs tavo vištą, kekšė – sveikatą ir pinigus; duktė ištuštins tavo skrynią, o žmona atims ramybę... bet jei leisit ranką ištiesti teisėjui, jis pasiglemš visą tavo turtą. Vogimą suprasdami kaip bendro pobūdžio veiklą ir manydami, kad nėra nė kiek blogesni už kitus, gaujos nariai skundžiasi, kad įstatymai nukreipti vien tik prieš juos. Susirinkę, kaip įprasta, smuklėje prie Nju-

* Peachum, peach (angl.) – įskųsti. *Vert. past.*

geito, jie aptarinėja savo teisę pasisavinti turtuolių gėrybes, kurios nenaudojamos trūnija skryniose: „Ponai, mūsų laimikis priklauso mums pagal jėgos ir užkariavimo teisę“ (Elgetos opera: 68). Lygiai taip pat kaip liberali filosofinė mintis, jie teigia, kad ištekliai priklauso tiems, kurie sugeba paversti juos dinamišku turtu. Tradicinės organizuotų nusikaltėlių grupės giriasi galinčios utėles paversti auksu (Ruggiero, 1996), o operos herojai – auksu paversti šviną. Kulkos padeda jiems iš aukų ištraukti auksą, nors Makhitas moko, kad pistoletų griebtis reikia tik kraštutiniu atveju.

Kaip ir šiuolaikinėse nusikaltėlių grupėse, „garbė“ yra svarbus žodis, kartojamas operoje daugelį kartų. Ji įgalina ne tik puikiai racionalizuoti gaujos veiklą, bet ir dengia žiaurią tarpusavio konkurenciją. Iš tikrųjų nesąžiningas elgesys yra sėkmės laidas ir organizacijos viduje, ir už jos ribų; toks elgesys laikomas įgimtu žmogui, todėl nusikaltėliai yra tiesiog tipiški savo rūšies atstovai. „Liūtai, vilkai ir maitvanagiai negyvena bandomis, gaujomis ar pulkais. Iš visų gyvūnų grobuonių tik žmogus yra visuomeniškas. Kiekvienas mūsų tyko užpulti kaimyną, tačiau vis dėlto mes buriamės draugėn“ (Elgetos opera: 98–99).

Pičemo ir Lokito partnerystė, kurios tikslas įduoti Makhitą valdžiai, yra paralelė, atspindinti Džonatano Vaildo ir korumpuotų valdžios įstaigų bendradarbiavimą, būtiną vagiagaudžio karjerai. Tačiau „Elgetos operoje“ korupcija persmelkia viską, yra neišvengiamas visų karjerų fonas. Todėl čia atvirai kalbama apie vagis aukštuose postuose, apie tai, kad nusikalstamas elgesys yra visuotinis, pagaliau, kad „teisingumas neteisingas“, o moralinės vertybės – tik turto ir galios funkcija.

Opera baigiasi linksmai, bet tik todėl, kad autorius stengėsi įtikti savo laiko skoniui, reikalavusiam doriems veikėjams atlyginti, bloguosius nubausti, taip liudijant iš esmės teisingą Dievo visatos prigimtį. Vis dėlto paskutinieji elgetos žodžiai tik pakartoja pagrindinę mintį: „Spektaklio metu išvydote, kad aukštuomenė ir žemieji luomai elgiasi taip panašiai, kad sunku pasakyti, ar puikieji džentelmenai mėgdžioja madingas pakelės džentelmenų* ydas, ar atvirkščiai“ (Elgetos opera: 121).

* Pakelės džentelmenais buvo vadinami keliuose siautėję plėšikai. *Vert. past.*

Vaildas prieš Šepardą*

Pičemas – nusikaltėlis biurokratas, nusikaltėlis konformistas – atstovauja Džonatanui Vaildui, o Makhitas primena Džeką Šepardą, nepriklausomą individualistą, maištingą nusikaltėlį, atsisakiusį paklusti hierarchinių organizacijų tvarkai (Moore, 1997).

Danielio Defoe biografijoje ([1725] 1986) Vaildas aprašomas kaip ambicingas žmogus, griebęsis nusikaltimų grynai iš tinginystės. Pasakojama, kad, palikęs žmoną ir kūdikį, Vaildas ėmė dirbti teisėjo padėjėju, iš kurio ir išmoko teisinių paslapčių, leidusių jam imtis „seklio" darbo – surasti ir pristatyti į teismą skolininkus. Kitaip tariant, Vaildas nusikaltėlio karjerą darė, pasinaudodamas teisinėje praktikoje įgytais įgūdžiais ir žiniomis, o nusikaltimai atvėrė papildomas galimybes siekti aukštesnių pareigų oficialiose institucijose. Šepardas, priešingai, pripažinimo nuosekliai siekė vien tik nusikaltėlių pasaulyje ir savarankiškai sumanytais grobuoniškais veiksmais.Vaildas visaip stiprino savo įvaizdį, kad patiktų ir padoriems žmonėms, norintiems atgauti pavogtą turtą, ir nusikaltėliams, kurie galiausiai tapdavo jo tarnais (Moore, 1997). Trokšdamas, kad jį pripažintų profesijos kolegos ir gerbtų visuomenė, siekdamas tradicinio padorumo ir tvirtindamas, kad dirba veikiau visuomenei nei pats sau, Vaildas tuo pat metu

> šukuodavo atokias Londono gatves, ieškodamas viltį praradusių ir žlugusių žmonių. Kuo beviltiškesnė buvo žmogaus padėtis, tuo geriau; toks padarys viską, kad tik gautų šansą; jei Vaildas padėdavo tokiam tapti pakelės plėšiku, jis likdavo skolingas Vaildui už gyvenimą ir ištikimai jam tarnaudavo (Moore, 2000: xvi)

Henry Fieldingo literatūrinėje Vaildo gyvenimo rekonstrukcijoje ([1743] 1978) nusikaltėlių ir oficialusis pasauliai yra glaudžiai susipynę. Ir nors autorius nesutinka su plačiai paplitusia nuomone, jog Njugeito kalėjime atsiskleidžia tikroji žmogaus prigimtis be kaukės, jis įtaria, kad prabangūs galingųjų rūmai yra ne kas kita kaip Njugei-

* Jonh (Jack) Sheppard (1702–1724) – garsus vagis ir kelių plėšikas, už nusikaltimus pakartas. *Vert. past.*

tas, tik su kauke. Anot Fieldingo, dori žmonės piktinasi, kad ta pati moralė vienur susilaukia visų įsivaizduojamų vargų ir nešlovės, o kitur – didžiausios prabangos ir garbės" (1978: xix). Skaitytojas gali pastebėti, kad taisyklės, kuriomis Vaildas grindžia savo veiklą, yra maksimų mišinys, tinkantis ir sumaniam nusikaltėliui, ir geram verslininkui. Štai keli pavyzdžiai: niekada nedaryk didesnės žalos nei reikia, nes žala per daug brangiai kainuoja, kad ja galėtume švaistytis; neskirstyk žmonių į tuos, kurie tau patinka ir tuos, kurie nepatinka, bet būk pasiruošęs visus vienodai paaukoti intereso vardan; apie žmogui paskirtą užduotį nepasakok daugiau nei reikia; niekada nepasitikėk tais, kurie tave apgavo ar kuriuos tu apgavai; venk skurdžių ir nelaimėlių, bet šliekis kuo arčiau prie galingųjų ir turtingųjų; niekada neatlygink žmogui už jo nuopelnus, bet visuomet duok suprasti, kad atlyginimas yra didesnis nei jo nuopelnai; dorybes, kaip ir brangakmenius, labai lengva suklastoti, ir tik retas turi pakankamai žinių ir įžvalgos atskirti tikrą dalyką nuo netikro (175). Jei didybė reiškia galią, puikybę, įžūlumą ir piktadarystes žmonijai, tai Vaildas yra nepralenkiamas šlovės viršūnėje, daro išvadą Fieldingas.

Reikėtų pridurti, kad Vaildo didybę liudija dar vienas svarbus laimėjimas, kurio nepavyko pasiekti Monipodijui. Vaildas sunaikino nepriklausomai veikiantį nusikaltėlį profesionalą, atsisakiusį įsijungti į griežtai organizuotą struktūrą. Makhitui-Šepardui, paniekinusiam darbo tokioje organizacijoje privalumus, išsigelbėjimo nėra – jis nuteisiamas mirti, o jo analogai Rinkonetė ir Kortadiljas savarankiškai tęsti karjeros iškeliauja kitur.

Pičemo vadovaujama organizacija turi bruožų, kuriuos analitikai sieja ir su šiuolaikinėmis organizuoto nusikalstamumo formomis. Užvaldydama vis didesnę nusikaltimų rinkos dalį, organizacija prisiima kaštus, kurie šiaip jau tektų išoriniams agentams (Schelling, 1967). Tokių išorinių kaštų pavyzdys galėtų būti smurtas, todėl organizuoti nusikaltėliai turi bendrą interesą apriboti smurtą, kad išvengtų visuomenės įniršio (Buchanan, 1980). Norėdama pralinksminti dėl menkų rezultatų susikrimtusį vyrą, Pičemo žmona, regis, teigia, kad sėkmingos organizacijos tikslas – smurtą sumažinti iki minimumo ir kad Pičemas šiuo laimėjimu turėtų džiaugtis.

Kaip ir Cervanteso vagių brolija, Pičemo įstaiga turi gerus ryšius su oficialiomis institucijomis bei gerbiamais piliečiais ir jiems teikia savo prekes bei paslaugas. Šiuo atžvilgiu galima teigti, kad sąjunga ir partnerystė su oficialiuoju pasauliu yra nusikalstamos įstaigos klestėjimo garantas. Tačiau pagrindines vertybes vis dėlto lemia nusikalstamo pasaulio nariai, kuriuos įstaigai pavyksta užverbuoti. Čia pravartu prisiminti vieną organizuoto nusikalstamumo sąvoką, kuri ypač tinka tradicinei nusikalstamai veiklai. Organizuotas nusikalstamumas pasižymi ypatingu darbo pasidalijimu tarp narių – užduočių planavimas ir vykdymas vis labiau tolsta vienas nuo kito. Pičemo ir Makhito priešiškumas atskleidžia, kaip organizuotos grupės bando kontroliuoti nepriklausomas nusikaltėlių grupes ar pavienius profesionalus ir paversti juos tiesiog sprendimo teisės neturinčiais samdomais darbuotojais. Profesionaliai nepriklausomų grupių užduotys planuojamos kolektyviai, vykdomos drauge ir pelnas dalijamas bendrai, o organizuoto nusikalstamumo dalyviai tarpusavyje bendradarbiauja mažai ar veikiau abstrakčiai, „fordiškai“.* Planavimas ir vykdymas čia griežtai atskirti (Ruggiero, 1996; 2000a). Makhitas tam nepaklūsta ir už tai yra nubaudžiamas.

Renkant pajamas, Pičemo organizacijai daug talkina oficialieji rėmėjai, tačiau jos esminį bruožą – parazitiškumą – lemia jos pavaldinių grobuoniški gebėjimai. Perrašydamas „Elgetos operą“, Bertoldas Brechtas parodo tolesnę organizuoto nusikalstamumo raidą, kai grobuoniški parazitiniai elementai, nors ir ne visai, bet pamažėle išstumiami.

Nuo nusikaltimo prie verslo

„Operoje už tris skatikus“ (*The Threepenny Opera*, [1928] 1979) Brechtas remiasi plebėjiška tradicija, kuri nusikalstamos veiklos taisykles prilygina įprastos ekonominės veiklos taisyklėms (Meyer, 1973). Sa-

* Tai nuoroda į masinės mechanizuotos gamybos tipą, susijusį su Henry'iu Fordu (1863–1947). Tokioje sistemoje žmogus yra mažas didelės mašinos sraigtelis, atliekantis atskirą, griežtai apibrėžtą funkciją. *Vert. past.*

koma, kad šioms taisyklėms, kurias Brechtas sieja su goduliu ir išnaudojimu, paklūsta visi visuomenės sluoksniai.

Verslininkas Pičemas teigia kovojąs prieš vis labiau nuožmėjančius žmones; jis turi krautuvę, kur „patys vargingiausieji gali pasidabinti taip, kad sugraudins kiečiausias širdis" (Opera už tris skatikus: 5). Jis yra *Elgetos bičiulio Ltd* savininkas, elgetoms ne tik skiriantis miesto kvartalus, bet ir parenkantis tokius drabužius, kurie turi jaudinti praeivių širdis. Kai Filčas jį aplanko, Pičemas supranta, kad jis yra tas „niekšelis", kurį pagavo jo vyrai, tas, kuris turėjo įžūlumo priekabiauti prie žmonių dešimtajame kvartale. Filčui pavyko išsisukti tik todėl, kad „mes turime pagrindo manyti, jog tu nežinai, kaip čia viskas vyksta", bet jei būtų sučiuptas dar kartą, „tau galas", dėsto jam Pičemas (7). Filčui paklausus, ką turėtų daryti, kad galėtų tęsti savo darbą, jam atsakoma, kad jis privalo sumokėti vieną svarą. Pičemas aiškina, kad licenzijos išduodamos tik profesionalams, ir dalykiškai parodo Londono žemėlapį, padalytą į keturiolika kvartalų. Kiekvienas, norintis užsiimti elgetavimu viename iš šių kvartalų, turi įsigyti licenziją iš Džonatano Jeremijaus Pičemo & Co įstaigos. Filčas svaro neturi, todėl jie sutaria dėl dešimties šilingų ir penkiasdešimt procentų nuo uždarbio kas savaitę. Tačiau su apranga mokestis išauga iki septyniasdešimties procentų. Filčui pasiteiravus, kokia tai apranga, jam atsakoma, kad tai nusprendžia firma. Tuomet Filčas paleidžiamas: „Pradėsi Beikerio gatvėje nuo 2 iki 102 numerio".

Tuo tarpu Soho kvartalo gilumoje Makas Peilis (Makhitas) švenčia vestuves su elgetų karaliaus dukra Poli Pičem. Jis keikia savo vyrus, kurie sunkiai supranta, kodėl reikia vengti kraujo praliejimo. Jis niršta ir kaltina juos, kad šie yra ne verslininkai, o kanibalai. Patį šviežiausią laimikį iš apiplėšto namo jis vadina šlamštu: tai rožmedžio klavesinas ir renesansinė sofa. Tiesiog nedovanotina. Mako ir Poli baliui reikia stalo ir keleto kėdžių: jaunavedžiai negali sėdėti ant žemės. Įsakoma nupjauti klavesino kojas ir iš jo padaryti suolą. Laimei, mums netenka išgirsti, kas nutiko renesansinei sofai.

Tačiau banditas Makas moka mėgdžioti buržuazinį etiketą: jis priekaištauja vyrams, kad šie upėtakį valgo su peiliais. Pabrėžia, kad kiekvienas taip darantis yra „paprasčiausia kiaulė", ir abejoja, ar ka-

da sugebės „šitą mėšlą paversti žmogiškomis būtybėmis" (Opera už tris skatikus: 17). Baliaus metu paaiškėja, kad Mako siekis bendrauti su elitu neapsiriboja vien manierų mėgdžiojimu – jis remiasi realiais ryšiais su kai kuriais elito atstovais ir juos siejančiais bendrais interesais. Kambaryje pasirodo Vyriausiasis Londono šerifas, pats Tigras Braunas, su kuriuo pasisveikinama kaip su senu draugu. Makas Peilis primena savo sėbrams, kad jis, nuolankus banditėlis, net ir mažiausiu grobiu beveik visada pasidalydavo su bičiuliu Braunu, beje, dosniai pasidalydavo – tai būdavo dovana ir nesulaužomos ištikimybės simbolis, o Braunas retai kada surengdavo reidą, kaip nors neperspėjęs Mako.

Tačiau ryšiai su pačiais aukščiausiais pareigūnais neapsaugo gaujos, ir Pičemas parduoda Maką Peilį valdžiai, įtikindamas Mako kontroliuojamas prostitutes išduoti savo bosą. Patekęs į bėdą, Makas jaučia, kad jo veikla turi tęstis ir be jo. Jis prašo Poli vadovauti verslui:

> Įdėmiai klausyk. Štai darbuotojų sąrašas. Pirmas, Kreivapirštis Džekas, dirba jau pusantrų metų. Pažiūrėkime, ką gi jis nuveikė. Vienas, du, trys, keturi, penki auksiniai laikrodžiai, nedaug, bet dirba švariai... Toliau Kraupusis Valteris, nepatikimas sukčius. Parduoda daiktus į šoną. Tris savaites palauk, o paskui jo atsikratyk. Tiesiog įskųsk jį Braunui... Džimis Antrasis, įžūlus šmikis, geras darbuotojas, bet akiplėša; mikliai ištraukia paklodes tiesiai iš po gulinčių garbiausių aukštuomenės damų. Paaukštink jį... Robertas Pjūklas: niekingas žmogiūkštis, nė kibirkštėlės genialumo. Į kartuves nepaklius, bet turto irgi nesusikraus. (Opera už tris skatikus: 36)

Mako Peilio verslininkišką prigimtį galutinai patvirtina jo mintis investuoti pelną. Saikingai pinigus leidžiantis ir atsargiai investuojantis Makas liepia Poli visas jo neteisėtas pajamas pasiųsti į Džeko Pulo banką Mančesteryje ir prisipažįsta, kad jau po kelių savaičių jis pats imsis bankininkystės, ir tai bus pagrindinė jo ateities gyvenimo veikla. Bankininkystė yra saugesnė ir pelningesnė nei nusikaltimai, sako jis. Kad tai įvyktų, reikia išimti pinigus iš dabartinio verslo. Poli turi nueiti pas Brauną ir įteikti Makui dirbusių vagių sąrašą. Per keturias savaites visa ši šutvė bus saugiai uždaryta Senojo Beilio kamerose. Poli priblokšta ir klausia, kaip jis, nusprendęs savo vyrus įduoti, galėsiąs pažiūrėti jiems į akis ar paspausti ranką. Makas atsako, kad

jam negaila šių nepataisomų nusikaltėlių, bet kai tik jie pasirodo scenoje, jis vadina juos džentelmenais ir kalba apie garbę bei ištikimybę.

Siekdamas karjeros, Pičemas yra toks pat beatodairiškas, koks Makas Peilis ciniškas ir veidmainiškas, bet abu turi labai individualius požiūrius į tai, kaip sėkmingai veikti rinkoje ir teismuose. Pičemas laiko verslininkus ir visus, siekiančius pelno, moraliai sveikais žmonėmis ir teigia, kad įstatymai sukurti išnaudoti jų nesuprantančiuosius ir tuos, kuriuos didelis skurdas priverčia įstatymams nepaklusti. Eidamas į kartuves ir prieš prašydamas visų atleidimo, Makas vadina save išeinančiu nykstančios grupės atstovu. Jo nusikaltėliškai karjerai atėjo galas, panašiai kaip ateina galas amatininkams, kuriuos sunaikina fabrikų sistema ir nuasmenintas darbo organizavimas.

> Mus, žemesniosios vidurinės klasės amatininkus, kukliai triūsiančius su laužtuvu prie krautuvėlės kasos, praryja didžiulės bankų remiamos korporacijos. Kas yra vagies laužtuvas, palyginti su akcijų sertifikatu? Ar galima lyginti įsilaužimą į banką su banko įsteigimu? (Opera už tris skatikus: 76)

Makas Peilis nesuvokia, kad kalba apie savo paties karjerą. Likus kelioms akimirkoms iki mirties nuosprendžio vykdymo pasirodo raitas karaliaus pareigūnas, tarsi *deus ex machina*, atnešantis specialų Karalienės įsaką, liepiantį „išlaisvinti nusikaltėlį ir suteikti jam paveldimą titulą. Pagal uzufruktą jam paskiriama Marmarelio pilis ir dešimties tūkstančių svarų pensija iki gyvos galvos“ (77).

Sėkmingos ir niekinamos organizuoto nusikalstamumo formos

Brechto „Opera už tris skatikus“ parodo, kad nusikalstama veikla yra ir organizuota, ir chaotiška, ir kruopščiai planuojama, ir improvizuota. Mako Peilio vyrai, kuriuos jis laiko kanibalais ir padugnėmis, gal ir apsileidę bei netašyti, bet jie yra nusikalstamo pasaulio darbo jėga. Makas nori prasiskverbti į oficialiąją ekonomiką ir socialinį elitą. Jis susikuria kapitalą grobuoniškais nusikaltimais, jo požiūris į savo parankinius labai parazitiškas; tuo tarpu jo noras „tapti švariam“, įsitraukti į finansų pasaulį galiausiai jį simbioziškai susieja su oficialią-

ja ekonomika. Jo karjera susilaukia atlygio ir įvertinimo, kai Karalienė suteikia jam laisvę, pilį ir pensiją.

Būtų neteisinga teigti, kad visoms organizuoto nusikalstamumo formoms lemta vystytis šitokia kryptimi. Mako vyrai, jei jie nebūtų įduoti policijai, galėtų toliau tęsti savo darbelius, bet net ir vogdami renesansines sofas, kurių vertės nesupranta, liktų įklimpę neperspektyviose organizuoto nusikalstamumo formose. Organizuoto nusikalstamumo nevykėliai gali niekuomet nepereiti į teisėtą pasaulį ir nepasinaudoti „daugybe socialinių ryšių“, pagerinančių jų gyvenimo šansus (Blau, 1994). O tokie ryšiai išplėstų jų nusikaltimų mastą, kaip tvirtina Pičemas ir Makas, abu ketinantys įrodyti, kad įstatymo pažeidimo logika būdinga visiems verslumo dvasią turintiems žmonėms. Patekęs į elitą, Makhitas-Makas Peilis gali išmokti elito nusikaltimams savitų taktikos ir pagrindimo būdų – ir čia jau jį veiks korumpuojanti įtaka, o ne jis bus aktyvusis šios įtakos veiksnys. Kalbant kriminaliniu žargonu, Makas galės panaudoti anksčiau įgytus įgūdžius, darydamas elitinio, aukštą postą užimančio nusikaltėlio karjerą.

Pastabose režisieriui ir aktoriams Brechtas paaiškina šią mintį, sakydamas, kad Pičemas neturėtų būti vaizduojamas kaip stereotipiškas šykštuolis. Kaip ir policijos viršininkui, Pičemui pinigai pernelyg nerūpi, ir jie abu, žmogaus vargą paversdami preke, tik seka to laiko mada (Brecht, 1979). O plėšiką Maką reikėtų laikyti buržuaziniu reiškiniu.

Buržuazijos žavėjimasis plėšikais remiasi klaida: plėšikas nėra buržua. Šią klaidą sąlygoja kitas nesusipratimas: buržua nėra plėšikas. Ar tai reiškia, kad tarp jų galima dėti lygybės ženklą? Ne: kartais plėšikas nėra bailys (Brecht, 1979: 92)

Kaip geras verslininkas, Makas nekenčia kraujo praliejimo (išskyrus, jei tikrai reikia), taip pat jis ketina perkelti pinigus iš vogimo verslo į Mančesterio banką, – tai rodo, kad jis turi verslo principų. Kraujo praliejimą sumažindamas iki minimumo ir skrupulingai taupydamas, siekia neutralizuoti riziką arba ją perduoti savo pavaldiniams. Jis labiau suka galvą, kaip išnaudoti savo vyrus, nei kaip apiplėšti nepažįstamus. Sveika nuovoka jam sako, kad jo saugumas glaudžiai siejasi su oficialios visuomenės saugumu. „Mąstydamas apie

ateitį, jis neįsivaizduoja savęs kartuvėse, o regi save ramiai žvejojantį nuosavose valdose tekančiame upelyje" (92).

Vieni mokslininkai organizuotą nusikalstamumą apibrėžia pagal jo narių profesionalumą, kiti laikosi kiekybinio požiūrio ir teigia, kad organizacijos pobūdį lemia neteisėtoje veikloje dalyvaujančiųjų skaičius. Treti organizaciją apibūdina iš esmės pagal laiko veiksnį – kiek ilgai truko neteisėta veikla. Cervantesas, Gay'us ir Brechtas, nors ir skirtingai, pavaizdavo nuolatinį nepriklausomų ir organizuotų nusikaltėlių lenktyniavimą, kai antrieji bando į savo struktūrizuotą veiklą įtraukti pirmuosius. Pabrėždami narių skaičių, veiklos tęstinumą, paslaugų tiekimą ir partnerystę su oficialaus pasaulio atstovais, rašytojai kintamąjį „organizuotas" sieja su specifine nusikaltėlių veikla ir su jai būdingu darbo pasidalijimu, o nusikaltimų sunkumas šiuo atveju nelaikomas reikšmingu. Organizuotą nusikalstamumą tiriantiems deviacijos sociologams ir su tokiu nusikalstamumu kovojantiems įstatymų priežiūros pareigūnams būtų intelektualiai naudinga susipažinti su konkurenciniais Rinkonetės, Kortadiljo, Monipodijaus, Pičemo, Vaildo ir Makhito žaidimais.

3
Legalūs ir nelegalūs narkotikai: Baudelaire'as ir Londonas

Meninį įkvėpimą ir narkotikų vartojimą sieja prieštaringas ryšys. Kai menininką aplanko Mūza, jis jaučiasi taip, lyg būtų apimtas bakchiškų džiaugsmų, – tai stiprus pamišimas, kurį Platonas sieja su pačiu kūrybiškumo procesu: lyriniai poetai rašydami būna tarsi išprotėję. Kita nuomonė tvirtina, kad narkotikai ne tik trukdo kūrybiniam procesui, bet ir kenkia Aristotelio apibrėžtam „geram gyvenimui“ – aktyviam, sveikam, racionaliam ir doram. Doras gyvenimas daro žmogų laimingą, o priklausomybės elgesys reiškia nesugebėjimą būti laimingam (Franzwa, 1999). Problema ta, kad daugeliui rašytojų narkotikai netrukdo, bet padeda susikurti „gerą gyvenimą“. Bet ar tai reiškia, kad vartojantys narkotikus yra nusidėjėliai ar ligoniai?

„Nuodėmės“ ir „ligos“ modeliai ne visai tinka narkotikų vartojimo sociologinei analizei literatūroje (Lilienfeld and Oxford, 1999). Be nuodėmės daugybė literatūros kūrinių būtų prėski, be nusižengimų dozės herojai ir herojės prarastų „herojišką“ aurą. „Liga“ dažnai reiškiasi kaip fizinio ar dvasinio maišto forma, tad ne vienas literatūros veikėjas yra įrodęs, kaip jau rašiau, kad „per skausmą galima pasiekti itin gilaus Neteisybės ar Blogio suvokimo“ (Poe, 1980a: 36).

Rašytojai ir literatūriniai veikėjai narkotikus vartoja dėl skirtingų priežasčių, kurias lemia viena ar keletas aplinkybių (Plant, 1999). Literatūriniai veikėjai ieško malonumo, malšina skausmą, trokšta patirti kažką iki tol nežinomo, bėga nuo aplinkos, kurioje nėra vietos vaizduotei, – visa tai neretai lydi noras pasiekti „mirties gyvenime“ būklę, kažkuo panašią į naująją vaikystę (Milner, 2000). Pavyzdžiui, hašišo rūkymo patirtis kai kuriems autoriams reiškia bandymą pajusti

malonų, praeinantį, sava valia valdomą pamišimą, atveriantį estetinį *terra incognita*. Kitiems narkotikų vartojimas siejasi su racionalaus mąstymo ir kartu įprastinės socialinės tvarkos atmetimu, o tai skatina procesą, kuriame peržengiama tokią tvarką atitinkanti oficiali kalba.

Jei neskaičiuosime atskirų fragmentų, narkotikų grožinėje literatūroje istorija prasideda nuo Thomo De Quincey'io ir jo 1822 metais išleistos „Opiomano išpažinties" (*Confessions of an English Opium Eater*). Prieš aptardami du šį skyrių labiausiai dominančius autorius, trumpai apžvelgsime šią istoriją.

Norėdamas tariamai palengvinti neuralgijos skausmus, De Quincey'is vartojo laudanumą, nuo kurio pamažu atsirado priklausomybė. Jis bandė atsikratyti šio įpročio, tačiau rezultatai buvo prieštaringi; mums liko iki tol precedento neturintis opiumo transo aprašymas. Tai audringas sapnas, sklidinas muzikos ir galingo nesuskaičiuojamų armijų judėjimo. Sunku pasakyti, ar šis mūšis atspindi rašytojo pastangas mesti minėtą įprotį, ar tai malonaus pojūčio, kurį sukelia opijaus vartojimas, aprašymas, nes rašytojas siekia ir išaukštinti šios medžiagos savybes, ir drauge prašo būti gailestingiems jo priklausomybės sukeltai būklei. Viena vertus, jis girdi balsus, tariančius žodį „mirtis", ir pabunda, balsu šaukdamas „Daugiau aš nebemiegosiu!" – lyg viešai skelbtų savo pasiryžimą atsisakyti žalingo įpročio. Kita vertus, jis šlovina narkotiko, staiga atskleidžiančio dieviškų džiaugsmų versmes, sukeliamą palaimą. Lygindamas alkoholį su opiumu, De Quincey'is pastebi, kad pirmasis išryškina vartotojo žmogiškuosius elementus, o kartais ir gyvulišką prigimtį. Opiumas, priešingai, išlaisvina dieviškąją žmogaus prigimtį, skaidria ramybe apgaubdamas moralės vertybes ir nušviesdamas protą. Ar tai nėra atviras teoretizavimas apie narkotikų svarbą meninei kūrybai?

Opiumas – tai rojaus pienas (Coleridge, 1956), veikiau žadinantis apmąstymus nei sapnus. Jį vartodamas žmogus išlieka pusiau sąmoningas, o tai ideali sąmonės būklė naujoms spalvoms ir formoms suvokti ir pabėgti nuo tikrovės tironijos. Pasak De Quincey'io, mūsų smegenyse tarsi senoviniame rankraštyje įvykiai ir jausmai susipynę ir susimaišę, o opiumas šią raizgalynę išpainioja parodydamas, kad tie jausmai nėbuvo mirę, jie tik snaudė.

XIX a. tvirtai tikėjo ir nuolatos palaikė idėją, kad narkotikų vartojimas skatina literatūrinę veiklą. Balzacas (1958) pabrėžė, kad opiumas leidžia keliauti laike, jo vartotojai gali „nusimesti šimtmečių naštą ir išvysti senovės miestų ir žmonių puikybę". Poe (1980b: 19–20) Ligėjos grožyje įžvelgė opiumo sapno švytėjimą, o Berenikė, „nerūpestingai klajojanti per gyvenimą, nemąstydama apie šešėlius kelyje", yra ryškus kontrastas paties poeto priklausomybei. Ši priklausomybė stumia jo kūną ir sielą į intensyviausią ir skaudžiausią meditaciją; „tai nervinis dėmesio intensyvumas", monomanija „kontempliuoti net pačius paprasčiausius visatos objektus". Ši „monomanija" leis jam tapti iškiliausiu savo žanro meistru. Alexandre'as Dumas aiškina, kaip rūkant hašišą sapnai tampa tikrove, o tikrovė sapnais, todėl rūkytojai ir rašytojai privalo visam laikui išsižadėti tikrovės, jei jie trokšta gerai gyventi ir kurti didį meną (Dumas, 1997).

Dickenso aprašytos Londono džino parduotuvės neturi nieko bendra su menine kūryba; jos veikiau simbolizuoja lankančiųjų klientų socialines privilegijas. Nublizgintos stiklinės iškabos kviečia klientus paragauti „Butelių departamento", „Vyno promenados", „Viskio užeigos" ar „Brendžio varpo" gėrimų, o parduotuvių lentynos savo globėjus maloniai vilioja rinktis, ko čia užsisakius: „Slėnio eleksyro", „Iki dugno", „Puikaus pašnekovo", „Nesuklysi" ar „Virsk iš kojų". Tačiau šių vietų gausumas ir ištaigingumas atvirkščiai proporcingas aplinkinio kvartalo skurdui ir nešvarai (Dickens, 1850: 124). Džino parduotuvės su akmeninėmis baliustradomis, rožmedžio baldais ir iliuminuotais laikrodžiais dažnai stovėjo visai šalia „kovalizdžių", kuriuose buvo vartojami pigūs ir nuodingi gėrimai, kuriuose girtuoklystė „savo aukas pašėlusiu greičiu gynė link nuosmukio ir mirties" (340). Kai dėl opiumo, Dickenso skaitytojams buvo teigiama, kad jis skatina ne romius apmąstymus, o smurtinius nusikaltimus (Milner, 2000). Romane „Edvino Drudo paslaptis" (*The Mystery of Edwin Drood*) opiumo rūkymas yra dalis demoniškos žmogžudžių veiklos, todėl kūrinio pabaigoje skaitytojas neabejoja, kad ši priklausomybė reiškia baisų iškrypimą. Nors blogis slepiasi ir už įprasto eilinių žmogelių ribotumo, o niekšiškumas tampa pagrindiniu šių pilkų vidutinybių bruo-

žu, opiumas įkūnija blogį pačiu fantastiškiausiu ir grėsmingiausiu pavidalu (Dickens, 1870).

Rimbaud nenuilsdamas ieškojo „juslių išlaisvinimo"; tikėtina, kad realizuotį šį pomėgį jam dažnai padėdavo hašišas (Delahaye, 1925). Kaip ir daugelis jo amžininkų, poetas troško „išvysti" toliau nei jis pats ir aplinkinis pasaulis, suvokti žinomybės ribas tam, kad jas peržengtų. Šiai paieškai buvo pasitelktos visos priemonės, kurios padėtų apversti kalbą aukštyn kojom: eilėraštyje „Pragaro metas" (*Une Saison en enfer*, 1873) jis kiekvienam balsiui suteikia skirtingą spalvą, kiekvienam priebalsiui skirtingą formą ir judesį; paskui, paklusdamas instinktyviam ritmui, išranda poetinius veiksmažodžius, suvokiamus visomis juslėmis (Rimbaud, 1965: 156). Ši veiksmažodžių alchemija padeda jam matyti mečetę ten, kur iš tikrųjų stovi fabrikas ir galiausiai pereiti į kitą būtį: „Aš esu kitas".

Siurrealizmo menininkai metempsichoze žavėjosi mažiau nei Rimbaud, o štai narkotikai juos ir traukė, ir baidė. Jų „automatinį rašymą", nesąmoningai kuriantį žodžių ir vaizdinių srautą, skatino ne dirbtinių medžiagų vartojimas, nors jis sukeldavo panašų girtumą kaip ir opiumas. Rinkinyje „Siurrealistų revoliucija" (*La Revolution Surréaliste*) yra keletas straipsnių apie narkotikus, bet šie straipsniai labiau nagrinėja neigiamus narkotikų uždraudimo, o ne pačių narkotikų padarinius. Štai tų argumentų pavyzdys: joks įstatymas negali uždrausti vartotojams geisti medžiagų, kurių jiems reikia labiau nei duonos, nes šios medžiagos naikina jų negalias ir duoda jiems gyvenimą. Artaud (1976: 121) išspausdina atvirą laišką įstatymų leidėjams, išvadindamas juos idiotais, nes pastarieji maną turį teisę kontroliuoti žmogaus sielvartą, o medikams, kuriuos apšaukia debilais, jis sako: „Jūs kalbate ne iš meilės žmogui, bet iš meilės savo debiliškai tradicijai. Jūs nieko nenutuokiate apie žmogaus prigimtį, todėl idiotiškai siekiate ją pažaboti". Kita vertus, Bretonas (1988) atsiriboja nuo kokaino per savo veikėją Nadją, kuri, anksčiau prekiavusi ir vartojusi šią medžiagą, patikina skaitytojus, kad „dabar su tuo viskas baigta".

Menininkų siurrealistų pozicija stebina, ypač jei prisiminsime siurrealizmo menui neabejotinai įtakos turėjusius Freudą ([1884] 1974)

ir panašius veikėjus, kurie prieš kelis dešimtmečius teigė, jog kokainas yra ne tik medikų bendruomenės panacėja, bet ir galingas stimuliatorius sunkiai dirbantiems; ši medžiaga nesukelia jokių dirbtinių padarinių, bet natūraliai išryškina žmogaus savastį geriau nei pati prigimtis. Naudodamas dinamometrą, Freudas matavo kokaino poveikį raumenims ir atrado, kad jie aiškiai sustipréja (Driscoll, 1999). Tuo tarpu Šerlokas Holmsas šį eksperimentą taikė gyvenimo praktikoje:

> Nuo židinio atbrailos jis paėmė buteliuką ir iš dailaus tymo dėklo ištraukė hipoderminį švirkštą. Ilgais, blyškiais, nervingais pirštais įdėjęs ploną adatą, atsiraitojo kairįjį rankogalį. Kelias akimirkas mąsliai žvelgė į raumeningą ranką ir riešą, nutaškuotą ir subadytą daugybės adatos dūrių. Paskui įbedė adatą, nuspaudė vožtuvėlį ir su ilgu pasitenkinimo atodūsiu nugrimzdo į aksomu aptrauktą fotelį. (Doyle, [1890] 1986: 7)

Kokainas, kurio pasiūlo ir Vatsonui, Šerloką Holmsą „stipriai energizuoja ir išgrynina protą".

Benjaminas ([1928]1979: 216) įkvėpimo ir nušvitimo semiasi rūkydamas hašišą: spalvos ryškėja, daiktai tampa gražesni. Laikas ir erdvė įgauna „karališkas" dimensijas: „Tam, kas parūkė hašišo, Versalis nėra per didelis, o amžinybė nėra per ilga". Chaotišką mašinų pypsėjimą jis girdi kaip pučiamųjų orkestro koncertą. Benjaminas tampa fiziognomiku arba fiziognomijų analitiku. Jo žvilgsnis krypsta į itin grubius ar atgrasius veidus. Staiga jis suvokia, kaip tapytojui bjaurumas gali virsti tikro grožio talpykla, nuostabesne už brangenybių skrynią ar kalną dantytomis viršūnėmis, kai bjauraus veido raukšlės, žvilgsniai ir bruožai nušvinta vidiniu grožio auksu" (Benjamin, 1972: 37).

Įdomu, kodėl mūsų apžvelgta literatūra nepaliko jokio ryškesnio pėdsako deviacijos sociologijoje, kodėl patys garsiausi šios mokslo srities atstovai narkotikų vartojimą siejo vien tik su nevykėliškumu, kvietizmu, nusivylimu ir galiausiai su pasitraukimu iš visuomenės. Pasak Mertono (1968), šie reiškiniai išryškėja bėgimo nuo tikrovės mechanizmuose, pamažėle stumiančiuose narkotikų vartotojus visiškai atsiriboti nuo visuomenės diktato. Narkotikų vartotojai atsiduria pasitraukėlių katile, kuriame spaudžiasi psichopatai, autistai, parijai, atstumtieji, klajūnai, valkatos, benamiai ir chroniški girtuokliai. Jie

visi „atmetė duotos kultūros priskirtus tikslus, o jų elgesys neatitinka institucinių normų“ (Merton,1968: 207). Jei paklausysime Benjamino (1979), hašišo rūkymas, priešingai, atlieka vieną svarbiausių žmonių socializacijos ir solidarizacijos funkcijų. „Būdamas gilaus transo būklėje“, jis susiduria su dviem vyrais (paprastais žmonėmis, o gal valkatomis, kas žino?) ir juose išvysta „Dantę ir Petrarką“; jis teigia, kad visi žmonės panašūs, jie yra broliai.

Subkultūrų teoretikai narkotikų vartotojus apibūdina kaip dvigubus nevykėlius: jie nesugebėjo susikurti padėties nei teisėtomis, nei neteisėtomis priemonėmis (Cloward and Ohlin, 1960). Aptartuose grožiniuose kūriniuose pasitraukimo sąvokos beveik nėra, o narkotikai – ar juos vartotų rašytojai, ar jų sukurti veikėjai – siejami su aktyviu suvokimu ir energinga veikla. Galbūt išimtis yra Dickensas, kuris, regis, suvokia, kad narkotikai turi socialinę potekstę: tai, kas vieniems yra pasismaginimas, kitiems yra pražūtis. Kai kurie Dickenso suvargėliai skęsta alkoholyje: viename apsakyme nepritekliaus, nelaimių ir bado išsekintas „girtuoklis“ iš tikrųjų nuskęsta Temzėje, tuo pat metu turtuoliams besilinksminant šalia krantinės esančioje džino parduotuvėje (Dickens, 1850).

Prie šio ir kitų narkotikų vartojimo aspektų deviacijos sociologijoje ir grožinėje literatūroje dar grįšime, bet dabar aptarkime Charleso Baudelaire'o „Dirbtinius rojus“ ir Jacko Londono „Džoną Miežio grūdą“.

Nuodai ir darbas

Vynas skurdžiausią pašiūrę paverčia spindinčiais rūmais; jo raudoni garai primena saulėlydį debesuotame danguje. Opiumas ištrina daiktų kontūrus, išplečia ribas, pagilina laiką, didina malonumą ir sielą užlieja tamsiu džiaugsmu. Tai ryškūs poetiniai vertinimai, kuriuos Baudelaire'ui sukelia „nuodai“: tarp jų – ne tik vynas ir opiumas, bet žalios moters akys, kurių nuodijamai galiai neprilygsta niekas („Blogio gėlės“– *Fleurs du mal*, Baudelaire, 1975). Visi nuodai yra mieli ir pavojingi seni draugai, bet tik opiumo tinktūros buteliukas nuramina Baudelaire'o šlykštėjimąsi pasauliu ir jo landynę daro ne tokią atgra-

sią. Šis buteliukas žada glamones ir išdavystes, jis gali pasipriešinti „laiko diktatūrai ir gyvenimo vergijai". Rinkinyje „Dirbtiniai rojai" (*Les Paradis artificiels*, [1860] 1999) Baudelaire'as mąsto apie vyną, hašišą ir opiumą, ir šio kūrinio dviprasmiškumas atspindi skirtingus etinį, poetinį ir dvasinį tyrimą skatinusius motyvus. Socialinių, racionalių, pragmatiškų ar materialistinių prasmių ieškantys skaitytojai šiuo kūriniu nusivils; jiems nereikėtų pamiršti, kad Baudelaire'ui materialistai – tai žmonės, „atsisakę sielos ir pragaro, godūs ir tingūs, neketinantys gyventi dar kartą". Nepaisant to, kartais poetas mus nustebina; kai kurie jo pasisakymai yra netikėtai „išmintingi" – juos pats poetas būtų laikęs apmaudžiai materialistiškais.

Vynas suteikia drąsos, stiprina valią ir neša laimę. Gėrimas yra melodija, todėl kompozitoriai turėtų rinktis vyną pagal tai, kokią muziką jie nori kurti. Jei autorius ketina kurti komišką operą, jam padėtų šampanas – jo lengvumas ir žaižaruojantis gyvumas įžiebs kaip tik tokį įkvėpimą, kokio reikalauja žanras. Kuriant religinę muziką tinka *Jurançon* arba Reino regiono vynas, nes jų svaiginantis kartumas skatina gilias mintis. Herojiška muzika reikalauja burgundiško vyno, klampaus ir šilto, audrinančio patriotines aistras.

Vynas numalšina graužatį, žadina prisiminimus, skandina sielvartą ir kuria fantazijas: vynuogių skaidulose slypi kažkoks paslaptingas dievas. Kas gi būtų toks nehumaniškas ir smerktų tuos, kurie gerdami vyną gurkšteli genialumo? Baudelaire'as pasakoja, kad dėl didžiojo Balzaco romanų besivaržantys leidėjai šalia honoraro pridėdavo keletą dėžių prancūziško vyno.

Vynas kaip žmogus: niekad nežinai, ar jis ves prie kilnaus poelgio ar prie siaubingos nelaimės.Vyną turėtume laikyti lygiaverčiu sau: kas yra prieš vyną, tas yra prieš pačius save. Šitoks artimumas gimdo poeziją: vynas ir žmogus drauge kyla link begalybės kaip drugeliai, paukščiai ar aromatai. Bet dar daugiau: jei nusileisime ant žemės ir pamąstysime apie tas žmogiškas būtybes, kurios gyvena iš didmiesčių atliekų ir renka sostinių gyventojų išmestus daiktus, tai ir čia pastebėsime gydantį vyno poveikį, padedantį kurti eilėraščius ir dainas. Dirbantiems be džiaugsmo, išvargusiems be atilsio, kenčiantiems be

atlygio vynas tampa žmonių lygintoju, auksiniu intelekto malonumu. Trumpai tariant, negeriantieji yra arba bukapročiai, arba veidmainiai, kurie girdamiesi savo blaivybe slepia kokią baisią ydą. Žmogus, geriantis tik vandenį, slepia kažkokią paslaptį.

Šventvagiškoje alegorijoje vynui priskiriamas gebėjimas kurti „trečiąjį asmenį“: mistiškai sąveikaudami, žmogus-Tėvas ir augalų dievas-Sūnus pagimdo aukštesnę būtybę – Šventąją dvasią. O jei tokią aukštesnę būtybę sunku įžvelgti tuose, kuriuos girtumas daro agresyvius, tai jie jau tokie buvo ir prieš pasigerdami.

Vynas puoselėja bendravimą ir žmones paverčia dievais, o hašišas turi antivisuomenišką prigimtį, nors jo poveikis skiriasi priklausomai nuo vartojimo dažnumo ir nuo vartotojo asmenybės. Baudelaire'as perspėja, kad hašišo rūkytojams patartina rinktis palankias aplinkybes ir partnerius, nes ši medžiaga intensyvina jausmus. Laimė ir gerovė patiriamos padidintos, bet taip pat ir liūdesys bei įniršis. Todėl neofitams rekomenduotina susilaikyti nuo skepticizmo: pirmą kartą rūkantieji hašišą atsidurs komiškoje situacijoje, nes medžiagos poveikis pasireikš kaip tik tada, kai jie manys, kad jai nepasiduodą. Iš pradžių juos apims nesuvaldomas linksmumas, paprasčiausi žodžiai ir idėjos įgaus naujų keistų reikšmių. Šis „smagus atsipalaidavimas“ ir palaimingas keistumas truks neilgai. Šiaip jau mažakalbiai žmonės ims meistriškai deklamuoti ilgiausius kalambūrus, o kadangi idėjos taps vis fantastiškesnės, minčių sąryšingumas silpnės. Jas suprasti galės tik taip pat „pasikrovę“ bendražygiai. Muzikos klausymas tampa savotiška vizualine veikla, nes natos virsta spalvingais piešiniais, verčiančiais rūkytojus aimanuoti ir verkti. Žmogus suserga džiaugsmu, bet gydytis nenori.

Antrąją fazę Baudelaire'as aprašo taip: rūkytojams darosi šalta, jie jaučia alkį, negali pajudinti galūnių, ausys tampa selektyviai hiperjautrios, todėl garsai išskaidomi į dalis. Per valandą rūkytojai išgyvena daugiau nei vieną gyvenimą. Tai romi palaima, sustingęs džiaugsmas, išsprendžiantis visas filosofines problemas. „Painiausi teologiniai klausimai, su kuriais galynėjasi žmogaus protas, nuskaidrėja. Visos priešpriešos tampa vienybėmis. Žmogus pakyla iki dievo.“

Hašišą rūkančiojo asmenybė ima pamažėle keistis. Baudelaire'as pasakoja apie gerbiamą teisėją, dorą žmogų, kurio rimtumas kelia pagarbą: šis, parūkęs hašišo, leidžiasi pašėlusiai šokti kankaną. Žmogus, turintis teisę vertinti kitų veiksmus, išmoko slapčia šokti. Taigi, jei vynas stiprina valią, tai hašišas ją sunaikina. Išgėrę vyno esame malonūs ir draugingi, o hašišas daro žmones tinginius. Vynas yra tiems, kurie dirba ir nusipelno jį gerti; hašišas – neveikliems šarlatanams, trokštantiems džiaugsmo vienumoje, – jis bevertis ir pavojingas.

Hašišo poveikiui paaiškinti poetas aprašo du skirtingus sapnų tipus. Pirmasis sapnas perkrautas kasdienybės fragmentų, rūpesčių ir troškimų, kurie keistai susilieja su tos dienos daiktais ir įvykiais. Tai natūralūs sapnai: jie panašūs į juos sapnuojančius žmones. Antrasis sapnų tipas yra absurdiškas, nenuspėjamas ir nesusijęs su sapnuojančiojo charakteriu, aistromis ir gyvenimu. Tai hieroglifiniai sapnai, atspindintys viršgamtišką gyvenimo pusę; tai sapnuojančiųjų sąmonės kuriami simboliai ir moralės atvaizdai. Hašišas sukelia pirmojo tipo sapnus: jie niekada neperžengia tikrovės ribų; nors hašišo rūkytojus šie sapnai pavergia, iš tikrųjų jie yra pavergti tik pačių savęs, savo rūpesčių ir savo trūkumų, kurie egzistavo jau iki rūkymo. Hašišo rūkytojams ši medžiaga nieko neatskleidžia, išskyrus jų pačių prigimtį, temperamentą ir moralę. „Taip, hašišas yra didinantis veidrodis, bet vis dėlto tik veidrodis." Tiems, kurie nepaisydami visko, ryžtųsi išbandyti šią medžiagą, Baudelaire'as pataria: kad eksperimentas pavyktų, reikia tinkamos aplinkos, poetiškai įrengtų namų, geros muzikos, gražios saulėtos dienos. Veikiamos visos juslės: akys veržiasi į begalybę, chaotiškam triukšme ausys pagauna atskirus garsus, daiktai įgauna keistas formas. Viskas susimaišo: garsai virsta spalvomis, spalvos tampa muzika. Tačiau šiame apsvaigime nėra nieko viršgamtiško: visos analogijos iškyla nepaprastai ryškiai; jos skverbiasi į sąmonę ir despotiškai ją užvaldo.

> Muzikinės natos tampa skaičiais, ir jei turite nors kiek sugebėjimų matematikai, melodija ir harmonija, neprarasdamos savo geidulingumo ir jusliškumo, virsta sudėtingu matematiniu uždaviniu. Skaičiai dauginasi, ir jūs sekate jų fazes bei vystymąsi nepaaiškinamai lengvai ir guviai, tarsi iš natų grojantis atlikėjas. (Dirbtiniai rojai: 52)

Hašišą rūkančiojo asmenybė gali laikinai išnykti, o objektyvumas pasiekti tokį lygį, kad išorės objektų kontempliavimas verčia pamiršti savo paties egzistenciją. Rūkantieji tampa kontempliuojamo objekto dalimi, todėl kartais jiems atrodo, kad ne jie rūko, o juos rūko. Todėl jie ir nepajėgia dirbti, veikti, jaučiasi visiškai išsunkti. Tai bausmė, kurią jie patiria už dosniai iššvaistytus nervinius fluidus. Jie išbarsto savo asmenybę, ir reikia herojiškų pastangų ją vėl surinkti.

Mintys tampa rapsodiškos, jos blaškosi kaip netikėtų įvykių sukrėstos aukos: hašišas yra sumaišties demonas, o opiumas yra romus gundytojas. Hašišas yra tvarkingo gyvenimo priešas. Būtent dėl to Baudelaire'as pasisako prieš šią medžiagą: įsivaizduokite valstybę, kurios visi piliečiai vartoja hašišą. Kokie jie būtų piliečiai, kareiviai ar įstatymų leidėjai? Hašišo rūkymas reiškia valios atsisakymą; tai vienumos malonumas, juo mėgaudamasis individas darosi bevertis savo amžininkams, o visuomenė praranda vertę jam. Rūkytojai vis labiau susitelkia į save ir grimzta į šviesią bedugnę, kur jie negali veikti nieko daugiau, tik narciziškai žavėtis savimi. Hašišas yra ir meno priešas: nors menui ir reikia kontempliacijos, jam taip pat reikia ir darbo. O kaip sukuriamas grožis, jei ne menu ir darbu?

Opiumą poetas tyrinėja, remdamasis labai asmenišku De Quincey'io memuarų skaitymu ir vertimu. Jis žavėjosi šia knyga, nes ji peržengia „subtilų ir gerbtiną santūrumą, kuris dažnai neleidžia mums viešai atskleisti savo klaidų ir silpnybių". Baudelaire'ui patinka, kad opiumą vartojantis anglas „nusiplėšia padorumo draperijas" ir parodo savo moralines žaizdas ir randus. „Vartoti opiumą nėra nusikaltimas, bet silpnybė", sako jis. Tokią silpnybę turi profesoriai, filosofai ir aukšto rango politikai. Pramonės darbininkai taip pat vartoja opiumą – jiems jis suteikia ekonominę palaimą, nes jų atlyginimų vargiai užtenka nusipirkti alaus ar kitų alkoholinių gėrimų. Tačiau net jei atlyginimai pakiltų, darbininkai neiškeistų opiumo į „vulgarius alkoholio džiaugsmus".

Prastuoliams, kuriuos nedėkingas darbas dar labiau atbukina, opiumas suteikia šiokią tokią paguodą, o koks gi šios medžiagos poveikis išsilavinusiems ir jautriems žmonėms? Juos užlieja mąsli nuotaika. Tiesa, jog opiumo vartojimas neretai prasideda kaip terapija, kuria

siekiama numalšinti fizinį skausmą. Neabejotina ir tai, kad visų žmogaus negalavimų panacėja – opiumas – yra tipiškas vaistas, gydantis ir kartu nuodijantis. Tačiau jis nesutrikdo mūsų protinių sugebėjimų; priešingai, jis mūsų mąstymui suteikia tvarkos ir harmonijos. Gerdamas vyną, žmogus netenka savikontrolės, o opiumas leidžia lengviau save valdyti, „jis turi drausminantį poveikį". Opiumas neskatina ekstremalių jausmų – nepagrįstos neapykantos ar neįtikėtinos staiga ištinkančios meilės – bet tiesiog natūraliai gerai nuteikia ir protą džiugina skaidriu aiškumu.

Baudelaire'as gina De Quincey'į ir jo įprotį iš esmės dėl to, kad opiumas tariamai suteikia intelektinį aiškumą: jis ne kenkia žmogaus sugebėjimui dirbti, o jį stiprina. Skirtingai nei hašišas, opiumas sutelkia valią, jis leidžia De Quincey'iui baigti kūrinį ir laiku įteikti rankraščius leidėjams. De Quincey'is aprašomas kaip žmogus, degantis troškimu dirbti ir besiveržiantis veikti, tačiau jį kausto skausmas. Jis tarsi karys, pasmerktas nejudrumui, tad opiumas yra ta medžiaga, kuri išlaisvina jo energiją. Baudelaire'as aprašo ne tik opiumo malonumus, bet ir jo neigiamus padarinius: jo sukeliamą intelektinį sąstingį ir vartotojų polinkį į nuolatinę pusiau miego būseną. Sapnai yra kupini nerimo ir niūrios melancholijos. „Atrodė, kad kas naktį nusileidžiu, ne perkeltine, bet tiesiogine prasme, į prarajas ar tamsiausias bedugnes, gelmių gelmes, iš kurių, regis, nėra vilties pakilti" (Išpažintis: 103). Šią sąmonės būseną poetas prilygina paveikslui, kurį menininkas nutapė, mirkydamas teptuką žemės drebėjime ar saulės užtemime. Šias nepakeliamas „tamsiųjų bedugnių" proporcijas lydi nesuvaldomas laiko ir erdvės išsiplėtimas: viena naktis virsta šimtmečiu, o erdvė – begalybe. Opiumo vartotojus persekioja sapnai, kuriuose ežerai ištvinsta iki vandenynų. Šių sapnų košmarą papildo ir žmonių veidų, iškylančių ant siūbuojančių vandenyno bangų, „tironija": „maldaujantys, įtūžę, kenčiantys veidai tūkstančių tūkstančiais, kartomis, šimtmečiais išniro ant bangų keterų: apimtas nenusakomo jaudulio, paklaikęs ir praradęs nuovoką, aš bangavau su vandenynu"(108). Baudelaire'as pabrėžia despotišką šių vaizdų spontaniškumą, jie susipina su mitologinių kankinimų baime, su mirtį nešančiais krokodilų bučiniais. „Kitas" tampa grėsme, ir De Quincey'is jį sieja su tolimomis

rytietiškomis kultūromis, kurios jo košmaruose pasirodo „Malajo“ pavidalu. Baimė taip pat nukreipta į „laukines Afrikos gentis“, tropinių regionų būtybes ir medžius, papročius ir reginius, gličius padarus, tįsančius Nilo purve. Apskritai opiumas gali jo vartotojui padėti bendrauti su savimi ir kitais, bet, regis, Baudelaire'as perspėja, kad galiausiai jis veda prie iškreiptos neapykantos ir sau, ir kitiems.

Baudelaire'as netiki, kad De Quincey'is iš tikrųjų atsisakė savo įpročio: jo susigrąžintą ramybę ir protą, jo galutinę „pergalę“ prieš šią medžiagą poetas laiko nuolaida „britų nenuoširdumui“, menine auka, kai tiesa padedama ant visuomenės prietarų ir padorumo aukuro. Tikriausiai De Quincey'is niekada nenustojo atnašauti „tamsiajam stabui“, o jo galutinė pergalė yra literatūrinė priemonė, siūlanti publikai laukiamą teisingumo gestą, kurį pateikia „kiekvienas paskutinis veiksmas“ teatre. Skaitytojai nusiviltų, jei nusidėjėliai nebūtų nubausti: blogiesiems negali baigtis gerai.

Baudelaire'o analizė pakartoja pagrindinę temą: tik darbas, o ne narkotikai, suteikia žmonėms galimybę pamiršti gyvenimo siaubą. Opiumo rūkytojai užjaučiami tiek, kiek jų įprotis padeda jiems kažką kurti ar veikti. Nes tik darbas leidžia žmogui į savo gimimo akimirką pažvelgti su mažesniu siaubu nei į savo būsimą mirties dieną. Poetas grįžta prie šios temos rinkinyje „Intymūs raštai“ (*Écrits intimes*, [1887] 1975), kur randame skambų himną žmogaus veiklai: „Mes turime dirbti, jei ne dėl meilės, tai iš nevilties, nes pagaliau dirbti yra ne taip nuobodu kaip nuolatos mėgautis malonumais“.

O dabar pažiūrėkime, ar Jackas Londonas, rašydamas apie alkoholį, gvildena panašias temas.

Viskis ir liaudis

Džonas Miežio grūdas* yra tradicinė viskio personifikacija, o drauge ir Jacko Londono mėgstamiausias gėrimas. Kaip ir „Benosis“,** sukeldamas aiškias vizijas ir pakvaišusius sapnus, jis veda prie apnuo-

* barleycorn (angl.) – miežiai. *Vert. past.*
** mirties demonas. *Vert. past.*

gintos tiesos ir mirties. „Jis – gyvenimo priešas ir gyvenimo viziją pranokstančios išminties mokytojas. Jis – žmogžudys, kruvinomis rankomis žudantis jaunimą." Jacko Londono romanas „Džonas Miežio grūdas"[1] (*John Barleycorn*, [1913] 1998) apie gėrimą pasako viską, – tai traktatas apie alkoholizmą, o kartu savotiška autobiografija, meditacija apie esminį melą, kuris gyvenimą daro priimtiną (Sutherland, 1998). Kaip sako pats Londonas, nesvarbu, ar tai fiktyvi autobiografija, ar tikroviška, ši knyga yra klasikinis prohibicionizmą propaguojantis tekstas, dokumentas, kuriuo galėtų pasinaudoti bet kurio laikotarpio blaivybės sąjūdžiai. 1913 metais išleistame antialkoholiniame lankstinuke buvo sveikata trykštančio jaunuolio (galbūt Jacko Londono) ir suskretusio valkatos nuotrauka bei užrašas, raginantis uždaryti visus barus. Šiuolaikiniai prohibicionistai šioje knygoje taip pat galėtų semtis įkvėpimo, nes viskio „triukus ir viliones" turi ir kiti narkotikai, nuo kurių ima graužti „intelekto vikšrai", „šnabždantys lemtingus tiesos atskleidimus" ir „kasdienę monotoniją pertraukiantys purpurinių akimirkų šviesa" (Džonas Miežio grūdas: 2).

Jackas Londonas teigia, kad nejautė jokio organinio, cheminio polinkio, lėmusio jo alkoholizmą, ir kad problemišku girtuokliu jis tapo per dvidešimtį nesąmoningos mokinystės metų. Pagrindinis šios mokinystės elementas buvo alkoholio prieinamumas ir ta svarbiausia visuomenės institucija – smuklė – centrinė vyrų susibūrimo vieta, kur jie rinkdavosi tarsi laukiniai prie laužo. Londono išpažintys daugiausia kalba apie alkoholio poveikį normaliems žmonėms, kokiu jis laiko ir save, o ne kraštutinumų mėgėjams ar dipsomaniakams, kurių, jo nuomone, gana reta. Savo „normalioje" prieraišumo alkoholiui istorijoje jis išskiria du vaikystės epizodus. Pirma, jis siurbčiodavo tėvui nešdamas alų, nes stiklas buvo toks sklidinas, kad gėrimas taškėsi ant kelnių. Antra, jis gerdavo italų pasiūlytą vyną, nes baiminosi, kad visi tamsiaakiai žmonės, būdami jautrūs ir kerštingi, nesupyktų, jei berniukas atsisakytų išlenkti stiklą. „Vynas buvo šlykštus, bet peilis nugaroje būtų dar nemalonesnis" (Džonas Miežio grūdas: 16). Jis čia pat pasitaiso, kad italus kaltinti beprasmiška, nes bendruomenėje gėrė visi. Net mažytės jo lankomos kaimo mokyklos mokytojas, žilste-

lėjęs penkiasdešimtmetis, duodavo mokiniams laisvą dieną, kai po imtynių su viskiu jausdavosi pralaimėjęs.

Formuojantis pirmiesiems jo pasaulio vertinimams, smuklės atrodė nuostabi ir trokštama vieta: šiltos, tarsi spontaniškai atsiradusios scenos, kuriose vyrai garsiai kalbėjosi ir juokėsi. Čia gyvenimas virte virė, o kartais vykdavo net baisūs dalykai – pasipildavo smūgiai, liedavosi kraujas, įsiveržsaid didžiuliai plačiapečiai policininkai. Šios scenos įsirėžė į berniuko sąmonę, susimaišiusios su nuožmių ir narsių kovų, galantiškų nuotykių sausumoje ir jūroje vaizdiniais" (Džonas Miežio grūdas: 24). Be to žurnalistai, redaktoriai, advokatai ir teisėjai taip pat lankydavosi smuklėse, tuo patvirtindami, kad šios vietos yra priimtinos ir socialiai gerbtinos institucijos.

Kaip ir jo romanų herojų, Londono gyvenimas prabėgo jūroje, o ne pridususioje slegiančioje aplinkoje, kur gyveno „darbo gyvuliai". Tačiau gyvenimas jūroje taip pat stūmė prie viskio. Bet jaunuolis veikiau bus austrių piratas ar kalinys, tik ne mašinos vergas, geriau jau kels stiklą su kitais nuotykių ieškotojais, nei sėdės prie mašinos... pašėlusiu greičiu kartojančios, be perstojo kartojančios keletą mechaninių judesių" (Džonas Miežio grūdas: 39). Per viskį jis patenka į jūreivių pasaulį, smagią laisvamanių draugiją: jie nepaiso jokių taisyklių ir įstatymų, patys atsakydami už savo gyvybę ir laisvę" (39). Atrodo, kad romantika ir nuotykiai neatsiejami nuo alkoholio, bet kokia gi alternatyva? Juk negali jaustis laimingas, skaitydamas apie kitų žygius, užuot pats juos atlikęs, ir vergaudamas už dešimt centų per valandą prie mašinos" (43).

Praeina šiek tiek laiko, kol jaunuolis supranta, kad gėrimų pirkimas turi savo taisykles ir kad visi „vaišina" iš eilės. Išgėręs taurę, jis išmoksta paklausti, ar bičiulis nenorėtų dar pakartoti; galiausiai gėrimas tampa draugystės simboliu ir ją stiprinančiu veiksmu. Taip jis susidraugauja su Spaideriu, Patu, Klemu ir net su visų nekenčiančiu seniu Skreču, ir tai įdomu, nes Skrečas laikomas laukiniu, kuris, kaip užsimena jo pravardė,* mušdamasis mėgsta sudarkyti priešininko veidą.

* Scratch (angl.) – draskyti; Old Scratch – velnio pravardė. *Vert. past.*

Vieną naktį vaikinas išleidžia gėrimams 180 dolerių, kurie buvo skirti naujiems drabužiams. Bet jis nesigaili, o didžiuojasi parodęs, kad gali švaistyti pinigus kaip kiti. Londonas geria, kad būtų vyras tarp vyrų, tačiau nors jį traukia tokie kaip senis Skrečas, jis vis dar vaikiškai geidžia saldumynų. Kartais, įsitikinęs, kad komanda miega, jis slapčia lėbauja: užsirakinęs kajutėje valandų valandas palaimingai tįso lovoje skaitydamas ir krimsdamas saldainius.

Pamažėle jaunuolis suvokia, kad yra tokių laimingųjų, kuriems apsvaigti užtenka poros taurelių, ir nelaimingų sielų, kurioms reikia daugybės stiklelių, kol „nors kiek trenkia į galvą". Tačiau jis pastebi, kad abu šie vyrų tipai turi ir kitą bruožą: viskis sujaukia jų moralę. „Blaivus jokiu būdu neleistų sau nedorai elgtis, bet girtam toks elgesys darosi visiškai priimtinas. Iš tikrųjų kitaip ir negali būti, nes viskio sukeliamas slopinimas iškyla kaip siena tarp jaučiamų troškimų ir per ilgą laiką išmoktos moralės" (Džonas Miežio grūdas: 54). Be žudymo, alkoholis atsakingas ir už kitas blogybes: jis atima iš žmogaus galią, padėtį ir ramybę, nukryžiuoja jo išdidumą. Alkoholis daro žmones agresyvius: Londonas mato, kad jo saliūno bendrai, nors šiaip jau ramūs žmogeliai, „pasigėrę ima smurtauti ir daro siaubingus dalykus" (85). Pagaliau, pasiekus kvaitulingą kulminaciją, viskis iškrečia maniakišką pokštą ir girto sąmonėje ima kurstyti savižudybės mintis.

Londonas gali susilaikyti nuo gėrimo, kai trumpam imasi kokio tradicinio darbo ir atitinkamai pakeičia savo gyvenimo stilių. Štai jis nusprendžia tapti elektriku. Darbdavys jį įtikina, kad, prieš įgydamas reikiamus įgūdžius, vaikinas turėtų pademonstruoti norą ir ištvermę atlikti kuklesnes užduotis, pavyzdžiui, „ugniakuriams paduoti į krosnį metamą anglį". Netrukus jis supranta, kad anksčiau šį darbą dirbdavo du vyrai ir jiems mokėdavo daugiau nei jam, taigi darbdavys tiesiog susirado pigesnę darbo jėgą. Jis jaučiasi kaip „darbinis gyvulys": triūsia, valgo, miega, tuo tarpu jo protas visą laiką snaudžia. Jaunuolis suvokia, kad rankų darbo orumas yra visai ne tai, ką jam aiškino „mokytojai, kunigai ir politikai" (123). Ir jis vėl suka nuotykių paieškos keliu – vėl į smuklę.

Metęs įprastinį išsilavinimą, jis gan greitai tampa garsiu rašytoju ir iš pradžių nejaučia potraukio gerti. Jis socialistas, ketinantis išgelbėti pasaulį, o alkoholis tik atvėsintų jo politinių idealų karštį. Žinoma, kiti rašytojai ir politiniai aktyvistai geria, bet saikingai, ir Londonas grįžta prie alkoholio tik dėl draugijos, mandagumo ar svetingumo. Kas dieną išgeria tik parašęs tūkstantį žodžių, bet netrukus pajunta, kad neišgėręs nebegali rašyti. Galiausiai jį užvaldo racionalus pesimizmas, nes alkoholis leidžia jo žvilgsniui prasiskverbti „pro apgaulingus gyvenimo šydus" ir suvokti jo kosminę beprasmybę.

> Geriantysis suvokia, kad iš tikrųjų jis geria ne todėl, kad „pats būtų linksmesnis", bet kad lengviau galėtų pakęsti kitus žmones. Be alkoholio, pasak Sartre'o, jie taptų stačiai pragaru. (Sutherland, 1998: xxxiii)

Tačiau „apnuoginęs tiesą", jis jaučiasi pritrenktas siaubingo vaizdo; iš tiesų jį išgelbėja vienintelė likusi iliuzija – LIAUDIS. Apniktas mirties geismo, jis bijo, kad gali nusižudyti miegodamas, bet jį išgelbėja LIAUDIS.

> Man buvo likusi paskutinė kova, kurią verta kovoti. Atsisakęs bet kokio atsargumo, dar aistringiau pasinėriau į kovą dėl socializmo. (Džonas Miežio grūdas: 156–157)

Tačiau ne visi alkoholikai randa dėl ko kovoti, todėl Londonas pasisako už prohibiciją, aiškindamas, kad jei aršenikas ir strichninas nėra laisvai parduodami, tai ta pati taisyklė turėtų galioti ir alkoholiui. „Užkirskite jam kelią, neleiskite jam viešpatauti visur pagal licenzijas ir legaliai, neleiskite jam kėsintis į mūsų jaunimą" (203). Dėl šios priežasties jis balsuoja už konstitucinę pataisą, užtikrinančią moterims balsavimo teisę valdžios rinkimuose. Atkakliai priešindamasis moterų teisių sąjūdžiui, kurį laikė nemoterišku, Londonas tikėjo, kad moterys ir seserys balsuos už prohibiciją. Moterys yra „tikrosios rasės saugotojos"; jis balsuoja, „kad galėtų balsuoti moterys", nes žino, kad jos uždraus alkoholį ir „išstums jį į istorinį išnykusių laukinių papročių prieangį" (203).

Nelegalių rinkų augimas

Londonas taiko tipišką neigimo metodą, kuriuo jis atsiriboja nuo aprašomų problemiškų girtuoklių būrio, kuriam turbūt ir pats priklauso. Jo kreipimasis į „liaudį" išgelbėja pasakojimą, kuris priešingu atveju būtų apvertęs aukštyn kojom autoriaus pagrindinę mintį. Autorius šaukiasi „liaudies", kad apgintų knygą įkvėpusią logiką ir kad skaitytojai nesusidarytų įspūdžio, jog alkoholis leido rašytojui gyventi įdomų gyvenimą, laikytis atokiau nuo žeminančių darbų ir pagaliau nusipirkti nuostabią vilą, kur jis mėgavosi kūryba ir sėkme. Jo kreipimasis į „liaudį" daro įtikinamesnes autoriaus pastangas pastatyti barjerą tarp savęs ir savo seno priešo bei išdaviko Džono Miežio grūdo, kuris jo pasigailėjo, bet kuris tikrai sunaikins silpnesnius girtuoklius. Tiems, kurie neturi londoniškos vidinės stiprybės, lemta suklupti, ir jiems padėti gali tik įstatymų leidėjai. Prohibicija taikoma kitiems, o ne sau pačiam; panašiai alkoholizmu serga fiktyvūs herojai, o ne jų kūrėjai. Kaip ir kiti to paties žanro autoriai, Londonas, pasakodamas apie prieraišumo narkotikui negalintį suvaldyti žmogų, netiesiogiai teigia, kad jis tai gali padaryti. Tačiau laikydamasis šios pozicijos, Londonas nuosekliai išpažįsta savitą socializmo sampratą, tam tikrą socialinio darvinizmo formą, pasirenkančią stiprius, sveikus bei greičiausiai mėlynakius vyrus ir patikinčią jiems sukurti naują tvarką. Šiuo atžvilgiu prohibicija padės šiems vyrams, o ne jam, įvykdyti istorijos paskirtą užduotį. Ateities visuomenėje apie saliūnus bus žinoma tik iš istorijos knygų, jie bus prilyginami tokiems pat „keistiems seniems papročiams kaip jaučių pjudymas šunimis ar raganų deginimas" (Džonas Miežio grūdas: 204). Tai visai nevykusi pranašystė. Londono požiūris panašus į paternalistinių politikų poziciją: jie mano turį teisę ar pareigą patarti, kokį gyvenimo stilių turėtų rinktis narkomanai, ir kovoja, kad įstatymais išvaduotų narkomanus iš jų vergijos ir priverstų juos tapti laisvais.

Baudelaire'o nuomonė nėra tokia vienareikšmė: jis tvirtina, kad narkotikai mažina žmogaus pajėgumą dirbti, tačiau kai kurie narkotikai, pavyzdžiui, alkoholis, yra gimingas žmogui ir padeda jam ne tik dirbti, bet ir gyventi. Eilėraštyje „Paryžiaus splinas" (*Le Spleen de*

Paris, [1864] 1975) jis kviečia visus pasigerti ir „išsprūsti iš laiko tironijos"; „pasigerti nuolat – vynu, poezija, dorybėmis ar kuo tik norit." Smerkdamas hašišą ir opiumą, jis vis dėlto neragina uždrausti narkotikų galbūt todėl, kad kratosi tų, kurie prisiima sau moralinių mokytojų vaidmenį. Buržuazinė moralė poetui primena perdėm drovią „prostitutės už penkis frankus" reakciją į Luvre išvystas nuogas skulptūras.

Jau minėjome, kad dauguma klasikinių literatūros kūrinių narkotikų vartojimo nesieja su nevykėliškumu, neviltimi ar pasitraukimu iš visuomenės, bet dažniau su priešingomis sąvokomis – menine, kūrybine ar tiesiog žmogiška veikla bei laimėjimais. Tačiau Londono ir Baudelaire'o kūryboje vis dėlto esama užuominų apie pasitraukimą iš visuomenės: pavyzdžiui, pirmasis buvo įsitikinęs, kad alkoholis sužlugdo žmogaus pastangas, o antrasis kūrybą laikė su narkotikais nesuderinama veikla. Kita vertus, Londonas aiškiai sako, kad alkoholis veikiau leidžia atsiriboti nuo „gyvuliško" darbo nei nuo visuomenės ir jos vertybių. Alkoholis yra neatsiejama nuotykių kelio, paties gyvenimo dalis, o ne pasitraukimas iš jo. Kaip daug rašančiam autoriui, Londonui reikėjo gerti, kad suspėtų atlikti leidėjų užsakymus. Girdamas alkoholį bei smerkdamas hašišą ir opiumą, Baudelaire'as tuo pat metu žavisi De Quincey'iu, kuris be opiumo būtų negalėjęs kurti.

Jackas Londonas yra savotiškas *moralės verslininkas*, nes dalyvauja radikalių reformų sąjūdyje. Kaip ir kiti taisyklių kūrėjai, jis domisi taisyklių turiniu. Esamos taisyklės jo netenkina, nes jose yra kažkokio stiprų nerimą keliančio blogio (Becker, 1963: 147). Jis paternalistiškai trokšta padėti žemiau už jį stovintiems, pagerinti jų socialines sąlygas, nors galbūt jiems jo siūlomas pakilimo būdas visai neatrodo patrauklus. Moralės kryžeiviai gali netyčia užsitikrinti paramą „tų, kurių motyvai yra ne tokie tyri kaip kryžeivių" (Becker, 1963: 149). Pavyzdžiui, darbdaviai pasisako už prohibicionizmą, nes negeriantys darbininkai kelia mažiau darbo ir drausmės problemų. Jackui Londonui alkoholis leidžia atsisakyti „gyvuliško darbo", o kitiems prohibicionizmas, regis, teigia rašytojas, palengvintų su tokiu darbu susitaikyti ir šitaip rasti išsigelbėjimą.

Atrodo, nei Londonas, nei Baudelaire'as nesuvokia, kad narkotikų vartojimui lemta plisti už menininkų ir nuotykių ieškotojų bend-

ruomenių ir tapti audringos veiklos objektu. Nesuvokia jie ir to, kad nelegalių narkotikų rinkų plėtra nustelbia visus su pasitraukimu iš visuomenės susijusius narkotikų vartojimo aspektus, kurdama prastai apmokamas darbo vietas vieniems ir finansinę sėkmę kitiems. Daugelis tyrimų rodo, kad narkotikų vartotojų ir platintojų socialinis pasaulis anaiptol nėra pasyvus, o geriau suprasti jį galima atsižvelgus į tokius kintamuosius kaip statusas, sėkmė, karjera ir veikla (Finestone, 1957; Sutter, 1966; Feldman, 1968; Hughes et al., 1971; Hughes, 1977; Pearson, 1987; Ruggiero and South, 1995). Narkotikų vartotojai apibūdinami kaip „be perstojo daug dirbantys verslo vadovai“: jų tariamas tikslas – užsidirbti pinigų, bet iš tikrųjų „didžiausią pasitenkinimą jie gauna įveikdami ypatingus iššūkius“, kuriuos patys susikuria (Preble and Casey, 1969: 21). Kitaip tariant, narkotikai ne tik suteikia euforinį išsigelbėjimą nuo socialinių problemų, bet duoda tam tikrą motyvaciją ir pagrįstumą siekti prasmingo gyvenimo (Bourgois, 1996).

Visi Londono ir Baudelaire'o aptariami narkotikai tuo metu buvo parduodami legaliai, ir nė vienas autorius nenuspėjo tolesnio proceso, kai narkotikai taps nelegaliais ir kokios bus viso to socialinės bei ekonominės pasekmės. Londonas nenumatė, kad trumpas alkoholio draudimo laikotarpis bus ne tik neveiksmingas, nesumažins jo vartojimo, bet ir taps esmine „primityvaus kaupimo“ faze organizuotoms nusikaltėlių grupėms, lems tolesnę jų raidą paskirstant kitas nelegalias prekes ir teikiant nelegalias paslaugas. Baudelaire'as visiškai neįvertina narkotikų gamybos, paskirstymo ir vartojimo ekonominių aspektų; jis narkotikus sieja su intymia žmogaus sfera, asmeniniu pasirinkimu, lyg narkotikams negaliotų komercinių mainų ir vertės dėsnio taisyklės. Jam nerūpi, kaip narkotikų situacija klostysis ateityje, todėl jis negali suvokti, kad nelegalių narkotikų rinkų plėtra kurs nelegalias darbo vietas nuskurdusiems individams bei grupėms ir atvers investavimo galimybes tiems, kurie turi finansinių išteklių.

Londonas alkoholio vartojimą sieja su tokio tipo smurtu, kurį deviacijos sociologai vadina psichofarmakologiniu: kitaip tariant, medžiagos savybių sukeliamu smurtu. Šiuo atžvilgiu Londonas mąsto

panašiai kaip šiuolaikiniai prohibicionistai, teigiantys, kad draudžiamų narkotikų legalizavimas padidins vartojimą, taip pat jų sukeliamo smurto apimtį. Pasak Goldsteino (1985; 1986), narkotikų nelegalumas lemia du kitus smurtinio elgesio tipus: ekonomiškai sąlygotą ir sisteminį. Pirmasis tipas atsiranda tada, kai narkomanams darosi vis sudėtingiau įvykdyti ekonominio pobūdžio nusikaltimus, nes turtas vis labiau saugomas, tikslas vis sunkiau pasiekiamas, todėl jie priversti daryti smurtinius nusikaltimus. Antrasis tipas, manoma, yra neatskiriamas pačių narkotikų rinkų bruožas, nes tiekėjų ir vartotojų sąveikai būdingos smurtinės reguliavimo formos. Apibendrinant smurtu įprasta bausti už kontrakto, kurio iš principo negalima įtvirtinti legaliai, netesėjimą; smurtu grasinama ar juo keršijama už sukčiavimą, išdavystę, vagystę ar nesąžiningumą (Arlacchi, 1998). Kaip ir šiuolaikiniai prohibicionistai, Jackas Londonas ignoruoja narkotikų vartojimo kriminalizacijos padarinius, būtent ekonomiškai sąlygoto ir sisteminio smurto didėjimą, kuris veikiau kyla iš narkotikų nelegalumo, nei iš narkotikų kaip tokių vartojimo.

Jackas Londonas ir Charles Baudelaire'as neatkreipia dėmesio į tai, kad narkotikų vartojimo pasekmės priklauso ne tik nuo prieinamų narkotikų kokybės, bet ir nuo kultūrinės aplinkos, motyvacijos ir galiausiai nuo narkotikų vartotojų socialinių galimybių spektro. Atrodo, kad abu autoriai tyrinėja narkotikų savybes ir su jų vartojimu susijusius reiškinius, lyg narkotikai panašiai veiktų visus žmones, lyg narkotikams būtų būdingas „demokratizmas“ (Paz, 1990). Rašytojai tiki, kad narkotikai atveria akis ar suteikia įžvalgą kiekvienam, nesvarbu, kokie būtų jų vartotojo „nuopelnai“. Deja, narkotikų sukeliami poetų ir paprastų žmonių sapnai ir vizijos yra labai skirtingi.

4
„Nana“, moterys ir nusikaltimai

Ilgai laukus teatrinis metų įvykis netrukus prasidės. Jau daugiau nei šešetą mėnesių visi apie jį ir tekalbėjo. Tai buvo operetės „Šviesiaplaukė Venera“ premjera, gausiai žadėjusi puikios muzikos ir išraiškingų rečitatyvų.

Venerą turėjo vaidinti naujoji žvaigždė Nana; ji dirbo, ar tiksliau, – ją rodė Bordenavas, skandalingai pagarsėjęs teatro direktorius, kuris su rodomomis moterimis elgęsis kaip su vergėmis. Jei repeticijų metu Klarisė ar Simonė nepataikydavo į taktą, jis tiesiog spirdavo joms į pasturgalį. Galų gale juk tai jis turėjo parduoti šias mergas, tad puikiai išmanė, ko „jos vertos, tos mergšės“. Šis žmogus nuolat rezgė planus, kaip sumažinti Paryžiaus skonio subtilumą, o jo elgesys nepaliko jokių abejonių, kokiu grubumu norėta to pasiekti. Jis spjaudosi, klykia, iš įtūžio ploja sau per šlaunis „kaip žmogus, nelinkęs gražinti esamos padėties“. Tiems, kurie sveikina jį su jo teatro laimėjimais, jis atrėžia – „verčiau sakykit: mano bordelio“ (Zola, *Nana* [1880] 1972: 21).[1]

Objektyviai žvelgiant, Nana nebuvo nei gera dainininkė, nei įgudusi šokėja. Tačiau jai ir nereikėjo ypatingų aktorystės talentų, nes mergina turėjo kažką, kas atstojo visa kita. Bordenavas tai užuodė – to kvapo būta stipraus: žiūrovai pajus, prisiekė jis, Nanai tereikia pasirodyti scenoje, ir visi pakabins liežuvius.

---

1 Emilis Zola. *Nana*. – Vertė Valdas Petrauskas. – V.: Mintis, 1991.

Nanos pasirodymas apvertė teatrą aukštyn kojomis, ir, triukšmingai miniai apgulus bilietų kasą, besirungiančių balsų šurmulyje čia vienur, čia kitur „vis garsiai skambėjo du giesmingi jos vardo skiemenys“.

> Vyrai, susispietę prie skelbimų, aidžiai skandavo tą vardą: kiti, eidami pro šalį, kartojo jį klausiamu tonu, o moterys su nerimastinga šypsena kuždėjo jį tyliai lyg stebėdamosis. (Nana: 24)

Nei kas buvo girdėjęs, kas toji Nana esanti, nei iš kur ji atsirado. Tačiau spėlionių būta apsčiai, nes vien kalbėti apie ją jau savaime buvo malonumas – mat galėdavai ištarti šį vardą, kuris kaip glamonė lengvai slydo nuo lūpų į vis kitą ausį. Anie du skiemenys skambėjo kaip muzika miniai, kuri juos kartodama kurstyte kurstė savo džiugų jaudulį ir smagius lūkesčius. Nestygstančio smalsumo banga nelyginant karštinės priepuolis nešė įsiaudrinusią publiką į teatrą, ir moterys nebepaisė, kad nuplyšo suknelės volanas, o vyrai – kad pametė skrybėles.

Pažiūrėti padorios išvaizdos ponai grumdydamiesi kartojo „Nana! Nana!“, o kai prie bilietų kasos kažkas susikirto, niekas nė dėmesio nekreipė, nes stiprėjantys besivaidijančių vyrų balsai skambėjo kaip salėje choru kartojamų anų dviejų skiemenų kontrapunktas. Tai buvo įspūdingas visuotinio lengvabūdiškumo ir šiurkštaus jausmingumo protrūkis.

> Čia buvo visas Paryžius, literatūrinis, finansinis, smagybių Paryžius, gausybė žurnalistų, vienas kitas rašytojas, biržos verteivos, laisvo elgesio merginos, skaičiumi lenkiančios padorias moteris, – ištisas pasaulis, keistas mišinys visų įmanomų talentų ir ydų, toks margas ir podraug vienodas, nes visų veidai paženklinti tuo pačiu nuovargio ir karštligiško jaudulio antspaudu. (Nana: 28)

Operetėje pasirodė Diana, liesutė brunetė nuostabiai negražiu Paryžiaus gatvės berniūkščio veiduku, ir juokingu banaliu skundu kreipėsi į Marsą, paliekantį ją dėl Veneros. Marsas puikavosi milžiniška komiška plunksna, o fone pasirodžiusiame chore galėjai įžvelgti daugybę pačių juokingiausių veidų. Tai buvo apgautųjų vyrų choras, šau-

kęsis Vulkano, apgautųjų vyrų dievo, kurio žmona jau trejetą dienų buvo dingusi iš namų.

Scenoje Nana tarytum merkė publikai, prisipažindama neturinti jokio talento, bet tai buvo nesvarbu, nes ji turėjo kažką kita. O kai jai visiškai dingo balsas ir ji suprato, kad neištems arijos iki pabaigos, neimdama į galvą, vinkstelėjo klubą, kurio apvalumus gaubė plonytėlė tunika, atsilošė atkišdama krūtis ir ištiesė rankas. Iš visų pusių sugriaudėjo plojimai.

Visi suprato, kad operetė išgelbėta, ir jos laukia nežmoniškas pasisekimas. Publikai patiko tas dievų karnavalas, tas purvan sutryptas Olimpas, viso tikėjimo pasaulio, viso poezijos pasaulio išniekinimas atrodė lyg nuostabi puota. (Nana: 38)

Premjera, į kurią susirinko garbinga publika, virto gašlia profanacija, po kojų buvo paminta legenda ir purvais drabstomi senovės paveikslai. Jupiteris atrodė kaip kvailys, o Marso juokingumo nė neaprašyti, karaliaus valdžia virto farsu, o armija – pajuokos objektu. Jupiteris, staiga įsimylėjęs jaunutę skalbėją, savo džiaugsmą išreiškė trypdamas pasiutusį kankaną. Į salę žiro dviprasmybės, tuoj pat ataidinčios iš parterio su dar riebesnėmis užuominomis ir nešvankiomis pastabomis, o balsingi vulgarūs šūksniai gašliai iškreipė net nekalčiausius žodžius.

Tiesą sakant, žiūrovai buvo ne vien literatūrinis miesto elitas, tarp jų būta ir ponios Robert, kuri teikė šiam elitui ypatingas paslaugas, nors pati asmeniškai vienu metu apsiribodavo vienu meilužiu, visada garbingu žmogumi. Krėsle nugrimzdo iš koledžo pasprukęs studentas, tiesiog sustingęs iš susižavėjimo. Du vyriškiai, estetiniam pasibaisėjimui atslūgus, ėmė pažinti ano veido bruožus ir kūno linijas ir pamanė, kad Nana – ta pati mergina, kurią jie jau matę vieną vakarą prie Provanso gatvės kampo. Šis atpažinimas sutapo su visuotiniu virpulio šuoru salėje, kai Nana pasirodė visa nuogybe, apsisiautusi tik gazine skraiste. Ir jau nežinojai, ar jos nuogybė primena Amazonę – apvaliais pečiais ir atsikišusiomis kaip ietys krūtimis, ar Venerą, kylančią iš bangų. Kad ir ką ji priminė, Nanos įžūlumas nesulaukė plojimų, niekas nebesijuokė. Vyrų veidai surimtėjo ir išsitempė, šnervės

susiaurėjo, sausi liežuviai prilipo prie gomurio. Virš žiūrovų, regis, nusklendė vėjelis, dar švelnus, bet jau pranašaujantis audrą.

> Ūmai visiems bežiūrint, toji nuoširdi būtybė virto moterimi, savo lyties galia sukrėtė publiką, pastūmėjo prie beprotybės, atskleidė dar nepatirtų geismų gelmę. Nana vis dar šypsojo, bet tai buvo vyrų rijikės šypsena. (Nana: 45)

„Žudanti" Nanos šypsena užtvindė visą teatrą aistra.

Natūralizmas ir pozityvizmas

Mano ką tik aprašytas teatro vaizdas iliustruoja, kaip Émile Zola suvokia savo, kaip Antrosios Prancūzijos imperijos privataus gyvenimo literatūrinio istoriko, vaidmenį, tikėdamas, kad Balzaco – Restauracijos ir Liepos monarchijos privataus gyvenimo literatūrinio istoriko – paveldą privalu pasisavinti ir atnaujinti (Lukács, 1989: 85). Zola niekuomet nekalbėdavo apie realizmą, bet apie natūralizmą, tuo norėdamas pasakyti, kad romanistai turėtų iš savo kūrybos išravėti visus romantinius bruožus. Išties net ir žodžio „kūryba" čia derėtų vengti, nes Zola teorija apie romano struktūrą nustato darnią, evoliucinę prognozuojamų įvykių tvarką. Tikrovės vaizdavimas reiškė, kad privalu atsisakyti visų nepaprastų prasimanymų, o pasakojimas turi rutuliotis logiškai ir nuosekliai, neiškraipomas netikėtumų. Romanistai, laikydamiesi pagrindinio principo – vaizduoti paprastą vidutinio gyvenimo tėkmę, privalėjo nužudyti herojų.

Grožinė literatūra pagal Zola visiškai prilygsta cheminiam bandymui, kur vaizduotei neskirtas joks vaidmuo, – literatūra turinti mėgdžioti mokslą. Romanistai, nelyginant dvi medžiagas sumaišantys chemikai, turi panardinti savo veikėjus – su jų savitais prigimtiniais charakteriais – į duotąją aplinką ir stebėti iš to gimstančius atskirų asmenų veiksmus ir pasekminį kolektyvinį poveikį. Laimei, pats autorius savo teorijų nesilaikė ir lenkėsi poetinei vaizduotei, atsiduodamas maloniai nemokslinei prozai, o savo teorija jis veikiausiai norėjo „padaryti įspūdį publikai, lengvai susižavinčiai pseudomoksline terminija" (Holden, 1972: 6). Kad ir kaip ten būtų, jis nuoširdžiai žavėjosi tuo,

kaip žmoguje reiškiasi paveldimumas ir aplinka, kaip jie lemia žmogaus veiksmus ir galiausiai istoriją. Nana – gyvas Antrosios imperijos prancūziškos visuomenės paveikslas – visuomenės, kurioje prostitucija buvo ne tik paslauga, teikiama malonumus pamėgusiems, sugedusiems elito vyrams, bet ir nešvankus simbolinis tautos vaizdinys. Kurtizanės ir aukštos klasės koketės skaitytojui turi atverti pačią Napoleono III Prancūziją ir neišvengiamą jos žlugimą, o Nanos gyvenimas įkūnija jos pražūtingą „godulį prabangos ir lengvų malonumų".

Zola kandžiai šaipėsi iš kvailos publikos, hipnotizuojamos anų aktoriūkščių „nešvankiai viksčiojamų klubų", ir negerbė patvirkusių jaunuolių, besižavinčių banaliais Ofenbacho spektakliais. Visos tautos ištvirkimą jis pabrėžė kaip pagrindinę krašto pažeminimo priežastį, lygiai kaip Dumas Prancūzijos pralaimėjimo priežastimi laikė prostituciją (Holden, 1972: 7). Bet kodėl *chercher la femme*, kodėl į Naną atsigręžiama kaip į pagrindinį nacionalinio nuosmukio šaltinį?

Pozityvistinė kriminologija moteris apibūdina kaip menkiau už vyrus išsivysčiusias būtybes, dėl to jos esą artimesnės primityviam žmogaus tipui bei tikėtinesnės atavistinių nusikaltimų vykdytojos. Be to, moterų padaromi nusikaltimai esą dažnesni negu galėtų atrodyti, nes moterys įvairiomis suktomis priemonėmis bei pasinaudodamos įgimtu vyrų riteriškumu sugeba paslėpti savo nusižengimus (Heidensohn, 1994: 110). Įrodymų stygių laikydamas akivaizdžiausiu moterų nusikalstamumo įrodymu, pozityvizmas normalias moteris apibūdina kaip latentines nusikaltėles, nes, taikant atvirkštinę logiką, manoma, kad moterys nusikaltėlės mažiau nukrypsta nuo normalių moterų (Hutchings, 2001: 110). Kaip pažeidėja, Nana vaizduojama veikiau kaip neatsakinga isterikė negu nusikaltėlė, veikiau nestabili negu pavojinga (Edwards, 1981). Tarsi nepilnametė arba idiotė, ji yra skystaprotė, o šis miglotas terminas pasižymi tokiu tąsumu, kad gali apimti neapibrėžiamas socialines problemas, sukeltas kokio nors biologinio trūkumo. Kad ir kaip būtų, ji nėra atsakingas žmogus, racionaliai pasirinkęs deviacijos kelią. Nana yra pozityvistų herojė – jos intensyvi nusikalstama veikla gerai paslėpta, o kaip tvirtintų Cesare Lombroso ir Guglielmo Ferrero (1893), jos amato bendrininkų vyrų atvirai daromus nusikaltimus pakeitė prostitucija. Kai sulaukusi senatvės ji ne-

begalės verstis prostitucija, Nana kaip ir kitos moterys atvirai imsis rimtesnės nusikalstamos veiklos. Tačiau, kaip pamatysime, Nana senatvės nesulauks, palikdama šią teoriją nematerializuotą.

Zola ir kriminologai pozityvistai domisi moterimis kaip aukšto paslėpto nusikalstamumo subjektais, bet ne menkiau ir kaip nusikaltėlėmis, kurių motyvacija neįžvelgiama, tarsi jų lytis būtų neatskiriama nuo kažkokio neperprantamo pairimo. Kaip neprognozuojamos žmogiškos būtybės, moterys išties išmuša iš vėžių, tad pozityvistiniai protai, ieškantys mokslinių paaiškinimų, randa juos netyrume ir ligoje, siejamoje su jų dvigubu išimtinumu, – mat jos yra ir moterys, ir nusikaltėlės, o tai Lombroso lengva ranka prilygina išsigimimui. Tačiau panašaus išsigimimo pavyzdžių esama gerokai ankstesniuose už Lombroso „mokslinį“ darbą raštuose, kaip antai Šv. Morkaus pasakojimas, kaip Salomėja šokiu apžavėjo karalių Erodą bei jo dvarą ir už tai paprašė nukirsdinti Jonui Krikštytojui galvą (Search, 1957). Kai Salomėja pabučiavo savo aukos galvą, tardama, kad jo kraujo skonis – jai meilės skonis, Erodas pasibaisėjęs sušuko: „Ji pabaisa, ji tikra pabaisa!“ (Wilde, 1974: 347). O Medėjos istorija, nuolatos pasakojama pastaruosius du su puse tūkstančio metų, ar nėra tokia pat baisi? Jasono palikta moteris, draskoma beprotiško sielvarto, įžeisto orumo, įtūžio, pavydo ir neapykantos, sumano šiurpulingą kerštą. Apsimetusi priimanti Jasono sprendimą, ji pasiunčia savo varžovei „nuostabiai gražią, bet nuodingą suknią, kuri, saulės spinduliams ją nušvietus, užsiliepsnojo“ (Atwood, 1998: XI).

Moterų nusikaltėlių išsigimimas, be kitų dalykų, aiškinamas isterija, kuri, pasak Lombroso (1876), dvidešimt kartų dažniau pasitaiko moterims negu vyrams. Šią būklę sukelia ne tik moraliniai veiksniai, emocijos, baimė, engimas ir smurtas, bet ir ligos, susijusios su „genitaliniu nesusivaldymu“, bei paveldimi bruožai, perduodami tėvų alkoholikų. Pagal Lombroso simptomologiją, erotizmas yra vienas iš isteriškų moterų bruožų:

> Jis pasireiškia meilės haliucinacijomis bei meilės košmarais, prasidedančiais skrandžio spazmais. Erotizmas dažnai toks impulsyvus, kad isteriškos moterys atsiduoda be meilės, dėl nuotykio, nes nori patirti nežinomų emocijų ar pagautos staigios aistros. Visas isteriš-

> kų moterų nusikalstamumas sukasi aplink jų seksualines funkcijas. (Lombroso, 1876: 303).

Jei erotizmas ir nedaro Nanos atvira isterike, jos asmenybė pranoksta įvairių tipologijų ribas. Taip Lombroso charakterizuoja be išimties visas moteris nusikaltėles – tarytum kriminologijos tėvui magėjo numatyti, kuri konkreti moteris galėtų pakliūti į kurią nors jo kruopščiai surašytų kategorijų (Young, 1996). Nors šiuolaikiniai stebėtojai pozityvistines sampratas priimtų su nuoširdžiu pasibaisėjimu, galima ginčytis, jog kai kuriomis šių sampratų ir toliau remiamasi oficialiuose diskursuose apie moterų nusikaltimus, kad jos puikiausiai dera su nusikaltimų kontrolės profesionalų interesais (Smart, 1977). Šiuo požiūriu Nanos atvejis kriminologiškai teisingas – ji palaidos moralės ir netvardomo juslingumo, nors neturi gilaus kontralto balso ir nesirengia vyriškais drabužiais, prie besaikio erotizmo, būdingo jos deviacijai ir isterijai, prisideda jos biseksualumas. Nanos išsigimimas įgauna ne brutalumo ar vyriškumo pavidalus, bet begėdiškumo priedangą, kuri daro ją ne mažiau nežmonišką. „Gėdytis moteriai yra taip pat nebūdinga, kaip nebūdinga žmonijai mylėti priešus arba laiminti savo persekiotojus" (Mayhew and Binney, 1862: iii). Taigi šiuo požiūriu Nana panaši į senųjų amžių keliautojų rašytojų aprašytas moteris, kai čiabuvių moterų begėdystė reiškėsi per poligamiją, palaidumą ar kraujomaišą, nors tai stebintiems gal ir kelia gašlių seksualinio svetingumo vaizdinių (Rawson, 2001).

Paveldėti bruožai

Kaip jau minėjome, Zola buvo didesnis romantikas, negu norėjo prisipažinti ir savo kūrinių su savąja teorija nederino. Užuot buvęs natūralistinis, jo Nanos gyvenimo aprašymas yra griežtai moralizuojantis, jo antiherojė tampa atsakinga už daugybę pasiekimų ir nusikaltimų, už „kuriuos nepajėgtų atsakyti 'visa nemoralioji Paryžiaus kariauna'" (Holden, 1972: 16). Zola tikėjosi, kad galėtų užbaigti perėjimą nuo Stendhalio ir Balzaco, didžiųjų senojo realizmo atstovų, prie naujos natūralizmo technikos, reikalaujančios, kad romanistai, o ir apskritai intelektualai nedalyvautų socialiniuose konfliktuose, bet pavirstų tik

viešojo gyvenimo stebėtojais ir metraštininkais. Tačiau jo politiniai įsitikinimai bei rašymo stilius prieštaravo tariamam neutralumo įsipareigojimui. Jis priartėjo prie socializmo, „nors taip ir nežengė toliau atskiesto Fourier utopizmo“ (Lukács, 1989: 86). Jo socialistines idėjos, kurias priėmė veikiausiai dėl „mokslinio“ įsitikinimo, jog šioms lemta laimėti, leido jam susikurti ne mažiau mokslinį tyrinėjimo metodą, pagal kurį visuomenė suvokiama kaip harmoninga visuma, atmetanti ligas, puolančias jos prigimtinį vientisumą. Zola vaizdavosi, kad socialinis ciklas tapatus gyvenimo ciklui: „visuomenė, kaip ir žmogaus kūnas, jungiamas atskirų organų solidarumo vienų su kitais tokiu būdu, kad jeigu vienas organas genda, puvinys plinta į kitus organus ir kyla labai sudėtinga liga“ (86). Kadangi jam nepavyko nuosekliai laikytis savosios programos, sakoma, kad jis tapo geru rašytoju. Zola per daug nekentė ir niekino to meto visuomenę persmelkusį blogį bei gyvuliškas aistras, kad būtų galėjęs likti „šaltas, nejautrus „eksperimentatorius“, ko būtų reikalavusi pozityvistinė-natūralistinė doktrina“ (92). Tačiau vis tiek jo neapykanta „blogiui“ buvo subtiliai sumaišyta su „moksliniais“ stebėjimais, ir pastarieji tapo jam būtinu pateisinimu.

Zola nuodingos strėlės taikėsi į „visą visuomenę, įsitvėrusią tų moterų sijonų“, į „tuos senyvus ištvirkaujančius vyrus“ ir „jaunus idiotus, kurie žudo save, vieni kad neatsiliktų nuo mados, kiti iš susižavėjimo“ (Holden, 1972: 9). Bet tenka jų ir Nanai, kuri buvo pasmerkta savo socialinės kilmės ir biologinės prigimties, lemta jai buvo į savo nuosmukį tempti visą visuomenę. Zola paprasčiausiai jos nemėgo. Pavyzdžiui, jos namas Osmano bulvare buvo vulgarus, o kambarių taip ir nepavyko apstatyti.

> Paauksuotų konsolių ir krėslų prabanga visiškai nesiderino su atsitiktiniais baldeliais, atkeliavusiais iš perpirklės krautuvės, su raudonmedžio staliukais, cinkuotomis žvakidėmis, mėgdžiojančiomis Florencijos bronzas. Visa tai bylojo apie permainingą laimę, skirtą merginai, pirmojo solidaus globėjo per anksti pamestai ir vėl pakliuvusiai į rankas visokiems įtartiniems priegulams, apie pirmuosius žingsnius nauju keliu, žodžiu, apie nesėkmingą karjeros pradžią, tolydžio niaukiamą grasinimų nebeduoti skolon prekių ir iškeldinti iš buto. (Nana: 49)

Ją lankantys gerbėjai kantriai laukdavo savo eilės prieškambaryje, o kai jų sugriūdavo itin daug, kai kuriuos pakviesdavo prisėsti ir virtuvėje. Tarp lankytojų būdavo ir kreditorių – mat nors Nana ir populiari, jos finansinė padėtis toli gražu ne puiki. Ji turi aprūpinti savo sūnų, kuris gyvena su jos teta madam Lera, jaučia pareigą sukurti jam tokį gyvenimą, kokio pati niekada neturėjo, – tokius jausmus kurstydavo tegul trumpam, bet nuolat įsižiebianti jos motiniška meilė. Rytą po sėkmingosios premjeros Nanai skubiai reikia pinigų, ir, kai pas ją užsuka ponia Trikonė, ji apsimeta nežinanti, kokių reikalų ši turinti su moterimis, susidūrusiomis su finansiniais sunkumais. Pasimatymas su neįvardytu klientu šiandien trečią valandą garantuos Nanai reikalingą sumą.

Pasakodama vakarykščius įvykius tetai, Nana pati vėl apsvaigsta, o ausyse vis dar skamba plojimai, kurie, kaip ji grėsmingai įžvelgė, kone sugriovė Paryžių. Ar kas nors galėjo visa tai įsivaizduoti, kai ji, dar maža mergaitė, žaidė Auksinio lašo gatvėje? Ponia Lera purto galvą, ne, niekas negalėjo to numatyti. Abi moterys niekaip tuo iki galo netiki, nes Nanos kilmė, kaip jos genetinis paveldas, laikinai neatitinka jos karjeros, tad, matyt, neišsakytas jų tikėjimas paveldo galia įspėja jas dėl ateities ir laukiančių tragiškų įvykių. Nujausdama, kad tokių įvykių neišvengs, Nana stengiasi iš širdies džiaugtis tuo, ką gyvenimas jai siūlo nors akimirkai.

Pabėgęs iš paskaitų studentas, kurį apstulbino jos pasirodymas, irgi tarp rytinių lankytojų. Įteikdamas puokštę gėlių, jis prisistato esąs Žoržas, garsios aristokratų šeimos sūnus. Štaineris, storasis bankininkas, irgi čia, jis svarsto savo šansus sumušti tokius ryžtingus varžovus. Galbūt tam, kad aiškiai suprastų šių varžybų mastą bei kokios galėtų viltis iš to naudos, Nana nusprendžia sukviesti visus savo gerbėjus į vėlyvą puotą.

Tik po dvyliktos į puotą ėmę rinktis svečiai neilgai išlieka blaivūs. Nuo šampano jie pamažu „apsvaigo, sudirgo“, ir antrą ryto jau niekas nepaiso etiketo.

> Damos užsikvempė ant lėkštėmis užgriozto stalo, vyrai, priešingai, drauge su kėdėmis pasislinko atgal, kad galėtų atsipūsti; ir tarp šviesių korsažų tamsiomis dėmėmis sumargavo juodi frakai, sublizgo pusiau pasisukusių į kaimynus damų nuogi pečiai. (Nana: 130)

Ima vis garsiau skambėti sąmojai, klausimai skęsta balsų šurmulyje, audringai skeryčiodamiesi, svečiai vienas kitam šūkauja ir be tikslo siaučia po kambarius. Vienas vyriškis, kuriam pasirodė, kad jis dar per mažai įsilinksminęs, griebiasi genialios idėjos ir tuoj pat ją įgyvendina – pačiupęs butelį šampano sukliukina jį į fortepijono vidurius. Kitus nuo to pagauna juoko konvulsijos, ypač kai kažkas paaiškina, kad fortepijonams nesą nieko geriau už šampaną, nes nuo jo jie įgauna reikiamą toną. O moterys „siūlosi su geraširdės kekšės atvirumu". Nana nelaiminga, bet tikriausiai mano, jog tai, kas vyksta, atitinka jos socialinę kilmę ir genetinį kodą. Patvirtinimo tam ilgai laukti neteks.

Auksinė musė

Storojo Šteinerio pastangos laimėti Nanos palankumą pagaliau duoda vaisių, bet jam atlyginama tik po to, kai jis nuperka savo šitaip sunkiai atkovotai meilužei dvarelį. Tačiau Nana siekia daugiau – o konkrečiai – grafo Miufa, kurio turtas galėtų iškart ir visiems laikams išspręsti jos problemas. Gera proga tam pasitaiko, kai grafas teatre atlydi į Nanos persirengiamąjį kitus ponus. Miufa apsilpsta nuo kambaryje tvyrančio svaigaus aromato. Pamažu jį užvaldanti Nana jam kelia šiurpą ir primena dievotus vaikystėje skaitytus pasakojimas apie velnio apsėdimą. „Jis tikėjo, kad yra velnias. Tas velnias bus, ko gero, įsikūnijęs į Naną, gundančią jį gašliu kvatojimu, nuodėmės pritvinkusiomis krūtimis ir strėnomis" (Nana: 155). Kiekviena jos kūno dalis jam regisi pritvinkusi nuodėmės. Bet jis sau pažada, kad bus tvirtas – jis žinos, kaip atsispirti tam velniui. Sykiu jį užplūsta subtilus malonumas, „vienas tų nuodėmingų jausmų, kuriuos pragaro baimė katalikui daro saldesnius" (156, 108).

Persirengimo kambaryje pabučiavęs Naną į kaklą, Miufa tarsi ugnyje degančia galva nusprendžia eiti namo. Jo dvasinė kova baigta. Visus pastarųjų keturiasdešimties metų įsitikinimus ir idėjas prarijo juslingumo verpetas.

> Jis slinko bulvarais ir vėlyvųjų karietų dundesy girdėjo kurtinamai aidint Nanos vardą, dujų žibintų šviesoje matė mirguliuojant jos nuogą kūną, liaunas rankas, baltutėlius pečius, jautė, kad galutinai

> pasiduoda jos valiai, žinojo, kad visko atsižadėtų, viską parduotų, kad tik galėtų paimti ją šiandien pat, nors pasimatymas truktų vos valandą. Šitaip galop pabudo jaunystė, įsiliepsnojo nepasotinamas geismas, koks sukyla tik paaugliui, ir akimoju sutirpo tikėjimo įteigto asketizmo ledai, išgaravo orumas, ateinąs drauge su tam tikru amžiumi. (Nana: 171)

Savo dvarelyje Nana pasiekia laikiną laimę, be ekonominio saugumo ji patiria ir tikrą meilę. Nors nenutraukusi ryšių su Šteineriu ir Miufa, ji vieną vakarą „kaip nekalta mergelė" paskęsta Žoržo glėbyje, ir jaunas vyras į jos gyvenimą atneša nuoširdžios laimės, kuri staiga pasirodo tokia nuostabi. „To mažvaikio glėbyje Nana vėl pasijuto besanti penkiolikos metų. Svaigdama nuo tų pusiau vaikiškų glamonių, Nana, kuriai vyrai buvo kasdienybė, o jų artumas kėlė pasišlykštėjimą, atgimė, jos širdyje pražydo meilė" (Nana: 191). Tačiau šiai idilei nebuvo lemta tęstis ilgai.

Le Figaro išspausdintas straipsnis įnirtingai teršo Nanos praeitį, pranašaudamas grėsmingą ateitį. Straipsnyje rašoma apie mergaitę, kilusią iš ketvirtos ar penktos girtuoklių kartos ir paveldėjusią nepritekliaus ir alkoholio apnuodytą kraują. Šis paveldas rimtai sutrikdė mergaitės seksualinį instinktą. Ji užaugo lūšnose, Paryžiaus skurde, išsistiebė aukšta ir graži, sultinga kaip augalas, išvešėjęs ant mėšlo krūvos, ir dabar keršija už vargetas ir visuomenės padugnes, iš kurių kilo. Jos supuvimas iškilo paviršiun ir dabar plinta aplink, užkrėsdamas puviniu aristokratiją. Ji tapo gamtos jėga, naikinimo užkratu, savo baltomis kaip sniegas šlaunimis tvirkinanti ir nuodijanti Paryžių. Straipsnio pabaigoje ji lyginama su muse, aukso muse, kuri atskrido nuo mėšlo, ir, susiurbusi purvą ir mirtį iš atmatų, dabar grėsmingai zyzia, sukdama ratus ir žibėdama kaip brangus akmuo, o įskridusi pro langą į prabangius „rūmus, vien jau užtūpdama ant jų, užkrečia vyrus limpama liga" (Nana: 221).

Nana kaip nusikaltėlė ir auka

Lombroso (1876: 278) Nanai pritaikytų savo nimfomanijos apibrėžimą, kuri, pasak jo, „apibūdinama postūmiu į gašlumo nusikaltimus,

prievartavimą, nuožmų privatų ir viešą onanizmą“. Pozityvistinė kriminologijos mokykla nimfomaniją apibūdino kaip beprotybės jėgą, mergaitės drovumą paverčiančią potraukiu orgijoms. Tačiau Nanos charakteris įvairialypis, o kai skaitytojas įpranta prie jos „nepelnyto“ turto ir aristokratiško švaistūniškumo, romano vingis vėl grąžina ją į gatvę – ten, kur jos vieta: aukštos klasės koketei lemta vėl leistis į socialinį pragarą, iš kurio ji vylėsi pasprukusi.

Susidėjusi gyventi su kolega teatro komiku Fontanu, Nana patiria šeimyninio gyvenimo smurtą ir gauna lupti nuo savo partnerio – pirmą kartą dėl lovoje likusių trupinių, kurių ji nenupurtė po vaišių lovoje. Nors ir persigandusi, ji jaučia, kad antausis ją nuramino, užbaigė niekur nevedantį ginčą. „Ji beprotiškai mylinti savo katinėlį, nuo jo ir antausį gauti saldu“ (Nana: 251). Bet po pirmojo antausio prasideda naujas gyvenimas – Fontanas skelia jai antausius už menkiausią nieką, kol ji pripranta ir mušama nesipriešina. Kartais ji ima spiegti ir gąsdinti, bet šis prispaudžia ją prie sienos ir pagrasina pasmaugsiąs, – tiek ir tereikia, kad ji nusileistų. Kartais, susmukusi ant kėdės, Nana kelias minutes pasriūbaudavo. „Paskum pamiršdavo viską, linksmai čiauškėdavo, dainuodavo, juokdavosi, lakstydavo po kambarius, plevėsuodama sijonais“ (Nana: 251).

O Fontanui visai dienai išgaravus, Nana išmoksta išblaškyti vienatvę. Ji susitinka seną draugužę Atlasinę, ir juodvi lanko ponią Rober, gyvenančią gatvėje, kuria vyrai slapukiškai treplena, žvalgydamiesi į langus, o moterys vienais chalatais languose lyg ko lūkuriuoja. Jos pietauja pas Lorę, kurios restoranėlyje ženkasi damos virš penkiasdešimt, savo liemenų ringes suveržusios glaudžiai apspaudusiais diržais ir korsetais. Kitos šios vietos klientės – keturiasdešimtmetės, storos, išpampusios, apdribusiais veidais ir gašliomis ištežusiomis lūpomis, bet tarp pūpsančių krūtinių ir pilvų pasitaikydavo ir viena kita laiba daili mergaitė. „Pažiūrėti dar nekalto veidelio, bet jau begėdiškos laikysenos, – aišku kaip diena, naujokės, nugriebtos kur nors prastoje smuklėje ir atvestos čionai nuolatinių klienčių“ (Nana: 257).

Gavusi dar kartą lupti, Nana išgirsta, kad jai teks pačiai užsidirbti, ir ji sutinka – išties pasisiūlydama dirbti už save ir mušantį vyriškį. Tuomet ji šturmuoja Paryžiaus gatves, lankosi suskretusiose

užeigose, neria į purvinus skersgatvius, apšviestus „drumzlinos dujinių žibintų šviesos“. Nana grįžta į priemiesčių smukles, kur „dar mergiščia būdama ji išmoko užsiversti suskretusius sijonus“, ir vėl trainiojosi pakraščių bulvarų pakampėmis, kur „vyrai glamžydavo ją“ dar penkiolikmetę pusmergę. Juodvi su Atlasine nenustygdavo vietoje, ir jų duetas greitai tapo žinomas naktinėse kavinėse ir užeigose su nuolat apspjaudytais ir alumi nulaistytais laiptais. Jos slampinėdavo gatvėmis, stypsodavo medžioklės vietose, išmaišydavo visą miestą ir lietingais vakarais, kai batai leisdavo vandenį, ir karštomis naktimis, kai korsetai prišusdavo prie kūno. Jos pakeldavo viską, būdavo „ir begalinio stypčiojimo pakampėse, ir beviltiško slankiojimo, ir stumdymosi, ir kivirčų, ir grubaus niurkymosi su pirmu pasitaikiusi praeiviu, kuris, leisdamasis gličiais, nešvariais laiptais iš kokios pigios landynės, užuot atsisveikinęs, išplūsta paskutiniais žodžiais“ (Nana: 271).

Iš tėvų Nana paveldėjo didelį nepasitikėjimą policija, o dabar ji išmoko jų ir bijoti. Jos drauguže Atlasinė pasakoja, kad „dorovės policijos brigada“ yra sudaryta iš sukčių ir neskrupulingų šmeižikų, kurie laukia dovanų ar pinigų iš gatvės moterų, trokštančių, kad tik jų vardai nebūtų įtraukti į žinomų prostitučių sąrašą. Bet policininkai stvarsto visas moteris, pasakojo Atlasinė, kad tik daugiau prigaudytų, nes už tai jiems mokamas priedas.

> Klausydamasi tokių istorijų, Nana stačiai klaikdavo. Nuo mažumės ji bijojo įstatymo, tos nesuvokiamos galybės, to keršto, kurio griebiasi žmogus, kai nori tave pražudyti, o tada jau niekas neužtars ir neapgins. Sen Lazaro kalėjimas jai atrodė nelyginant kokia duobė, juodas kapas, kur moterys laidojamos gyvos, prieš tai nukirpus joms plaukus. (Nana: 274)

XIX a. socialinių reformatorių aprašymai – įkvėpti jų moralės ar religinio pašaukimo – primena Nanos nuotykius, ypač smuklėse ir pigiuose restoranuose. Kai kurios dažnai Nanos lankomos vietos mena anas, išnagrinėtas iki siūlelio Viktorijos laikų kūriniuose, kuriuose jos apibūdinamos kaip sugedimo užkrato židiniai, pavojingi tyroms moterims, nes čia išbandomas jų moralinis silpnumas (Zedner, 1991). Buvo manoma, kad moterys, būdamos lengviau pažeidžiamos, gali itin lengvai paslysti apsilankiusios tokiose vietose. Nana yra ypač pa-

žeidžiama, o jos šeima, jos kilmė iškyla kaip etiologinis kintamasis net tuo metu, kai ji sukaupia tam tikrą turtą ir įgyja elito pagarbos.

Tarp pastarojo meto kriminologinių tyrimų moterų ir nusikalstamumo tema esama pačių įdomiausių atradimų. Kai kurios iš šių tyrimų pagrindu susiformavusių požiūrių ir kritinių nuomonių galėtų būti naudingos ir Zola skaitytojui, siekiančiam perprasti jo analitinę įžvalgą. Minėti tyrimai primena mums esminį skirtumą, kurį visiškai ignoruoja Nanos kūrėjas. Jei Zola savo herojės nusikaltimus sieja su biologinėmis savybėmis, iš dalies nulemtomis socialinių sąlygų ir konteksto, kriminologiniai tyrimai pagrindinį dėmesį sutelkia į socialinius vaidmenis, lūkesčius ir sąveikas. Kitaip tariant, jei Zola mato Nanos nusikaltimus kylančius iš jos „biologinės lyties" (*sex*), šiuolaikiniai kriminologai, tyrinėjantys moterų nusikaltimus, suvoktų juos kaip „socialinės lyties" (*gender*) ir jos sąveikos su vyrais padarinį.

Deviacijos kriminologija ir sociologija nagrinėja daugybę klausimų, kuriuos iškelia ir nepastovi, sinusoidinė Nanos biografijos trajektorija. Pagrindiniai iš diskutuojamų klausimų – kodėl moterys padaro mažiau nusikaltimų negu vyrai, kodėl jų nusikaltimai ne tokie sunkūs, kodėl mažiau moterų patenka į baudžiamosios justicijos sistemą. Nanos, kaip prostitutės, niekas nesulaiko, jai netenka atlikti bausmės kalėjime. Todėl ji negauna progos pasinaudoti pranašumais kilnesnio elgesio, kurio tariamai sulaukia deviantiškos elgsenos moterys. Tad iš pirmo žvilgsnio neatrodo, kad jos socialinė lytis būtų pagrindinis jos kriminalinės karjeros kintamasis, ji (lytis) tarsi ir nedaro įtakos nei teisėtvarkos institucijų reakcijos pobūdžiui, nei Nanos raiškai. Tokį atlaidų institucijų elgesį veikiau paaiškintų jos nesunkūs, nesmurtiniai nusikaltimai. Tik gatvėje jai tenka būgštauti dėl teisės saugotojų, bet šie jos visiškai nepastebi, kai ji teikia patarnavimus turtingiems, garsiems klientams. Ar socialinė aplinka, kurioje ji veikia, labiau negu jos lytis lemia tai, kaip su ja elgiamasi?

Pasak Heidensohno (1994), šiuolaikinėse akademinėse ir populiariose diskusijose kalbama ir apie kilnesnės (švelnesnės) baudžiamosios elgsenos (lyčių atžvilgiu) problemą, ir apie tai, kad esant tam tikromis aplinkybėms įstatymas moterims taikomas griežčiau negu vyrams. Nors teisėtvarkos žinybos ir kriminalinis teisingumas į Na-

nos elgesį apskritai žiūri pro pirštus, to nepasakytume apie Zola; be to, jam neatrodo, kad su jo romano veikėja galėtų būti siejama kilnumo vertybė. Veikiausiai jis yra įsitikinęs, kad Nanos, kaip ir kitų moterų, nusikalstamumas padidėja perėjimo tarpsniais, kai skirtumas tarp vyro ir moters nusikaltėliškumo sumažėja, kai moterys esą prisiima vyriškesnius nusikalstamo elgesio tipus (Adler, 1975). Pavyzdžiui, Nanos neteisėta veikla įgauna tą patį spekuliacinį pobūdį, kuris kreipia ir visą neramią bankininko Šteinerio karjerą. O Nanos žlugimas atspindi visos vyrų visuomenės žlugimą. Tačiau Nana patiria papildomą bausmę iš savo partnerio, tapdama šeimyninio smurto auka, tuo patvirtinama, kad moterys, kurios nesusitaiko su tradiciniais vaidmenimis, susilaukia žiauresnio elgesio, jei ne oficialiai iš institucinių įstaigų, tai neoficialiai iš tų, kuriuos jos myli (Eaton, 1986).

Apskritai Nana patvirtina, kad moterims tenka daugiau kentėti dėl deviacijos stigmos, taip pat ir dėl to, kad „esama labai nedaugelio pozityvių senųjų moterų piktadarių pavyzdžių, kuriais moterys galėtų sekti" (Heidensohn, 1994: 1018). Tačiau šiuo požiūriu gali atrodyti, kad ji yra ne tik visuomenės mizoginijos auka, bet ir pati ima tam tikru būdu nekęsti moterų. Ji jaučia, kad savo laimėjimais gerokai lenkia kitas, o atsisakiusi šeimos, savo monogamija ji parodo, kad atsiriboja nuo nuolankių draugių gyvenimo stiliaus, jų nesėkmių ir vergiškos būklės. Pasak Muraro (1984), moteriška mizoginija nėra vyriškos mizoginijos atspindys moters galvoje. Ji tvirtina, kad vyrų mizoginija gali sušvelnėti, ypač moterims labiau asimiliuojantis visuomenėje ir dėl to „subanalėjant". Kai moterų tarpusavio ryšiai tampa dažnesni ir stipresni, kaip buvo Nanos atveju, tradicinis atstumas tarp jų sutrumpėja, o tikrieji skirtumai išryškėja. Jeigu moterys neužima globėjiškos pozicijos viena kitos atžvilgiu arba veidmainiškai nešvelnina tarpusavio skirtumų, tuomet gali rastis neapykanta. Moteris gali nekęsti kitos moters, kai pamato joje žeminantį savo lyties paveikslą. Būtent šitaip Nanai atsitinka – ir taip skaudžiai, kad ji nebenori būti moteris. Šiuo atveju Nana patiria ne tik senųjų piktadarių pavyzdžių stygių; ji *tout court* neturi moteriškų pavyzdžių, kuriais galėtų sekti. Muraro šį stygių aprašo tokiu pavyzdžiu. Purve besimurdantys, išsekę, purvini, kvailą karą kariaujantys kareiviai pasijunta

įkvėpti pasirodžiusio savojo generolo, – jis gražiai apsirengęs, tvarkingas ir griežtas su savo uniforma, – nes jame jie mato simbolį to, ką ir jų socialinė lytis galėtų leisti pasiekti. Nana, kaip ir kitos moterys, neturi simbolinio vaizdinio, kurį galėtų priimti ir internalizuoti, nes ją supa tos pačios lyties asmenys, kurių pranokti ji visai netrokšta. Jos mizoginija – tai emancipuotos moters mizoginija su tam tikrais elementais, kuriuos randame Patricijos Highsmith (1980) apsakymuose. Šios herojė Pamela – moteris, nusistačiusi prieš abortus ir valdiškus vaikų namus, – feminisčių sambūrio metu užpuolama ir nužudoma. Ji primena ir tikrą Millet (1971) pasakojimą apie fizinį susidūrimą feminisčių, susirinkusių į prostitucijos uždraudimui skirtą konferenciją, ir neapdairiai į tą konferenciją pakviestų prostitučių.

Nors kai kurios kriminologės mano, kad būtina plėtoti lyties stereotipų kritiką, jei norime atrasti naujų požiūrių į moterų nusikalstamumą ir pasiūlyti alternatyvų teisiniam diskursui (Smart, 1977), kiti skeptiškai žiūri į „pridėti ir sumaišyti požiūrį“ ir mano, kad paprastas feminizmo plakimas su kriminologija yra nevaisingas darbas (Heidensohn, 1994). Kitos mokslininkės dėmesį sutelkia į marginalizaciją, tvirtindamos, kad moterys yra neturtingesnės ir kad tipiškas atliekamų nusikaltimų ciklas lemia joms taikomą diferencijuotą teisminį persekiojimą ir bausmes (Carlen, 1988), todėl dėl tos pačios priežasties jų reabilitacija yra daug sudėtingesnė (Eaton, 1993). Tačiau lieka dilema – kaip moterys, ypač atsidūrusios socialiniame paribyje, galėtų užmegzti bent dalį sėkmingų socialinių ryšių, mažinančių jų nusikalstamumą (Heidensohn, 1985). Galų gale, nors kai kurie teoretikai teigtų, kad problema yra ne moterų, o vyrų nusikaltimai, kad turėtų būti veikiau nagrinėjama, kodėl moterys nusikaltimų nedaro, o ne kodėl daro (Stanko, 1993), kiti patvirtintų požiūrį, kad kriminologinė socialinės lyties ir nusikaltimo konceptualizacija bei specifinio institucijų elgesio su moterimis nusikaltėlėmis aiškinimai palieka daug klausimų.

Zola, priešingai, tokias dilemas išsprendžia, Nanos nusikalstamumo šaknis sutapatinęs su jos genetiniu paveldu, ir jo troškimas ją nubausti įveikia visus jos karjeros vingius. Aukštos klasės koketę ar gatvės prostitutę Naną autorius pasmerkia, „moksliniu“ tyrimu atskleis-

damas jos įgimtą būdą. Nana parduoda seksą už pinigus, ji patenka į socialinę subkultūrą ir struktūrą, kurioje užsiimti tokia praktika naudinga, bet jai netenka nešioti visuomenės prikabintos etiketės kaip „prostitutei, susilaukti visų pasekmių už vertimąsi prostitucija, kai pakliūvama į policijos akiratį, sumažėja ekonominės galimybės ir nuskurstama“ (Phoenix, 1999: 6). Jos nepersekioja oficialios įstaigos, skurdas nei socialinė stigma, išskyrus tai, kad ji dirba gatvėje: jai tenka kęsti autoriaus kerštą.

Galutinis atlygis

Nanai neskirta karjerą ir gyvenimą baigti gatvėje, – Zola vėl suteikia jai galimybių iškilti, idant galutinis kritimas būtų dar skaudesnis. Į jos gyvenimą sugrįžta buvęs meilužis grafas Miufa, ir ji įtikina vyriškį finansuoti paskutinį impresarijaus Bordenavo spektaklį, kuriame ji pareikalauja sau vaidmens – šįkart padorios moters, o ne kurtizanės. „Man jau įsipyko tos kurtizanės“ (Nana: 298). Jos vaidyba buvo tikra pragaištis, – kaip Zola būtų leidęs, kad jai pasisektų šis vaidmuo? Tuomet Nana padaro paskutinį pasirinkimą: ji pasineria į audringą privatų gyvenimą, vėl susigrąžina reputaciją kaip prašmatni šeimininkė, „gyvenanti iš vyrų kvailumo ir pasileidimo“. Jos nauji, pertekę namai tampa naktinių pobūvių vieta, tačiau net Liudviko XVI baldai, kruopščiai išrikiuoti kambariuose, nešvelnino šių sambūrių vulgarumo. Apipylusi grafą Miufą aistringais ištikimybės pažadais, ji tęsia romanus su jaunuoju Žoržu, kuris irgi sugrįžta, ir su Atlasine, su kuria leidžia švelnias popietes, sklidinas meilių žodelių, sumišusių su bučiniais ir juoku.

Moterys dažnai pasineria į „prisiminimų orgiją“:

> Jas apimdavo nenumaldomas noras knaisiotis purve, kuriame prabėgo jųdviejų jaunos dienos; ir tai visada atsitikdavo esant vyrams, lyg joms pašėlusiai kniesdavo tiems ponams panosėn kaišioti mėšlą, kuriame jiedvi užaugo. (Nana: 333)

Kad ir tvardydamasis, Zola pratrūksta pasipiktinimu, pasibjaurėjęs, kaip sėdėdamos tarp prakilnių ponų, garsių savo vardais ir senomis orumo tradicijomis, šios dvi moterys susikišusios, apsikeisda-

mos švelniais žvilgsniais, „ramiai naudojosi valdžia, suteikta silpnajai lyčiai, ir atvirai niekino vyrus“. O dar apmaudžiau, kad tie ponai linksminasi ir joms ploja.

Konfliktas tarp Zola ir Nanos tęsiasi toliau, šiai ėmus skaityti tuo metu sensacija tapusį romaną. Jame pasakojama apie prostitutę, todėl Nana paskelbia, kad tai melas, ir pareiškia „pasibjaurėjimą tais šlykščiais rašytojais, kurie pasišovę vaizduoti gyvenimą tokį, koks jis esąs, lyg būtų galima viską parodyti“ (Nana: 336). Po šios įnirtingos natūralizmo kritikos pabyra švelnesni Nanos svečių smūgiai Zola „krimininologinei“ teorijai, – esą „taip gražiai išsigalvojus, jog esant tam tikriems patologiniams nukrypimams, žmogus neatsakąs už savo veiksmus, veikiai nebūsią nusikaltėlių, būsią vien tiktai ligoniai“ (340).

Nana nubaudžiama nepageidaujamu nėštumu, kuris jai pasirodo „kaip juokingas atsitiktinumas“, piktas pokštas, nesėkmė. Ji nemaloniai nustebusi, nes jos seksualinės dalys, kaip pasakytų Lombroso, sutrikdytos, tad neturėtų gaminti vaikų. „Ji keikė savo prigimtį, motinystės nepatogumus, atsirandančius iš meilės žaismų, tą naują gyvenimą, pradėtą tarp visų tų mirčių, kurių priežastimi buvo ji pati“ (Nana: 358). Tačiau įvyksta persileidimas, kurį galima suprasti kaip reabilitaciją arba dvigubą bausmę, arba kaip natūralų gyvenimo faktą.

Netrukus Nana grįžta akinti aristokratiško Paryžiaus pasaulio savo spindesiu, iškilusi aukščiau už visus nedorybėmis, nustelbusi visus mieste įžūliu prabangos demonstravimu. Iš paniekos pinigams ji atvirai švaisto ištisus palikimus. Vieną jos meilužių, Filipą, areštuoja, jis kaltinamas pavogęs dvylika tūkstančių frankų iš savo pulko. Pastaruosius trejetą mėnesių Nanos finansinė padėtis susvyravo, todėl jis imdavo smulkias sumas, vildamasis grąžinti, o paimtuosius dengdamas padirbtais dokumentais. Žoržas bando nusižudyti, susivarydamas į krūtinę jos miegamajame rastas žirkles ir ant kilimo palikdamas nemalonią kraujo dėmę. „Tolydžio didėjantis prabangos geismas pašėlusiai kurstė jos apetitą: ji apšvarindavo vyrą vienu prisėdimu“ (Nana: 434). Jos miegamasis tapo viešnamiu, o grafas virto audringų aistrų vėjų auka ir visa galva panyra į nevaržomus „kūno fantazijų kliedesius“. Bemiegės naktys su Nana pakursto gyvuliškumo aistrą, maniją „rėplioti keturiomis, urgzti ir kandžiotis“. Kartais jis tampa šunimi:

> Nana atsivėdėjusi mesdavo įkvėpintą nosinaitę į kitą miegamojo galą, ir jis turėdavo atnešti ją dantyse, bėgdamas keturpėsčias.
> – Čionai, Cezari!.. Puiku, Cezari, esi geras šunelis!.. O dabar tarnauk!
> Ir jam patiko žemintis, jis stačiai mėgavosi gyvulio vaidmeniu. Pats troško smukti dar žemiau. (Nana: 442)

Vieną vakarą Nana pareikalavo, kad grafas atvyktų pas ją pasidabinęs dvaro kamerherio apranga. Kai jis pasirodo visas išsipustęs, ji riaumoja iš juoko ir negailestingai iš jo tyčiojasi. Išvydusi jo kardą, trikampę skrybėlę, baltas kelnes, raudoną fraką, apsiuvinėtą auksu, simbolinį raktą, kybantį prie kairiojo skverno, Nana šoka be gailesio tyčiotis iš visos jo didybės ir pompos, džiūgauja, galėdama žeminti paradine uniforma vilkintį grafą, purto jį ir žnaibo, šūkaudama: „Dumk iš čia, kamerheri!" Galiausiai ji taip įsilinksmina, kad ima spardyti grafui užpakalį, – „jai dingojosi, kad ji nuo širdies spardo Tiuilri rūmus, imperatoriaus dvaro didybę, tik dėl to viešpataujančią lig šiolei, kad visi prancūzai – bailiai ir padlaižiai" (442).

Dabar Nanos „griovimo ir mirties" darbas jau atliktas. Nuo lūšnynų mėšlo atskridusi „aukso musė", nešdama socialinio puvinio užkratą, apnuodijo visus šiuos vyrus vien nutūpdama ant jų. Jos misija buvo baigta: ji atkeršijo už elgetas ir benamius – pavojingąsias jos pasaulio klases. Ir kai jos moteriškasis pradas, pasiekęs šlovės zenitą, apšviečia kritusias aukas, lyg patekėjusi saulė nušviestų kruvinių kautynių lauką, „pati Nana visiškai nenuvokė, ką padariusi, lygiai kaip koks gražus besmegenis gyvis buvo tokia pat šauni gera merga" (Nana: 453). Taigi ponų skepsis naujųjų kriminologijos ir Zola teorijų atžvilgiu pasirodė nepagrįstas.

Palikusi čia šiuos lavonus, Nana pabuvoja Kaire ir Rusijoje, o kai sugrįžta į miestą, jos laukia galutinė, mirtina bausmė – ji apsikrečia raupais. Iš kelionės parsigabentos penkiasdešimt dvi dėžės turtų lieka užrakintos geležinkelio stotyje kaip tinkama nepelnytai sugrobto turto sugrąžinimo forma. Viešbučio kambaryje, kur ji praleido paskutines valandas, ją aplanko įvairūs pažįstami, tačiau nepasiskubinę ateiti randa ją jau nebegyvą. Jie truputį pabūna ir tik prieš išeidami nusprendžia žvilgtelėti į lavoną. Kai užžiebiama žvakė vario žvaki-

dėje ir pastatoma greta lavono, pagaliau pasimato mirusios moters veidas. Jie pabėga, pašiurpę nuo vaizdo, kurį dera pacituoti visą:

> Patale gulėjo palaikai, pritvinkę kraujo ir pūlių, gendantis kūnas, visa tai, kas atliko nuo kadaise gyvos moters. Pūliniai buvo apėję visą veidą, veik susilieję vienas su kitu, virtę ištisine pluta, kuri, jau atšokusi, priminė sukepusį purvą, atrodė, kad tas beformis mėsos gniužulas, kitados buvęs Nanos veidu, pamažėle traukiasi kapų pelėsiais, išlyginančiais visus bruožus. Viena akis, kairioji, buvo dingusi be pėdsakų, visiškai užplaukusi pūliais, antra, pravira, atrodė išpuvusi, susmegusi į juodą kiaurymę. Iš šnirpšlių vis dar sunkėsi kraujuoti pūliai. Rusva pluta, atsiknojusi nuo skruosto, beveik dengė lūpas, tarytum baisingos šypsenos iškreiptas. Ir apie tą šiurpią, groteskišką nebūties kaukę dryksojo plaukai, nuostabūs plaukai, tikras aukso tvanas, vis dar liepsnojantis lyg saulė. Venera virto trūnėsiais. Lyg miazmos, prilipusios prie jos paleistuvystės akivare, miazmos, gyvų lavonų platinamos įstatymams nuolaidžiaujant, tie virusai, kuriais ji užkrėtė visą tautą, būtų įsimetę jai į veidą ir jį supūdę. (Nana: 470)

Moterys, nusikaltimai ir grožinė literatūra

Pūvantis moters kūnas simbolizuoja pakrikusią socialinę sistemą, tačiau paslepia netiesioginį Zola prisipažinimą, kad suvestas akis į akį su moters seksualumu jaučiasi nejaukiai ir pralaimėjęs. Zola tikriausiai rūpėjo vyro galios moteriai ribos, taip pat kaip už tos ribos vyrai tampa pažeidžiami moters manipuliacijų. „Kurtizanės kartais paimdavo viršų, bet visuomet platesniame politiniame kontekste, kuriame jų klientai išsaugodavo savo ekonominės galios pranašumą – galios pirkti moters seksualumą“ (Naffine, 1997: 120–121). Kai kurios moterys kriminologės pabrėžia būtinybę naudotis grožine literatūra, siekiant atskleisti moterystės ir moterų nusikalstamumo prasmę. Priešindamosi literatūriniam natūralizmui, dėl tos pačios priežasties ir realistinei kriminologijai, jos tvirtina, jog pasaulio realybė ir prasmė nėra atvertos objektyvaus stebėtojo fiksavimui. Kaip išoriniai stebėtojai, romanistai ir kriminologai prisideda prie realybės ir prasmės formavimo pagal ideologinę ir politinę sistemą, nulemtą jų vaidmens ir

veiklos. „Mes, kaip prasmės kūrėjai, turime reikalo su jau sukonstruotomis mums (kitų) prasmėmis, bet prieš perduodant jas kitiems mums tenka ir aktyvus šių prasmių perkonstravimo vaidmuo“ (Naffine, 1997: 122). Realizmas, ginčuose palaikydamas konkretumą prieš abstraktumą, materializmą prieš idealizmą, implikuoja, viena vertus, vien praktišką nekantrumą, o kita vertus – riboto apskaičiavimo toną, būdingą politikams ir verslininkams (Williams, 1976). Savo ruožtu praktiškumo ir riboto apskaičiavimo jausmas gali redukuoti analizę iki paviršinio stebėjimo, taip paversdamas realizmą sausu ir nuobodžiu arba priemone išvengti tikrų dalykų (Ruggiero, 1992). Įdomu, kad kai kurie kriminologai, kaip ir Zola, tyrinėdami kitų elgesį, mano, jog neprasminga tyrinėti, kaip jų pačių suvokimas ir nuostatos veikia jų stebimus reiškinius, kaip jie nepaiso to fakto, jog santykiaudami su stebimais subjektais aktyviai konstruoja prasmės rėmus (Giddens, 1976). Ir Zola, ir šio tipo kriminologams nemalonu akis į akį susidurti su socialiniais mechanizmais, kuriančiais tai, ką jie laiko žiniomis.

Logiškai pratęsdama šią diskusiją, Naffine (1997: 122) pabrėžia, kad „jeigu prasmės kūrimas jau yra kūrybinis procesas, tuomet nėra griežtos takoskyros tarp kūrybinio rašymo apie nusikaltimus pobūdžio ir kūrybingumo, besiskleidžiančio grožinėje literatūroje apie nusikaltimus“. Antra vertus, jeigu moksliniams atradimams reikia kūrybingumo, kaip jį galima skirti nuo vaizduotės kūrybinių laimėjimų?

> Bandyti suprasti nusikaltimą reiškia pasinerti į neabejotiną kūrybos veiksmą, kuris neapsieina be vaizduotės ir išradingumo. Feministinė kriminologija nėra paprasta ataskaita apie nusikaltimo reiškinį, bet tikras tos žinių dalies konstravimas ... tai, kaip mes suprantame šį nusikaltimą (išprievartavimą), priklauso nuo tam tikrų kritinių prielaidų apie lyčių santykių prigimtį, taigi mūsų supratimas yra tam tikro heteroseksualinio suvokimo produktas, kuris gali būti sukonstruotas visai kitaip žvelgiant feministiniu žvilgsniu. (Naffine, 1997: 122)

Nanai būdingos kitų fatališkų moterų savybės: ji atrodo normali ir padori, bet jos išvaizda slepia tikrą nusikalstamą prigimtį. Kaip tamsus ir neperprantamas aistros objektas, ji primena kitas antiherо-

jes, kurių paslaptinga prigimtis įkūnija „žemesnės pakopos nusikaltėles ir ... moters nepatikimumo jausmą, besismelkiantį jų, kaip rūšies, nusikalstamumą, tapusį plataus diskurso apie moteris ir nusikalstamumą tema“ (Hutchings, 2001: 93).

Sensacinis romanas gvildeno šeimos prigimtį ir jos kriminologinius bruožus, atsirandančius dėl problemiško santykio tarp jos privataus elemento – moters – ir viešojo – vyro. Ši literatūra turėjo svarbų poveikį atskleisdama, kaip audringai prasiveržia aistros ir nepasotinti potraukiai, slėpti už damos ir nykios laimės fasado (Flint, 1993).

Tačiau moterų rašytojų kūriniuose apie nusikaltimus įvyksta subjektyvus postūmis, kuris reiškia, kad atmetami dominuojančių moterų paveikslai. Reikalaudami geresnio pasaulio moterims, kuris savaime padėtų sukurti geresnius moterų paveikslus (Cornell, 1993), feministiniai romanai apie nusikaltimus atsiriboja nuo tradicinės kriminalinės literatūros, kurioje seksualiai aktyvios moterys yra iš esmės blogi ir nepatikimi žmonės (Bird and Walker, 1993). Pavyzdžiui, moterų sukurti detektyviniai romanai yra švelnesni ir nuobodesni, kartais androgeniški, o vyriškumas vaizduojamas kaip kvailumas (Heilbrun, 1994). Tai moterų rašytojų „įsiveržimo“ į vyrų sritį rezultatas, kai jos, varžydamosi dėl privilegijuoto stebėtojo padėties, į vyrus pažvelgia tuo pačiu žvilgsniu (Butler, 1990).

Romane „Nana“ biologinė ir socialinė lytis pavaizduota kaip patologija, – tokia metaforinė analogija dominuoja ir daugelyje XIX a. pasakojimų apie suviliojimus. Tai sentimentalios istorijos, kuriose supinama seksualinė aistra ir nužudymas (Davis, 1957). Be moterų ir jų seksualumo, galiausiai jų mirties, šios istorijos būtų tuščios, o jeigu nebūtų moterų lavonų, tuomet jų moralas būtų nepriimtinai reliatyvus – esą vyrams ir moterims kaltė tenka po lygiai. Ar moterys žūsta nuo savo nepatyrusių, susierzinusių meilužių rankos, ar kaip Nanos autoriui kerštingai surezgus įvykius, jos miršta todėl, kad nusmukdė jas supančius vyrus; peržengusios moralės ribas, sumenkino vyrų protą, dėl to ir nusipelnė būti paaukotos (Knox, 1998). Suviliojimo pasakojimuose dažnai esama moteriškumo ir mirties ryšio; Nana irgi paklūsta šiai taisyklei, – destabilizuojanti jos seksualumo prigimtis sieja ja su sensacinio romano moterimis, – šios ima iš vyrų viską, ką tik išga-

li, – jų pinigus, namus, jų šeimą arba protą. „Taigi iš esmės Moteris įkūnija košmarą, o ne protą. Nužudymo diskurse Moteris ir seksas yra Mirtis, tad Moteris irgi yra Mirtis" (Knox, 1998: 2). Prisiminkime kai kuriuos šiurpiausius Edgaro Allano Poe (1980b) apsakymus, kur prostitucija, abortai ir vaikžudystė suauga į vieną, o suviliojimas ir pametimas, seksualinis smurtas ir nužudymas funkcionuoja kaip vaizduotę audrinantys kontrapunktai. Apsakyme „Marijos Rožė paslaptis" Poe vaizduoja moterį kaip nusikaltėlę ir pasileidėlę, „užkrečiančią vyrus liga ir stumiančią juos į nusikaltimus; moterį kaip išduotą vyro gašlumo auką, nustumtą į kraštutinius nusikaltimus; moterį, prišaukiančią juos ištinkantį smurtą" (Hutchings, 2001: 97).

Tiesa ta, kad masinės leidybos „devynioliktojo amžiaus skaitalo rinkoje" vyrų rašytojų sukurti moterų detektyvų pavyzdžiai nėra labai reti. Tačiau šios moterys detektyvės parodytos kaip juokingos ir nevikrios, ypač kai itin pamėgsta vyriškas sporto šakas arba tampa šauniomis boksininkėmis: „moteris, užsiėmusi vyrišku darbu, o ypač kai amazonė ima darbuotis su antrankiais ir šauniai sportuoti, turi būti suprantama kaip malonus pakutenimas didumą sudarantiems skaitytojams vyrams" (Munt, 1994: 4). Į šį žanrą „be baimės įsiskverbusios" moterys įčiurškė ganėtinai nepagarbos, kad šiek tiek nuslopintų jo tradicinį vyriškumą. Atsirado utopiniai moterų įtakos modeliai, o humoras, parodija ir prasižengimai išjudino vyrų autoriteto mitus.

Tuo metu, kai Zola pretendavo paskelbti objektyvią mokslinę tiesą, literatūros pasaulis vis labiau vėrėsi moterims; jis vis labiau virto ir lyčių ginčų vieta (Hutchings, 2001). „Nana" lieka klasikinis romanas, savo metui „kriminologiškai teisingas", atvertas vaisingam moterų kriminologių ir rašytojų ginčui: dovana, kuri gali padėti mums suvokti, ką mes suprantame ir ko nesuprantame apie moteris ir nusikaltimą.

5
Baldwinas ir Wrightas: etninės mažumos, neapykanta ir nusikaltimai

Kai afroamerikiečių kilmės rašytojas W. E. B. Du Boisas ėmėsi tyrinėti, kaip juodaodžius suvokia amerikiečių visuomenė, svarbiausia metafora jis pasirinko jos „nematomumą“. Šią būseną rašytojas išreiškė skraistės įvaizdžiu; skraistės, kurios egzistavimą studijų metais asmeniškai buvo patyręs. Tai tebuvo niekniekis, tačiau ištiko jį kaip apreiškimas. Mokykloje, kurią lankė kalvotoje Naujojoje Anglijoje, vaikinai ir merginos pirkdavo žaismingų vizitinių kortelių, dešimt centų už paketėlį, ir vieni kitiems jas dalydavo. „Toks keitimasis būdavo visai smagus, kol viena mergina, aukštaūgė naujokė, atsisakė mano kortelės, perspėjusi mane valdingu žvilgsniu“ (Du Bois, 1996: 4). Jis suvokė esąs kitoks nei kiti, atskirtas nuo jų pasaulio didžiule skraiste, kurios nuplėšti netroško. Užuot tai daręs, jis niekino visus, esančius už tos skraistės, „ir gyveno viršum jos, mėlyno dangaus ir didžiulių klajoklių šešėlių karalystėje“. Vėliau jam buvo lemta susidurti su daugeliu baltųjų, kurie laikė jį ne asmeniu, bet „problema“, su žmonėmis, kurie šnekėdavo kvailus ir keblius dalykus, jie stengdavosi pasirodyti malonūs ir plačių pažiūrų, tačiau parodydavo tik juos skiriančią prarają (Gibson, 1996). Jie užsimindavo, kad savo mieste pažinoję nuostabų žmogų juodaodį arba kad juodųjų teisių pažeidimai Pietuose juos piktina, bet faktiškai norėdavo paprasčiausiai paklausti: koks jausmas, kai esi problema?

Etninės mažumos, kaip „problema“, kriminologinėje analizėje pasirodo kaip įstatymo pažeidėjai bei, tik kur kas rečiau, kaip aukos, sukeliančios visus ginčus dėl marginalizacijos, smurto, institucinio

rasizmo bei kitų susijusių temų. Šiame skyriuje aptariami Jameso Baldwino ir Richardo Wrighto kūriniai pasiūlo gausios literatūrinės medžiagos, leidžiančios dar kartą paanalizuoti šias temas.

Biblija ir šautuvas

Jameso Baldwino „Bliuzas misteriui Čarliui“ (*Blues for Mister Charlie*, Baldwin, 1964) yra pjesė, paremta, nors ir nelabai aiškiai, juodaodžio jaunuolio, 1955 metais nužudyto Misisipės valstijoje, istorija. Šis įvykis baigėsi žudiko išteisinimu, o jo brolis, padėjęs nužudyti, vėliau tapo policijos šerifo padėjėju. Baldwinas pasakoja, kaip nelengva jam buvo sukurti įtikinamus žudikų, kurie jį gąsdino ir stulbino, portretus. Viena savo sąmonės dalimi jis jų nekenčia, mielai juos nužudytų. Bet lygiai taip sąmoningai suvokia, kad nė vienas žmogus savo paties akyse nėra piktadarys. Žmogui duota kažkas, dėl ko jis žino – privalo žinoti, – jog jis daro bloga, tačiau, kad su tokiu žinojimu susitaikytų, žmogus privalo pasikeisti. „Mūsų rasinėje situacijoje baisu ir kone beviltiška yra tai, kad nusikaltimai, kuriuos įvykdėme, yra tokie didžiuliai, tokie neaprašomi, jog jų suvokimas tikrąja žodžio prasme nuvestų į beprotybę“ (Baldwin, 1965: 10). Norėdami apsisaugoti nuo beprotybės, žudikai stengiasi nustumti veiksmus toliau nuo savęs ir kompulsyviai juos kartodami įžengia į tokią „dvasinę tamsą“, kurios aprašyti nebeįmanoma.

Baldwinas pabrėžia, kad už tuos nužudymus atsakingi visi amerikiečiai, kadangi visi jie užrakina kitą žmogų šio odos spalvos kalėjime (Campbell, 1991). Jie įtikina žudikus, kad juodaodžiai yra bevertės žmogiškos būtybės, kad šventa baltųjų pareiga – ginti savo genties garbę ir grynumą.

Pjesės veiksmas vyksta Maramiestyje, – maras čia yra rasizmo metafora, – scenoje, kurią perėjimas dalija į Baltamiestį ir Juodamiestį; veiksmas juodųjų pusėje rodomas vienoje scenos dalyje, veiksmas baltųjų pusėje – kitoje. Pjesės pradžioje pasigirsta šūvis, ir scenoje pasirodo Lailas, kuris it maišą velka Ričardo kūną, paskui nusviedžia jį ant žemės. Pirmoji Lailo teksto eilutė: „Tegu kiekvieną

negrą kaip šis ištiks toks galas, kaip ištiko šį negrą – veidu į piktžoles“ (Bliuzas: 14).

Vyksta laidotuvės, sužinome, kad Ričardas yra šventiko Meridiano sūnus ir motušės Henri anūkas. Aukos bičiulio Lorenco nepaguodžia nė religinės apeigos: nudėtas jaunas vyriškis, o jie sėdi čia, to „prakeikto visagalio Dievo“ namuose, to, kuriam rūpi tik tai, kas atsitinka baltiesiems žmonėms; „tas baltųjų žmonių dievas yra *baltas*“. Ar tas yra baltasis Dievas, sako jis, kuris juos linčiavo, juos degino, juos kastravo, prievartavo jų moteris, išplėšė iš jų viską, kas žmones daro žmonėmis? Tad kodėl jie dabar čia sėdi *Jo* namuose?“ „Jei galėčiau pastverti Jį savo rankomis, išvilkčiau Jį iš dangaus ir nutempčiau per miestą, už kaklo pririšęs virvę.“ (Bliuzas: 15–16). Chuanita perspėja, kad jei jie šitaip smurtaus, jų bendruomenė niekuo nesiskirs nuo tų, kurie juos žudo. Į tai Lorencas atrėžia, jog jis ir nenori būti už juos geresnis – ir kuo geresnis, klausia, ar turėtų stengtis būti geresnis skuduras po kojomis, nuolankesnis lavonas? Po ištisų metų nesmurtiško protesto ir demonstracijų juodieji pagaliau įleidžiami į „skurdžią bibliotekėlę miesto centre“, jau 1897 metais pasenusią, į kurią niekas jau vis tiek nebevaikšto. Ir kas šiame mieste skaito knygas? Jie jau įleidžiami ir į tą didžiulį kino teatrą, tačiau daugelis jų gali apsieiti ir be Julo Brinerio ir Dorisės Dei, jei jie vis tiek negali įgyti elektriko ar santechniko pažymėjimo, jei jiems ir toliau draudžiama pereiti per parką, o jų vaikams užginta pasirodyti viešajame baseine. Lorencas padaro išvadą: „Mums ir toliau neleidžiama balsuoti, mums neleidžiama net registruotis... Šie žmonės pasiruošę mus užmušti. Mes nė neturime ginklų. Policija mūsų negins“ (Bliuzas: 16).

Meridianas tvirtina nenurimsiąs, kol žmogus, užmušęs jo sūnų, nestos prieš teismą. Jis mini Parnelą, baltąjį žurnalistą, kuris jau įrodė esąs geras jų visų bičiulis. „Jis vienintelis baltasis šiame mieste, kuris kada nors stengėsi šį tą nuveikti – šį tą teisaus.“ Parnelas grūmėsi už tai, kad kaltininkas keliautų į teismą, tačiau Lorencas kupinas nepasitikėjimo, jis pastebi, kad „kai baltasis yra geras baltasis, jis geras dėl to, kad nori, jog jūs būtumėte geri. Deja, kartais aš tiesiog noriu būti *blogas*. Aš turiu tokią pat teisę būti blogas, kaip ir bet kas

kitas“ (Bliuzas: 17). Parnelas įsijungia į grupę, kurios tikslas – pagarsinti, kad jau esama policijos potvarkio areštuoti Lailą. Tačiau Chuanita realistiškai vertina galimybę jį nuteisti: „Tu reikalauji dangaus žemėje. Kodėl jie turėtų jį nuteisti? Kodėl jį? Jis ne blogesnis už kitus. Jis garbingas genties narys, ir jį savo krauju, garbe ir tyrumu gina gentis“.

Kai veiksmas persikelia į Baltamiestį, sužinome, kad Lailas yra parduotuvės savininkas ir savo prekes parduoda juodiesiems, kurie ir sukuria jam gerovę. Parnelas yra ir jo draugas, jis vyksta Lailui pranešti, kad šiam gresia areštas. Jis paaiškina, kad kelios aplinkybės verčia policijos viršininką veikti, jog jis tokių priemonių tikrai nesigriebtų, jei sugalvotų, kaip to išvengti. Taip yra dėl to, kad policijos viršininkas „niekuomet nesuimtų nieko kito, išskyrus aklus elgetas ir senas spalvotąsias moteris, jei tik sugalvotų kaip išsisukti, – jo smegenys kaip vištos, širdis kaip kiškio, tik pasturgalis didelis“ (Bliuzas: 23).

Lailas nesupranta, dėl ko kilo šis triukšmas, juk auka tebuvo „nigeris“, kuris išsibeldė į Šiaurę, ten visai nusigyveno, paskui parsibeldė į Pietus drumsti vandens. O dar ir kvaišalautojas. „Gal jį ir nudobė kitas nigeris – juk jie tai daro nuolat! – bet juk niekas nė nepagalvojo, kad jį reikėtų areštuoti? Ar staiga nigeriai šiame mieste tapo šventaisiais?“ (Bliuzas: 24). Lailas nėra nusiteikęs kaip nors priešiškai prieš spalvotuosius, tačiau ir nesiruošia su jais painiotis. Nieko gero iš to painiojimosi; o jis tenorįs nuo jų apginti savo moterį.

Prieš grįždamas į gimtąjį miestą, kur vėliau buvo nužudytas, Ričardas gyveno Šiaurėje, kur nepastebėjo jokių ženklų, bylojusių, kad juodiesiems „negalima daryti to“, „negalima eiti ten“. Jis ima mąstyti apie savo motinos mirtį, jis įsitikinęs, jog ji ne nukrito, bet buvo nustumta nuo viešbučio, kuriame dirbo, laiptų. Tėvą jis laiko bailiu, nes šis sutiko su oficialia motinos mirties versija, ir dar todėl, kad neišsitraukė pistoleto ir „neperėjo per tą prakeiktą baltųjų viešbutį ir nenudėjo kiekvieno ten buvusio kalės vaiko“. Motušė Henri jį įspėjo, kad nelaikytų baltųjų žmonių visų kančių pasaulyje priežastimi. Tačiau Ričardas įpyksta: „Deja, taip, jie kalti už visas nelaimes, kurias patyriau, ir man to pakanka. Viskas dėl to, kad mano tėvas neturi galios ką nors padaryti, o mano motina jau negyva. Jis neturi galios dėl to, kad

yra juodas". Motušė Henri galinti nesijaudinti – neapykanta jo nesusargdins, nekęsdamas jis pasijuntąs geriau. Jis ketino išmokti paskandinti neapykantą alkoholyje, po gurkšnelį kas rytą ir jau po didelį mauką – dvasiai palaikyti vakarais. Jis prisimins viską: savo motinos ir tėvo veidus tądien, tetą Edną ir jos nedideles gudrybes, visus tuos vaikinus ir merginas iš Harlemo, visus sutenerius, prostitutes, gangsterius ir policininkus.

> Ir prisiminsiu visus kvaišalus, kurie kliukėjo mano gyslomis. Prisiminsiu viską – kalėjimus, kuriuose voliojausi, farus, kurie mane daužė, ir kiek laiko aš praleidau klykdamas ir smirsdamas savo paties purve, kai jie bandė palaužti mano įprotį. Aš prisiminsiu visa tai, ir man pagerės. Man tikrai pagerės. (Bliuzas: 32)

Po šio praeities intarpo, atskleidžiančio Ričardo pyktį, pjesėje vėl gausu įtaigių smurto epizodų; miestą apgaubia grėsminga atmosfera; regime grupelę baltųjų, naktį mėginančių nukirsti dujų vamzdžius juodaodžių kvartale, tačiau ima staugti šunys, ir matyti, kaip jie išsilaksto. Lorencas vėl pratrūksta: jie bejėgiai, jie neapsigins, vien puolę ant kelių ir prisidengę krūtines Biblija tarsi skydu! Meridiano taikus pasitikėjimas taip pat pakirstas, nes jis jau nebetiki tuo, ar turėtų atkalbinėti savo žmones neieškoti ginklų. Tačiau Parnelas užsimena, kad jei juodieji apsiginkluotų, jie visi būtų išskersti. Vėl suabejojama krikščioniškuoju tikėjimu: ar juodieji būtų priėmę šį tikėjimą, jei nebūtų buvę juodieji? Gal jiems tiesiog reikėjo tapti krikščionimis, kad įgytų nors kiek orumo: kadangi jie nebuvo žmogiški žmonių akyse, tai jie tapo žmogiški Dievo akyse. Antra vertus, kokia visos šios kovos prasmė? Kur viltis? Jei ponas Čarlis – taip sakant, visi baltieji, – negali pasikeisti, vadinasi, nei kova, nei Dievas negali atnešti permainų.

Baltamiestyje tuo tarpu ginčijamasi dėl pastarojo meto įvykių. Ir anksčiau retkarčiais kildavo visokių neramumų, tačiau jie tebuvę smulkmenos, „didelių rūpesčių nekeldavo". Tais laikais juodaodžiai buvę kaip reikiant, jie visuomet padėdavę pagauti kitą juodąjį. Pastorius Felpsas priduria:

> Dabar jų sielos susijaukė. Jie nusigręžė nuo Dievo. Jie yra paprasti žmonės – geros širdies ir geros prigimties. Tačiau juos lengva pa-

> kreipti, ir dabar jie klauso tų degradavusių komunistuojančių rasių maišytojų patarimo. Jie nežino, kokią baisią žalą gali padaryti patys sau – ir mums visiems. (Bliuzas: 56)

Baltamiestis, trumpai tariant, jaučiasi atsidūręs pavojuje; vyrai itin jaudinasi, kad jų moteris gali išprievartauti, „kadangi juk nigeriams rūpi tik viena: jaudinasi jie tik dėl to, kas jų papilvėje". Šioje miesto dalyje visi žino, kad Lailas, dar prieš apkaltinamas Ričardo nužudymu, mezgė romaną su senojo Bilo žmona, juodąja moterimi; o už nužudymą jo taip ir neareštavo.

Pjesei rutuliojantis sava rapsodiška maniera, matome Ričardą ir Lorencą besikivirčijančius su Lailu šio parduotuvėje. Ričardas parbloškia baltąjį vyriškį ir taip iš jo tyčiojasi: „Pažiūrėk į galingąjį baltaodį! Ant šiknos, na, mažuli, tave mato tavo moteris! Na, kuris iš mūsų dabar geresnis? Cha – cha! Šlykščioji rasė!" (Bliuzas:80).

Teisme Ričardas apibūdinamas kaip narkomanas, kuris ne tik partrenkė beginklį parduotuvės savininką, bet ir kėsinosi išprievartauti jo žmoną. Teisėjas klausia Meridianą, ar jis auklėjo savo sūnų pagal krikščionių bažnyčios priesakus. Jeigu ne, tada tėvas galėtų būti apkaltintas kaip netyčinis aukos „bendrininkas". Vyriškis prisipažįsta, kad ir jis, ir jo sūnus rimtai abejoja krikščionių elgesio vertumu dėl to, kaip jie elgiasi su juodaisiais. Jam pasakoma, kad gal Ričardas taip nelengvai priėmė krikščionių tikėjimą dėl to, kad jo tėvas iš sakyklos skelbė kurstytojiškas idėjas apie socialinę lygybę. „Gal sūnaus žlugimą nulėmė tėvo nesėkmės?" Tačiau savo požiūrį į socialinę nelygybę Meridianas išreiškia visiškai tiksliai:

> Bijau, kad šis ponas pats sau pataikauja. Aš netrokštu matyti, kaip negrai susilygina su savo žudikais. Aš norėčiau, kad mes taptume lygūs sau. Taptume tauta, kurios nariai tokie laisvi savyje, kad jiems nereikia bijoti kitų, kad jiems nereikia žudyti kitų. (Bliuzas:106)

Teisėjas jį įspėja, primindamas, jog esąs teisme, o ne sakykloje, ir aiškiai pareiškia, kad šis vyras atsakingas, tiesiogiai atsakingas už tragišką savo sūnaus lemtį. Tačiau kaip baltasis teisėjas gali nuspręsti, kad šio žmogaus sūnaus „lemtis tragiška"? „Jums būtų tragiška, jei jis būtų likęs gyventi" (106).

Aš stengiausi padėti savo sūnui tapti vyru. Tačiau šiame pasaulyje vyriškumas yra pavojinga užmačia. Ir ta užmačia jį prapuldė. Prapuldė jį jūsų ginklai, jūsų apgaulė, jūsų šunys, jūsų teisėjai, jūsų įstatymų kūrėjai, jūsų kvailybė, jūsų išdidumas, jūsų žiaurumas, jūsų bailumas, jūsų pinigai, jūsų gaujos, jūsų bažnyčios! (Bliuzas:107)

Kai Lailas išteisinamas, jis paaiškina, kaip užmušė juodaodį jaunuolį: jį susiradęs ir pareikalavęs atsiprašyti, o kadangi tas atkakliai atsisakinėjęs tai padaryti, jį nušovęs – mat jis, baltasis, negalėjęs taikstytis su tokia juodojo nepagarba. Finalinėje scenoje Lorencas ir Meridianas, atrodo, susitaria, jog ir jie ateityje nesitaikstys su nepagarba. Viskas prasidėjo nuo Biblijos ir šautuvo ir turbūt pasibaigs Biblija ir šautuvu. Juodaodis kunigas, it senas piligrimas, sakykloje po Biblija paslepia ginklą ir, lydimas Parnelo, baltojo žurnalisto, leidžiasi į dar vieną žygį prieš rasizmą.

Neapykantos nusikaltimai

Rasinio smurto apibrėžime itin svarbus elementas yra įžvalga, kad aukos suvokiamos kaip specifinių bendruomenių atstovai ir persekiojamos ne kaip atskiri asmenys, bet kaip individai, priklausą realiai ar įsivaizduojamai svetimai grupei (Witte, 1996). Priklausymas tokiai grupei paženklina aukas kaip Juos, kurie priešingi Mums, o smurtas, kurį aukos patiria, tampa įrodymu, kad tie, į kuriuos nusitaikome, yra už mus menkesni. Remiantis logine elipse, faktas, kad aukos kenčia, rodo jų, kaip nusipelniusių kentėti, statusą. Pagal panašią logiką socialinė ar etninė grupė gali būti priversta dirbti vergišką darbą, o žemesnį jos statusą kaip tik ir patvirtinta faktas, kad jos veikla apsiriboja tokiais užsiėmimais.

Analitiniai darbai, kurių pagrindinė tema – smurtinis rasizmas, išryškina tokį elgesį pagrindžiančius socialinius procesus. Tvirtinama, kad rasinės charakteristikos dažnai pateisina diskriminaciją ir priekabiavimą, jos kursto atskirtį. Fizinis smurtas yra nepertraukiamo, dinaminio proceso galutinis rezultatas; šį procesą varo į priekį rasinių charakteristikų suvokimas, todėl jis „negali būti prasmingai redu-

kuojamas į pavienį „atsitiktinumą“, o turi išlikti kontekste, jei norime tinkamai jį suprasti ir į jį reaguoti“ (Bowling, 1998: 285). Šiuo požiūriu diskursinė rasinės atskirties praktika patvirtina endeminį, iš anksto egzistuojantį smurtą, kurį konkretūs incidentai bei išpuoliai tik padaro regimą. „Bliuzas misteriui Čarliui“ yra įtaigus šios dinamikos literatūrinis pavyzdys; per visą pjesę scenoje tvyro rasinės atskirties atmosfera, – ji tokia intensyvi, kad kai smurtas pratrūksta, net virsdamas nužudymu, jis suvokiamas tik kaip dar vienas atskirties elementas.

Rasinio smurto sampratą išplečiame, aprėpdami ir neapykantos nusikaltimo sampratą, į kurią vis dažniau nukrypsta kriminologiniai ginčai (terminas „neapykantos nusikaltimas“ pasitelkiamas aprašyti konfliktams, kurie apima nusikalstamus veiksmus, motyvuotus visų pirma rasizmo, homofobijos ir antisemitizmo (arba antikrikščionizmo bei antimusulmonizmo) nuostatų bei įsitikinimų). Tvirtinama, kad neapykanta, paremta tapatybe, gyvensena, kultūros vertybėmis bei skoniais, „regis, pasižymi istoriniu tęstinumu ir rusena iš kartos į kartą“. Sakoma, kad tokia neapykanta gali įžiebti smurtinį antagonizmą, ypač „sunkumų laikais“ ir tuomet, kai ją paakina skrupulų neturintys politiniai vadovai (Kelly and Maghan, 1998: 2). Neapykantos nusikaltimo apibrėžimas apima ir teroristinių bei fundamentalizmo grupių smurtą; manoma, kad tokio tipo nusikaltimas yra bendruomenių nesugebėjimo asimiliuotis rezultatas. Dėl to jos sukuria agresyvias nacionalistines, religines ar etnines kraštutines nuostatas, kadangi pagyvėjęs žmonių judėjimas per sienas kursto socialinių ir nacionalinių grupių nerimą bei įtampą.

Neapykantos nusikaltimo atmainos apima ir vadinamuosius valstybės remiamus smurtinius nusikaltimus, kai nusikaltėliai veikia, tiesiogiai ar kitaip, oficialių valstybės institucijų vardu. Taip elgdamiesi jie, sakytume, tik neteisėtai išplečia instituciškai įtvirtintų jausmų lauką ir neatskiriamą nuo jų galią socialiai kontroliuoti niekinamas bendruomenes. Šios rūšies neapykantos nusikaltimas skirtas tam, kad persekiojamos grupės patirtų nuolatinę atskirtį ir jaustųsi nesaugios; šiuo pavyzdžiu galėtų būti naujųjų nacių smurtas, nukreiptas prieš migrantus ir pabėgėlius Europos šalyse. Grupės, vykdančios tokius smur-

tinius nusikaltimus, greičiausiai neabejoja, kad valstybė ir jos baudžiamosios justicijos institucijos, turint galvoje jų pasyvumą, netiesiogiai pritaria tokiems nusikaltimams. Juos gali padrąsinti ir kiti piliečiai, kuriems kelia nerimą naujai atvykusieji bei sistemos nepajėgumas juos priimti (Harnishmacher and Kelly, 1998). Neapykantos nusikaltimas tokiais atvejais yra ne tiek visuomeninės netvarkos ir pakrikimo ženklas, kiek kolektyvinio pasipiktinimo permainomis išraiška, kurią materializuoja teisioji, apsaugota, į smurtą linkusi mažuma.

Tačiau nusikaltėlių motyvai gali būti ir nesusieti su konkrečiais politiniais požiūriais ar, tiksliau sakant, įmantriomis mąstymo sistemomis: Jamesas Baldwinas „misterio Čarlio" paveikslu apibendrina visus baltuosius, kurie kaip Lailas į visus kitus žmones žvelgia ypač proziškai, – kaip tik šis itin proziškas, banalus intelektas pagaliau pastūmėja juos žudyti. Smurtinį rasizmą šiuo atveju lydi neapykantos kalba, kuria kalba ne tik žudikas, bet ir visa aplinkinė baltoji bendruomenė. Šioje bendruomenėje egzistuojančios ritualinės komunikacijos formos netiesiogiai palaiko tokį kraštutinį elgesį – pareiškimai, skelbiantys grupės nevertingumą, perteikia bendras idėjas ir pateisina iš jų kylantį elgesį.

Sutariama, kad terminas „neapykantos nusikaltimai" apibūdina visą skalę poelgių ir su jais susijusių motyvų, skatinančių nusižengėlius. Pavyzdžiui, tradicinis, istorinis, rasistinis smurtas kyla iš kitų motyvų nei į atvykėlius nukreiptas neapykantos nusikaltimas (Levin and McDevitt, 1993). Lygiai taip nusikaltimas, kyląs iš religinės neapykantos, skiriasi nuo smurto, kurį sukelia ekonominis pasipiktinimas ar „moralinis kerštavimas" dėl žalinga laikomos gyvensenos (Hamm, 1994). Neapykantos nusikaltimą gali lemti kito asmens nepakankamas supratimas; situacija, kurią galima palyginti su chaosu (Ruggiero, 2001). Rasizmas tampa parankiu pabėgimu iš chaoso, jis yra baimės rezultatas, kito nematomumo priežastis ir pasekmė, jis dėl šio nematomumo paverčiamas priešu, neteisingai suprantamas kaip pavojingas, neturįs kilnumo, net jei politiniai ir kultūriniai barjerai ir padaro jį nematomą. Jis pavojingas ne todėl, kad juodaodžiai kitokie nei Mes, bet todėl, kad per daug panašūs į Mus. Juos užmušame dėl to, jog Mes norime įsitikinti, kad jie kitokie nei Mes. „Mūsų ir jų

konfliktas yra ne tiek mūsų skirtumų padariniai, kiek pastangos tokius skirtumus sukurti" (Escobar, 1997: 42). Tipiškame senbuvio-svetimo santykyje neapykantos nusikaltimas suteikia išraišką stigmai, lipdomai svetimajam kaip menkesnės žmogiškosios vertės asmeniui. Tuo metu, kai nusikaltėliui prieglobstį suteikia jo rasė ar tautybė, taip apgindama jį nuo netikrumo, – aukas nesunkiai įtikiname, kad jos žmogiškąja prasme ydingos (Elias and Scotson, 1994). Aukų atsakas į neapykantos nusikaltimus gali apimti ištisą skalę emocinių reakcijų, tokių kaip pyktis, baimė, liūdesys, bejėgiškumas ir įtarumas (Barnes and Ephross, 1994). Kitas įmanomas aukos atsakas – ekonominių, socialinių ir politinių lūkesčių sumažinimas. Tai savo ruožtu gali amžiams įtvirtinti atskirtį bei „skirtingumą", kurie visų pirma yra akivaizdžios nusikaltimo priežastys.

Tai, kad neapykantos nusikaltimų samprata aprėpė ir smurtinius nusižengimus, įvykdytus asmenų, sąlyginai silpnesnių už savo aukas, rodo, kad reikšmingai pasikeitė socialinių kontekstų, kuriuose toks nusikaltimas įvykdomas, suvokimas (Perry, 2001). Jeigu rasistinio smurto samprata neatsiejama nuo konteksto, apibūdinamo didžiule nusikaltėlių ir aukų galios asimetrija, tai neapykantos nusikaltimų samprata, ją išplėtus minėtu būdu, linkusi iš viso palikti nuošalyje galios klausimus (Blee, 2001). Jameso Baldwino pjesėje aprašytąjį smurtinį nusikaltimą įvykdė asmuo, kuris turėjo socialinius, politinius ir institucinius išteklius, leidžiančius kontroliuoti savo elgesio pasekmes. Tikėtis, kad jis bus nuteistas, kaip pastebi Chuanita, tas pats, kas tikėtis dangaus žemėje. Taigi, kitaip sakant, rasistiniu smurtu užsiima individai arba grupės, kuriems suteikta nemažai pasirinkimo galimybių ir gana daug potencialių poelgių, – jie gali pasirinkti, ar verta vienaip ar kitaip pasielgti. Šie individai ir grupės turi galimybę pasirinkti siekinius ir savo poelgių modalumus bei priemones realiai įvykdyti tai, ką pasirinkę. Jie pajėgia numatyti savo poelgių padarinius, kadangi asimetriška jų padėtis visuomenėje suteikia daugiau galimybių kontroliuoti santykius su tais, kuriuos jų poelgis paveiks. Antrojoje šio skyriaus dalyje pamatysime, jog silpnesnio veikėjo smurtas tokių pasirinkimo galimybių paprastai nepalieka.

Čia reikėtų pastebėti, kad ir analizė, sutelkta konkrečiai į smurtinį rasizmą, ir ta, kuri nagrinėja neapykantos nusikaltimą apskritai, neturėtų būti atsieta nuo pastangų paaiškinti tą dinamiką, kurios veikiamas toks elgesys pripažįstamas nusikaltimu. Nesmurtiniai mitingai ir žygiai prieš rasizmą, minimi pjesėje, pakartoja analitines pastangas paaiškinti, kaip kai kurios socialinių veikėjų kategorijos priskiriamos „teisėtų smurto aukų" kategorijai. Socialinių problemų teoretikai, tarkime, parodė, kad tai, kas pripažįstama socialine problema, yra praktinės ir politinės veiklos produktas. „Kai nagrinėjamos socialinės problemos, dažnai girdėti ir persekiojimo retorika, kuri formuoja viešąjį ir teisinį suskirstymą, kas skriaudžiamas teisėtai, o kas ne" (Jenness and Broad, 1997: 173). Meridianas tragiškai klausia, kokiomis nuodėmėmis nusidėjo jo protėviai, kad jas tenka išpirkti „grandinėmis, rimbu, badu ir troškuliu, skerdynėmis, ugnimi, virve, peiliu – ir daugeliui kartų – šiose laukinėse pakrantėse, šiame svetimame krašte? Mūsų nusižengimas turėjo būti didžiulis, mūsų nusikaltimas neišmatuojamas" (Bliuzas: 82). Pagaliau, įsijungdamas į lemiamą politinį žygį, jis supranta, kad vienintelis įmanomas atsakymas turėtų būti išreikštas bendrais reikalavimais atkreipti dėmesį į jų, kaip neteisėtai skriaudžiamų, „teisėtų aukų" padėtį.

Baimė

Kai Simone de Beauvoir 1947 metais lankėsi Harleme, juodųjų žmonių gyvenimo sąlygos gerokai priminė jų gyvenimą Misisipėje, įkvėpusį Jamesą Baldwiną. Ji juto jėgą, verčiančią ją trauktis, – baimę.

> Baimė ne mano, bet kitų – baimė visų tų baltųjų, kurie niekuomet nesurizikuos nuvykti į Harlemą, kurie jaučia galingos, paslaptingos ir uždraustos zonos egzistavimą šiaurinėje savo miesto dalyje, – ten jie paverčiami priešais. Aš pasuku už gatvės kampo ir jaučiu, kaip apmirė širdis – peizažas pasikeitė per akimirką (de Beauvoir, [1954] 1999: 34).

Jai sakė, kad Harleme nėra į ką žiūrėti. Tai tiesiog Niujorko užkampis, kur žmonių oda juoda. Ji neišvydo nieko grėslaus, tačiau pajuto

ten tvyrančią baimę. „Pereiti gatvę – tarsi perkirsti daugybę baimės sluoksnių“ (35). Natūralu, mąstė ji, kad turtingi buržua bijojo nuklysti į gyvenamąjį kvartalą, kur žmonės alkani, juk jie atsidurdavo visatoje, kuri jų pasaulį atmetė. Pačioje Niujorko širdyje Harlemas slegia baltųjų sąžinę, kaip krikščionis slegia gimtoji nuodėmė; vidutinis amerikietis, taip trokštąs harmonijos su pasauliu, žinojo, kad už tų ribų jis ar ji įgis nekenčiamą pavergėjo, priešo įvaizdį. Amerikiečius, rašė de Beauvoir, tas veidas gąsdino, jie jautėsi nekenčiami, jie žinojo esą nekenčiami. „Tai save pačius jie bijojo susitikti ties gatvės kampu“ (36).

Tad ne tiek iš baimės, kiek jausdamasi šiek tiek nesmagiai, ji nudžiugo, kai Richardas Wrightas neatsisakė palydėti jos į Savojos šokių klubą. Jis laukė jos viešbutyje, kur patraukė neregėtą lankytojų, šurmuliavusių vestibiulyje, dėmesį. Tačiau jei jis būtų paprašęs šiame viešbutyje kambario, jam būtų atsakyta neigiamai. Jie nusprendė pavalgyti kinų restorane, nes tikėjosi, kad čia tai jau niekas neatsisakys aptarnauti.

Gėrėdamasi juodaodžių šokiu, tais puritoniško padorumo šarvų nesukaustytais judesiais, ji, atrodo, suprato, kokiu „seksualiniu pavydu turėtų būti atmiešta baltųjų amerikiečių neapykanta šiems mikliems kūnams“ (de Beauvoir, 1999: 38). Išreikšdama seniai Paryžiuje vyraujančią „negrofiliją“ (Archer-Straw, 2000), ji žengė dar toliau, pareikšdama, jog baltieji niršta dėl to, kad mato, jog juodieji yra „laisvesni ir laimingesni“. Netrukus ji sužinojo, kad jos bičiulis ir kolega Richardas Wrightas pasmerkė tą savotišką trauką, kurią Šiaurėje, ypač Niujorke, juodiesiems juto dauguma baltųjų.

> Šie baltieji apibūdina juoduosius kaip amerikietiškosios civilizacijos antitezę. Pavydėtinai apdovanoti talentais muzikai ir šokiui, kupini gyvuliškų instinktų (ir kartu ypatingo juslingumo), nerūpestingi, nelinkę į apmąstymus, svajotojai, poetai, gilių religinių jausmų, nedrausmingi, vaikiški, – tai tradicinis juodaodžių įvaizdis, kokį šie baltieji nemąstydami priima; o traukia juos prie juodųjų, nes jie suprojektavę į šiuos tai, kuo patys norėtų būti, tačiau nėra. Labiausiai žavisi tie, kurie jaučia patys stokoją daugiausia. Šie „negrų mylėtojai“, kaip juos pavadintų pietiečiai, dažniausiai būna pagiežin-

gi, nesveiki, neurotiški individai, silpnos būtybės, kankinamos nevisavertiškumo jausmo... Wrightui atrodo, kad tokia nuostata pražūtinga, kadangi ji tik pagilina bedugnę tarp juodųjų ir baltųjų. (de Beauvoir, 1999: 353)

Šią prarają tarp juodųjų ir baltųjų Richardas Wrightas aprašo romano „Savo krašto sūnus“ (*Native Son*, 1981) įžangoje. Ką reiškia būti juoduoju ir baltuoju, sako autorius, buvo ir jam pačiam neaišku, kol jis neišdėstė to ant popieriaus. Tai du pasauliai, baltasis ir juodasis, baltųjų ir juodųjų mokyklos, verslai, kapinės ir dievai.

Tą atskyrimą po Pilietinio karo savo teroru įvykdė Kukluksklanas, – padeginėjimais, plėšimais ir mirtimi jis išslavė naujai išlaisvintus negrus iš Jungtinių Valstijų Senato, Atstovų rūmų, iš didumos valstijų įstatymų kūrimo organų, iš viešojo, socialinio ir ekonominio Pietų gyvenimo. Šios atakos motyvas buvo paprastas ir imperatyvus. Istorinis imperializmo šuoras išplėšė Negrą iš jo namų Afrikoje ir, ironiška, nuleido jį į derlingiausias Pietų plantacijas; kai Negras tapo išlaisvintas, daugelyje tų derlingų žemių skaičiumi jis pranoko baltuosius. (Savo krašto sūnus; Wright, 1981: 13)

Tačiau paneigti politinių teisių nepakako; pilietinių teisių atėmimas buvo papildytas ištisu rafinuotu sąrašu taisyklių, tabu, bausmių, skirtų ne tik užtikrinti taiką, kuri paversta visiško paklusimo eufemizmu, bet sykiu garantuoti, kad juodieji iš viso niekuomet nekeltų jokios realios grėsmės. „Įstumti juodąjį į tokias sąlygas, kad mažai tikėtųsi ir nemaištaudamas tik tiek ir gautų“ (14).

Maištavimas prieš taisykles ir tabu gresia linčiavimu; o linčiavimo priežastis, aiškina Wrightas, paprastai būdavo vadinama „prievartavimu“, šis jaukžodis apaugo tokiomis piktomis konotacijomis, kad ir šiandien bet kur Pietuose jis gali kaipmat pakelti ant kojų minią (Savo krašto sūnus: 15).

Tačiau kam kurti tokį juodaodžio vaikino, kaip Tomas Didesnysis, „Savo krašto sūnaus“ protagonistas, paveikslą? Ką pagalvos baltieji? Panašūs paveikslai jau kadaise buvo sukurti, tad romanas tik sustiprins baltųjų prietarus. Ir nors šie svarstymai tik apsunkino užduotį, Wrightas žinojo, kad neįstengs įtikinamai parašyti apie Didesnįjį,

jei nepavaizduos jo tokio, koks jis *buvo*: tai yra „įniršusio ant baltųjų, paniurusio, pikto, neišmanėlio, emociškai nepastovaus, prislėgto, bet retkarčiais ir be priežasties pakylėto, kartais nesusitvardančio; nepajėgiančio, dėl vidinės drausmės stokos – ją prarado dėl amerikietiškosios priespaudos – susivienyti nė su savo rasės nariais (Savo krašto sūnus: 24). Didesniojo elgesys tik sutvirtins baltųjų, priklausančių žemesniems socialinės hierarchijos rangams, įsitikinimus; jie džiugiai nustumtų juodaodžius žemiau savęs, nes už juos nesąmoningai jaučiasi pranašesni. Kitoms klasėms savo ruožtu būtų malonu, kad „neturtingieji baltieji" nukreiptų savo energiją prieš juoduosius, užuot atsukę ją prieš juos; tie „neturtingieji baltieji", kurie buvo taip užsiėmę, „stengdamiesi išlaikyti savo vietoje" juoduosius, kad „nė nebandė kokiu nors pozityviu būdu išsikovoti geresnės vietos sau patiems".

Prieš pristatydamas Didesnįjį, autorius pakomentuoja, kad baltieji skatino juodaodžius jaunuolius užsiimti smulkiu vagiliavimu, taip įrodydami, kad juodieji negali pasiekti tokio moralumo lygio, koks skirtas tik baltiesiems. Pietų rasistai apskritai skatindavo juodaodžių nemoralumą begėdiškai nuolaidžiaudami ištvirkimui juodųjų bendruomenėje. Teismas būdavo atlaidus juodaodžiui juodaodžio žudikui, bet už bet kokį nusižengimą prieš baltuosius bausmes skirdavo labai griežtas. Galbūt, skaitydami „Savo krašto sūnų", profesijas įgiję juodieji gėdinsis Didesniojo, nes jie išvengė jo dalios; jie nėra linkę, kad jiems primintų žemesniąsias, gėdingas gyvenimo gelmes, virš kurių pakilę jie mėgavosi buržuaziniu savo gyvenimu. „Jie nieku gyvu nenorėjo, kad žmonės, ypač baltieji, pamanytų, kad jų gyvenimus kada buvo palytėjęs kas nors tokio tamsaus, tokio brutalaus kaip Didesnysis" (Savo krašto sūnus: 26).

Richardas Wrightas stačiai priverstas parodyti, kaip priespauda iškreipė Didesnio santykius su jo paties bendruomene – vaikino su ja nebesieja jokie solidarumo saitai, jokie bendri tikslai. Be to, autorius priverstas ištremti savo herojų į miestą.

> Neaprašomas miestas, didžiulis, riaumojantis, purvinas, triukšmingas; kraštutinumų miestas: deginančios vasaros ir šalčiu poškančios žiemos, balti žmonės ir juodi žmonės, anglų kalba ir nepažįsta-

mos šnekos, gimę svečiuose kraštuose ir čionykščiai, šašuotas skurdas ir akį rėžianti prabanga, kilnus idealizmas ir žiaurus cinizmas... Miestas, kur žmonės taip pripratę prie gaujų, žudynių ir sukčiavimų, kad jie nuoširdžiai užmiršo, jog vyriausybė gali turėti kokių pretenzijų į padorumą! (Savo krašto sūnus: 29–30)

Wrightui teko dirbti Pietų srities berniukų klube, „institucijoje, kurios tikslas buvo sugrąžinti tūkstančius juodaodžių tomų didesniųjų iš Blekbelto klubų-landynių ir gatvių". Čia jis turėjo galimybę stebėti ištisą būrį juodaodžių didesniųjų, jų nuotaikas, poelgius bei jų landynes. Čia jis įsitikino, kad turtingiems žmonėms ir jiems atstovaujančioms institucijoms iš tikrųjų juodasis jaunimas ne itin smarkiai rūpi, kad šių geraširdiškumas daugiau įkvėptas savanaudiškų motyvų: jie moka Wrightui už tai, kad jis užimtų visus „didesniuosius" stalo tenisu, šaškėmis, plaukimu, stiklo rutuliukais ir beisbolu, šitaip neleisdamas jiems „lakstyti po gatves ir niokoti tą vertingą baltųjų nuosavybę, kuri sutelkta palei Blekbeltą (Savo krašto sūnus: 30).

Parašyti „Savo krašto sūnų" autorių įkvėpė dar ir tai, kad ankstesnis jo kūrinys pravirkdė ir privertė pasijusti kilniomis net „bankininkų dukteris"; tačiau niekam neteks verkti dėl šio naujo romano; jis turi būti sunkus ir gilus, skaitytojas turi „priimti jį nesiguosdamas ašaromis".

Komentuodamas sociologinius duomenis, kurie įkvėpė jo kūrinį, Wrightas (1945: XIX) pastebi, kad stengiantis juos suprasti „gali tekti gerokai pakeisti savo mąstymo kryptį, išsukant iš įprastų samprotavimo vėžių". „Juodajame metropolyje" (*Black Metropolis*, Drake and Cayton, 1945), kaip ir „Savo krašto sūnuje" nesistengiama „sušvelninti, apdailinti, pagražinti ar pateikti šiurkščius faktus minkštaširdžiams malonia forma".

Didesnysis yra amerikietis, kadangi jis – šioje šalyje gimęs sūnus, tačiau kartu jis ir nesąmoningas juodasis nacionalistas, tegul ir užslėpta prasme, kadangi jam neleidžiama gyventi kaip tikram amerikiečiui. Jis nepajėgia žodžiais išreikšti ir paaiškinti tai, ką daro. Tamsiojoje jo gyvenimo dalyje esama „to tarytum į niekąnenukreipto, belaikio, beerdvio, pirmapradžio baimės elemento", kuris negai-

lestingai veikia jo poelgius. Šalia šios *pirminės baimės* jame tūno ekstazės, visiško paklusimo ir pasitikėjimo troškimas. „Čia trykšta ir religijos versmės, auga ir maištingumo šaknys.“ Žvelgdami į tokį vaikiną kaip Didesnysis, neišsimokslinusį, kurio subjektyvus gyvenimas „apvilktas sudraskytais amerikietiškosios „kultūros“ skudurais“, šią primityvią baimę išvystame „nuogą, iškeltą į viešumą, neapsaugotą religijos nei kokios nors struktūros ar sistemos, sukurtos vyriausybės arba visuomenės, kurių pamatiniai įsitikinimai pelnytų jo meilę ir pasitikėjimą; neapsaugotą amato ar profesijos, tikėjimo ar įsitikinimų; atvirą kiekvienam trivialiausiam kas valandą ar kas dieną besikeičiančių aplinkybių gūsiui“ (Savo krašto sūnus: 28–29).

Pažvelkime, kaip ta baimė, kurią pajuto Simone de Beauvoir Harleme, virto jėga, suformavusia Wrighto herojų bei negailestingus jo poelgius.

Virstą dangoraižiai

Eilinis Didesniojo ir jo šeimos rytas; jie miega ir keliasi viename kambarėlyje, kuris yra jų namai. Abu vaikinai nusigręžia, kol jų motina ir jaunesnė sesuo apsirengia, kad joms nereikėtų drovėtis. Paskui, kol apsirengia vaikinai, nusigręžusios palaukia motina ir sesuo. Cypteli didžiulė juoda žiurkė, ji šoka ant Didesniojo kelnių klešnės ir pakibdama suleidžia į ją dantis. Motina atseikėja kasdieninę dozę piktų pamokymų Didesniajam, vyriausiajam; jei jis turėtų nors kiek vyriškumo, jiems nereikėtų gyventi šioje landynėje.

> Tau terūpi tik tavo malonumai! Net kai socialiniai darbuotojai siūlo tau darbą, tu neini dirbti tol, kol jie ima grasinti, kad neduos tau maisto ir turėsi badauti... Jei nesiliausi lakstęs su ta savo gauja ir nedarysi, kas priklauso, atsidursi ten, kur nė neįsivaizdavai galįs atsidurti. Kelio, kurį tu, vaikine, pasirinkai, gale – kartuvės. (Savo krašto sūnus: 47)

Didesnysis bando išguiti motinos balsą iš savo sąmonės. Jis neapkenčia savo šeimos, nes žino, kad jie kenčia, o jis negali jiems padėti. Jis atsisako žvelgti į savo ir jų gyvenimo gėdą bei vargą ir, nors gyvenda-

mas su jais sykiu, atsitveria nuo jų siena, ginančia jį nuo baimės bei nevilties. Be tos sienos apgailėtinas supančios realybės vaizdas priverstų jį nusižudyti ar nudėti ką kitą. Norėdamas išstumti tą paveikslą iš savo sąmonės, jis „elgiasi kietai". Viename iš gaujos bičiulių susirinkimų jie svarsto, kaip apiplėšti Blumo delikatesų parduotuvę. Atrodo, darbelis nesunkus – nuo trečios iki ketvirtos valandos po pietų toje vietoje policija nebudi, tad beveik jokio pavojaus. Anksčiau jie yra apiplėšę kioskininkus, vaisių pardavėjus, retkarčiais įlįsdavo į butus, tačiau niekad iki šiol nėra užpuolę baltojo. Apšvarinti juoduosius lengviau ir saugiau, nes kai juodieji persekioja vienas kitą, policija staiga tampa bejėgė. Ištisus mėnesius jie tarėsi, kaip įsisukti į Blumo verslą, bet vis regis, lyg kas juos atkalbinėtų. Gal toks apiplėšimas simbolizuotų paskutinio tabu sulaužymą ta prasme, kad jie žengs į svetimą teritoriją, kur prasiverš svetimo baltųjų pasaulio įniršis? (Savo krašto sūnus: 52) Trumpai tariant, apiplėšimas jau bus ne vien pinigų dalykas, o iššūkis nusistovėjusioms taisyklėms, kurias jie ir trokšta, ir bijo sulaužyti.

Didesnysis dejuoja, kad baltieji turi tokių dalykų, kurie jam užginti, kad jie daro tai, ko jis daryti negali. Jo gyvenimas it amžinas kalėjimas, kur jis, atkirstas nuo pasaulio, žvelgia į viską „pro tvoros plyšį". Jis galėtų lažintis, kad baltųjų čiužiniai prikimšti dolerių banknotų, kad jiems nereikia nė apsiversti miegant: „naktį prie lovos stovi liokajus ir vos išgirdęs juos atsidūstant, atsargiai apverčia" (Savo krašto sūnus: 58). Apimtas pykčio, jis jaučia, kad padarys kažką, kas nepriklauso nuo jo valios.

Gauja susitaria prieš apiplėšimą susitikti ir suderinti paskutines smulkmenas, tačiau Gustis vėluoja. Didesnysis niršta, ir, kai pagaliau bičiulis pasirodo, jie kimba vienas kitam į atlapus. Gal Gustis vėluoja tyčia, nes bijo ir nori, kad planas sužlugtų. O gal Didesnysis pats bijo dar labiau ir puola jį tik tam, kad bičiulis neįžvelgtų jo baimės.

> Sumišę jausmai nejučia jam atskleidė, kad būtų geriau susimušti su Gusčiu ir suardyti apiplėšimo planą, nei stoti prieš baltąjį žmogų su ginklu. Tačiau suvokimą, kad bijo, laikė tvirtai užspaudęs, jo drąsa gyventi priklausė nuo to, kaip sėkmingai jis iš savo sąmonės išstū-

> mė baimę... Tą pačią akimirką, kai viskas susiklostė taip, kad iš jo buvo šio to pareikalauta, jis ėmė maištauti. Toks buvo jo gyvenimo būdas: jis leido dienas stengdamasis įveikti arba patenkinti galingus impulsus pasaulyje, kurio bijojo. (Savo krašto sūnus: 80–81)

Didesnysis tuo metu dirbo pas poną Daltoną, Nacionalinės spalvotųjų gyventojų rėmimo asociacijos narį. Tačiau paprastas užsiėmimas šios Didesniojo baimės nenuslopina. Jo geradario dukra Merė „laksto su laukinių ir pamišusių „raudonųjų" krūva". Bet kas yra tie komunistai? Kaip žmonės tampa komunistais? Didesnysis prisimena matęs nemažai komunistų karikatūrų laikraščiuose; jie visuomet „rankose iškėlę degančius fakelus, su barzdomis, paprastai veržiasi ką nužudyti ar padegti" (Savo krašto sūnus: 105). Žmonės, kurie taip elgiasi, mąsto jis, kvaištelėję; visa, ką įstengia prisiminti girdėjęs apie komunistus, jo galvoje asocijuojasi su profsąjungomis, streikais, apleistais pastatais, tamsoje besikuždančiais žmonėmis.

Didesniajam tenka vairuoti automobilį, kuriuo Merė ir jos draugas Dženas vyksta į miestą; šiedu jam pasirodo tokie malonūs, kad net nejauku. Jie elgiasi su juo ne tik kaip su žmogumi, bet net kaip su draugu; paprašo, kad jis nuvežtų juos į kokią vietą, kur valgo „spalvotieji". Didesnysis nuveža juos į „Ernsto pastogę". Jie nori pamatyti, kaip gyvena juodieji, gal net apsilankyti jų namuose. Ar tai apsimetinėjimas, ar nuoširdus revoliucionierių svajotojų susidomėjimas? Tačiau Didesnysis jaučia tik neišpasakytą, tiesiog paralyžiuojančią gėdą – todėl net jam rodomas kilniaširdiškumas jo akyse virsta dirbtiniu, nedraugišku apsimetinėjimu. Merė ir Dženas liaupsina juoduosius, nes „juose šitiek jausmo!"

> Kokie žmonės! Jei tik įstengtume juos išjudinti. Revoliucijos be jų neįvykdysime. Juos reikia suorganizuoti. Jie turi dvasios. Jie partijai suteiktų tai, ko jai trūksta. O jų dainos – jų religinės giesmės! Argi jos ne įspūdingai didingos? O tu, Dički, ar moki giedoti? (Savo krašto sūnus: 117)

Vakaras linksta į naktį, Merės kalba ir judesiai išduoda, kad ji gerokai padaugino alkoholio. Vėliau, kai ji jau nebepajėgia nueiti iki kambario, Didesnysis padeda jai užlipti į viršų. Ten, bandydamas pa-

guldyti ją į lovą, išvysta į kambarį įeinančią aklą jos motiną ponią Dalton. Ši nemato Didesniojo, bet jis vis tiek išsigąsta; gal trinktelėti moteriai, kad pasitrauktų iš kelio, ir pabėgti? Ponia Dalton šaukia savo dukrą, ši jau miega, bet nuo jos sklindąs alkoholio tvaikas padrąsina: tegul ir vėlai, mergina bent jau namuose. Didesnysis sustingęs iš siaubo: kai akloji ponia dar kartą kreipiasi į savo dukrą, jis užspaudžia Merės galvą pagalve. Mergina numiršta. Išsigandęs, tačiau nepraradęs blaivaus proto, Didesnysis nedelsdamas stengiasi nusikratyti kūno. Geriausia būtų sudeginti jį krosnyje, namo rūsyje, bet kadangi krosnis per maža, tenka nukirsti lavonui galvą.

Nors Didesnysis merginą nužudė atsitiktinai, jis ne kartą turėjo sau priminti, kad tai tikrai būta nelemto atsitiktinumo. Jis buvo juodas, jis buvo vienas kambaryje, kuriame nužudyta baltoji mergina. Vadinasi, ją užmušė jis. Jis juto gąslų pasididžiavimą, galvodamas, jog kada nors viešai galės paskelbti tai padaręs. Tarsi jame tvyrotų neišsakyta, tačiau gili skola, už kurią turėjo atsiteisti, prisiskirdamas sau šį poelgį. (Savo krašto sūnus: 144)

Iš baimės jis kovėsi su Gusčiu, nepasitikėjo juo, kaip nepasitikėjo ir savimi. Baimė, kad lemiamą akimirką nepavyks, privertė jį be jokios priežasties susimušti su draugu, – jam atrodė, kad jį valdanti baltoji rasė lėmė tą baimę, kad galiausiai ji persmelkė ir tuos santykius, kuriuos jis buvo užmezgęs su savaisiais. Iš baimės jis tampa ir žudiku prieš savo valią, – tai naujas jo statusas, kurį jis priima abejingai, o sykiu ir gailaudamas, kadangi nužudyti neplanavo; tai tiesiog įvyko, lyg jo dalyvavimas visame šiame nė nebūtų būtinas.

Tačiau iš viso šito jam nerimą kelia vienas dalykas: juk iš šios istorijos jis turėjo išpešti daugiau pinigų; tai reikėjo kažkaip numatyti. Jis elgėsi skubotai ir neapgalvotai. Kitą sykį viską darys kitaip; jis suplanuos ir viską paruoš taip, kad iš to laimėtų pinigų, kurių pakaktų ilgesniam laikui. (Savo krašto sūnus: 168)

Tačiau dar ne vėlu: turint galvoje, kad Merė dingo, jis nusprendžia nužudymą paversti pagrobimu ir parašo ponui Daltonui laišką, reikalaudamas dešimties tūkstančių dolerių išpirkos. Laišką pasirašo „raudonieji“, kad atrodytų, jog maištingieji merginos bičiuliai sten-

giasi gauti pinigų savo slaptai veiklai. Tačiau jam reikia bendrininko, bent jau pradiniam plano etapui, kai bus įteikiami pinigai. Jis nusprendžia bendrininke padaryti Besę, savo merginą, kuri dirba baltųjų žmonių namuose. Jai dažnai atrodo, lyg gyventų ne savo, o jų gyvenimą. Ji dirba nuo aušros iki sutemos, visąlaik ant kojų, karštyje, ilgiausią dieną, visą savaitę, išeina laisvėn tik sekmadienio popietę. Kai gauna tą laisvą pusdienį, ji nori ko nors, kas leistų pajusti, kad „ji nors kiek pasotina alkį gyventi". Ji nori pasigerti. Didesnysis mėgsta ją už jos aistrą aštriems pojūčiams, tad dažnai vakarais pasiūlo jai išgerti, o ji pasiūlo jam save (177). Ji nori „pramogų, aštrių pojūčių ir kuo greičiau", bet pagrobimas net ir jai atrodo šiek tiek per daug.

Besė bando įtikinti Didesnįjį, kad jo sumanymas nepavyks; vos tik jį išaiškins, iškart apkaltins prievartavimu. Tačiau Didesniajam atrodo, kad prievartavimas iš tiesų nėra tai, ką darai su moterimi.

> Jis jautėsi prievartaujamas kaskart, kai atsidurdavo nugara prie sienos ir tekdavo vožti, nesvarbu, tu nori to ar ne... Jis prievartaudavo kaskart, žvelgdamas į baltojo veidą. Jis buvo ilgas ištemptas gumos gabalas, kurį tūkstančiai baltų rankų ištempė iki plyšimo, kai jis plyšdavo, tai buvo prievartavimas. Prievartaujamas jis jautėsi, kai giliai širdyje kaskart išrėkdavo neapykantą, nepakeldamas kasdieninio gyvenimo naštos. Tai irgi buvo prievartavimas. (Savo krašto sūnus: 267)

Besės dvejonės iš bendrininkės ją paverčia pavojinga liudininke. Didesnysis užmuša ją ir vėl pajunta „keistą galios jausmą", nes tai padarė *jis*, *jis* visa tai lėmė. Visame jo gyvenime šie du nužudymai buvo „du prasmingiausi iš kada nors nutikusių jam dalykų". Dabar jis gyveno tikrai ir giliai, nesvarbu, ką galvotų kiti. Pirmą kartą jis įgijo galimybę įžvelgti savo poelgių pasekmes ir „šią baimės ir žudynių, ir pabėgimo naktį ir dieną" jautėsi laisvas (Savo krašto sūnus: 279). Pabėgdamas jis jaučia būtinybę pažvelgti į visus savo poelgius ir išrėkti savo pasitenkinimą akivaizdoje tų, kurių neapykanta jam yra „tokio neišmatuojamo gylio", kad po to, kai jie „nustūmė jį į miesto kampą pūti ir mirti", jie drįsta atsigręžti į jį kaip Merė tą naktį automobilyje ir mestelėti: „Norėčiau sužinoti, kaip jūsų žmonės gyvena".

Kai Merės kaulai randami krosnyje, prasideda medžioklė. Blekbeltą užtvindo penki tūkstančiai policininkų, padedami trijų tūkstančių savanorių. Kai pasklinda naujienos, kad juodaodis vyriškis nužudė baltąją merginą, šimtai juodaodžių darbininkų visame mieste išmetami iš darbų. Jie dirba žydams, italams ir graikams, kurių rankose kone visas Blekbelto verslas. „Diduma negrų verslų buvo laidotuvių namai; baltieji kapinių prižiūrėtojai atsisakydavo tampytis su juodųjų lavonais" (Savo krašto sūnus: 289). Sugautas Didesnysis atvelkamas už kojų, jis atsigauna kalėjime, kur pirmasis lankytojas negali būti kas kitas kaip kunigas. Dar neišklausęs Didesnysis žino, ką šis pasakys: „tai buvo tas pats motinos balsas, bylojąs apie kalėjimą, viltį, šį pasaulį pranokstančią meilę. Jis šlykštėjosi juo, nes šis balsas privertė jį pasijusti tokiu pasmerktu ir kaltu, kaip ir balsai tų, kurių jis nekentė" (320).

Didesnysis tuomet susitinka Dženą ir pajunta, kad šis baltasis juo tiki, ir tą akimirką, kai jis tai pajunta, jį ima graužti sąžinė, tik dabar jau kitaip. Staiga šis baltasis priėjo prie jo ir

> pareiškė apie savo draugystę; tokie žodžiai iš kitų baltųjų burnų tik priverstų dar labiau jų neapkęsti. Baltosios uolos dalelė atskilo nuo to grėsmingo baltosios neapykantos kalno ir nuriedėjo žemyn šlaitu, sustodama jam po kojų. Pirmą kartą jo gyvenime baltasis žmogus jam tapo žmogiška būtybe, ir Dženo žmogiškumo realumas įsmigo jam į krūtinę karčia atgaila. (Savo krašto sūnus: 326)

Tačiau jis žino, kad jo laukia mirtis, ir būtent todėl teisme nori užbaigti nelygią kovą. Tačiau jo advokatas įvairiais būdais stengiasi pasiekti tai, ką tokiomis aplinkybėmis jis laiko geriausia išeitimi – būtent įkalinimą iki gyvos galvos, o ne mirties bausmę. Kalėjimas suteiks Didesniajam laisvę, kokios jis niekuomet neturėjo. Jau pats pastatas, kuriame jis praleis likusį savo biologinį gyvenimą, yra kur kas geresnis už tuos, kuriame jam kada nors teko būti. Plieno grotos tarp jo ir visuomenės, kurią jis nuskriaudė, suteiks jam prieglaudą nuo neapykantos ir baimės.

Įsimintinoje gynybos kalboje advokatas tikina, jog tam tikra prasme tik į gera tai, kad jo ginamasis įvykdė vieną juodžiausių įmanomų

nusikaltimų, nes jei tik pažvelgiame į jo gyvenimą, nesunkiai suprantame, kaip subtiliai, bet neatsiejamai jis susijęs su kitų gyvenimais. Visų pirma blogis padarytas jam, toks blogis, kuris kėlė ir „deginančius neapykantos šuorus, ir nežmoniškus pasibaisėtinus nusikaltimus“, už kuriuos dabar reikalaujama teisingumo. Šiuo netvirtinama, kad ginamasis yra „nelaiminga neteisingumo auka“, kadangi pati neteisingumo samprata remiasi lygybės reikalavimo prielaida. Tad šių nusikaltimų sumanytojas yra neteisingumas.

> Mes suplanavome Merės Dalton nužudymą, bet šiandien ateiname į teismą ir sakome: „Mes čia niekuo dėti“. Tačiau kiekvienas mokytojas žino, kad yra ne taip, nes kiekvienas mokytojas žino, kaip mes esame suvaržę juodaodžių ugdymą. Tie, kieno rankose valdžia, žino, kad tai netiesa, nes yra aiškiai kiekvienu savo poelgiu parodę, jog ketina Tomą Didesnįjį ir panašius į jį išlaikyti griežtai nurodytose ribose. Visi nekilnojamo turto agentai žino, kad tai netiesa, nes jie yra susitarę stengtis, kad juodaodžiai gyventojai neišžengtų iš miestų getų. (Savo krašto sūnus: 430)

Ta neapykanta ir baimė, kurią nelygybė įkvėpė Didesniajam, įaugusi į jo sąmonę, į jo kraują ir kaulus, į kiekvieną jo asmenybės gyvavimo valandą, tapusi jo egzistencijos pateisinimu. „Kiekviena jo mintis yra potencialus žudymas“, „kiekvienas saulėtekis ir saulėlydis kaltina jį ardomaisiais veiksmais“.

> Kiekvienas jo kūno judesys yra nebylus protestas. Kiekvienas troškimas, kad ir koks intymus ar asmeniškas, yra sąmokslas ar susimokymas. Kiekviena viltis yra sukilimo planas. Kiekvienas jo akių žvilgsnis yra grėsmė. Jau pati jo egzistencija yra nusikaltimas prieš valstybę. (Savo krašto sūnus: 434)

Tomo Didesniojo, tęsia jis, ir milijonų kitų, daugiau ar mažiau į jį panašių, baltų ir juodų, sąmonė yra tas „lakusis smėlis“, ant kurio suręsti mūsų civilizacijos pamatai. O galutinėje kalboje, nuskambėjusioje lyg prakeiksmas, jo ištartas perspėjimas nuskamba itin šiuolaikiškai: „Kas žino, kada koks nestiprus smūgis, suardydamas subtilią pusiausvyrą tarp visuomeninės tvarkos ir neišsipildžiusių aspiracijų, pasiųs į padanges ir mūsų miestų dangoraižius?“ (Savo krašto sūnus: 434).

Smurtą patyrusiųjų smurtas

Kriminologinė analizė bando atsakyti, iš kur atsiranda ta didžiulė disproporcija tarp baltųjų ir spalvotųjų, kuriems paskiriamos institucinės bausmės, tarp jų ir laisvės atėmimo nuosprendžiai (Tonry, 1995). Nors vieni aiškina, kad tai lemia baudžiamosios justicijos institucijų nevienodas, diferencijuotas elgesys su skirtingomis etninėmis grupėmis, svarstoma ir hipotezė, kad kai kurių etninių grupių nusikalstamumo lygis gerokai aukštesnis negu dominuojančios baltosios daugumos (Smith, 1994: 145). Autoriai, nagrinėjantys diferencijuotą elgseną, pažymi, kad kiekvienas žingsnis, kol probleminė situacija apibūdinama kaip nusikaltimas, bei kiekviena nusikaltimą nagrinėjančio baudžiamojo proceso pakopa yra veikiama šališko supratimo ir veiksmų, kurie ir lemia griežtesnį etninių mažumų baudimą. Pavyzdžiui, aukų polinkis dažniau pranešti apie nusižengimus, įvykdytus mažumų, nei apie nusikaltimus, įvykdytus baltųjų, laikomas viena iš priežasčių, kodėl baudžiamosios justicijos sistemoje (kaip įtariamieji) mažumos yra atstovaujamos dažniau. Kita priežastimi galėtų būti žiniasklaidos skubėjimas sporadiškus neteisėtus poelgius suabsoliutinti kaip įpročiu tapusio, plačiai paplitusio, racionalizuotas formas turinčio nusikalstamo elgesio darinius (Hall et al, 1978). Be to, problemiški mažumų santykiai su policija laikomi pagrindine priežastimi, paaiškinančia, kodėl šios mažumos atsiranda policijos taikinyje ir joms pateikiami kaltinimai (Scarman, 1981; McCrudden, Smith and Brown, 1991). Pagaliau nelygus teismo elgesys nurodomas kaip pagrindinis veiksnys, paaiškinąs, kodėl pataisos institucijose tiek daug etninių mažumų atstovų (Hood, 1992; Gelsthorpe and McWilliam, 1993; Hudson, 1993; Jefferson, 1993; Reiner, 1993).

Kiti mažumų ir nusikalstamumo polemikos tyrinėtojai šią problemą kildina iš tam tikrų poelgių pripažinimo nusikalstamais bei specifinių rasistinės orientacijos įstatymų leidybos. Pavyzdžiui, narkotikų uždraudimui įstatymu priskiriama dar šešėlinė užduotis, esą toks draudimas teikia politikams galimybę manipuliuoti rasistinėmis ir ksenofobinėmis baimėmis (Gordon, 1994), nes „užsieniečiai“ vaizduojami kaip negailestingi narkotikų, skirtų neapsaugotiems „vietiniams“

vartoti, gamintojai bei pardavėjai. Tvirtinama, kad faktas, jog kreko vartotojus linkstama bausti griežčiau negu gryno kokaino mėgėjus, atspindi institucinę diskriminaciją tariamai neutraliuose baudžiamuosiuose procesuose, – mat kreko vartotojai dažniau negu kokaino uostytojai būna juodaodžiai.

Tvirtinama, kad karas prieš narkotikus išties skelbia kovą etninėms mažumoms, dažniausiai gyvenančioms Vakarų miestų neturtinguose, apleistuose rajonuose, ir laikomas endemine rasinės diskriminacijos forma. „Tas faktas, kad prekyba narkotikais miestuose, skirtingai nei priemiesčiuose, dažnai vyksta viešose vietose, užtikrina, kad teisėsaugos pastangos būtų nukreiptos į jaunus juoduosius bei lotynų amerikiečius vyrus“ (Miller, 1996: 81). Tęsiant tą pačią analizę, procedūriniai baudžiamosios justicijos pakeitimai irgi suprantami kaip jau savyje turintys tą diferencijuojantį elementą, dėl kurio nuolat didėja ir taip perdėtas mažumų atstovavimas šioje sistemoje. Didžiojoje Britanijoje pasiūlymas užginti kaltinamiesiems teisę būti teisiamiems prisiekusiųjų žiuri, taikomas tokiems nusikaltimams kaip smulki vagystė, užpuolimas ir kriminalinė žala; tvirtinama, kad šie pakeitimai griežčiau paliečia juodaodžius, kadangi jie tokių nusižengimų kaip tik ir įvykdo gerokai daugiau, – ne menkiausia priežastis yra ta, kad jie dažniau sustabdomi, apieškomi, areštuojami ir jiems pateikiami kaltinimai. „Atimti iš jų teisę reikalauti būti teisiamiems prisiekusiųjų žiuri ir pasmerkti jų bylą supaprastintam magistrato, kuris dažnai laikomas policijos šalininku, nagrinėjimui, reiškia atimti iš jų vieną iš negausių teisinių garantijų, kad su jais bus pasielgta teisingai“ (Sivanandan, 2001: 3).

Analitikai, tyrinėjantys didesnį mažumų nusikalstamumą atsietai nuo kriminalizacijos procesų, sutelkia dėmesį į skurdo ir nusižengiamumo ryšį. Atsigręžę į 1920 m. deviantiškumo analizės ekologinę tradiciją, kai kurie autoriai siūlo *deviantiškų vietų* teoriją, bandydami paaiškinti, kodėl nusikaltimai ir polinkis į deviaciją taip sustiprėja tam tikrose vietose (Stark, 1987: 904). Iš veiksnių, apibūdinančių didelio nusikalstamumo zonas bei miestų rajonus, lemiamais laikomi šie: gyventojų tankis, skurdas, gyvenamosios vietos laikinumas bei apleisti pastatai.

> Nusikaltimų problema bus kitokia, nelygu koks veiksnių rinkinys apibūdina konkretų gyvenamąjį rajoną bei kaip į šiuos veiksnius reaguojama. Trumpai tariant, gyvenamieji rajonai pasiūlo skirtingų galimybių struktūrą ir skirtingas nusikaltimo bei deviacijos motyvacijas. Kai visuomeninės kontrolės mechanizmų sumažėja ir jų poveikis sumenksta, šie rajonai pritraukia į deviaciją bei nusikaltimus linkusius asmenis ir tuo pat metu atstumia mažiausiai deviacijai pasiduodančius. (Barak, 1998: 198)

Šitaip daroma išvada, kad aukštą mažumų nusikalstamumo lygį itin lemia tai, kuriame jos gyvena rajone, bet mažiau lemia jų rasės ar skirtingos institucijų reakcijos į nusikalstamumą.

Kaip minėta, ši hipotezė pratęsia Čikagos sociologų pateiktą analizę, – 1920–1930 metais jie nustatė miesto „pereinamąsias zonas", kuriose nusikaltimų bei deviacijos reikėjo tikėtis pasitaikant dažniau. Jie tvirtino, jog kai naujieji migrantai stengėsi susijungti su savo šeimomis bei pažįstamais, juos įtraukdavo į tokias zonas, kur dominuojančios socialinės sąlygos ir subkultūros skatindavo neteisėtumą (Thrasher, 1927; Shaw, 1930; Whyte, 1943). Tačiau migrantų judėjimui ir tuo pačiu nusikalstamai ekonomikai plėtojantis, fizinė lokalizacija būna vis nereikšmingesnis kintamasis, kadangi nelegalios prekės ir mažumų teikiamos paslaugos nebėra apribotos vien jų bendruomenėmis. Atsižvelgdami į tai, autoriai, taikantys neokolonijinį analizės modelį, daugiausia dėmesio skiria ne tiek lokalizacijai, kiek struktūrinei priespaudai bei susvetimėjimui; o aiškindami mažumų nusikalstamumą, atsižvelgia ne tik į rasę ir klasių skirtumus, bet ir į institucijų laikyseną jų atžvilgiu (Tatum, 1996). Trumpai tariant, neokolonijinė analizė teigia, kad struktūrinė atskirtis ir suvokta priespauda „kelia didesnį susvetimėjimą, aukštesnį nusikalstamumo bei smurto lygį atskiro asmens ir tarpasmeninių santykių kontekste" (Barak, 1996: 209). Vertėtų panagrinėti, į kokio tipo nusikaltimus ir smurtą mažumos linkusios daugiau.

Kai kurie autoriai tvirtina, kad neteisėtose rinkose darbai, tereikalaujantys ribotų įgūdžių, paliekami etninėms mažumoms, kurios veikia rizikuodamos, yra menkai apmokamos, teturi tik menkas galimybes kilti karjeros laiptais. Šalia viso kito taip yra ir dėl to, kad į jas

nukreiptas ypatingas teisėtvarkos institucijų dėmesys. Konkurencija su vietinėmis nusikaltėlių grupėmis jų karjerai iškelia ypatingų kliuvinių nelegaliame pasaulyje. Žodžiu, sakoma, kad tie patys prietarai bei sunkumai, kurie viešpatauja oficialiojoje ekonomikoje, egzistuoja ir nusikalstamojoje ekonomikoje, kur už lengvatas mažumos moka pasibaisėtiną žmogišką bei socialinę kainą (Ruggiero and South, 1995; Bourgois, 1996). Sakoma, kad etninės mažumos, pasirinkusios neteisėtumą, moka gerokai pranokstančią vietiniams gyventojams nustatytą kainą. Dėl to etninių mažumų nusikalstamos veiklos didumą galima apibūdinti kaip „į save nukreiptus nusikaltimus“, kadangi šiuo atveju sunku atskirti nusižengėlius ir aukas (Ruggiero, 2000a).

Skaitant „Savo krašto sūnų“, tokius samprotavimus galima pritaikyti ir smurtiniam nusikaltimui, turint galvoje, kad smurtas yra viena iš nusikalstamoms grupėms ir individams suteiktų galimybių. Šiuo požiūriu smurtas, sukeltas bejėgių nusižengėlių, neatskiriamas nuo to, kurį sukelia galią turį veikėjai; institucinė struktūra, kurioje prasiveržia smurtas, suprantama kaip aparatas, kuris, paskirstydamas vaidmenis, tuo pačiu metu visiems paskiria ir „smurtinių aplinkybių“. Tomas Didesnysis smurtauja, tačiau kaina, kurią jis moka už smurto, kaip socialinės sąveikos, panaudojimą, yra aukščiausia, kokia tik galėtų būti, – jo paties gyvybė. Smurtas, kuris jam prieinamas, yra destruktyvus, tačiau sykiu ir savidestruktyvus. Pasiskolinę sampratą iš ekonomikos, galėtume sakyti, kad jei visiems tam tikros konkrečios visuomenės nariams pasiekiamas smurtas, tai jis kur kas *neekonomiškesnis* neprivilegijuotiems tos visuomenės nariams – tokiems kaip Didesnysis – nei kitiems. Smurtinių Didesniojo poelgių kaina internalizuota. Savo garsiojoje analizėje Benjaminas (1979) tvirtina, kad kai kurios smurto formos yra „pamatinės ir konservatyvios“, tai yra, viena vertus, jas pasitelkus galima įvesti naujas kolektyvines taisykles bei formuoti naujus teisėtumo komponentus, antra vertus, jos gali tik atkurti jau egzistuojančias taisykles bei komponentus. Kitos smurto formos tokių atributų neturi, tad šiuo smurtu užsiimą asmenys pasmerkti. Trumpai tariant, grupės ir individai susidera dėl teisės panaudoti smurtą, ir jų sėkmę lemia tai, ar tokia teisė įgyjama pasie-

kiant simbolinį „kontraktą", pagal kurį smurtinis jų elgesys suteikia tam tikrų lengvatų. Didesnysis tokio kontrakto pasiekti nepajėgia, jo smurtas yra „imitacinis", kadangi jis tik gausina tą smurtą, kurio auka pats save laiko; šiose „pamėgdžiojančiose varžybose" jam lemta pralaimėti (Girard, 2001).

Pagaliau Didesnysis įkūnija antiesencialistinę rasinės tapatybės sampratą. Kitaip sakant, faktas, kad jis juodas, nėra nei „rasinis", nei „biologinis", jis *grynai socialinis* (Gilroy, 1993). Tad jo galia gauti kokios nors naudos iš šių „pamėgdžiojančių varžybų" primena kitų panašiai marginalizuotų ir bejėgių individų, priklausančių kitoms etninėms grupėms, negalią. Problema, iškilusi Amerikai, sako Wrightas (1945: XXVI), peržengia juodųjų žmonių problemą, nes ši tėra jos nedidelė, nors ir itin simboliška dalis. Panašiai jo itin vertinamoje sociologinėje literatūroje rašytojas įžvelgia daugiau nei vien juodųjų nusivylimo anatomiją, – jis randa įrodymų, kaip „žmogiškosios būtybės sužalojamos, kaip asmenybės deformuojamos, kai žmonės pakliūva į psichologinius spąstus, kuriais tampa emocinis įsipareigojimas gyventi jiems užgintą laisvės gyvenimą" (XXVI). Su „Savo krašto sūnumi" autorius leidžiasi į kelionę, kuri

> atveria juodosios Amerikos filosofines ir politines problemas vis labiau provokuojančiu būdu, nuo rasės sampratos nulemto literatūrinio realizmo iki modernizmo metafizikos, kurioje rasinio konkretumo sampratos atrodo trivialios ir nereikšmingos (Gilroy, 1993: 164).

Tad prieiname prie išvados, kad Baldwino herojus yra neapykantos nusikaltimo auka, kad terorizuojamas už priklausymą realiai ar įsivaizduojamai grupei. Jis itin anksti sužino, jog esama iš anksto nubrėžtų ribų, iki kurių jis gali veikti. Tačiau dar prieš tai sužinodamas, jis ima reaguoti į savo situaciją, ir tada ši situacija gviešiasi jam viešpatauti. Savo žmonių balsuose jis girdi baimę – tai tarytum jo lemties nuojauta (Baldwin, 1933). Wrighto herojus nėra Baldwino herojaus veidrodinis atspindys: jis neįvykdo neapykantos nusikaltimo prieš individą todėl, kad šis priklauso grupei, suvokiamai kaip

priešiška. Skirtingai nuo tų, kurie vykdo tokius nusikaltimus, jis tiesiog nepajėgia kontroliuoti savo veiksmų pasekmių. Baimė veda jį į nusikaltimą, neleidžia jam tapti savo lemties šeimininku ir pasirinkti tokią išeitį, kuri pakeistų dabartinę jo padėtį. Jo smurtas yra savidestruktyvus, reakcijos pobūdžio, tai žmogaus be pasirinkimo smurtas, tai „smurtas nukentėjusiųjų nuo smurto" (Kundnani, 2001).

6
„Mobi Dikas“ ir ekonominiai nusikaltimai

> Žeberklas nuskriejo, kliudytas banginis šoko į priekį, kibirkščiuodamas ėmė slysti voleliu lynas – ir užkliuvo. Ahabas pasilenkė prie jo, atpalaidavo, bet tada pralenkianti ringė apsisuko jam aplink kaklą, ir ... kapitonas buvo ištrauktas iš velboto, įgulai nespėjus nė susivokti, jog jis dingo. (Mobi Dikas, Melville [1851] 1998: 581)[1]

Tik su mirtimi liaujasi kapitono Ahabo apsėdimas dėl didžiojo baltojo banginio, – jo karštligiško troškimo sunaikinti gyvulį laukė šiurpi pabaiga. Maniakiškai vadovaudamas verslo medžioklei, kapitonas šią kelionę pavertė keršto ir susinaikinimo žygiu, o banginis, kuris jau buvo jį suluošinęs, atnešė ir pražūtį: Ahabas paskęsta su visu laivu, kuris „nelyginant šėtonas negrimzdo į pragarą tol, kol nebuvo gavęs gyvos dangaus dalelės, kol nebuvo užsidėjęs jos kaip šalmo“. Visa nugrimzdo, ir „didžiulė jūros drobulė ėmė sūpuotis kaip sūpavosi ir prieš penkis tūkstančius metų“ (Mobi Dikas: 582).

Melville'io blogio ir beprotybės alegorija įkvepia vieną po kitos kritikų kartas, visi tamsųjį „Mobi Diko“ epą interpretuoja savaip, nelygu kokie jų laikmečio kultūriniai tikslai ir ideologiniai siekiai. Vieni jį sveikino kaip pirmą tikrą Amerikos romaną, kiti atmetė kaip bepročio kliedesius (Selby, 1998). Kai knyga, iš pradžių pavadinta „Banginis“, buvo įpusėta spausdinti, Melville'is rašė: „...uodega dar neiškepta, nors būtų protu nesuvokiama, jei pragaro ugnis, kurioje ištroško

1 Hermanas Melvilis. *Mobi Dikas, arba Banginis*. – Vertė Irena Balčiūnienė. – V.: Vaga, 1987.

visa ši knyga, būtų dar lig šiol jos neiškepusi“ (Laiškas Nathanieliui Hawthorne‘ui, 1851, birželio 29 d.). „Pragaro ugnis“, iš kurios gimsta „Mobi Dikas“, gali būti suvokiama kaip daugelio prieštaringų dalykų lydinys: gilių autoriaus moralinių nuostatų arba jo šventvagiško būdo, jo nuoseklaus tiesos siekio arba liguistų svajų, jo ryžto pasmerkti amerikietiškąją svajonę arba ją patvirtinti ir galiausiai aistringo troškimo pasmerkti ekonominę galią arba ginti jos teisėtumą.

Šį skyrių pradedu kai kurių priešingų interpretacijų apžvalga. Paskui susitelkiu į vieną konkretų ir prieštaringą „Mobi Diko“ aspektą – į romane vaizduojamą priimtiną ir nepriimtiną ekonominę veiklą. Kitaip tariant, Melville‘io romaną nagrinėsiu tarsi sudėtingą moralinę schemą, kurioje išryškėja autoriui nerimą kėlę ekonominės veiklos laimėjimai ir destruktyvumas, prievartos jėgos plėtojimas, o svarbiausia – teisėto verslo ir ekonominių nusikaltimų skirtumas.

Genijus ar beprotis?

Kai kurie iš pirmųjų „Mobi Diko“ apžvalginių straipsnių pabrėžia jo idėjų originalumą ir puikius aprašymus, nenusileidžiančius autoriaus genialiai moralinei analizei. Tačiau knygos dvilypumas provokuoja prieštaringas reakcijas. Viena anoniminė apžvalga aprašo „Mobi Diką“ kaip kliedesių ir naudingų žinių mišrainę. Be menkiausio pataikavimo anonimas Melville‘į skelbia vienu iš tų „nepataisomųjų“, kurie erzina skaitytojus genialumo blykstelėjimais, „o tuosyk mes esame kviečiami kęsti išsigimimus, aplaidumą ir kitas įžeidžias blogo skonio apraiškas“ (Anonimas, 1851: 1113). Kai vieni kaltina autorių ne tiek nesugebantį, kiek niekinantį pastangas mokytis rašytojo amato, kiti vidinį knygos dvilypumą kaip tik sieja su tokio amato išmanymu. „Mobi Dikas“, pasak jų, sujungia romantinę prozą ir faktinius teiginius, dėl ko knygos neaprėpia jokia kategorija:

> Gali sakyti, jog tai nuostabiausias jūros gėrybių patiekalas – intelektinė jūrgyvių sriubienė, išvirta iš romantikos, filosofijos, tauraus jausmo, nepadorių posakių, tačiau visa tai, nepaisant visų neaiškumų nei paties autoriaus, stelbia jo skrodžianti įžvalga, išsiliejanti gyvai pulsuojančiu pasakojimu. (Duyckinck, 1851: 403)

Romane „Mobi Dikas“ išsisluoksniuoja net trejetas knygų. Pirmiausia skaitytojai randa gausybę smulkios informaciją apie banginius ir banginių medžioklę, ypač apie spermacetinį banginį. Antra, romane nagrinėjami įvairių veikėjų, kuriuos likimas suvedė į vieną laivą, tarpusavio santykiai. Trečia, čia išsiskiria ir moralizuojantis esė, ir improvizacija, kurioje supintas „keistas pasipūtimas ir ekstravagantiški, drąsūs apmąstymai“ (Duyckinck, 1851: 404). Vienas iš knygos entuziastų Saltas (1892: 252) pabrėžia Melville'io gebėjimą paleisti pavėjui tradicinius apribojimus ir duotis plukdomam „palaidūniškos galingos vaizduotės“. Šiuo požiūriu „Mobi Dikas“ yra kur kas daugiau negu beprotiška istorija apie keršto žygį: be kieto jūros kapitono ir jėga bei įžūlumu pagarsėjusio ypatingo baltojo spermacetinio banginio įnirtingo vaido, knyga sklidina „mistinės ezoterinės prasmės, kuri pakylėja ją į visiškai kitą kategoriją“ (Salt, 1892: 254).

Be to, kad „Mobi Dikui“ būdingos visos šios piktybės, regimos ir anų „grėslių“ asmenų viduje, ir aplinkui juos, ši knyga sykiu ir „medžioklė, paskutinė didžioji medžioklė“, kaip skelbia D. H. Lawrence'as savo „Klasikinės Amerikos literatūros studijoje“ (*Studies in Classic American Literature*, 1923), pastebėdamas, kad „žilagalvis“ baisūnas banginis, žinia, yra simbolis. Bet kieno? „Abejoju, ar net Melville'is tiksliai tą žinojo. Tiek tegalime pasakyti.“ (Lawrence, 1923: 158). Pasak Lawrence'o, medžioklė galėtų būti Amerikos pramonės – jos fanatizmo, maniakiško gamtos išnaudojimo – alegorija; pasmerktoji medžioklė: „Kažkas tarytum šnibžda tamsiose Amerikos medžių šakose. Pasmerkta!“

> „Pekodas“ nugrimzdo į dugną. Ir „Pekodas“ buvo baltosios Amerikos dvasios laivas. Jis nuskendo, nusinešdamas ir negrą, ir indėną, ir polinezietį, azijietį ir kvakerį, ir gerus, dalykiškus jankius, ir Izmaelį: jis paskandino juos visus. (Lawrence, 1923: 174)

Lawrence'o nepakantumą Melville'iui skatina įsitikinimas, kad, kaip menininkas, jis daug didingesnis už žmogų. Kaip žmogus, Melville'is yra tiesiog įkyrus Naujosios Anglijos atstovas, toks pats pasipūtęs ir rimtas kaip kapitonas Ahabas, „stuksintis kauliniu strampu, padarytu iš „jūros dramblio“ kaulo“.

> Mobi Dikas, didysis baltasis banginis, nuo kelio nutraukė Ahabui koją, kai anas jį puolė. Ir gerai padarė. Reikėjo nutraukti abi kojas ir šį tą daugiau. (Lawrence, 1923: 161)

Kitų požiūriu, „Mobi Dikas“ pelno privilegijuotą vietą kaip didis meno kūrinys, smarkiai pranokstantis reikšmių ribas. E. M. Forsteriui Melville'io knyga yra „pranašiška giesmė“, veikiau užmenanti paslaptį, nei atskleidžianti jos reikšmes (Forster, 1927). Būdamas viena pirmųjų didžiųjų moderniojo pasaulio mitologijų, „Mobi Dikas“ supina mokslą, tyrinėjimus, verslo drąsą ir nesutvardomą troškimą užvaldyti gamtą (Mumford, 1929). Jis įkūnija individualizmo išaukštinimą ir pergalę prieš tai, kas apibrėžiama kaip blogis. Melville'is rašė XIX a. viduryje, kai tikėjimas ekonomikos plėtra buvo kaip niekada tvirtas, o dominuojantis Amerikos idealus įkūnijęs vaizdinys buvo stiprios valios žmonės, kurie užvaldo žemes ir iškerta miškus. Tokių vyrų, kaip Ahabas, regis, nepavilioja jokie malonumai; be savo siekio, jie akli viskam, baimės nei gailesčio nepalenkiami ir tikri, kad jų valia sutampa su žmonijos likimu. „Kitus žmones jie linkę suvokti tiesiog kaip savo rankas ir kojas, reikalingas jų tikslams išpildyti, o jų perdegusios sielos suvargusios ir bevaisės.“ (Matthiessen, 1941: 442). Trumpai tariant, „Mobi Dikas“ atskleidžia amerikietiškuosius paribio mitus, atšiaurų individualizmą ir kraštutinumą pasiekusio ekonominio siekio prišauktą tragediją (Selby, 1998).

Laisvė, vienas iš šių mitų, gali atnešti pragaištį, kaip ir nutiko Ahabui, kuris įkūnija ne žmogaus troškimą laisvės, bet užsispyrimą užvaldyti gamtą. Be to, pati banginių medžioklė yra verslas, Ramusis vandenynas – katorgiška darbovietė, o įgula priklauso menkiausiai apmokamam darbininkų sluoksniui (Olson, 1947). Kitas mitas – demokratija – iškraipomas autoritarinės hierarchijos, kuriai paklūsta įgula. Pats kapitonas – pusiau engėjas, pusiau išteisintas nusikaltėlis (Reynolds, 1992).

„Mobi Dikas“ tikrai yra romanas apie banginių medžioklę, apie įgūdžius ir heroizmą tų, kurių dėka šis verslas toks rūstus. Romane pateikiama tiksli šio laisvojo verslo charakteristika – pavaizduoti darbininkai ir vadovai, profesiniai pavojai ir toli esantys savininkai (Chase,

1949). Be viso to, romane juntamas ir atkaklus troškimas rasti ribą, už kurios laisvė, demokratija, verslas ir pramonė prilygsta nusikaltimui.

Greta teiginio, kad mitų ir simbolių analizė yra „Mobi Diko" suvokimo raktas, pridūriama ir romano, kaip moderniosios mitologijos, vertė – čia amerikiečiai vaizduojami kaip naujojo Edeno sodo adomai (Murray, 1951; Lewis, 1955; Selby 1998). Bandoma taikyti ir formalistinę bei humanistinę interpretaciją, tada Ahabas įkūnija abejonės estetiką, jis – žmogus, paniręs nesisklaidančių apmąstymų ūkuose, kurie dar labiau paslepia, o ne išgrynina neaiškius jo motyvus (Buell, 1986). Sujungus „Mobi Diką" su XIX a. Amerikos kultūros sąlygomis, iš kurių gimsta ši knyga, suteikiamas postūmis kultūros materialistinei ir dekonstrukcinei analizei. Pabrėžiama, kad „Mobi Diko" skaitymas niekada nėra ideologiniu požiūriu neutralus: tai, kaip koks žmogus jį skaito, „išduoda skaitančiojo požiūrį į Ameriką ir jos kultūrą".

Antai, kai Izmaelis, „prisivirinęs" prie savo kapitono, bet sykiu jo gluminamas įgulos narys, klausia: „Ar žalių laukų jau nebematysime?" Tai užuomina apie perėjimą iš žemdirbių visuomenės į komercinę ir pramoninę. Banginių medžioklės verslas simbolizuoja ir kuria naujos ekonominės tvarkos modelį, kuriame gamta sistemingai išnaudojama pasipelnymo tikslais (Gilmore, 1985). Be to, „Mobi Dikas" atveria rinkos reikmių ir jos gausinamų baimių chaosą, „tai ta pati rinka, kuri įstūmė [Melville'io] tėvą į bankrotą, beprotybę ir galbūt nesąmoningą savižudybę. „Mobi Dikas" yra akivaizdi vyro knyga apie vyrą, apsėstą troškimo atkeršyti už savo pakirstą vyrystę". Manijos apimtas Ahabas primena tuos bejausmius direktorius, „kurių beširdiškumas baigiasi širdies smūgiu" (Leverenz, 1989: 281).

Lynas

Tai, kaip Melville'is charakterizuoja „gėrį, medžiojantį blogį", vyrus, jau besusitaikančius su nauja ekonomine tvarka, bei pragaištingus jų pastangų vaisius, slepia svarbią dilemą: kaip „vyras, keršijantis už pakirstą vyrystę," Ahabas savo prarastąją galūnę suvokia ir kaip rezultatą, ir priežastį, stumiančią jį ieškoti ribos, už kurios individualizmas, savanaudiški interesai, galiausiai net ekonominė veikla veda į

susinaikinimą. Daugybę įvairių Melville'io siūlomų šios problemos interpretacijų norėčiau analizuoti remdamasis „banginių lynu", – mat šis simbolizuoja ir priimtinos bei nepriimtinos ekonominės praktikos ribas, ir ginklą, kuriuo tos ribos ginamos.

„Lynas" – tai pavadinimas neilgo, labai svarbaus „Mobi Diko" skyriaus, kuriame aprašomas lemtingasis banginiams skirtas žeberklas. Banginių lynas, „magiškas, o kartais pragaištingas", gaminamas iš manilos virvės, dailus ir puošiantis laivą, pažiūrėti kaip „auksaplaukė čerkesaitė" (Mobi Dikas: 287). Virvė, iš pažiūros ne itin ir stipri, iš tiesų išlaikytų tris tonas, todėl turi būti laikoma kruopščiai suringuota. Kadangi net „menkiausias mazgelis ar kilpa, susidarę lynui lekiant iš veltboto, gali ištraukti į jūrą kieno nors ranką, koją ar net visą žmogų, lynas į statinaitę sudedamas be galo atidžiai" (Mobi Dikas: 288). Todėl naudojant šį ginklą, „tokie dažni banginių medžioklėje nelaimingi atsitikimai – retkarčiais pažymimi net spaudoje, kai išsivyniojančio lyno apraizgytas jūreivis išlekia į jūrą ir dingsta".

> Sėdėti velbote, kai lynas lekia paskui žeberklą, tolygu sėdėti visu greičiu lekiančio, švilpiančio ir šnypščiančio garvežio viduje tarp gausybės jus kliudančių besisukančių velenų, šmaižančių stūmoklių, ratų. Ir dar blogiau,– iš visų pusių apsuptas mirtinų pavojų, jūs negalite pasėdėti nekrutėdamas, nes veltbotas siūbuoja tarytum lopšys ir esate be jokio įspėjimo mėtomas iš šono į šoną. (Mobi Dikas: 290)

Banginių medžioklės lynas, apraizgantis visą veltbotą daugybe kilpų, labai pavojingas naudoti ir savo magišku, siaubūnišku būdu gali atsisukti prieš tuos, kurie jį naudoja. „Lynu" bandoma atskirti civilizuotą dorybę nuo destruktyvaus barbarizmo, tačiau ją naudojantys žeberklininkai suvokia, jog nėra tikri ne tik dėl to, ką ji iškrės, bet ir dėl pačios jo naudojimo priežasties. Trumpai tariant, banginio medžioklė, aliuzija į tinkamos ir ydingos ekonominės veiklos dichotomiją, yra ne menkiau susipynusi nei pats lynas, o įgula ir kapitonas tik prisideda prie to ideologinio netikrumo, kurį jie bando išsklaidyti. Kapitonas peržengia „ribą", nes jis šią sistemą uzurpuoja savo asmeninei keršto misijai. Įgula savo ruožtu atsisako pasirinkti tinkamą ar-

ba netinkamą ekonominės veiklos būdą – ir nusprendžia taikyti abu. Turėdami tai galvoje, pabandykime išnarplioti įvairias nusikaltimo ir verslo sampratas, glūdinčias romane. Aš teigčiau, kad romane siūlomos trys skirtingos ekonominių nusikaltimų sampratos, kurias norėčiau pavadinti šitaip: *vidinė* (iš vidinės sąrangos kylanti), *išorinė* ir *organizacinė* samprata.

Vidiniai ekonominiai nusikaltimai

Ahabas pasišaukia savo įgulą ir, iškėlęs aukso monetą, paskelbia, kad „ši ispaniška uncija aukso" atiteks tam, „kas iš jūsų pirmas aptiks baltagalvį banginį" (Mobi Dikas: 164). Šis „auksinis apvalainas daikčiokas" įžiebia įnirtingas banginių medžiotojų varžybas, kurie pasiskaičiuoja, kad moneta verta šešiolikos dolerių, „ir jeigu cigaras kainuoja du centus, tai išeina devyni šimtai šešiasdešimt cigarų" (444). Šių varžybų logika iškyla aikštėn reikšmingame epizode, kai Pipas, vienas įgulos narys, persekiojant banginį, pūkšteli į vandenį, bet laikosi įsitvėręs veltboto krašto, tempiamas lyno, kelis sykius apsivijusio aplink jo krūtinę ir kaklą. Jo draugai mano, kad nelaimė įvyko dėl Pipo aplaidumo, ir svarsto, ar jį išlaisvinti (ir išgelbėti) ar ne. Pirmiausia jie jį apkeikia, nes teko sustabdyti gaudynes, o paskui „dalykiškai" ginčijasi, kad negali sau leisti prarasti banginio: „Banginį Alabamoje galima parduoti trisdešimtį kartų brangiau negu tave, Pipai". Nors galiausiai jo kolegos Pipą išgelbėja, o banginį praranda, netiesiogiai užsimena, kad „nors žmogus myli savo artimą, tačiau jis yra pinigadirbys, ir tasai polinkis dažnai trukdo pasireikšti jo geranoriškumui" (242).

Kad šie vyrai persekioja „nežinomą blogį", kuris iš dalies yra ir jų pačių verslas, aiškiai rodo Ahabo „tūžmingo liguistumo" ir banginio „sumanaus piktybiškumo" sugretinimas. Legenda tapęs baltasis banginis yra visur esantis, vienu metu jis sutinkamas priešingose platumose. Jis yra ir nemirtingas, „nes nemirtingumas yra visur buvimas laike" (Mobi Dikas: 185). Jo baugus dydis, neregėta spalva, jo persikreipęs žandikaulis kelia siaubą, o pasakojimai apie jo nuožmumą

byloja, kaip jis plaukia prieky savo persekiotojų, o paskui klastingai atsisukęs puola į ataką. Ahabas lygiai toks pat piktavalis, nepaliaujantis kurstyti laukinės pagiežos banginiui, su kuriuo paskui susitapatina – su „tuo beribio blogio kliedesingu įsikūnijimu, kartais taip pagraužiančiu giliaminčių žmonių sielas" (187). Visiems herojams tenka atsakomybė už banginių medžioklės žiaurumą: kapitonui – kam įsikibo į įžūlų ir viršijantį žmogaus galias kerštą, jo įgulai – kurią sudaro mišrūnai perbėgėliai, morališkai paliegę atmatos, kanibalai, – kad padeda jam gaudynėse, ir galiausiai pats banginis, kurio baltumas sapnuojasi šiurpulinguose nakties košmaruose.

Banginių medžiotojų žudymo priemonė yra „abejingas" ginklas, jų likimo nešėjas, ir laisva valia čia nieko nelemia. Šia prasme jų veikla yra nekontroliuojamo mechanizmo rezultatas, būtinybė, įrašyta ekonomikoje, nusikaltimas, įaugęs pačioje jos sąrangoje. Žudymas – pareiga, o pareiga ir pelnas eina ranka rankon (Mobi Dikas: 224). Šiurpų šios būtinybės vaizdą prieš mirtį įkūnija banginis – šis paklaikęs iš skausmo kaimenės narys, įsipainiojęs žeberklo lyne, „taškydamas bangas nuožmiai daužė lanksčia uodega ir švaistėsi aštriu kastuvu, žeisdamas ir žudydamas savo draugus" (400). Ta pati būtinybė verčia medžiotojus valgyti savo grobio mėsą: „bifšteksą, bifšteksą, prieš man atsigulant!" – rikteli Stabas, vienas iš įgulos narių. Kol įgula puotauja, tūkstančiai ryklių apninka negyvą banginį, „su pasiskonėjimu draskydami jo riebų kūną". Jau negalėtų autorius aiškiau atskleisti minties, jog nusikaltimas glūdi pačioje ekonomikos prigimtyje negu šiuo visuotinio kandimo, žiaumojimo ir rijimo veiksmu: kol mėsininkai kapoja kruviną mėsą, rykliai sukasi spoksodami kaip alkani šunes. Trumpai tariant, „tiek tų, tiek anų nuožmiai žvėriška veikla" (301). Laivo virėjas byloja, kad nors rykliai yra gamta, kiekvienam žmoguje yra ryklys, ir tik pergalėję savyje ryklius, jie pasidaro angelai. Visi – rykliai ir vyrai –„kemša pilvus, kol sprogsta" (304). Tad ar galėtų būti dar aiškesnė užuomina į rinką?

Melville'io ekonomikos ir jos nusikaltimų metaforą plėtoja makabriškas negyvo banginio, laivo velkamo jūra, vaizdas – jį apspitę rykliai kaunasi tarpusavyje aplink dvėselieną, kibdami vienas kitam į žaizdas:

Sužeisti jie ne tik godžiai draskė išvirtusius vienas kito vidurius, bet rietėsi kaip elastingi lankai ir ėdė savo pačių dūblius; taip vienas ryklys galėjo daug sykių praryti savo groblus, tuoj pat išvirstančius pro žiojinčią žaizdą. (Mobi Dikas: 311)

Puota su autofagijos elementais – tai vyksmas ekonomikos, savo esme atsiskleidžiančios liūdnomis, skaudžiausio pasityčiojimo kupinomis banginio laidotuvėmis. Galiausiai susirenka ir jūros maitvanagiai, „oro rykliai, visi juodi ar bent juodai dėmėti... dievobaimingai sulekia iš visų pašalių" (317).

Mintis, kad nusikaltimas įsišaknijęs pačioje ekonominėje veikloje, vėl suskamba kapitono skunde, kai šis sako – „mėgstu jausti šitame slidžiame pasaulyje ką nors, kas gerai laiko" (Mobi Dikas: 480). Šį slidų pasaulį, jūrą, o šiuo atveju – rinką – valdo bevardis, neįžvelgiamas, nežemiškas kažkas, slaptasis viešpats ir šeimininkas, nesuminkštinamas imperatorius. Prieš jo paties valią neregima liberalizmo ranka stumia Ahabą, kuris sako – „esu pasiryžęs daryti tai, ko širdies gilumoje niekada nesiryžčiau net pabandyti": savo nematoma galia rinkos jėgos kelia Ahabo ranką (550). Net po mirties niekas nenorėtų būti paliktas tokioms jėgoms – išmestas per bortą „nelyginant niekinga stipena maitėdoms rykliams" (488).

Šitoks „Mobi Diko" skaitymas pritaria tiems analitikams, kurie teigia, jog ekonominiai nusikaltimai nėra deviacijos, bet pačios ekonomikos sukurtos formos, o rinka esanti pagrindinė neteisėto elgesio versmė. Prisiminkime autorius, pabrėžiančius ekonominio pasaulio būtinybę pažeidinėti įstatymus (Clinard, 1979) arba pastebėjusius, kad analizuojant korporacijų nusikaltimus, galiausiai tenka pasmerkti pačią laisvojo verslo sistemos prigimtį (Pearce, 1976). Panašiai ortodoksiški marksistai komentatoriai tvirtina, kad nusikaltimų priežastis galiausiai glūdi klasinėje struktūroje, jog ją lemia konkurencija, kaupimas ir pridėtinė vertė – trumpai tariant, kapitalizmas. Šiuo požiūriu ekonomika, norėdama išlikti, turi vykdyti nusikaltimus. Žinoma, ar tikrai esama kokio nors tikslaus nusikalstamumo masto ir ekonomikos modelio ryšio, tebėra kriminologinių debatų tema. Antai kai kurie autoriai mano, kad pažeidinėjimai yra permanentinė ekonomikos ypatybė, kiti bando išskirti tokio pažeidinėjimo ciklus, kurie kažkaip

siejasi su kaupimo ciklais (Box, 1983; Passas, 1990). Tačiau abu požiūriai sutaria, vertindami ekonominius nusikaltimus kaip verslo rutinos dalį. Tam tikra prasme šio požiūrio rėmėjų sąraše galėtų būti net ir Sutherlandas, kuriam vaisingą pradžią davęs didelių verslovių tyrimas (1983) leido daryti išvadą, kad ir idealus verslininkas, ir didžiulė korporacija veikia labai panašiai kaip profesionalus vagis. Įstatymus jie laužo dažnai ir atkakliai, bet bendrų akyse įstatymo laužymas jų statuso nesumenkina.

> Ir šiuo požiūriu jie primena profesionalius vagis, kurie jaučia ir išreiškia panieką policijai, kaltintojams ir teisėjams. Ir profesionalai vagys, ir korporacijos niekina valdžią, nes valdžia kliudo jiems taip elgtis. (Sutherland, 1983: 95)

Iki šiol taikytas „Mobi Diko“ skaitymo rakursas paremia interpretaciją, pastarojo laikotarpio kritikos suformuluotą šiais žodžiais: „Esama įvairių būdų įrodinėti, kad rinkos jėgos yra kriminogeninės“ (Slapper and Tombs, 1999: 136). Tačiau kitoks „Mobi Diko“ skaitymas gali atskleisti ir kitokių analizės galimybių.

Išoriniai ekonominiai nusikaltimai

Žmogaus darbas, jo materiją keičianti ir vertę kurianti energija ir išmanymas – tai teigiamas „Mobi Diko“ herojus, tačiau šiame ekonominiame epe esama ir neigiamo herojaus – tai nekontroliuojami šio darbo rezultatai. Kaip ir kituose šiuolaikiniuose epuose, čia taikoma strategija, leidžianti „projektuoti smurtą už savęs“ (Moretti, 1996: 25). „Mobi Dikui“ būdinga „nekaltumo retorika“, kuri pripažįsta ekonomikos smurto būtinybę, kaip ir „Vakarų civilizuotos sąmonės būtinybę jo išsižadėti“.

> Esama ir *maskavimo mechanizmo*: smurtas nukreiptas ne į žmones, bet į gyvulius, tiesą sakant, į metafizinį tvarinį, Mobi Diką, o herojus perskilęs tarsi Faustas ir net giliau – į nekenksmingą Izmaelį ir šėtoniškąjį Ahabą. (Moretti, 1996: 26, autoriaus kursyvas.)

Tai, kad romane esama pagrindinio ir antraeilio herojaus, galima suprasti kaip užuominą, jog kurti šiuos maskavimo mechanizmus Melville'iui nėra lengva. Ahabas atsiskyręs, užsisklendęs savo kliedesių ir apsėdimo pasauly, o Izmaelis išreiškia požiūrius ir vertybes, kurioms, kaip slapta mano, pritars daugelis skaitytojų (Tanner, 1988). Abu interpretuoja šiuolaikinės gamybos sąlygas, bet vienas įkūnija nuožmią jėgą, o kitas nuoširdžiai, galbūt naivokai tiki ekonomikos skatinamos abipusės priklausomybės svarba. Trumpai tariant, abiems herojams dar teks surasti maskavimo mechanizmus, kurie vienu metu išteisintų jų atitinkamai priešingą elgesį. Panagrinėkime keletą pavyzdžių, iliustruojančių tą prieštaringą procesą, kuriame jie dalyvauja.

Ahabas pagrasina užmušiantis vieną įgulos narį už jo kvailą pastabą apie kapitono kaulinę koją: „Į apačią, šunie, į būdą!... Tada tu trissyk asilas, mulas ir avinas! Tuoj dink, jei ne – pasaulis šią pat akimirką lengviau atsidus be tavęs!" (Mobi Dikas: 128). Šitokio piktžodžiavimo auką drasko prieštaravimas – ar priimti iššūkį, ar nusileisti. Jis sapnuoja, kad kapitonas jam įspyrė ir jog tai garbė, kai tau sušveičia toks didis žmogus savo puikia kauline koja. Bet paskui kyla pagunda nužudyti besiilsintį Ahabą. Panašiai ir Izamaelis pastebi, kad kapitonas kreipiasi į visus „nusileisdamas arba *in terrorem*"* ir kad jis neteisėtai savo vaidmenį naudoja savanaudiškiems tikslams. Ahabas įkūnija „neįveikiamą tironiją".

> Vien intelekto pranašumo, kad ir paties didžiausio, žmogui nepakanka, norint realiai, juntamai vadovauti kitiems žmonėms, jam reikia pasitelkti dar visokių išorinių klastų bei vidinių vinklybių, kurios visada daugiau ar mažiau niekingos ir žemos. (Mobi Dikas: 149)

Antraeilis herojus ir pasakotojas Izmaelis mintija, kad prietarais dažnai minta „paikiausias bukagalviškumas", ir aprašo, kaip kapitono padėjėjai, pietaudami su Ahabu, atrodo įsibaukštinę nelyginant maži vaikai, baimingoje tyloje gąsdinami „net savų žandikaulių sąvarų girgžtelėjimo" (Mobi Dikas: 153). Tokią diktatūrą ir engimo hie-

---

* Baugindamas (lot.). *Vert past.*

rarchiją Izmaelis bando atremti, skelbdamas bendradarbiavimą ir garbindamas kolektyvinį darbą. Jis čia esąs gaudyti banginių, ir jei pasisuks koks perkreiptu žandikauliu – puiku. Tačiau jis neketinąs padėti vadui įgyvendinti jo asmeninių keršto planų. Be to, ar prasminga keršyti „bežadžiam padarui“, priklausančiam gamtos jėgoms? Juk tai beprotybė, tai šventvagystė! Į tai Ahabas atšauna: „Nekalbėk man apie šventvagystę ... aš smogsiu saulei, jeigu ji įžeis mane“. Beprotis? Toks jis tikrai yra: „Aš demonas, aš – netekus proto beprotybė!“ (171).

Nors Izmaelis atsiriboja nuo savo kapitono elgesio ir motyvų, jam dažnai tenka prieštarauti pačiam sau. Jis suvokia, kad Ahabas nukrypsta nuo miglotai suvokiamų taisyklių, pagal kurias individualizmas ir asmeninis interesas nebegali peržengti įprastinės verslo rutinos, nes jau pats verslas siūlo gausybę galimybių individualizmui ir savanaudiškumui sukeroti. Jam regis, kad Ahabo valia gerokai viršija būtinybę. Antai jam kelia nerimą grėsminga priesaika ir tostas, kai Ahabas visus ragina gerti ir kartoti su juo: „Teištinka mus Dievo bausmė, jei nesurasime ir nenudobsime Mobi Diko!“ (Mobi Dikas: 170). Bet paskui jis prisipažįsta, kad „paslaptingas, šiurpus, giminingas jausmas užvaldė mane, nenumaldomos Ahabo neapykantos nebeatskyriau nuo savo“ (181). Vėliau jis atsimeta, atskirdamas motyvus įgulos, kurios „visos mintys sukosi apie medžioklės sėkmę, skaičiuojamą skambiais doleriais“, ir kapitono ketinimą, kuris plaukia „genamas įžūlaus, nepermaldaujamo, antžmogiško keršto.“ (190). O Ahabas nežino ribų, jį graužia „vienintelis neįvykdyto keršto geismas“. „Jis miega sugniaužęs kumščius, o jam nubudus į delnus susmigę nagai būna raudoni nuo kraujo“ (205). Galiausiai Izmaelis, regis, pasmerkia visą banginių medžioklės pramonę, pareikšdamas, „kad ir kaip kvailai elgtųsi gyvuliai, žmogus toli visus pralenkia savo beprotyste“ (394). Tačiau apsisprendęs pagarbinti darbą, solidarumą ir kolektyvinius laimėjimus, jis beveik uždainuoja:

> Spaudyk! spaudyk! spaudyk! Visą begalinį rytą! Ir aš spaudžiau spermacetą, kol mane užplūdo keistas kvaitulys, ir nejučiomis ėmiau spaudyti savo draugų rankas, per klaidą palaikęs jų pirštus minkš-

> tais spermaceto gniužulėliais. Tokį perteklingą, prielankų, draugingą, meilų jausmą sukėlė šis darbas, ir aš vis spusčiojau jų rankas, su meile žvelgiau į akis. (Mobi Dikas: 427)

Kritikuodamas Ahabo išsišokimus, Izmaelis nukrypsta, nors ir ne galutinai, nuo pačios banginių medžioklės pramonės kritikos (Moretti, 1996: 32). Jo pasmerkimas svyruoja, nes jis nesuvokia, ar šio verslo logika gimdo ahabus, ar kapitono išsišokimai yra subjektyvaus, patologiško potraukio rezultatas. Izmaelio dilemos mena Weberio svarstymus apie organizacijų kompleksiškumą ir dviprasmiškumą. Maxas Weberis (1947) pabrėžia, kad organizacijas varo tam tikra abstrakčių taisyklių visuma, kuria savo veikloje vadovaujasi korporacinė grupė ar verslas. Sakoma, kad šios taisyklės išsitenka teisinių principų nubrėžtose ribose, nors atskiro asmens iniciatyva kartais gali ir taisykles, ir principus modifikuoti. Organizacijos ir jų pareigūnų elgsena vadovaujasi „formalaus beasmeniškamo dvasia", kuri pasirodo *sine ira et studio* – be pykčio ar aistros, be jokio prielankumo ar entuziazmo. Tad normos aprašo pareigas, neatsižvelgdamos į atskirų asmenų vaidmenį, o jų amoralumas garantuoja racionalų ir efektyvų biurokratijos ir pramonės šakų funkcionavimą. Tačiau daugeliu atvejų Weberis, sakytume, visai racionaliose normose įžvelgia „esminį neracionalumą", kurį jis pesimistiškai priskiria asmeninėms ambicijoms. Be abejonės, Ahabas per kraštus liejasi *ira et studio,* jis negali verstis, išlaikydamas formalaus beasmeniškumo dvasią. Jo nuolatinis oficialių taisyklių pažeidinėjimas tik iš dalies sietinas su verslu, kuriuo jis užsiima, ir jo nusikaltimai daugiausia yra išoriniai šio verslo atžvilgiu.

Kriminologai tokią interpretaciją suvoktų kaip tarpinę, esančią tarp „diferencinės asociacijos" teorijos ir „polinkio-įvykio" teorijos. Kaip tvirtina Sutherlandas (1983), kriminalinio elgesio išmokstama komunikacijos proceso metu, kai specifinės nusikaltimo technikos perduodamos sykiu su požiūriais, racionalizacijomis ir motyvais, kuriais toks elgesys remiasi. Viena vertus, Ahabo elgesį sukelia šio verslo struktūra, jis neatsiejamas nuo jo vadovaujamo verslo kultūros. Tačiau paskatinti šios kultūros jo nusikaltimai kyla ir iš savikontrolės

stygiaus. Polinkio-įvykio teorija šiuo požiūriu teigia, kad žemiausios savikontrolės asmenys linkę padaryti daugiausia nusikaltimų nepriklausomai nuo pažeidimo pobūdžio (Gottfredson and Hirschi, 1990). Taikydamas šią teoriją išeikvojimo analizei, Greenas daro išvadą, kad pažeidėjų nusikalstamas elgesys pasirodo ne tik vieno epizodo metu – menką savikontrolę liudija visa jų pažeidimais nužymėta karjera. O dar tiksliau, jų elgsenai būdingi tokie simptomai:

> „Rizikos" arba jaudinamo ir pavojingo elgesio siekis;... žema frustracijos tolerancija; fizinio prado dominavimas... tiesioginis pasitenkinimas ar impulsyvumas; ir egocentriškumas – pirmiausia rūpinimasis savimi, polinkis save kaltinti paskutinį. (Green, 1993: 104)

Ar Ahabo elgesys nerodo panašių simptomų? Jis peržengia tam tikras ribas, kurios versle, pritaikius Weberio posakį, atskiria „pateisinamas nuo visiškai nepateisinamų taisyklių". Paskutinis „Mobi Diko" skaitymo rakursas parodys, kaip Ahabo elgesio dviprasmybės, prieštaringai priimamos jo įgulos, gali būti paaiškinamos grynai organizaciniu požiūriu.

Organizaciniai nusikaltimai

Regis, neįmanoma atskirti banginių medžioklės nuo jai būdingo „keisto, vaizduotę kurstančio šventvagiškumo". Medžioklės motyvai, jos vieta nacionaliniame ūkyje ir pati medžioklės pramonės sąranga kursto joje dalyvaujančius būti „audringus, nekantrius ir laukinius". Ahabas suvokia, kad jo veiklos „pastovios organizacinės sąlygos" yra savanaudiškos ir niekšiškos, kad laukinės jo įgulos narių širdyse lėtai bunda „tam tikras riteriškas kilnumas" (Mobi Dikas: 217). Trumpai tariant, kapitonas suvokia, kad kai kurie jo užmojo organizaciniai aspektai kreipia į prieštaraujančius tarpusavyje tikslus, tenkindami skirtingas reikmes. Įgula negali būti griežtai lenkiama tenkintis „vien galutiniu romantišku tikslu", nes jie nuo šio tikslo nusisuks. Vaizdingu pavyzdžiu Ahabas apibūdina savo įgulą panėšėjant į senųjų laikų kryžeivius, kurie „nepasitenkino dviejų tūkstančių mylių žygiu sausuma ir kautynėmis dėl šventojo grabo, – jie neapsėjo be įsilaužimų ir apiplė-

šimų, be svetimų kišenių iškratymo ir kitų dorybingų būdų pasirankioti papildomų pajamų“ (217–218). Įgula, kaip ir jis pats, dalyvauja organizacijoje, kuri nepraranda savo nominalaus tikslo – medžioti banginius, tuo pačiu skatindama siekti ir kitų tikslų. Šia prasme oficialūs šios organizacijos tikslai susipina su tais, kuriems ji panaudojama. Panagrinėkime keletą konkrečių pavyzdžių.

Pagal rašytas ir nerašytas taisykles, jei banginį pamuša vienas laivas, bet jis paspnunka ir yra nudobiamas kito, grobis turėtų būti teisingai pasidalytas. Tačiau dėl to kyla įnirtingi ginčai, nes nesuskaičiuojama gausybė įvairių aplinkybių neleidžia nustatyti aiškių taisyklių. Antai, pagavus persekiotą banginį, jo kūną nuo laivo korpuso gali atplėšti stipri audra. Vėjo nuplukdytas banginis gali „atitekti kitam banginių medžioklės laivui, kuris“ visiškame štilyje ramutėliausiai nerizikuodamas nei gyvybėmis, nei žeberklais, prisitrauks jį prie savo borto“ (Mobi Dikas: 205). Skirtumas tarp „pritvirtintos žuvies“ (kuri „priklauso lyno savininkui“) ir „palaidos žuvies“ (kuri „priklauso tam, kas pirmas ją pagaus“) niekada nebūna tiesmukas. Banginių medžiotojų ginčus generuoja miglotas elgesio kodeksas, kuris, regis, taip sudarytas, kad skatintų juo piktnaudžiauti. Tačiau Ahabo galva tokį piktnaudžiavimą akimirksniu racionalizuoja. Ar 1492-aisiais Amerika nebuvo palaida žuvis? O kas buvo Lenkija carui? Graikija turkams? Indija anglams? Visos lig vienos palaidos žuvys. „Ar ir pats mūsų žemės rutulys – ne palaida žuvis?“ (409). Trumpai tariant, neteisėta elgsena skatina evoliuciją ir raidą.

Banginių medžioklės pramonei būdinga organizacinė forma siūlo ištisą gamą galimybių ir veiksmų, daugybę su jomis susijusių technikų ir racionalizacijų – be jokios atžvalgos į jų teisėtumą. Net ir taikant netradicinius būdus galima išlaikyti oficialų tokio verslo egzistavimo tikslą. Raiškiausias tokio įsišaknijusio dvilypumo epizodas – Ahabo laivo susitikimas su „Rožės pumpuru“, kuriam vadovauja prancūzas, pirmą kartą išplaukęs į tokią medžioklę. Per vertėją, kuris iškraipo pokalbį, paversdamas jį farsu, Ahabo įgulos virėjas šaiposi iš prancūzo kapitono, kol anas patiki, kad prie jo laivo prišvartuotas banginis pavojingas sveikatai ir gyvybei.

> Tik vakar jie susitiko laivą, kuriame, užsikrėtę karštlige nuo banginio, prišvartuoto prie jų borto, į aną pasaulį nukeliavo kapitonas su pirmuoju padėjėju ir šešiais jūreiviais... Pone, jis prisiekia ir dievažijasi, jog tas antrasis, liesasis, banginis daug pavojingesnis nei išpampėlis; žodžiu tariant, jis maldaute maldauja, jeigu mums brangios gyvybės, perkirsti grandines ir atsikratyti šių žuvų. (Mobi Dikas: 417)

Naivus kapitonas netrukus įtikinamas palikti savo grobį apgavikams, kurie „nuskuba rinkti bedieviškos savo apgavystės vaisių", o „didžiulio jaudulio apimti jo velboto jūreiviai, degdami nekantrumu kaip aukso ieškotojai, uoliai padėjo savo vadui" (418).

Toks „Mobi Diko" perskaitymas patvirtina analizes, teigiančias, kad sistemos ir organizacijos vienu metu vadovaujasi normatyvine ir faktine tvarka. Pirmoji remiasi duotu tikslų rinkiniu, taisyklėmis ir kitomis normomis. Tokią normatyvinę tvarką sulaužius, gali rastis tvarka faktine prasme, – tai reiškia, kad susiklosto tokia situacija, kai organizacijos bei sistema, kurioje jos veikia, atsinaujina, nors „norminiu požiūriu tai atrodo akivaizdus chaosas" (Parsons, 1982: 98). Ekonominėje Ahabo ir jo įgulos elgsenoje normatyvinė ir faktinė tvarka koegzistuoja, tad neteisėtas kelias yra vienas iš atvirų pasirinkimų. Tokiai elgsenai suprasti pravers tam tikri analitiniai įrankiai, sukurti organizacijų sociologijos. „Mobi Dikas" atskleidžia, kad banginių medžioklės verslas be „oficialių uždavinių" turi ir „eksploatavimo uždavinius". Pirmieji – tai bendroji verslo paskirtis, suformuluota oficialiais teiginiais, o antrieji „išreiškia tikslus, bandomus įgyvendinti per faktinę organizacijų veiklos politiką: jie atskleidžia mums, ko ši organizacija iš tiesų siekia" (Perrow, 1961: 856). Šių dvejų tipų tikslų kontrastas atspindi apskritai organizaciniams uždaviniams būdingą daugialypiškumą ir prieštaringą jų prigimtį. Šitaip žvelgiant ekonominiai nusikaltimai tarpsta kaip verslų ir organizacijų eksploatavimo tikslų dalis. Jie nekelia pavojaus verslui ar tokius tikslus užsibrėžiančioms organizacijoms, priešingai, įtampa tarp tikslų yra sveikatos požymis, ji padeda užtikrinti atvirus ir lanksčius strateginiams pokyčiams kanalus (Ruggiero, 1996: 2000a). Trumpai tariant, eksploataciniai tikslai yra novatoriškos prigimties ir gali padėti rasti naują kaupimo praktiką, pakeisiančią senąją. Kita vertus, terminas „inovacija" priklauso ne tik eko-

nominiam žodynui, bet ir deviacijos sociologijai (Merton, 1968). Galiausiai Ahabo laivas drauge su „racionalumo technika“ taiko ir „kvailybės techniką“ (March, 1990). Kvailybės sąvoka turėtų perteikti žaismingumą, kuris savo ruožtu reiškia laikiną taisyklių sušvelninimą arba suspendavimą. Prancūzui kapitonui skirtas kandumas yra vienas iš tokių žaismingų veiksmų, kadangi laikinas taisyklių nebuvimas leidžia Ahabo įgulai išnaudoti naujas galimybes – atveria kelią inovacijoms. Deviacijos teorija inovacinį elgesį apibrėžia kaip tokį, kuris neteisėtas priemones pasitelkia teisėtiems tikslams (Merton, 1968). Ahabas novatorius suspenduoja savo nuoseklumą ir palaiko pereinamojo tarpsnio veidmainystę: banginių medžioklės versle tenka užsimerkti prieš oficialiai skelbiamų – ir tikrovėje įkūnijamų – vertybių prarają.

Išvada

Ahabą galima suvokti kaip verslo kapitoną, kuris net vandenyno gelmėse bando užvaldyti gamtą (Marx, 1964). Skaitydami „Mobi Diką“, randame gausybę akis atveriančių vietų ir prieštaringų dalykų, kurie būtų nepaprastai įdomūs mokslininkams, rengiantiems aplinkosauginių nusikaltimų tyrimų ir diskusijų planą. Pagalvokime, ką siūlo kriminologiniams tyrimams „žalio lauko“ sąvoka ir nerimas „dėl destruktyvaus žmogaus veiklos poveikio vietos ir globalinėms ekosistemoms“ (South ir Beirne, 1998: 147). Be to, pagalvokime apie korporacijų nusikaltimų teisminį tyrimą ir po jo atliekamą kriminologinę analizę – tokių kaip pramoninių atliekų išmetimas bei valdininkų ir įprastų pažeidėjų partnerystė.[2]

---

2 South and Beirne (1998: 147) redaguotame rinkinyje pateikiami žaliosios kriminologijos pavyzdžiai apima tokius įvairius dalykus, kaip „gyvulių išnaudojimas, dėl toksiškų atliekų sąvartynų pašlijusi bendruomenių sveikata, potencialus arba dabartinis aplinkos, augalijos ir gyvūnijos nuniokojimas karo technika ir ją vartojant, ir išbandant“. Vadinamųjų Europos ekomafijų analizės klausimais, tradicinių organizuotų nusikaltimų ir oficialiosios ekonomikos atstovų partnerystės, siekiant neteisėtai atsikratyti pramonės atliekomis, norėčiau paminėti Legambiente, Italijos aplinkos apsaugos organizacijos (2000) paskelbtą ataskaitą. Apie specifinį aplinkos apsaugos, saugumo ir sveikatos klausimų ryšį, daugiausia telkiantis į chemijos pramonę, žiūrėkite Pearce and Tombs (1998).

Be abejonės, kiekvienas amžius ir kiekvienas skaitytojas „Mobi Diko“ romane ras savų simbolių, kaip ir galima tikėtis, susidūrus su „pasaulio tekstu“, universalia knyga, supriešinančia skirtingas prasmes. Tokiose knygose alegorija tampa nevaldoma „per neribotą daugiareikšmiškumą, atveriantį šiuos tekstus nesuskaičiuojamoms ateities interpretacijoms, padarantį juos pirmais atvirais moderniųjų Vakarų kūriniais“ (Moretti, 1996: 88). Kai viskas sugriūva, „Mobi Dikas“ lieka gyvas, kupinas savo paslapčių ir skatindamas naujas interpretacijas visame pasaulyje.

Šiame skyriuje aš nagrinėjau klausimus, susijusius su priimtina ir nepriimtina verslo praktika romane „Mobi Dikas“, bandydamas atskleisti ir apibrėžti kai kurias Melville'io kūrinyje glūdinčias ekonominių nusikaltimų interpretacijas. Peržiūrėjau tris tekste išryškėjančius autoriaus nerimo sluoksnius. Šie trys rūpesčio arba prasmės sluoksniai atitinkamai leidžia kalbėti apie vidinius, išorinius ir organizacinius ekonominius nusikaltimus. Paminėjau kriminologines interpretacijas ir analizes, kuriose taip pat iškyla šie prasmės lygmenys – tad gal Melville'is buvo pats to nesuvokęs kriminologas? Manyčiau, jog veikiau Melville'is buvo puikus romanistas, kaip ir daugelis jo amžininkų, siekęs nubrėžti ribas, už kurių ekonominis veržlumas, individualizmas, hierarchija ir verslas tampa socialine ir žmogiškąja pragaištimi. Galbūt Melville'is nesuvokė, kad tai, kas kelia nerimą jam, kamavo politinius filosofus ir ekonomistus ištisus XIX ir XX amžius. Pavyzdžiui, marginalistai Melville'io dilemą išsprendė, paskelbę savimalšos mechanizmo veikimą, pagal kurį patenkinti žmogaus troškimai nuslopsta. Ekonomikos veikėjas žmogus yra ne grobuonis, ginčijosi jie, o racionali būtybė su savireguliacijos principais: kaip valgant apetitas malšta, taip ir mažėjantis ribinis pelnas pažaboja godulį ir pasako jam, „kada jis gavo pakankamai“ (Douglas and Ney, 1998: 35). Izmaelį vis dėlto išgelbsti laivas, kuris meta beprotišką banginių medžioklę ir bando išgelbėti vaiką: tai „nuo kurso nukrypusi kruizinė „Rachelė“, kuri kartu su didžiuoju baltuoju banginiu atplukdo į mūsų laikus ir Melville'io kriminologines dilemas.

7
Feliksas Krulis: avantiūristas ir rinkų neracionalumas

Thomas Mannas savo avantiūristą kuria pagal rumunų avantiūristo Žoržo Monalesku, „vagių princo", autobiografiją, kurio net pavardė kalbantiems viena iš naujųjų lotynų kalbų byloja apie „rankų miklumą". Memuarus Žoržas pina iš smulkių pasakojimų apie savo rankų žygius su gyvais plėšikavimo komentarais. Išmaišęs ir apmovęs visą pasaulį, jis savo veiksmus teisina, tikindamas, esą anie norėję būti apgauti. Patupdytas į cypę, jis pasprunka, apiplėšia garbaus amžiaus damą pietų Prancūzijoje, paskui apsimetęs vengrų džentelmenu veda vokiečių grafienę Italijoje.

Thomo Manno veikėjo – Felikso – vardas ne tiek išreiškia šio rankų gebėjimus, kiek pranašauja laimingą jo likimą: prisitaikanti plevėsos dvasia leidžia jam maloniai klaidžioti moraliniais klystkeliais ir plėšikauti, tarytum šie veiksmai būtų už „banalaus" skirstymo į teisėtą ir neteisėtą elgesį ribų. Nusprendęs esąs itin dailus ir patrauklus, jis tiki ypatinga jam skirta dangaus malone. Nesėkmės ar kentėjimai – tai tik įprastinės tvarkos išimtys, pro kurias „nelyginant saulės spindulys švytėjo tikroji mano paskirtis" (*Confessions of Felix Krull, Confidence Man*, Mann, [1954] 1997: 13).[1]

Pirmas apsilankymas teatre Feliksui Kruliui atveria ypatingą savęs ir pasaulio suvokimą. Nutviekstas lemtingos įžvalgos, jis savo akimis išvysta, kokio pagrindinio principo bus kreipiama jo ateities karjera. Pagrindinis scenoje pasirodęs aktorius buvo tik „nevalyvas ir

1 Thomas Mann. *Avantiūristo Felikso Krulio prisipažinimai*. – Iš vokiečių kalbos vertė V. Petrauskas. – V: Vaga, 1981.

spuoguotas" vulgarius sąmojus laidantis subjektas, bet prieblandoje jis atrodė kerintis gražuolis. Įsižiūrėjus iš arčiau, jo veidas nusėtas pasidygėtinais pūlinukais, tačiau grimo, šviesos, muzikos ir nuotolio padedamas, prieš auditoriją jis judėjo „su tokiu žaviu pasitenkinimu", kad „privertė šią minią jame įžvelgti savo širdies idealą ir šituo ją be galo nudžiugino ir atgaivino" (Feliksas Krulis: 35).

Ar Krulis įkūnija verslininką, ar elegantišką avantiūristą? Ar jis atspindi moralinį buržuazijos dekadansą, ar kaip tik nežabotą jos kilimą? Jo karjeros atkarpas ženklina laikinos etinės vertybės, jas jis pakeis kitomis ar tiesiog nepaisys. Elgesio normos nustatomos vien tam, kad būtų laužomos vos pasikeitus aplinkybėms. Šia prasme Krulis – aukščiau moralinio vertinimo, jo elgsena anuliuoja etinį sprendimą apie jį, nes toks elgesys grindžia kelią į didžius laimėjimus. Krulis gali būti žaismingas pramanas Thomo Manno, kuris galbūt nė neketino suteikti savo herojui kokios nors ypatingos metaforinės prasmės (Hamburger, 1996). Tačiau jis paliko mums tekstą, kuris žaidžia mūsų nuostatomis apie rinkos ekonomiką ir verslininkų klases, mūsų jausmais apie sėkmę ir apgaudinėjimą, apie sukčiavimą ir savimėgą. Nors kai kurie šiame tekste gali įžvelgti kaltinimus „smunkančiai" buržuazinei visuomenei ar skepsį jos adresu (Lukács, 1964), kiti, priešingai, gali „Feliksą Krulį" – o drauge ir visus Thomo Manno darbus – suvokti kaip apsiskelbusio apolitišku autoriaus saviraišką, kaip rašytojo triumfą ėdančio ir griaunančio pažangos entuziazmo akivaizdoje (Mulhern, 2000). Bet kokiam *homo oeconomicus* Krulis atstovauja? Ir kodėl žaismingumas negalėtų būti sumanių verslininkų ir avantiūristų savybė?

Ankstyvieji ženklai

Felikso tėvas turi vokiško šampano bendrovę „Engelbertas Krulis", bet jo gaminamą gėrimą ženklina prancūziška etiketė *Loreley extra cuvée*. Jis ir pats pokalbį pagardina prancūziškomis frazėmis, kaip antai *c'est ça*, *épatant*, *parfaitement*. Nors Feliksas liaupsina anas putojančias auksines sultis, kurios pakylėja širdį ir teikia saldaus apsvaigimo, jo krikštatėvis Šimelpristeris užsimena, kad tokį šampaną

turėtų uždrausti įstatymas. Jis niekaip neįsikertąs, kokio acto ar žibalo jie pilą į tą šampaną? Giminaitis įspėja, kad gamintojas geriau saugotųsi policijos. Tėvo atsakymas atspindi sūnaus filosofiją: kaip verslininkas privaląs klientams duoti tai, ko šie nori – iliuzinę simbolinės vertės prekę, net jei tikros kokybės stinga. Kai dėl apgaulės, pats Šimelpristeris irgi nėra visai švarutis – į jį dažnai kreipiasi kaip į „poną profesorių", nors abejotina, ar jis oficialiai turi teisę tokiai pagarbai. Juk net jo vardas visiems primena, kad gamta tėra puvėsiai ir pelėsiai (*Schimmel*), o jis pats – vyriausias tų dalykų kunigas (*preester*).

Feliksas siekia tapti vyriausiuoju laisvos valios kunigu, todėl, regėdamas pasaulį kaip didingą ir be galo viliojantį, vertą gerokai pasistengti ir atsidėti, jis patiria slaptą džiaugsmą, kylantį iš paprastų valios veiksmų teikiamų galimybių. Jis taip pasitiki, jog jam lemta daug pasiekti, kad net pabando kontroliuoti savo akių lėlyčių susitraukimą ir išsiplėtimą, ir kai ši užduotis pavyksta, jį pagauna bemaž baugus džiaugsmas „ir šiurpas, matant žmogaus prigimties paslaptis" (Feliksas Krulis: 16).

Tačiau laimėjimai neatsiejami nuo to, kaip kiti, regintys per savo vilčių prizmę, juos suvokia: pasibjaurėtinas kirmis gali būti per klaidą palaikytas žavingu drugeliu, tad Feliksas pavyzdį ima iš teatro aktoriaus, kuris tenkinasi tuo, kad sotina vieningą publikos troškimą apsigauti. Dar vaikas jis lyg žaisdamas mėgaujasi imituodamas tėvo rašyseną, kol įsimiklina plieno plunksna su tam būtina sparta ir tikrumu padirbti tėvo parašą. Tai ne vienintelė priemonė, padedanti jam išsisukti nuo mokyklos; jis geba ir susisargdinti, kad tik išvengtų ano „ankšto kvadratinio namelio", kuris jo berniukišką sielą palenkia „vergovei ir baimei". Patiklus šeimos gydytojas pasirengęs dėtis prie apgaulės, šypsenėlėmis ir mirksniais skatina pacientą prisipažinti susirgus tinginio liga. Tačiau Feliksas su pasididžiavimu ir panieka šią gėdingą partnerystę atmeta. Gydytojas esąs netikęs Eskulapo mokinys, kvailys ir karjeristas, savo titulo pasiekęs „per asmeninius ryšius, vyninėse mezgamas pažintis ir protekcijas" (Feliksas Krulis: 43). Padlaižiavimą atskleidžia jo įprotis priimti klientus ne pagal atvykimo eilę, bet pagal jų turtą.

Dėl šios priežasties į daktaro siūlymąsi kartu apgaudinėti Feliksas atsako dėdamasis dar labiau sergąs ir bejėgis, jo žandai įkrinta, kvėpavimas tampa negilus ir nelygus. „Pasirengęs prireikus ir jį pavaišinti vėmimo priepuoliu, aš taip nepajudinamai dėdavausi nesupratęs šių pastangų, jog daktaras pagaliau turėdavo prisipažinti nugalėtas, padėti į šalį savo gyvenimišką išmintį ir šauktis į talką mokslą" (Feliksas Krulis: 44). Remdamasis tuo faktu, kad gydytojo profesija nesiskiria nuo visų kitų, „o dauguma jos atstovų – paprasti pusgalviai, linkę matyti tai, ko nėra, ir neigti tai, kas visiems akis bado", Feliksas griebiasi savo „valios". Šitaip jis pajusdavo tokį pagaulų, užvaldantį svaigulį, kuris sykiu su pasibjaurėjimu vargingu dienos mokykloje nuobodžiu sukurdavo tikrą ligos būklę.

Būtų vulgaru apibūdinti tai kaip gryną apgavystę, aiškina Feliksas, nes melas, slepiantis aukštesnio lygio tiesą, nėra melas, bet produktas gyvos vaizduotės, laukiančios, kada ji galės įžengti į realųjį, apčiuopiamą pasaulį. Iš šios gyvos vaizduotės kyla viskas, ką Feliksas pasiekia: visa tai yra ištvermės ir savęs pergalėjimo rezultatas, todėl ir turi būti suvokiamas kaip aukštesnio moralinio lygmens pasiekimas.

Kai Feliksas jau eina į mokyklą, jis stabteli parduotuvėje, kurioje pasipildo savo šokolado, saldainių ir ledinukų atsargas. Ši skanėstų karalystė lūžte lūžta rietuvėmis visų spalvų ir pavidalų kumpių ir dešrų, kakavos ir arbatos, medaus ir uogienės stiklainių, nuo žemės iki palubio čia kyla gausybė kitokių gardėsių, ant lėkščių išdėliotų ir apetitą gundančių rūkytų skumbrių, plekšnių ir ungurių. Be šprotų, ikrų ir *foie gras* dėžučių, riebių viščiukų, rūkytų lašišų, šparagų ir triufelių ryšelių, šioje Pažadėtoje žemėje yra dar apsčiai „trapių biskvitų, rietuvės kryžmai sukrautų rudai blizgančių meduolių, kilo panašios į urnas stiklinės vazos su desertiniais saldainiais ir glazūruotais vaisiais" (Feliksas Krulis: 48). Ar tai pasaka, ar tikrovė? Feliksui įžengus į parduotuvę, jo atėjimą paskelbia varpelis, bet niekas neatsako į jo „labą dieną". Burna pritvinksta seilių, o ranka pati pakabina saują šokoladinių saldainių su riešutais, tada jis iššoka iš parduotuvės, o po akimirksnio jau saugiai suka už kampo. Ar tai vagystė? Tik įprotis ir tingumas skatintų tokiu pigiu, nuvalkiotu žodžiu pavadinti šį itin as-

menišką žygdarbį, tviskantį „naujumu ir originalumu". Kai Feliksas nustato, kuriuo metu parduotuvė lieka neprižiūrima, jis dažnai pakartoja savo „originalųjį" žygdarbį, ir šie įsiveržimai teikia jam skirto saldaus gyvenimo nuojautą.

Thomas Mannas ir Maxas Weberis

Taip buvo lemta, kad ši vaikiška, nors ir neįkainojama amato pamoka nuvestų Feliksą spindinčiu apgavysčių karjeros keliu ir leistų naudotis ano meto Europos elito turtais ir gyvenimo stiliumi. Jei Krulio gyvenimas rutuliojasi kylančia trajektorija, tai garsiausio Thomo Manno kūrinio „Budenbrokai" – smunkančia. Budenbrokų šeimos smukimą liudija abejonių nekelianti jos narių neurozė ir net sugedę dantys. Tačiau jų dvasinis žlugimas, po kurio bergždžios lieka ir Tomo Budenbroko pastangos atgaivinti savo firmą, pataisyti intelektinį ir emocinį gyvenimą, atsiveria staiga, šiam skaitant Schopenhauerio veikalą „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys". Jį apima nepaprastas pasitenkinimas, panašus į tą, kurį jaučia Feliksas, atradęs vaidybos meną ir valios galias. Abu veikėjai, pasak Lukácso (1964: 17), išreiškia aršiausią slaptą Thomo Manno priešiškumą Schopenhaueriui, – rašytojas esą jau negalėjo „nutapyti geresnio šio filosofo kaip nuosmukio pranašo paveikslo". Vėliau pamatysime, kokia parodija yra šis paveikslas. Bet kur „Budenbrokų" ir „Felikso Krulio" panašumai baigiasi ir išryškėja skirtumai?

Jei Budenbrokai patiria skaudų ekonominį ir moralinį žlugimą, tai Feliksas pats yra nusmukusios šeimos atžala – jo tėvas neatlaikė konkurentų spaudimo, o motina su seserimi galiausiai susitaikė su tuo, jog teks ieškotis darbo. Feliksas savo karjerą pradeda kaip padavėjas ir tik būdamas visiškai tikras, kad jo vidinė jėga ateityje pakeis šią padėtį taip, kad tuomet jis bus aptarnaujamas, apmalšina klientams jaučiamą pasipiktinimą. Ir Krulis, ir Budenbrokai įkūnija buržuazinio apetito triumfą – o sykiu ir manipuliavimą vaizdiniu, kadangi abiems veikėjams itin svarbus *déhors.** Tomo Budenbroko egzistencija mažai skiriasi nuo aktoriaus – pasiryžęs trūks plyš išsaugoti bu-

* Išorė, atrodymas (pranc.). *Vert past.*

vusį vaizdinį, jis savo gyvenimą paverčia nuolatiniu, erzinančiu apsimetinėjimu (Heilbut, 1995).

Budenbrokams būdingas sumišęs pamaldumas, taupumas ir suktumas, o jų vaizdinio kūrimo ir apsimetinėjimo manija supilama į religinio asketizmo formą. Nors kai kurie šeimos nariai nebeturi pagarbos „šventiems dalykams", kiti iš buvusių kartų paveldėjo moto: „Dirbk, melskis ir taupyk". Tačiau visi savistabą sieja su ekonominiais laimėjimais, o komerciją – su tikėjimu. Net apėmus nuosmukiui, kai religija lieka vien musę kandusių netekėlių paguoda, o „pamaldumo šūkiai tampa paskutiniais avantiūristinių asmenybių murmesiais", verslo skonis nepranyksta; rusena, tegul kaip savistaba, ir tikėjimas (Heilbut, 1995: 106).

Thomas Mannas tvirtina, kad ne Maxo Weberio „Protestantiškosios etikos ir kapitalizmo dvasios"[2] skaitymas paskatino atrasti modernų kapitalizmo verslininką kaip asketišką individą, atsidėjusį savo karjerai ir pareigai, kad tai esąs jo paties įžvalgos rezultatas. Tačiau Budenbrokų rūpestis dėl to, kaip jie atrodo, savitai siejasi su Weberio piktinimusi, kad politinės konvencijos ir verslo susirinkimai pradedami malda. Aprašinėdamas buržuaziją, Mannas visada kelia klausimą, ar priklauso tie asmenys kokiai nors religijai, kaip daro ir Weberis, analizuodamas verslininkus (Goldman, 1988; 1992). „Kokiai bažnyčiai jūs priklausote? – tokį klausimą išgirsta versle įsitvirtinti bandantys ir naujus kontaktus mezgantys asmenys, tarsi tikėjimas galėtų garantuoti, kad minėtas asmuo gerbs kreditinius santykius. Asmeniniame laiške Weberis pasakoja apie komivojažierių, kuris sutinka, kad „nors kiekvienas gali tikėti ar netikėti, kaip kam patinka", dirbdamas su verslininku, nepriklausančiu jokiai bažnyčiai, jis būtų itin atsargus: „Aš nepatikėčiau jam nė penkiasdešimties centų. Kodėl jis turėtų man sumokėti, jeigu jis niekuo netiki?" (Weber, 1948: 303). Jei žmogus priimtas į kokią nors kongregaciją, tai pripažįstama kaip verslo reikaluose reikalingų moralinių savybių garantija, galutinai lemianti naujai inicijuojamųjų patikimumą.

2 Max Weber. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. – Vertė Z. Norkus. – V.: Pradai, 1997.

Ir Budenbrokai, ir Feliksas Krulis, nors ir skirtingai, atstovauja „vidiniam asketizmui“, kuris vertina savigarbą, individualius motyvus ir egocentrizmą, o jų elgesį įkvepia metodiškas, racionalus gyvenimo būdas, kuris, pasak Weberio, „esant tam tikroms sąlygoms“, grindžia kelią modernaus kapitalizmo dvasiai. Abu herojai įkūnija vertybes, kurias Maxas Weberis įmūrija į istorinius šiuolaikinio modernizmo pamatus, vertybes, kurios „pajungiamos buržuazinei puritoniškai etikai su visomis jos atšakomis puoselėti ir propaguoti“ (Weber, 1948: 321). Tačiau Budenbrokų konvencionalizmas patvirtina validumą tokios veidmainystės formos, įgalinančios skleisti vertybes ir principus, be kurių „kapitalizmas – netgi Amerikoje – nebūtų toks, koks yra“ (Weber, 1948: 309). Krulis, priešingai, renkasi grynai oportunistinę veidmainystės formą, vis dėlto nekliudančią jam nusikaldinti turto kaupimo priemones, kurios, pasak Weberio, yra „už gėrio ir blogio“. Weberis nagrinėja abu veidmainystės tipus, abu jam yra kertiniai istorinių individualizmo ir verslo pamatų akmenys. Už „gėrio ir blogio“ esančiomis priemonėmis naudojasi ne tik verslo žmonės, besivadovaujantys substanciniu Weberio racionalumu, jas prisitaiko ir avantiūristai, kurie yra substancialiai iracionalūs ir nepaliesti „formalistinio beasmeniškumo“ dvasios.

Krulis yra kita Budenbrokų pusė, o jo žygiai papildo verslininkų ir valdančiųjų elgesį. Šarlatanams ir verslininkams būdingos tos pačios šelmiškos ypatybės, tad Thomas Mannas, regis, nori pasakyti, kad į sėkmę veda ne tik „darbas, malda ir taupumas“, bet ir malonumai, išradingumas bei paikumas.

Verslo lengvabūdiškumas

Žlugus firmai, Felikso tėvas nusižudo, bet šis įvykis veikiau įtvirtina, o ne atšaukia jo malonų egzistavimą. Po šio ekonominio nuosmukio motina pritaria įsitikinimui, kad šviesiausios gyvenimo galimybės atsiskleidžia tik „po katastrofos, iš pagrindų nušluojančios visą praeitį ir vykusiai vadinamos civiline mirtimi“ (Feliksas Krulis: 75). Priešiškumas pažadina verslumo dvasią – kadangi motinos asmeninė sąskaita Komercijos banke dar nebuvo galutinai ištuštėjusi, ji paklauso pata-

rimo išnuomoti savo kambarius subnuomininkams ir pensionininkams. Ji turinti gausiai patirties, kaip svečius priimti ir juos vaišinti, ir gebanti „pataisyti pudingą iš surinktų duonos kriaukšlių, o iš užvakarykščios mėsos iščirškinti skanių maltinukų“. Tad gyvens toliau kaip gyvenusi, tik jos svečiams dabar teks susimokėti. „Savo kantrumu, savo geru ūpu pasirūpinsite, kad jūsų gyventojai būtų gerai nusiteikę, smagūs ir patenkinti, ir aš stebėčiaus, jeigu jūsų įmonė nesuklestėtų ir pamažu neišsiplėstų.“ (75). Felikso sesuo Olimpija, klestėjimo metais išmokusi dainuoti, keliaus pas bičiulį Kelne, kuris be vargo suras jai darbą „operetėje“.

Sunku būtų įsivaizduoti labiau nevėberiškus veikėjus – kai Olimpija ir motina pasirenka „linksmintojų“ karjerą, jų amato lengvabūdiškumas, regis, nepalieka vietos savistabai ir taupumui. Pats Feliksas prisipažįsta, jog jam ramybės neduoda jausmai ir vaidenimaisi, kuriuos jis pavadina „didžiuoju džiaugsmu“. Net prie auklės krūtinės jis pamena patyręs juslinį malonumą, kuris jau bylojo apie nerimstančią jo prigimtį. Kad jo gabumai meilės smagybėms „buvo tiesiog nuostabūs“ ir „smarkiai pranoko paprastą mastą“, patvirtina jo slapti ryšiai su tarnaite Genovefa, kuriai buvo per trisdešimt, kai jam – tik šešiolika. Felikso troškimai nesusilaukė rimtesnio pasipriešinimo, nes tarnaitei jį patenkinti „lyg ir buvo jos naminė pareiga, be to, tai reiškė ir susiliejimą su aukštesne klase “ (Feliksas Krulis: 53). Felikso seksualiniai žygiai yra gyva kai kurių Schopenhauerio principų parodija. Schopenhauerio „valios“ samprata, priešingai racionalistinei analizei, nesiejama su aukštomis vertybėmis ar tikslais, bet glūdi patirtyje. Pasak Schopenhauerio, „elementariuoju būdu mūsų valia glūdi mūsų kūniškume, tiksliau, patiriama kaip gebėjimas judinti savo kūnus“ (Joas, 1996: 118). Savo gamtos filosofijoje Schopenhaueris „valią“ suvokia kaip visas gyvas būtybes judinančią ir visą kosmosą valdančią jėgą. Feliksas šį principą taiko *ad litteram*, savo socialinį kilimą supindamas kūniškomis pratybomis su vis kitais partneriais.

Kai dėl vėberiškų jo asmenybės bruožų, tai reikia prisiminti, kad Weberis suvokia, jog iš racionalios valdžios gali rastis autokratija, o iš griežtų puritonų – iracionalūs verslininkai. Nors iracionalus ir autokratiškas, Feliksas irgi pajėgus ekonominiams užmojams *sine ira et*

studio. „Didžiajam džiaugsmui“ bus lemta kaip dažnam įvykiui tankiai nusagstyti jo biografiją – iki paskutinio puslapio, bet tai netaps kliuviniu jo verslo karjerai. Kad ir koks Feliksas būtų, jo karjera nenukrypsta nuo gyvenimo suvokimo kaip protestantiško „mums iškelto ir, kaip man regis, mūsų pačių pasirinkto sunkaus ir rūstaus uždavinio, kurį ištvermingai ir ištikimai atlikti yra būtina mūsų pareiga“ (Feliksas Krulis: 67). Tiesa, ne kažin kiek vėberiško atšiaurumo rasime vakarėliuose, kuriuos Feliksas regi nuo mažens, kai vynu vaišinamasi iki paryčių, šokiai ir žaidimai „tik duoda dingstį bučiniams ir kitiems intymiems prisilietimams“, o damos giliomis iškirptėmis „lankstosi per krėslų atlošus, leisdamos užmesti akį į savo krūtines“ (20). Antra vertus, juk galima teigti, kad žaismingumas, „didieji džiaugsmai“ ir kiti svaiginantys jausmai yra dalis verslumo dvasios, kad ekonominės scenos veikėjai niekada nebūna iki galo racionalūs. Panašiai Felikso verslo karjera atspindi sampratą, kad prekės gaminamos ir išlieka „be jokio tikslo“, kad ekonominė gamyba apskritai remiasi kolekcininko požiūriu, „išlaisvinančiu daiktus iš taikomumo prakeiksmo “ (Adorno and Benjamin, 1999: 107).

Tačiau Krulių verslo stilius, pasirodo, įkūnija daugiau nei vien iracionalumo proveržius, pasitaikančius antraip substanciniam racionalumui paklūstančiose karjerose. Jų socialinė padėtis nuo pat pradžios yra „devijuojančių saviškių“ – kaip liudija Krulio verslininko melas apie jo putojančio vyno kokybę. Feliksas seka tėvo pėdomis, į savo deviaciją pridėdamas originalių elementų. Mažame miestelyje, kuriame gyvena, jo padėtis tampa įtartina ir negarbinga. Prasta šeimos šlovė subankrutavusio savižudžio sūnų ir susikirtusį mokinį paverčia „juodų ir paniekinamų žvilgsnių“ objektu. Jis jaučiasi įskaudintas ir nesirodo žmonėse. Nors ir išstumtas iš palyginti privilegijuotos aplinkos, kurioje gyvena, paniekintas buvusių jam lygių, jis gali sugrįžti griebęsis naujovių, nes tebesinešioja buvusios aukštos padėties prisiminimus. Tai, jog vienu metu jis ir priklauso oficialiai tvarkai, ir yra jos išorėje, verčia jį eksperimentuoti, imtis naujų žygių ir ekonominių atradimų (Kerr et al., 1964; Hagen, 1980; Ruggiero, 1996). Galia yra nesenkantis jo kančių šaltinis, nes ją pasiekia tik iš dalies; tam tikru mastu jam tampa prieinami ištekliai, nes jo dovanos, jo iš-

vaizda ir „valia“ leidžia užmegzti ryšį su išteklius kontroliuojančiais asmenimis. Jo elgsenos dviprasmiškumas, būtinas novatoriškam ekonominiam užmojui, nepraranda išsiskiriančio lengvabūdiškumo, kuris ir leidžia jo žygiams vėberiškai pakilti virš ir už „gėrio ir blogio“.

Feliksas kartu ir gerbia, ir nepaiso buržuazinių konvencijų, kiekviena proga su kaupu išnaudodamas savo asmeninius įgūdžius, tačiau jis, regis, sulaužo to, kas laikoma racionalia ekonomine elgsena, normas. Tačiau labiau įsigilinus jo nukrypimas nuo racionalumo šią elgseną kuo puikiausiai atitinka, ir rinka, kurioje jis taip žavingai veikia, neatrodo kaip racionalumo epifanija, o veikiau kaip netobulas katilas, kuriame racionalūs *homo oeconomicus* apskaičiavimai nuolat susiduria su kliūtimis. Žaismingumas, „didieji džiaugsmai“ ir kvailystės yra nedaloma ekonominės sėkmės dalis.

Thomas Mannas savo romaną apibūdina kaip šelmių, – galbūt tai užuomina į faktą, kad jo herojaus rankų miklumas pasireiškia ir teisėtai, ir neteisėtai, kad jo nuotykiai vyksta moralinėje tuštumoje taip, kaip šelmiški nusikaltimai padaromi institucine tuštuma apibūdinamose situacijose (McIntosh, 1975). Jis taip pat mano, kad šis kūrinys yra „tapsmo romanas“ (*Bildungsroman*) – nors ir sunku būtų pasakyti, ar tas *Bildung* kada nors įvyksta. Kaip asmenybė, herojus veikiau subyra negu kuriasi (Moretti, 1996), tad galbūt kaip tik „avantiūristinė asmenybė“ yra galutinis šio tapsmo etapas.

Veiksmas ir kaita

Laimėjimai gali nuskurdinti mūsų gebėjimą žavėti, nes „meilės vertas tėra vien geidžiantis, o ne sotus“ (Feliksas Krulis: 54). Iš čia kyla beribis Felikso troškimas keistis, judėti, dėtis kuo nesąs. Pasak jo, veržimasis prie vieno tikslo slepia grubų pasitenkinimą, šiurkštų ir apgaulingą geismo pasotinimą. Jo tikslai platesni ir niekada nebūna tiksliai apibrėžti, tad dėl šios priežasties jis jaučiasi „taip ilgai neišmaningas ir nekaltas, net visą gyvenimą likau kūdikis ir svajotojas“ (55).

Tokia vaikiška laikysena ir migloti tikslai nutolina Feliksą nuo racionalaus *homo computans,* o jo žaismingumas skatina mėginti tai,

kas neišmėginta, ir spartina vyksmo ritmą. Kad ir kaip būtų, bedugniai jo įgeidžiai padeda išpešti didesnės naudos negu racionalus pasirinkimas. Jam, regis, nuobodu visą gyvenimą būti žinomam tuo pačiu vardu, dokumentus ir raštus pasirašinėti vis ta pačia pavarde. Galimybė pasivadinti nauju vardu ir girdėti kitaip į tave kreipiantis jam dingojasi gaivinanti ir įkvepianti, tad Feliksas pavydi moterims, kurioms leista pajusti šio naujo būvio eliksyro poveikį. Vyrams, priešingai, šitokius pokyčius užgina įstatymas, tačiau ši aplinkybė, kaip pamatysime, nesutrukdys mūsų herojui pasiskolinti kito žmogaus titulo ir tapatybės.

Remiantis organizacijų sociologija, čia reikėtų atkreipti dėmesį į Felikso gebėjimą racionalumo techniką pakeisti *kvailumo technika*, mat tam tikrus dalykus jis daro be logiškos priežasties, be to, tarsi būtų spiriamas pirmiau veikti, paskui galvoti (March, 1990). Kvailumo sąvoka, kaip matėme ankstesniame skyriuje apie kapitoną Ahabą, vėl reiškia žaismingumą, o prasidėjus žaidimui, taisyklės laikinai sušvelninamos arba suspenduojamos. Šis laikinas taisyklių nebuvimas gali būti palankus skleistis naujų galimybių paieškoms, kad galiausiai būtų nustatytos naujos, alternatyvios taisyklės. Nuoseklumo principas irgi laikinai atšaukiamas, ir Feliksas griebiasi pereinamojo tarpsnio veidmainystės, būdamas priverstas nebepaisyti vis gilėjančios prarajos tarp savo oficialiai deklaruojamų vertybių ir realaus elgesio. Jis plūduriuoja moraliniame limbe ir, pabrėždamas prigimtinio paveldimumo skirtumą nuo valios pasiekimų, manosi, jog moraliniu požiūriu nėra smerktina, jei kartais apgavystė perima vairą iš sąžiningumo. Kai pagiriamas malonus jo balso tonas, jis jaučia, kad jei būtų buvęs mažesnis veidmainis (arba, pasitelkus eufemizmą, jei jo siela būtų buvusi aplaidesnė), veikiausiai jo balsas būtų likęs vulgarus, žvilgsnis beprasmiškas, o kojos kreivos. „Kas tikrai myli pasaulį, tas ir pats susiformuoja jam mielas“ (Feliksas Krulis: 73). Aplinkos, tikslo, titulo, apdarų, tapatybės, vardo ir net balso nuolatinė kaita nenumaldomai stumia Feliksą veikti, o įsitraukus veiklon, atsiranda atitinkamos racionalizacijos formos, priemonė, leidžianti jam patogiai sugyventi su savo darbeliais.

Neutralizacijos technikos

Formuodamas save taip, kad būtų malonus pasauliui, Feliksas mokosi ir apgaudinėjimo amato, ir – kaip apibrėžtų deviacijos sociologija, – neutralizavimo technikų. Manoma, kad pastarosios leidžia nusižengėliams išspręsti kaltės problemą, palengvina nusikalstamą veikimą. Tarkime, kaltės prieš nukentėjusius jausmą galima neutralizuoti, tariant, kad aukos nusipelnė to, kas jas ištiko, arba kad jos išties nė nenukentėjo (Sykes and Matza, 1957). „Galima ginčytis, kad taip buvo pasielgta, siekiant nesulaužyti aukštesnio lygmens ištikimybės, arba kad smerkiantys tokį veiksmą neturi tam moralinės teisės“ (Downes and Rock, 1988: 35). Štai trumpa Felikso Krulio išeitų mokslų apžvalga.

Feliksas kruopščiai apgalvoja nemalonų karinės prievolės klausimą ir, susirinkęs informaciją apie naujokų ėmimo komisijos taikomą procedūrą, kriterijus bei keliamus reikalavimus, susiranda „medicinos knygą“, kurią su užsidegimu ir nauda perskaito. Ką išmokęs iš to leidinėlio, panaudoja, kai gydytojas turi nustatyti jo tinkamumą karinei tarnybai. Pareiškęs, kad mokyklą užbaigti jam sutrukdė tai, ką šeimos daktaras vadindavo migrena, jis aiškina, jog tai pasireikšdavo „ūžimu ausyse, o svarbiausia užplūsdavo kažkokia didelė kančia ir baimė arba veikiau nuimdavo visą kūną, ir visa tai pavirsdavo smarkiais dusinimo mėšlungiais, tad mane bemaž iš lovos mesdavo“ (Feliksas Krulis: 106). Tolesnis pokalbis pakursto tikrinančio daktaro smalsumą, bet Feliksas suvaidina tokį sunkią migreną iliustruojantį priepuolį, kad daugiau klausti nebelieka ko. Jis kvailai mikčioja, keičia spalvą, jo veidas, tarsi velnio apsėstojo, baisingai išsikreipia. Veido bruožai išsiklaipo į visas šalis, o akys, regis, išsprogs iš orbitų.

> Užmačia išgvildenti, kokius pokštus krėtė mano bruožai, smulkiai pavaizduoti tas šlykščias minas, kurias išdarinėjo mano lūpos, nosis, antakiai ir skruostai, žodžiu, visi mano raumenys – ir visa tai nuolat kaitaliojantis ir nepasikartojant nė vienai iš tų bjaurių grimasų – užmačia tai aprašyti būtų pernelyg sunkus sumanymas. (Feliksas Krulis: 110)

Jis aiškina, kad šie fiziognominiai reiškiniai turėtų priklausyti kažkokiai pragaro viešpatijai, kur taip pasikartoja siaubūniškai padidėjusios mūsų aistros. Ar iškilusi iš pragaro viešpatijos, ar ilgo apgavystės įgūdžių gludinimo rezultatas ši stulbinama *mise en scène* paskatina karinę komisiją tarti neapskundžiamą – „netinkamas“. Feliksą apima švelnus praradimo jausmas, nes veikiausiai jam būtų itin dailiai gulėjęs munduras, bet netrukus nusiramina ir mintija, kad jis nėra gimęs po Marso ženklu. Nors karinė drausmė bei pavojai būdingi jo gyvenimui, juos gimdo ir formuoja visų pirma pagrindinis jo rūpestis – laisvė.

Šalindamasis bičiulysčių ir suartėjimo su kitais žmonėmis, Feliksas priverstas žengti negailestingu savikliovos keliu. Tačiau po neilgos bendrystės su Roža, jis nemačiomis „stebi“ jos pergales gatvėje ir kartais net pasislepia merginos kambaryje, kai ši priiminėja piniginga klientą. Nors jis nesibodi paimti „saikingą dalį jos uždarbio“, skuba įspėti skaitytoją, kad nesumanytų tokio anuometinio jo gyvenimo pavadinti sąvadavimu, nes per daug primityvu prikabinti dviems vienodai besielgiantiems žmonėms etiketę su vienu pavadinimu, ir net tokios etiketės kaip girtuoklis, lošikas ar paleistuvis „ne tik neįstengia aprėpti ir iki galo išaiškinti atskiro gyvenimo fakto, bet tam tikromis aplinkybėmis net konkrečiai jo paliesti“ (Feliksas Krulis: 127). Be to, bendrystė su Roža turi lemiamos reikšmės jo išsilavinimui: „Juk puikiai žinau, kad nebūčiau sugebėjęs taip rafinuotai ir elegantiškai atlikti tam tikrų savo gyvenimo triukų, jeigu nebūčiau išėjęs Rožos rūsčios meilės mokyklos“ (128).

Atvykęs į Prancūziją, jis meilikauja muitinės pareigūnams ir, pagyręs jų šalį, yra kuo šilčiausiai priimamas. Rinkdamas daiktus atgal į savo lagaminą, greta patikrinimui atvertame lagamine nužiūri vieną daiktelį. Šie daiktai priklauso damai su audinių kailiniais ir varpo formos skrybėlaite, papuošta garnio plunksnomis. Ir anas daikčiukas, dėžutė su brangenybėmis, įslysta į jo lagaminėlį veikiau savaime, nei jam tai padarius; lagaminas slapta ją įtraukia ir paslepia. Netrukus jam teks ir daugiau sužinoti apie aną damą.

Felikso savivaizdis taip sandariai jį apgaubia, kad nepalieka nė jokios galimybės jo elgesį apibūdinti kaip nusikalstamą. Jo kūno elegancija ir intelektinis rafinuotumas rodąs, kad jo padėtis – gerokai aukščiau materialinių reikmių, o jo darbai nieko neskaudina: kariuomenė gali verstis ir be jo, Rožai atlyginama jo kūno grožiu bei intelekto teikiamais malonumais. O dėl anos prašmatnios damos, tai jos papuošalai turėjo būti didžiulės kolekcijos dalis, per menkas praradimas jai net pastebėti. Jis išrinktas sėkmei, todėl pasieks ją „varganai netriūsdamas ir neplušėdamas“, džiaugdamasis laisve ir akivaizdžiu dykinėjimu. Tačiau taikydamas šias technikas savo darbams pateisinti, jis, pats net nenumanydamas, pritaria nuomonei, kad nusikaltimą skatina reklamos pagimdytas vartotojiškas troškimas įgyti, postūmio turėti rezultatas, galiausiai – santykinio nepritekliaus padarinys. Didmiestyje jis stebi „neišvaizdžiai apsitaisiusį jaunimą“, vienas iriasi minioje, neturėdamas pinigų pasimėgauti prekėmis, kurių savybes liaupsina reklaminės iškabos.

> Kokia vykusi išmonė – vitrina, ir kaip gera, kad krautuvės, mugės, paviljonai, prabangos parduotuvės ir sandėliai egoistiškai neslepia lobių savo gelmėse, bet plačiai ir gausiai, taip, kad galėtum pasirinkti ką norėdamas, iškrauna viešumon, išdėsto už puikių stiklų ir perša juos pirkėjui su visu prašmatnumu. (Feliksas Krulis: 84–85)

Šios „prašmatniai peršamos“ gėrybės sujaukia Felikso jausmus, kuris šią maišatį palenkia „tarnauti savo lavinimosi tikslams, savo godžiam žinių troškimui“, tad kyla klausimas – galbūt jo „išmonė“ apgaudinėti yra neteisėti keliai teisėtiems tikslams pasiekti (Merton, 1968). Kai supirkinėtojas, kuriam jis neša parduoti vogtus papuošalus, įvertina jo talentus, Feliksas vėl pajunta, kad, teisėtai ar ne, jo tikslai ir stilius, kuriuo jų siekia, apsaugo jo elgesį nuo moralinio teismo.

Vagių dievas

Dirbdamas liftininku Paryžiaus viešbutyje, Feliksas pasikeičia vardą – tampa Armanu, taip patirdamas tuos jausmus, kurių pavydi moterims, turinčioms teisę į tokią laimę. Viešbutyje jis atpažįsta brangenybių savininkę, kuriai pasirodo toks jaunas, toks žavus, toks įžūlus,

jog ši įsivilioja jį į savo kambarį, kad galėtų žavėtis jo kilniais šonkauliais, siaurais klubais ir tarsi pranašaudama – Hermio kojomis. Kai Feliksas prisipažįsta, kad paėmė ir pardavė jos dingusias brangenybes, dieviškasis panašumas apima jau ne tik jos kūną, bet ir protą, ir Feliksas-Armanas apdovanojamas „vagių dievo titulu“. Damai tai atrodo taip kilnu, toks nuostabus pažeminimas, toks jaudrinantis nuotykis, ir ji sušunka, kad vagis – „Hermis, Hermis!“ – jai daug brangesnis už pavogtus blizgučius. Tuomet jai šauna nuostabi mintis: ji apsimes miegantį, o Feliksas, vagišių dievas, apvogs ją – ji jį stebės, ir jos jaudulys bus kerintis jų meilės išsipildymas. Kai Feliksas jai paklūsta, jos džiugesys išsiveržia iš lūpų baigiamuoju įsakymu:

> Tai juk mylimojo ir vagies laimikis! Susikrauk visa tai į kišenes, apsirenk ir išgaruok, kaip ir pridera! Taisykis greitai ir bėk! Aš viską girdėjau, girdėjau, kaip tu alsuoji vogdamas... Sudie, Armanai! Gyvenk amžinai, būk amžinai laimingas, dievaiti mano! Nepamiršk savo Dianos, atsimink, kad jai niekada neišblės tavo paveikslas. (Feliksas Krulis: 93)

Šis kilimo socialiniais laiptais sutapatinimas su vagyste – tai paniekinamasis Thomo Manno vėberizmo papildymas; ši parodija dar sustiprina tą moralinę dviprasmybę, su kuria rašytojas aprašo savo herojaus verslo karjerą. Hermis yra iškilus graikų panteono narys, laikomas kylančių Atėnų pirklių globėju (McClelland, 1961). Iš vėžlio, rasto savo urvo tarpduryje, jis pasidirba lyrą ir prasimano vytelių batus, kurie kelyje nepalieka pėdsako. „Jis ne tik nori kilti pasaulyje, bet patiria tikrą malonumą regzdamas planus, kaip tai padaryti“ (McClelland, 1961: 302). Hermiui, kaip ir Feliksui, būdinga ryškiausia verslumo ypatybė – gebėjimas judėti. Jį naujovės skatina, o karjeros siekti stumia nerimstanti energija, jo gyvenime daug judėjimo ir mažai laiko švaistymo. Hermis atneša kaitą ir vengia kartojimosi, bet irgi yra vagis: vos paguldytas į lopšį, pašoka ir skuba ieškoti Apolono bandos, kurią nušvilpia. Melu įtikina Apoloną palikti jam gyvulius. Jis negarbingas, įdėmiau pažiūrėjus matyti, kad savo sandalus dėvi užkulniais priekin, kad suklaidintų tuos, kurie, jo apmauti, vytųsi. Jis yra novatorius, bet sykiu ir herojus-apgavikas. Jis priklauso atstum-

tųjų grupei, – kaip Feliksas yra subankrutavusio verslininko savižudžio sūnus, taip Hermis – gimęs iš atsitiktinio Dzeuso ir Majos ryšio. Į savo atstumtį jis atsiliepia „atradimų ir prasimanymų būtinybe, išmonės ir apgavystės prasme" (Kerenyi, 1958: 10). Jei Apolonui būdingas tragiškas orumas, o jo žygiai kilnūs, Hermiui nestinga komizmo, jam patinka dviprasmybė ir migloti sandėriai, spalvingas melas ir sėkmės laimikiai (Citati, 1996). Jo balsas keri ir gydo, teikia malonumo ir kursto eretišką aistrą, neapčiuopiamas jo apgavystės menas teikia ramybės. Jei Apolonas matomas priešais šventyklas ir vaizduojamas epinėse Aischilo tragedijose, tai Hermis – prie turgų, o Pompėjoje, *via dell'Abbondanza* gatvėje jo atvaizdas su apsiaustu ir maišu monetų ženklino įėjimą į parduotuves.

Thomas Mannas laikosi Sokrato reikalavimo, kad tas pats autorius rašytų ir tragedijas, ir komedijas, tuomet tragiško ir komiško junginys abu juos paverčia santykiniais. Kad ir koks juokingas ir apgavikas būtų Feliksas, jis dera greta daktaro Fausto, matyti ir jų vidinis artumas. Sykiu jis – ironiškas atitikmuo, kitų Thomo Manno herojų ir paties autoriaus humanizmo papildinys (Cayrol, 1996).

> „Juozapo" trilogijoje Thomas Mannas ėmėsi ir gvildeno vieną pagrindinių klasikinio laikotarpio problemų – būtent asmenybės savimėgos problemą... Asmenybės savimėga rasdavosi kaip natūrali pasekmė, natūralus sėkmingai besiklostančio gyvenimo pašalinis produktas; kaip nepriklausomą savybę ją ima labiau pabrėžti humanistinė, pasaulietiška polemika su viduramžių ar puritoniškuoju asketizmu. (Lukács, 1964: 117)

Ir kiti Thomo Manno herojai susiduria su problema, jog patys sau tampa nemalonūs, kol galiausiai autorius, regis, taria, kad iš verslo žmonių ir jų klasės, patiriančios moralinį ir materialinį nuosmukį, „tik avantiūristas gali patirti asmenybinio išsipildymo malonumą" (Lukács, 1964: 127). Feliksas Krulis, kaip ir Hermis, siekia tokio išsipildymo, tik nežinia, ar Mannui jo herojus įkūnija verslumo dvasios smukimo požymius, ar būtinas kilimo pakopas.

Asmenybė *a priori*

Felikso varomoji jėga – ne tik materialinis noras įgyti, o jo apgavysčių tikslas nėra vien praturtėjimas. Jis tampa sukčiumi, idant jo gyvenimas primintų jo vaizduotės kūrinį, idant „gyvenimui suteiktų susikurtąjį savivaizdį“ (Lukács, 1964: 129). Socialinis statusas ir pinigai jam tėra priemonės, sukuriančios sąlygas laisvai skleistis jo talentams.

Feliksas tiki polinkiu ir jaučia, kad jo sėkmę iš dalies lemia kitų pripažinimas, esą, jis nulipdytas iš dailesnio molio. Todėl jis niekina tuos, kurių siekiai nenulemti atitinkamų polinkių arba neatitinka jų socialinės kilmės. Jo kilimas į pasaulio žmones, net elegantiški drabužiai buvo natūrali jo ypatingų individualių savybių pasekmė. Be tokių savybių bet kas jo padėtyje atrodytų ne savo vietoje, kaip anie fabriko darbininkai, „nevykusiai siekiantys prašmatnumo“ (Feliksas Krulis: 200). Jo puoselėjamas savivaizdis verčia atmesti kito viešbučio darbuotojo pasiūlymą apkraustyti vilą Neji priemiestyje. Jo kolega, matyt, laiko jį „laimės kūdikiu, turinčiu lengvą ranką“, jis galėtų būti puikus vagystės partneris, bet nesuvokia, kad Feliksas negali būti niekieno bendrininkas. Kad jo misija gyvenime kita, paaiškėja tada, kai vienas škotų džentelmenas, „bevaikis ir visai nepriklausomas“, pakviečia jį vykti drauge. Tam tikras įsūnijimas leistų Feliksui vieną dieną pabusti lordu Kilmarnoku ir valdų paveldėtoju. Nors Felikso galvoje ima suktis viliojanti idėja, jis jaučia, kad įgyti lordo titulą tik todėl, kad juo pamosuotų kam nors prieš nosį, reikštų atsisakyti svajonių, atsižadėti laisvo žaidimo, nepriklausomos vaizduotės ir savadarbės karjeros.

Jo svajos ir laisvi žaidimai išties tęsiasi ir toliau, kai dar tebedirbdamas viešbutyje mieste nuomojasi kambarėlį, kur po darbo praleidžia šiek tiek laiko, o svarbiausia – laiko savo gražiuosius drabužius. Regimybė vėl susiduria su realybe ir ima viršų, tad Feliksas tausoja savo plonus marškinius, šilko kojines ir varlytes, kaip ir savo vizitinę eilutę su atlaso atlapais, kurią vilki, kai pietauja *rue de Rivoli*

ar *Champs-Élysées* alėjos restoranuose, siekdamas „bandymo ir pratybų dėlei pagyventi aukštesnėse sferose" (Feliksas Krulis: 244). Taigi jo dviguba būsena tęsiasi kaip ir visad, o jį žavi paties susikurtoji dviprasmybė: kuris Feliksas tikrasis, o kuris – maskaradas? Tačiau tai tik galutinių įvykių preliudija, kai jo teatrinis talentas atsiskleis „lemtingu, be galo džiaugsmingu, tiesiog svaigiu būdu" (245).

Jaunasis markizas Venosta, viešbučio klientas, kuris susižavi talentinguoju Feliksu, yra beviltiškai įsimylėjęs Zazą, tačiau šios socialinė kilmė per žema mylimajam. Markizo tėvai tiki, kad vienintelis būdas „jį ištraukti" – išsiųsti į ilgą kelionę po pasaulį. Felikso ilgai nereikia įtikinėti: jis keliaus ir išgrynins čekį, kuris priklauso kelionei, jis bus markizas, kuris perleis jam savo pinigus, aplinką ir asmenybę. Pagaliau gyvenimas migloms suteikia tvarią būklę ir „įkūnija vaikystės svajones". „Ar dar vaikystėje savo fantazijoje iš anksto nenumačiau, koks žavingas tas *inkognito*, kuriuo dabar mėgavausi?" (Feliksas Krulis: 270). Felikso vaizduotės žaidimai tampa realybe, nes jis susitinka su aukšto socialinio sluoksnio žmonėmis, su kilnumo patvirtinimu kišenėje maišosi pasaulyje, kuriam jaučiasi priklausąs. Lengvabūdiškumas nėra jo stilius, „ypač juokų srityje", nes „geras juokas nepavyksta, jeigu tai nėra daroma visiškai rimtai". Į naują nuotykį Feliksas pasileidžia su tuo pačiu sąžiningumu, su kuriuo imasi ir darbo, ir sukčiavimo.

Tarp jo sutiktųjų esama ir asmenų, kurių filosofinės pažiūros iš dalies patvirtina ir pabrėžia Felikso įsitikinimus. Pavyzdžiui, profesorius Kukukas jam primena, esą tiesa, jog pažanga egzistuoja – nuo *pithecanthropus* iki Šekspyro, bet visos gamtos ir evoliucijos fazės visados esti greta, visos kultūros ir moralės būklės egzistuoja greta. Profesoriaus žodžiuose skaitytojas gali išgirsti paties Felikso, kuris patenka į elito sluoksnį apgaule (ar tai verslas?), veiklos aprašymą. Ir vėl kartais viename asmenyje sykiu pasireiškia kvailiausia ir protingiausia elgsena, labiausiai laukinis ir tobuliausias elgesys, be to, „tobulybė dažnai nuvargstanti pati nuo savęs, įsimylinti pirmykštę būklę ir apsvaigusi nugrimztanti atgal į laukinį būvį" (Feliksas Krulis: 294). Savidrausmė neturėtų būti nukreipta taip, kad užkirstų kelią tokiam

„grimzdimui“, bet turėtų jį skatinti siekti sėkmės. Įsijausti verta tik į laikinus, epizodinius veiksmus ir tikslus, nes žmogaus sieloje gali apsigyventi tik laikina ir epizodinė moralė. Pokalbyje su panele Zuzu grožis apibūdinimas kaip neatskiriama savidrausmės dalis, paties tokio rūpesčio savimi rezultatas. Bjaurumas, kaip ir nesėkmė, turėtų būti baudžiamas kaip atsainumo padarinys, įžeidimas deramam elgesiui ir estetiniam jausmui. Galiausiai puikų patvirtinimą, kaip asmenis ir organizacijas formaliai išoriškai demonstruojantys, bet išties stumiantys veikti eksploataciniai tikslai, atskleidžia epizodai apie Felikso patiriamą galutinį „didįjį džiaugsmą“ su Marija, nors jis tarsi taikosi į jos dukterį.

Galbūt Feliksas yra žmogus, gyvenantis apsimestine prigimtimi, besielgiantis egoistiškai, tačiau taikydamas racionalizaciją, jis geba siekti psichologinės ramybės ir tvarkos. Šis racionalumas įgalina jį susitaikyti su savo elgesiu, o jo šaltinį surasti kituose. Jis – asmenybė *a priori*, nukreipta į aiškius asmeninius tikslus, besivaržanti su kitomis asmenybėmis, bet kitaip nei Hobbeso individas jis nesibičiuliauja su jais jėga ar apgaule arba abiem pakaitomis. Jo sukčiavimas atmeta jėgą ir reiškiasi daugybe veiksmų, kurie jėgą daro nereikalingą. Jo galimybių skalė aprėpia visą Weberio tipologiją: instrumentiniu požiūriu – racionalius, vertės požiūriu – racionalius, afektinius arba emocinius ir tradicinius veiksmus, nuolat besivaržant logiškiems ir nelogiškiems uždaviniams (Joas, 1996). Kopdamas aukštyn socialinės hierarchijos laiptais, Feliksas sujungia tikslingus ir betikslius veiksmus, tarsi kartais melas nebūtų laimėjimų instrumentas, bet veikiau teiktų atokvėpio nuo jų. Tačiau jo gyvenimas neleidžia išvengti nepermaldaujamų verslo reikalavimų ir elegantiškai niekam neįsipareigoti (Lukács, 1964). Veikiau, neįsipareigodamas niekam, įsipareigoja verslui, o pastarajame jis veikia ir „idant“, ir „vardan“.

8
Markas Twainas ir miesto korupcija

Hadlibergas yra garbingiausias miestas visame regione. Jau trys jo gyventojų kartos nesutepė šios reputacijos, ir miestas tuo didžiuojasi užvis labiau negu kokiomis nors kitomis savo savybėmis ar turtais. Net kūdikiai lopšiuose mokomi garbingai apsieiti, o tokie principai jiems diegiami per visus mokslo metus. Ugdymo laikotarpiu jie ginami nuo pagundų, kad jų orumas sutvirtėtų, taptų jų stuburu. Apysakoje „Žmogus, kuris pakirto Hadlibergo moralę“ (*The Man That Corrupted Hadleyburg*) Markas Twainas ([1901] 1993) pasakoja istoriją, kaip miestą sugadina pakeleivingas klajūnas, nes savo nelaimei miestelėnai jį įžeidžia – gal nė nesuvokdami, bet, žinia, ir nesirūpindami, nes „Hadliberge buvo taip kliaunamasi savimi, kad nė per nago juodymą nepaisoma kokių nors pakeleivių ar jų nuomonių“ (400).

Nepažįstamasis yra nuožmaus ir kerštingo būdo, įžeidimas ilgą laiką neduoda jam ramybės, kol surezga planą, pakirsiantį visą miestą taip, kad nenukentėjusių neliks. „Su piktu džiaugsmu“ jis imasi griauti miestelio padorumo pamatus.

Užsukęs į senojo banko kasininko namus su maišu, palieka jį pasaugoti. Prisistato jis kaip svetimšalis, atvykęs „sutvarkyti vieno reikalo“, dėl kurio ilgai neturėjęs ramybės, – „dabar aš savo reikalą baigiau, tad išvykstu šiek tiek didžiuodamasis, ir jūs manęs niekada daugiau nepamatysite“. Prie maišo pridėtas raštas viską paaiškinsiąs.

Rašte buvo parašyta, kad jis esąs užsienietis, grįžtąs į savo šalį, kur dabar ketinąs likti visam laikui. Jis dėkingas Amerikai už viską, ką gavo savo ilgos viešnagės metu, o ypač dėkingas vienam iš šios šalies piliečių, Hadlibergo miestelėnui, už prieš porą metų „jam paro-

dytą didį gerumą“. Jis, buvęs lošikas, atvykęs į miestą naktį, išalkęs ir be grašio. Sulaukęs tamsos, paprašė pagalbos, nes dienos šviesoje gėdijosi elgetauti. Žmogus, kuris paaukojo jam dvidešimtį dolerių, davė jam gyvenimą ir sukrovė turtus, nes su tais pinigais jis praturtėjo „prie lošimų stalo“. Anas žmogus šį tą pasakė – ir tai liksią su juo iki dienų galo, nes toji pastaba jį išgelbėjo ir paskatino visai atsikratyti lošimo. Jis nenumanąs, kas anas žmogus galėtų būti, bet prašąs, kad jis būtų surastas ir jam atitektų maiše esantys pinigai.

> Šitaip aš tenoriu paliudyti jam savo dėkingumą. Jeigu galėčiau pasilikti, rasčiau jį pats, bet tai nesvarbu, nes jis bus surastas. Šis miestas garbingas, nepaperkamas miestas, tad žinau, kad be jokios baimės galiu juo kliautis. Aną žmogų galima atskirti pagal tuos žodžius, kuriuos jis man pasakė – aš nėmaž neabejoju, kad jis juos prisimins. (Hadlibergas: 402)

Į maišą buvo įdėtas užantspauduotas vokas, o jame užrašyti anie žodžiai, – kandidatas, kuris tobulai pakartos tai, kas užrašyta, ir bus ieškomas žmogus. Laiške buvo nurodyta, kad tėvas Berdžesas išrinktas pinigus laikyti ir juos įteikti.

Ponas Ričardsas, banko kasininkas, yra vienas iš devyniolikos „svarbiausių Hadlibergo miestelėnų“. Tačiau jis ir jo žmona Merė verčiasi itin vargingai, todėl žvelgdamas į paslaptingąjį maišą, žmogelis skundžiasi, kad jis „nuolat sukasi, sukasi ir sukasi, ir vis už tą patį atlyginimą“, kad yra kito vergas, vergas turčiaus, kuris, įsispyręs į šlepetes, patogiai drybso namuose. Trumpai tariant, juodu yra gundomi: juk tereikia užkasti pinigus ir sudeginti popierius, o kai lošikas grįš, jie jį apkvailins ir pasakys, kad šis tauškia niekus. Svyravimas – o svyravę jie nesiliaus ligi knygos galo – netrukus juos išgelbsti. Juk tai lošiko pinigai, nuodėmės uždarbis, tad jie negalį jų nė paliesti. Jie galiausiai nusprendžia nueiti į vietos laikraštį ir paskelbti laišką.

Kas galėtų būti tas anonimiškas geradarys mieste, kuris, kaip tikėjo Ričardsai, buvo toks garbingas, bet sykiu toks ankštas, teisuoliškas ir šykštus? Skaitytojas ima pamažu nuvokti, kad po savo reputacija Hadlibergas slepia neapykantą, pavydą ir rezgamas intrigas. Tėvas Berdžesas yra mieste nekenčiamiausias žmogus, o jo nepopu-

liarumas pagrįstas „vienu dalyku, sukėlusiu tiek triukšmo" (Hadlibergas: 404). Skaitytojas taip ir nesužino, kas ten buvo, bet jam leidžiama žinoti bent jau tiek, kad ponas Ričardsas būtų galėjęs padėti, nes jis turėjo tėvo nekaltumo įrodymų, tačiau taip ir neįsikišo, nuogąstaudamas, kad visi mieste prieš jį neatsisuktų. Tėvas savo ruožtu nenumano, jog galėjo būti išgelbėtas, ir yra dėkingas ponui Ričardsui už pasiūlymą trumpam išvykti ir sugrįžti, kai viskas aprims.

Nebylus pritarimas

Pirmasis įspūdis – „Žmogus, kuris pakirto Hadlibergo moralę" yra pasakojimas apie „slaptą gudraus klajūno įvykdytą idiliško miestelio apiplėšimą" (Ozick, 1996: xxxvi). Tačiau netrukus suvokiame, jog šis nepažįstamasis, šis mefistofeliškasis simbolis toks panašus į savo tvirkinimus miestelėnus, kurie jau yra itin smukę, kad šio klastūno „piktas džiaugsmas" niekuo ne blogesnis už „miestelėnų gobšias svajas ir rezgamus praturtėjimo melagystėmis planus" (Ozick, 1996: xxxvii).

Sakoma, kad Markas Twainas suteikė amerikiečiams drąsos atmesti europietiškos civilizacijos modelius kaip suteptus ir supuvusius, o sykiu „padėjo jiems suvokti, kokie jie atsiskyrę, netašyti, pasipūtę arba tamsūs, ir iš to pasijuokti" (Fisher Fishkin, 1996: xii). Twainas laikomas itin įžvalgiu politinių dalykų žinovu, juo žavimasi kaip nenuolaidžiaujančiu kovotoju už principingą sąžiningumą, būtiną, kai gundoma valdžia, padėtimi ir materialinėmis gėrybėmis.

Kai kurie jo kūriniai pramynė taką sociologinei tarnybinių (valdininkų) nusikaltimų analizei, – skaitytojai išvysta, kad neturtingieji nesisavina nusikalstamos veiklos monopolio. Žmonės, kurie manosi esą moralės pavyzdžiai, puikūs piliečiai, dažnai meluoja, vagia ir net žudo. Toks jų elgesys yra komunikacijos ir sąveikos proceso padarinys: jiems atskleidžiami neteisėto elgesio ir jo racionalizacijos metodai, padedantys susitaikyti su tokiu savo elgesiu. Kaip pasakytų Sutherlandas (1939, 1983), savo darbe jie susiduria su pernelyg daug sampratų, palankių įstatymui laužyti.

Tačiau tarnybinių nusikaltimų srityje korumpuotai moralei tenka ypatinga vieta. Atrodytų, kad nedoras elgesys atsiranda ir sukelia

vidinį nepatogumą tik iškilęs viešumon. Keletas Hadlibergo kartų mokėsi, kaip slaptumu nukreipti dėmesį nuo netradicinių sandorių ir šešėlinių darbelių, – taip jiems pavyko susikurti pavyzdinio garbingo miesto reputaciją. Mokymosi procesas, įgalinęs miestelėnus sukurti tokį įvaizdį, lemia, jog abipusiai taikomasi su neapykanta ir dėkingumu, gerais ir blogais darbais, pasiekiama, regis, visiems naudinga pusiausvyra. Šiuo požiūriu galima ginčytis, jog korupcija užsimezga tuomet, kai reikalai pasisuka ne taip, kaip tikėtasi, tiksliau, kai dalyvaujantieji randa pagrindo pasipiktinti, kad nebegauna tos naudos, kurios tikisi iš savo nedoro elgesio (Ruggiero, 2000). Tad jie nusprendžia šią situaciją atverti, tarsi šitaip darydami išskirtų tuos, kurių korumpuotas elgesys duoda daugiau įplaukų negu jų pačių elgesys.

Twainui būdingas subtilus gebėjimas skrosti socialinį melą – ne vien savo romanuose ir apsakymuose, bet ir pamfletuose bei esė. Čia jis rašo apie „nebylaus pritarimo melą“ – taip sumeluojama netarus nė žodžio. „Pagal savo paplitimo mastą tai vienas didingiausių būdų, kaip meluoja civilizacijos, spiriamos švento, nerimastingo rūpesčio saugoti, prižiūrėti ir daugintis“ (Twain, 1996a: 169). Antai „juk protingas ir humaniškas žmogus negalėtų sugalvoti racionalaus vergovės pateisinimo“, tačiau „nuo sakyklos iki spaudos preso ir ligi pačių visuomenės gelmių“ dėl lipnios ramybės, sukurtos ir palaikomos nebylaus pritarimo melo, humaniški ir protingi žmonės neregi nieko bloga. Panašiai „nuo pat Dreifuso bylos pradžios iki jos pabaigos visa Prancūzija, išskyrus porą tuzinų moralės riterių, užsigniaužus smilko tylaus pritarimo melu, esą nieko bloga nebuvo daroma persekiojamam ir nekaltam žmogui“ (169). Pasak Twaino, visuotinio nebylaus pritarimo, melo, sąmokslo geležinė įtaka justi visuomet ir visur, ji visada palenkta kvailumo arba apsimetinėjimo interesams ir „niekada jokiam gražiam ar garbingam reikalui“. Melas tylomis darbuojasi „despotizmo, aristokratų, katorginio darbo, karinės vergijos ir religinės vergijos“ interesams, visi jie tik tuo melu ir gyvena.

> Kai ištisos rasės ir tautos susimoko skleisti gigantiškus nebylius melus vardan tironijos ir apgaulės, kam gi mums nerimauti dėl atskiro žmogaus smulkių melagysčių?.. Kodėl turėtume padėti visai

tautai visą dieną meluoti, o prieš eidami poilsio maištauti dėl vieno nedidelio privataus melo vardan savų interesų? (Twain, 1996a: 170–171)

Apskritai Hadlibergo garbingumas grindžiamas susimokymu platinti melą, iš kurio, regis, kiekvienam miestelėnui uždera šiokios tokios naudos. Taikstomasi ir su didesniu nedorumu, jeigu tik jis duoda kokio nors pranašumo visiems, net ir tiems, kurių nedorumas tėra „nedidukės asmeninės melagystės". Taigi ne nepažįstamasis pakerta šio miesto moralę – jis tik sukuria situaciją, kuri suplėšo tylą, ir tuomet miestui tenka pripažinti savo paties supuvimą.

Svarbieji miestelėnai

Gavęs iš pono Ričardso laišką, vietinio laikraščio redaktorius ima svarstyti, ar jie negalėtų sudaryti slapto sandėrio ir pasidalyti maišo turinį. Šitaip jie gautų naudos, o visiems kitiems, tegul netiesiogiai, tai irgi būtų naudinga, nes liktų nepajudinta miestelio, kaip garbingumo žiedo, reputacija. Deja, jis sužino, kad laiškas jau spausdinamas ir sustabdyti jo išėjimą viešumon per vėlu.

Ponas Ričardsas tąsomas į visas puses ir ima suvokti, kad tas garbingumas, kuriam nuo lopšio ugdyti Hadlibergo vaikai, yra dirbtinis, „skystas kaip vanduo sulig pirma pagunda" (Hadlibergas: 409). Jis įsitikina, kad viso miesto garbingumas supuvęs kaip ir jo, ir kad „blogi, kieti ir šykštūs" miestelėnai, kilus didesnei pagundai, „sugriaus jį kaip kortų namelį".

Tačiau paskelbus spaudoje laišką, Nepaperkamojo Hadlibergo vardas „buvo kiekvieno amerikiečio lūpose, nuo Monrealio iki įlankos, nuo Aliaskos ledynų ligi Floridos apelsinų giraičių". Miestas pabunda apstulbęs, laimingas ir tuščiai pasipūtęs. Jo „devyniolika svarbiausiųjų miestelėnų ir jų žmonos vaikščiojo ir spaudė vieni kitiems rankas, „spindėdami, šypsodamiesi, sveikindami vienas kitą, kalbėdami, kad *ši istorija* įrašo į žodyną naują žodį – Hadlibergą, *nepaperkamumo* sinonimą, kuriam skirta ten likti visą laiką" (410). Mažiau svarbūs ir visai paprasti miestelėnai vaikščiojo lygiai taip pat apsvai-

gę iš pasididžiavimo ir džiaugsmo. Greitai jį pakeitė mielas, tylus žavėjimasis, „kažkoks gilus, bevardis, neišsakomas pasitenkinimas".

Po keleto dienų Džekas Halidėjus, „dykinėjantis geraširdis, niekam pagarbos nejaučiantis žvejys, medžioklis, benamių šunų draugas, kuris nuolat iš visko juokėsi", ima pastebėti, kad žmonės nebevaidina esą tokie laimingi, kad pamažėl jie ima atrodyti „liguistai". Visi, regis, tokie „suniurę, įsigalvoję, išsiblaškę, kad jis galėtų iš šykščiausio miestelėno kelnių kišenės dugno išpešti centą nė neišblaškydamas jo apmąstymų" (411). Jis goglinėja juokdamasis, bet vien jo juokas ir teskamba visam mieste, aidėdamas „kiauroj, gedulinėj tuštumoj" (412). Visi paliovė plepėti, svečiuotis, visas miestelis tūno namuose, bandydamas atspėti tuos lemtinguosius žodžius, ištartus nepažįstamajam.

Netikėta vaga šią istoriją pakreipia kitas pasirodęs laiškas. Jį gauna ponas Ričardsas bei visi svarbieji Hadlibergo miestiečiai – viso devyniolika laiškų. Visuose yra atskleistas anas sakinys, kuris pakeitė lošiko gyvenimą ir sėkmę: „Tikrai nesi blogas žmogus, eik ir pasikeisk". Šių svarbiųjų šeimų žmonos mintyse jau ima leisti pinigus ir tik per vieną naktį pagal savo investicijų planus išleidžia „vidutiniškai septynis tūkstančius dolerių kiekviena – iš keturiasdešimties tūkstančių maiše, – tad viso šimtą trisdešimt tris tūkstančius". Kaip Džekas Halidėjus pastebi, devyniolikos svarbiųjų miestelėnų ir jų žmonų veidai vėl įgauna taikios ir šventos laimės išraišką. Kai kurie neapsiriboja vien išlaidų planais, bet išties ima leisti pinigus – kreditan. „Jie pirko žemę, hipoteką, ūkius, spekuliacines akcijas, prašmatnius apdarus, arklius ir įvairius kitus dalykus, sumokėjo kredito priemoką ir įsipareigojo sumokėti likusią dalį – per dešimtį dienų" (417–418).

Miesto rotušėje, kur galų gale vyksta vieša geradario vardo ir jo žodžių atskleidimo ceremonija, tėvas Berdžesas išvysta, kad kišenėje turi devyniolika vokų, atsiųstų tiekos kandidatų gauti maišą. Kilus džiugesio suirutei, paprasti Hadlibergo žmonės sužino, kad visi aukščiausieji miestelėnai tvirtina lošikui pasakę lygiai tą patį ir taip padėję jam pakeisti gyvenimą. Tėvas neatplėšia vienintelio voko – to, kurį atsiuntė ponas Ričardsas, taip išgelbėdamas neturtingą banko darbuo-

toją nuo minios patyčių ir švilpimo. Ričardsas išsaugo garbingo žmogaus reputaciją nesuteptą, nes neatskleistas slaptas susitarimas su tėvu išgelbsti jį nuo viešos gėdos stigmos.

Suprantama, jog galingieji miestiečiai šoka garsiai vienas kitą kaltinti, ir paaiškėja, kad rodytas elito vieningumas, aiškiai buvęs miestelio garbingumo pavyzdžiu, tėra plonytis įpročio ir susitarimo sluoksnis. Įnirtingos svarbiųjų varžybos pakeičia taip ilgai demonstruotą fasadinę darną, tarytum anoji tvyrojo vien stingant įvairesnių galimybių. Antai ponas Harknesas ir ponas Pinkertonas vietiniuose rinkimuose dalyvauja kaip kandidatai priešininkai. Tai beveik lygių varžybos, bet teisingos. Abu pirko žemės ir yra užsibrėžę, kad per jų nuosavybę būtų tiesiamas naujasis geležinkelis. Siekdami maišo, juodu rezga intrigas vienas prieš kitą, ir neaišku, kuris galiausiai bus labiau diskredituotas.

Markas Twainas dėmesį sutelkia į pagundą, kuri sociologiniu žargonu prilygtų galimybei. Kaip tokie kintamieji kaip galimybė, moralinis pasirinkimas ir konkurencija paaiškina korupcijos radimąsi? Trumpai peržvelkime specialioje literatūroje pateikiamą šios problemos analizę.

Korupcija ir raida

Iki kerštingojo nepažįstamojo atvykimo Hadlibergo gyventojai veikia pagal politinį mechanizmą, kuris tenkina užslėptas pamatines funkcijas. Įvairių grupių gyventojų poreikiai tinkamai tenkinami, keičiantis naudingomis paslaugomis, kurios užmezga dėkingumo ir savitarpiškumo ryšius. Nors tokių ryšių mezgimas ir nevyksta kokių nors oficialiai patvirtintų ir teisiškų tradicinių pavidalų pagrindu, jis leidžia nukenksminti destabilizuojantį konflikto ir konkurencijos poveikį. Be to, miesto bendruomenę sutvirtinantys ryšiai net kiekvieną asmeniškai paskatina laikytis tradicinio, bendro požiūrio, kad jų bendruomenė esanti garbingumo pavyzdys. Ir šis sutarimas – arba bendras melas, kaip pasakytų Twainas, – atveria alternatyvius socialinio mobilumo ir pažangos kanalus taip, kad kiekvienas jaučiasi gaunąs kaž-

kokį savitą ir naudingą rezultatą, atitinkantį jo ar jos lūkesčius. Kitaip tariant, miesto gerovė iki atvykstant apsukriajam prašalaičiui yra amoralaus protingumo triumfas prieš nesėkmę, kurios reikalautų moralė (Merton, 1968).

Taigi Hadlibergo stabilumas remiasi „nebylaus pritarimo melu", kuris socialinius ryšius padaro žmogiškesnius ir asmeniškesnius, skatina bendradarbiauti ir neleidžia skaldytis. Priešingai analizėms, kurios korupciją sieja su skurdu, mieste, kuris jau yra supuvęs, pragyvenimo lygis padorus; o kai ima ryškėti jo supuvimo kontūrai, šį praregėjimą sukelia ne skurdas, bet netikėtas, įnirtingą konkurenciją sukėlęs turtas. Staigų turto atsiradimą galbūt galėtume interpretuoti kaip socialinės kaitos žymeklį, kuriam akademinėse korupcijos studijose tenka pagrindinis vaidmuo. Antai yra teigiama, kad korupcija klesti spartaus augimo tarpsniais, kai netradicinė praktika yra ta kaina, kurią visuomenė moka už socialinę pažangą ir ekonominę raidą (Bailey, 1966; Huntington, 1968; Scott; 1969). Be abejonės, Markas Twainas vargu ar sutiktų, jog korupcija yra nykstantis praeities rudimentas ir kad jos lemtis – būti nušluota pažangos ir raidos (Wilson, 1990). Priešingai, Hadlibergo korupcija labiausiai matoma tuomet, kai pasiūlomos galimybės raidai, ir besirungiantys veikėjai, galimieji šios raidos lyderiai, nebetramdo savo ekonominės iniciatyvos. Ponas Harnesas ir ponas Pinkertonas pasiruošę nutiesti naują geležinkelį, veikiausiai jis skatins prekybą, mobilumą, materialinius ir kultūrinius mainus; miestas veikiausiai praras aną mieguistą teisėtumą, sustingusį šykštumą, o jo nykūs gyventojai virs gyvesne bendruomene.

Ištekliai prieinami tik elitui

Ponas ir ponia Ričardsai, kuriems laikinai pavyksta išsaugoti garbingų žmonių vardą, paveldi maišą, nes Hadlibergo gyventojai pamano, jog jų elgesį šioje istorijoje lėmė legenda tapęs miesto principingumas. Juk jie galėjo pasisavinti pinigus, užuot perdavę juos tėvui, o tą neįtikėtiną laišką tiesiog išmesti. Kažkam paskelbus, kad pinigai turėtų atitekti „švariausiam miesto žmogui, vieninteliam svarbiam pi-

liečiui, nebandžiusiam jų pavogti", šiam pasiūlymui audringai pritariama. Ir vėl Ričardsams kyla didžiulė pagunda, kurios jie neatlaiko, „nes mes tokie neturtingi, seni ir neturime nė gyvos dvasios, kas mums padėtų" (Hadlibergas: 430).

Tėvas Berdžesas, paslėpęs Ričardsų laišką, reikalaujantį jų teisės į pinigus, pats parašo jam, aiškindamas, jog jį išgelbėjęs, nes jis vienąsyk išgelbėjo Berdžesą.

> Nesunkiai pasiaukojau mokėti melo kaina, nes dariau tai iš dėkingumo. Niekas šiame miestelyje nežino taip puikiai, koks jūs esate drąsus ir geras, ir kilnus. Širdies gilumoje negalite manęs gerbti, žinodamas, kuo esu kaltinamas ir bendrai visų smerkiamas, bet meldžiu, jog bent patikėtumėte, kad esu dėkingas žmogus, – tai padės man nešti savo naštą. (Hadlibergas: 438)

Šis dėkingumo ryšys, pagrįstas nesusipratimu, nutyli faktą, kad kaip tik Ričardsas atskleidė tėvo kaltumą, prieš išgelbėdamas jį patarimu išvykti. Maža to, tai, jog Ričardsas gauna laiškelį su geradario žodžiais, įgalinusį jį siekti pinigų, irgi tėra nesusipratimas. Nepažįstamasis šiuo nesusipratimu pasinaudoja Ričardso sąžiningumui išbandyti ir taip suteikia jam sąžinės graužaties, nepaliksiančios jo nė mirties patale. Čia padeda žmogus, vardu Gudsonas, dabar jau miręs, bet visada be galo dėkingas Ričardsams, kuriems sumokama atskleidžiant lemtinguosius žodžius.

Bet už ką toks dėkingas Gudsonas? Galiausiai sužinome, kad Gudsonas prieš daugelį metų buvo bevedąs dailią merginą Nensę, bet toji „turėjo šlaką juodųjų kraujo". Ričardsas pamena, kad tai *jis* atkasė šią žinią ir visiems mieste papasakojo, šitaip išgelbėdamas Gudsoną nuo susiporavimo su „sutepta mergina". Taigi Ričardsas padarė didžiulę paslaugą, nė nežinodamas ją darąs. Bet „Gudsonas suprato jos vertę, nes kaip tik per plauką išsisuko, tad mirė dėkingas savo geradariui, trokšdamas, jog būtų turėjęs turto anam palikti" (Hadlibergas: 416).

Markas Twainas tvirtina, kad tikriausiai Šėtonas nevertas didelės pagarbos, tačiau bent nereiktų jo atžvilgiu turėti prietarų. Jo ekumenizmas apima net Velnią, – tad kaip jis galėjo toleruoti rasizmą?

Štai kaip jis rašo apie įvairias žmonijos rases: „Visa, kas man svarbu – jog šis yra žmogiška būtybė, to man gana; ir jis negali būti niekuo blogesnis“ (Twainas, 1996b: 254). Hadlibergas ne tik apraizgytas melų tinklo, suklaidinti žmonės tampo dėkingumo ir išvirkščio paslaugumo kupras, dar visas šis melas įaugęs į smulkų provincialumą bei užslėptus šlykščius jausmus tam tikrai žmogiškosios padermės daliai. Šie jausmai būdingi ir elitui, ir skurdžiams, ir seniems, tokiems kaip Edvardas ir Merė Ričardsai, tad kai vyras prisimena savo geradarystę, jog dienos švieson išvilko „suteptą merginą“, moteris užsisvajoja, kaip investuoti pinigus: šešis tūkstančius ji skirs savo naujam namui ir pirks porą naujų šlepečių savo dvasiniam ganytojui.

Tačiau galiausiai Ričardsus vis dėlto sugniuždo šis jaudulys ir pakerta širdgrauža. Senoji pora smarkiai pasiligoja, ir pasklidus šiai žiniai, miestelis nuoširdžiai sielojasi, nes šiuodu seni žmonės – vieninteliai, „kuriais dar galima didžiuotis“. Bet daktaras išgirsta, kaip Edvardas Ričardsas murma apie Šėtoną ir pinigus, atsiųstus jo, idant jis būtų „išduotas nuodėmei“, o paskutinėmis gyvenimo valandomis šis vyras „ima klejoti, vapėdamas keistus ir baisius, aiškiai nesuprantamus dalykus“ (Hadlibergas: 440). Šie kliedesiai greitai pasklinda po miestelį, ir visi sužino, kad Ričardsas irgi buvo tarp tų, kurie siekė maišo. Po dienos ar poros „ponia Ričards karštinės kamuojama pakartoja tą patį, ką sakęs vyras“, ir miestelis galutinai įsitikina, kad jų pasididžiavimui „savo vieninteliu nesusitepusiu piliečiu“ lemta „aptemti ir ilgainiui išblėsti“ (441).

Ričardsų šeima tėra vienintelė miestelio sāgos auka, tarytum korupcijos padariniai būtų selektyvūs ir diskriminacinio pobūdžio. Tai neturtinga šeima, ir ši aplinkybė sugundo juos nesąžiningai siekti pinigų, bet sykiu stumia į sunkią ligą ir galiausiai – į mirtį. Kiti „svarbieji miesto žmonės“, irgi šiuo būdu siekę maišo, išaiškinami ir apjuokiami miestelėnų, bet toliau tęsia savo reikalus ir darbus, nors jų ir viso miestelio reputacija negrąžinamai sutepta. Galima imti manyti, kad neturtingieji, nevisateisiai žmonės negali rungtis korupcijos arenoje su savo galingais varžovais, nes šie daug lengviau pasiekia išteklius ir randa būdų neutralizuoti neigiamą savo nusižengiamo elge-

sio poveikį. Ričardsai naiviai klysta, manydami, kad korupcija – neteisėtas veiksmas, atveriantis visiems lygias galimybes.

Korupcijos aukos

Kaip matėme, Hadlibergas buvo jau supuvęs iki tol, kol kerštingasis nepažįstamasis ėmėsi jį gundyti. Miestiečiai keičiasi nedoromis paslaugomis – taip darydami jie dalyvauja savo miesto politiniame gyvenime ir prisideda prie taikios bendruomenės sanglaudos sukūrimo. Kai staiga atsiveria nauji ištekliai, korupcija virsta per daug konkurencingu žaidimu, kad anoji sanglauda išliktų. Iš pradžių egoizmas nukreiptas miestelėnų šeimų ir artimų lygiaverčių grupelių gerovei, pasiekta tariamai teisingos tvarkos, naudingos visiems. Nors miestelis ir nenusipelno turimo garbingo vardo, Hadlibergas sugeba egoistinį interesą nukreipti į konsensinę socialinę struktūrą. Vadinkime tai goduliu arba maksimalios naudos siekiu, korupcija leidžia miestui sureguliuoti vidinius konfliktus, kol jo gyventojų tylusis pritarimas arba melas atšaukiamas nematytų materialinių galimybių. Vietinė korupcija virsta destruktyvia tik tuomet, kai miestui nepavyksta egoistinio intereso paversti kolektyviniais tikslais ir siekimais.

Klasikinė analizė postuluoja, kad visuomenės, kurioms būdingi labai suasmeninti santykiai, lėčiau vystosi ekonomiškai ir politiškai. Šios visuomenės negali sukurti šiuolaikinio biurokratijos aparato, kuriam vadovautų dėl gerų įgūdžių pasamdyti asmenys, gebantys atskirti oficialų savo vaidmenį nuo asmeninių interesų. Hadliberge, priešingai, atrodo, kad esminė pusiausvyra palaikoma kaip tik dėl tarpasmeninių santykių, abipusio dėkingumo tinklų, keitimosi nuoširdžiomis ar apsimestinėmis paslaugomis. Miestas pateikia pavyzdinį modelį demokratinių sistemų, apie kurias kalba tokie sociologai kaip Vilfredo Pareto (1966: 67), kuris visas visuomenes, kad ir kokia jose būtų valdžia, suvokia kaip valdomas elito mažumos. Valdančioji klasė nėra tvirta, glaudi ar aiškiai apibrėžiama struktūra. Tai itin nesistemiška sistema – panašiai kaip feodalinė. Tokioje sistemoje demokratiško dalyvavimo pasiekiama dėl „daugybės abipusiai priklausomų

įtakos ir globos mazgų, kurie laikosi drauge dėl to, kad kiekvienas toks mazgas tam tikru mastu priklauso nuo kito tokio palankumo". Kad šitokios sistemos išliktų stabilios, jų uždavinys – sujungti įvairius įtakos centrus, įvairius klientus taip, kad visi būtų patenkinti. Hadlibergas socialinį stabilumą išsaugo ligi tol, kol pavyksta suderinti įvairių grupių interesus: jis klesti asmeninių ryšių pagrindu ir, regis, patenkina įtakos, globos bei klientų centrus, kol jo pusiausvyros neišjudina išorinė, dirbtinė jėga.

Paviršutiniškai skirstant, tvirtinama, kad archetipinės konkurencinės rinkos pakeičia egoistinį interesą produktyvia veikla, kuri skatina našiai vartoti išteklius. Antra vertus, disfunkcinė rinka panėšėja į karą, kur destruktyvi kova už turtą „baigiasi tuo, kad sunaikinama išteklių bazė, dėl kurios pradžioje kova ir kilo" (Rose-Ackerman, 1999: 2). Tarp šių polių komentatoriai mato situacijas, kai žmonės išteklius naudoja ir produktyviais tikslais, ir tam, kad įgytų pranašumą dalijantis ekonominės veiklos teikiamas privilegijas, kurios, kaip sakoma, apibūdina pelno siekiančias sistemas. Hadlibergas, pasirodo, nebesugeba išlaikyti savo kolektyvinės pelno siekimo sistemos, todėl skurdesni korumpuotos apytakos nariai brangiai sumoka už savo dalyvavimą. Jų bejėgystė rinkoje daro jų korupciją neproduktyvią, tuo tarpu galingesni veikėjai geba korupciją paversti papildomu konkurencijos įrankiu. Antai ponas Haskelas savo korumpuotą elgesį susieja su verslo ateitimi ir, nurungęs savo konkurentą, įrodo, kad korupcija – tai tik papildomas išteklių šaltinis, kurį galima panaudoti rinkoje. Jie moka tą pačią kainą, kurią moka ir visas miestelis: Hadlibergas perkrikštijamas, pakeičiamas jo moto, kuris puošė miesto antspaudą: „ne" iš „nevesk mūsų į pagundą" dingsta.

Žinoma, gvildenant sociologinės analizės fone, Hadlibergui būdingos tam tikros anomalijos. Miestas persmelktas smulkios korupcijos, bet tai neturi įtakos gyventojų pasitikėjimui viešosiomis institucijomis. Iš tiesų išdidumas yra dominuojantis jausmas, ir rutininė korupcija, regis, nesukelia „neigiamų pasekmių, kurios veiktų įsipareigojimus kolektyviniams projektams, pilietiniam elgesiui, nusikalstamumo lygiui ir viešajai tvarkai" (Doig and Theobald, 2000: 6). Tai,

kad Hadlibergas slepia savo sugedimą nuo išorinio pasaulio, yra miestelio galimybių sąveikauti su tuo pasauliu stygiaus rezultatas. Tai mums iškelia kai kurias šiuolaikines dilemas, kurių negali išspręsti korupcijos tyrinėtojai.

Dažnai tvirtinama, kad tikrasis korupcijos paplitimas kelia daug daugiau problemų negu jos apibrėžimas. „Mūsų mąstymas apie korupcijos lygį yra savotiškai impresionistinis, pagrįstas mūsų pačių suvokimu (arba prietarais) arba perimtas iš žurnalistų, diplomatų, politikų ir verslininkų." (Doig and Theobald, 2000: 6). Bandyti suranguoti šalis pagal nujaučiamą šių valstybių korupcijos lygį nėra taip paprasta – dėl nevienodo skaičiaus sandorių, kuriuose minėtos valstybės dalyvauja. Juo daugiau sandorių, juo daugiau galimybių korumpuotai praktikai ar bent jau praktikai, kurią šitaip suvokia dalyvaujantys asmenys ar grupės. Hadlibergas – palyginti izoliuotas miestas. Ši aplinkybė padeda jam išlaikyti padorumo reputaciją. Tačiau vos pašalietis užmezga tam tikrą sandorį su jo piliečiais, bemat atskleidžiama jo korupcija ir atgaline data įrodoma, jog ji visada buvo.

Būdami įvairių korumpuotų mainų liudininkai, Hadlibergo piliečiai atpranta nuo viešosios gerovės ir bendrai pasidalijamos naudos. Šį procesą palankiai veikia ribota korumpuotų mainų nauda, kurios dalis tenka net vargingesniems miestelio gyventojams. Galimybės, kurias paprasti piliečiai gauna iš smulkių korupcijos epizodų, lenkia juos iš dalies toleruoti stambaus masto korupciją: smulkios Ričardso melagystės skatina jį priimti „didįjį melą" apie miestelio reputaciją. Elitas toleruoja smulkias niekšybes ir taip užsitikrina, kad neelitas taikstytųsi su daug didesniu jų pačių moraliniu supuvimu (Mills, 1956). Šis skirtingų socialių grupių abipusis sutikimas veikia korumpuotų mainų mieste suvokimą – šitaip korupcija praryja sutartinį matą, kuriuo būtų galima pamatuoti jos poveikį. Prie šio proceso prisideda neelito grupių dalyvavimas, nes neįmanoma pastebėti, nei kiek, nei kokią socialinę žalą sukelia atskiri epizodai. Tie, kurie įsitraukę į smulkius korumpuotus mainus, neskuba pasmerkti įsinarpliojusių į stambaus masto korupciją, mat bijosi prarasti tą nedidelę naudą, kurią jiems teikia jų elgesys. Šitaip korupcijos aukos stebuklingai dingsta,

nes kiekvienai jų padarytos žalos mastas – kuris nepalyginamas – simboliškai susilygina. Edvardas ir Merė Ričardsai miršta, – tai jiems bausmė už tai, kad nepastebėjo, kaip dalyvavimas korumpuotuose mainuose tokiems neturtingiems žmonėms kaip jie virsta persekiojimu.

Markas Twainas nuplėšia nuo šio miestelio „paskutines buvusios garbės skiauteles“, – drauge nutraukia Amerikos užmiesčio gyvenimo veidmainystės skraistę. Hadlibergo gedulas „nebuvo itin regimas, bet gilus“.

9
Hugo, Mirbeau ir įkalinimas

Kalėjimai gėdingi, bet jie verčia žmones svajoti. Šis paradoksas apibendrina įvairiausias įkalinimo temos traktuotes klasikiniuose literatūros kūriniuose, kur bausmės sampratos pasitaiko taip dažnai, kad, surinkus jas į vieną tekstą, gautume nepaprastą tomą, darantį gėdą visiems sausiems sociologiniams-teisiniams leidiniams (Brombert, 1975). Gamtoje kalėjimas neegzistuoja, bet „žmogus nesiliauja darkęs savo prigimties tragišku pasididžiavimu, kad pasmerkė savo brolį" (Hugo, 1969: 1718). Visuomenės istorija, pasak Čechovo (1966), – tai tokių pačių kaip mes kalinimo istorija. Tačiau kalėjimo kamera yra ir svajonių bei poezijos, meditacijos ir religinės aistros erdvė. Calderónas de la Barca (1967) savo herojų uždaro pilyje, kurioje jis sužino, kad svajonės lenkia gyvenimą, o Pirandello (1922) Henris IV, kurio vardu pavadintas ir kūrinys, po trumpo pasivaikščiojimo už pilies sienų nebenori regėti aplinkinių kietaširdystės ir sugrįžta į raminantį, beprotišką bokštą, kur pats save palaidojo.

Kalėjimų ir literatūros tyrinėtojai galėtų tvirtinti, kad diduma mūsų kultūrinės tradicijos susiformavo įkalinimo arba prievartinės tremties sąlygomis. Antai, pasak Davies (1990: 3), neįmanoma suvokti Vakarų minties „nepripažįstant pagrindinio kalėjimo ir tremties vaidmens teoriniuose ir literatūros kūriniuose". Benderis (1987: 3) literatūrą laiko pažangia žinojimo forma, kuri numato ir prisideda prie institucijų susikūrimo, ir mano, kad tam tikrais tarpsniais literatūra paskatino kalėjimų steigimą ir įkūrimą. Klasikinė literatūra, ypač proza, įnirtingai kritikavo senąsias įkalinimo sąlygas ir taip „parengė dirvą

jų atsisakyti ir pertvarkyti tuo metu, kai socialinės kalėjimo funkcijos reformos klausimas dar net nebuvo atvirai keliamas".

Šiame skyriuje vengta bendro pobūdžio tvirtinimų. Pirmiausia pateikiama trumpa apžvalga, kaip kalėjimai vaizduojami kai kuriuose reikšminguose literatūros klasikos kūriniuose ir kaip rašytojų idėjos siejasi su bausmės sociologija bei dominuojančiomis įkalinimo filosofijomis. Paskui tuo pačiu rakursu dėmesys sutelkiamas į du autorius – Viktorą Hugo ir Octave'ą Mirbeau.

Kentėjimas ir askezė

Benvenuto Cellini, Michelangelo mokinys, liaupsinamas auksakalys ir skulptorius, įkalinamas Romoje, todėl jo (pramanytoje?) autobiografijoje jokių nuolaidų reabilitacijos ar asmeninio atgrasymo teorijoms nebuvo. Kalėjimo prižiūrėtojai gauna nurodymus tiesiog „atlikti savo pareigą ir žiūrėti, kad jis nepasprūktų" (Cellini, [1728] 1956: 189). Jis nesugeba įžvelgti ryšio tarp savo elgesio ir skirtos bausmės; nepritaria ir konsekvencijos teorijos argumentui, esą ši jo kenčiama skriauda skirta tam, kad užkirstų kelią didesnei skriaudai, kurią jis sukeltų savo nusikaltimais (Duff and Garland, 1994). Vos sulaikytas, jis ima regzti pabėgimo planus. Kareivis, kuris niekada neįeina į kamerą jo neįžeidęs, apžiūri durų vyrius, tarsi Cellini būtų iš pat karto apsisprendęs bėgti. Kalinys nenori priimti fakto, kad kalėjimo prižiūrėtojai galėtų būti jo perauklėtojai; veikiau jis mato juos kaip savavališkos, nerašytos jėgos atstovus, kurie savo nuožiūra didina tą skausmą, kurį jam teikia jau pats įkalinimas. Pavyzdžiui, jis negali pakęsti, kad jie liečia jo gultą, jam tai regis kaip erzinantis, betikslis kišimasis vien dėl malonumo jį pažeminti. Jo akimis, prižiūrėtojai neverti liesti tokio kaip jis žmogaus lovos, jos jaukti ir purvinti. Šiomis aplinkybėmis vienintelis kalėjimo poveikis – pakurstyti jo maišto dvasią: „Suskretę bailiai! Pačiupsiu kurio kardą ir švystelėsiu taip, kad ilgai prisiminsite... aš nebijau rizikuoti savo gyvybe, nes pirmiau jūs skirsitės su savąja" (Cellini, 1956: 201). Jis prašo, kad jį paliktų vieną su savo kančia ir vargu, ir perspėja juos, jog nesunkintų jo jau tempiamos naštos, nes parodysiąs jiems, ką gali vilties netekęs žmogus.

Įkalinimas suvokiamas kaip neteisėtai sukeltas skausmas – nuo tokio skausmo bėgama Stendhalio, Alexandre Dumas ir Victoro Hugo kūriniuose; pastarasis įspėja, kad kalėjimuose esama daugybės Cellinių, kurie visi užsiėmę nuostabaus laipiojimo meno tobulinimu. Fizinis kalėjimo statinių sunaikinimas yra šio nuostabaus meno kontrapunktas ir suvokiamas kaip teisėtas, kai simbolizuoja nusenusios socialinės ir institucinės tvarkos žlugimą. Dumas (1926: 236) aprašo Bastiliją kaip tamsų kapą, kuris suvaržo ne tik kūnus, bet ir mintis: „minčių proveržis išsprogdino Bastiliją". Archetipinės kalėjimo įstaigos sunaikinimas yra tikėjimo aktas: Bastilija ir tironija tapo sinonimais visame pasaulyje. Michelet (1847–1853) tvirtina, kad revoliucijos laikų Prancūzijoje buvo daug kitų kalėjimų, bet tik Bastilija buvo savivalės, despotijos, „biurokratinės ir ekleziastinės inkvizicijos" simbolis, kad tai buvo idėjų kalėjimas, kuriame kalėjo laisva dvasia.

Dostojevskis, kuriam pačiam teko atlikti bausmę katorgoje, skundėsi, kad visi kaliniai dvokia kaip kiaulės, kad jie negali nesielgti kiauliškai, negali nekrėsti kiauliškų pokštų, nes šitaip daro vien todėl, kad pasijustų esą gyvi. Kalinimas kaip atlygis už kaltę neįkvepia išėjus laisvėn gyventi dorybingai – o tik gyventi. Dostojevskis pastebi, kad nuo pat pradžios kaliniai skaičiuoja likusį laiką: tai jų mėgstamas užsiėmimas. Nevalingai jie atsisako savo būklę suvokti kaip galutinę ir konkrečią, o kalėjimą – kaip savo egzistencijos dalį. Jie jaučiasi tarsi tik „lankytųsi" kalinančioje įstaigoje ir yra tikri, kad laisvėje, kai jiems sukaks (tarkime) penkiasdešimt, bus tokie patys, kokie buvo, kai juos įkalino trisdešimties: „dar turėsiu laiko pasimėgauti gyvenimu". Net ligi gyvos galvos įkalintieji tiki, jog anksčiau ar vėliau įsakas iš Peterburgo juos išlaisvins, o „pagyvenę vyrai pražilusiais plaukais vis mintija, kad kai terminas baigsis, tuomet..." (Dostojevskis, 1977: 36).

Taip atsiriboję nuo savo padėties kaliniai nebegali dalyvauti komunikaciniame procese, kuris skatintų juos susitaikyti su visuomene: jie jos šalinasi, kad galėtų užsisklęsti savyje, nebeprisimindami tų veiksmų ir socialinių sąsajų, kurios juos čia atvedė. Dostojevskio „Užrašuose iš mirusiųjų namų"[1] ([1860–1861] 1985) kaliniai sunkiai dirba,

1 Fiodoras Dostojevskis. *Užrašai iš mirusiųjų namų*. – Vertė D. Urbas. – V., 1964.

tarsi bausmė įgautų keršto formą už tai, kad laisvame pasaulyje jie išvengė produktyvaus gyvenimo pareigų. Remiantis materialistine „mirusiųjų namų" analize, būtų galima tvirtinti, kad kaliniai dirba, kadangi jie sudaro be darbo likusią gyventojų dalį, kuri negali būti įdarbinama už stovyklos sienų (Rusche and Kirchheimer, 1968). Antra vertus, kaliniai, kaip nedirbantys gyventojai, laikomi ne vien turint viltį, kad galiausiai juos vėl priims darbo rinka; jie pratinami dirbti pagal žeminančias taisykles ir drauge priverčiami tų taisyklių rėmuose realizuoti savo potenciją reikštis.

O kad kaliniai įprastų tenkintis prastesnėmis socialinėmis sąlygomis, reikia ne tik fizinio skausmo ir dvasinės kančios, bet ir pačių kalinių dalyvavimo skirtoje bausmėje. Galios santykiai, kuriuose įkalintieji patys aktyviai dalyvauja, privalo juos supančioti (Foucault, 1977). Tarp dominuojančiųjų ir dominuojamųjų sukuriamas dvikryptis judėjimas, nes be šių dviejų disciplinuojančios visatos polių sąveikos bausmės mechanizmas negalėtų funkcionuoti. Žiauria metafora šią situaciją puikiai perteikia Camus (1947): tie, kuriems skirta mirties bausmė, nepaprastai rūpinasi, kad giljotina veiktų gerai – kartkartėmis pasitaiko gedimų, ir šią operaciją gali tekti pakartoti keletą kartų. Ši metafora literatūriškai įprasminama ir Kafkos kalėjime (1973), kur nuteistasis, regis, taip palūžo, kad jį galima paleisti laisvai laigyti kalvomis, ir pakanka tik sušvilpti, jog jis sugrįžtų, atėjus egzekucijos laikui.

Tai, jog kaliniai patys dalyvauja savo kankinime, implikuoja, jog jie yra nebe asmenys. Jie susitaikys su bet kokiu pažeminimu iki savinaikos (Levi, 1986). Pažeminti galima nepaliaujamu, grėsmingu triukšmu, būdingu kai kuriems kalėjimams (Cervantes, 1998), arba nuprotinančia tyla, kuri susargdina Casanovą ([1825] 1973) „vienatvės liga". Nepamirštamas Sue herojus knygoje „Paryžiaus paslaptys" ima pats save brutaliai naikinti, atrodytų, darydamas tai iš pasąmoningos būtinybės išpirkti savo kaltę. Iš tiesų jo fizinė ir dvasinė būklė rodo kankintojams – palikite mane ramybėje, aš atsisakiau savo kūniškumo, taigi ir savojo maišto. Jis nusižemino iki galo, liko tik šešėlis – tai susitaikymo su įstatymu ir viešąja tvarka, įvykdyto per savęs nužeminimą, ženklas.

Beje, literatūros klasikų nuomonė apima plačią skalę nuo kalėjimų pasmerkimo už negebėjimą vykdyti numanomų visuomeninių funk-

cijų iki jų pripažinimo už pozityvų, dvasinį poveikį asmenybei. Romane „Nusikaltimas ir bausmė“ Dostojevskis ([1866] 1979: 473), nors ir aprašo įkalinimo nežmoniškumą, nors nusikaltimą traktuoja kaip tragediją, o teiseną kaip parodiją, priverčia Raskolnikovą atsiklaupti „viduryje aikštės“, nusilenkti žemei ir „pabučiuoti tą purviną žemę su malonumu“,[2] nes ir jai nusidėjo. Ne „katorginio gyvenimo baisybės, ne darbai, ne maistas, ne skusta galva ar prasti drabužiai“ kankina žudiką, bet tai, kad likimas jam neatsiunčia „gailiosios atgailos, draskančios širdį, neduodančios atilsio, tokios atgailos, dėl kurios siaubingų kančių vaidenasi kilpa ir sietuva!“ (487). Ašaros ir kančia vėl jį atgaivintų. Iš pradžių nė pats to nesuvokdamas, jis netrukus ima patirti pamatinę savo ir savo tikėjimo apgaulę, tad artėjantis lūžis parengia naują gyvenimą ir būsimą prisikėlimą. Pradžioje katorgos bendrai jam atrodo visai svetimi, – išsyk atsisakęs net pažvelgti į jų „pasibjaurėtiną ir nepakeliamą“ aplinką, Raskolnikovas ima kalbėtis su kitais katorgininkais, kurie atsiliepia netgi maloniai, o su Evangelija po priegalviu jam tampa lengviau ir kameroje. Tai naujos istorijos pradžia apie tai, kaip „žmogus pamažu atgimsta, pamažu pereina iš vieno pasaulio į kitą, susipažįsta su nauja, visai nežinoma tikrove“ (493).

Ši įkalinimo samprata aprėpia net keletą įvairių idėjų. Viena vertus, viešai paskelbdamas, kad žudikas – tai jis, Raskolnikovas, regis, siekia savo „teisės“ būti nubaustas. Kaip teigtų vokiečių idealistinė filosofija, bausme jis pagerbiamas kaip racionali būtybė (Kant, 1953). Jis turi teisę į atlygį už kaltę, o jo asmeninė atsakomybė sudaro moralinį teisėtos bausmės pagrindą (Norrie, 2000). Antra vertus, Dostojevskio kūryboje ryškėjanti atgimimo per laisvės atėmimą idėja yra įkvėpta Platono olos alegorijos: šioje oloje surakinti grandinėmis žmonės glūdi apšviesti blausios, vos prasiskverbiančios šviesos; olos kaliniai regi tik tikrovės šešėlius, nes žvilgsnį temdo nepajėgi jų dvasia. Ši alegorija įsipina į mitologinį įvaizdį – besiveržiančių išvysti šviesą, bet savo jausmų kalinamų žmonių, – kuris nuolat skatina krikščionišką vaizduotę ir formuoja jos požiūrį į laisvės atėmimo bausmę. Ypatingu, tauriu būdu šiuos požiūrius dėsto Pascalis savo „Mintyse“

2 Fiodoras Dostojevskis. *Nusikaltimas ir bausmė*. – V.: Margi raštai, 2003.

(1983) ir nors – o galbūt, kadangi – purtosi kalėjimų bei grandinių, įspėja, kad pats gyvenimas primena šiurpų urvą, kuriame žmonės klysta, nepripažindami, jog tik dieviška šviesa gali išgelbėti juos iš netekties ir sumaišties. „Kalėjimas yra pasaulio ir išsigelbėjimo siekio metafora“ (Davies, 1990: 2).

Stendhalis užsimena, kad jo „Parmos vienuolyno“[3] (*La Chartreuse de Parme*) herojus nenori bėgti iš kalėjimo, o pabėgęs ilgisi palaimingos vienumos. Klelija ir Fabricijus – viena vienuolyne, kitas – kalėjime išvysta, kaip tampa abejingi gyvenimo vargams, kad esama slapčiausių sielos buveinių, kur dvasia auga per išsižadėjimą. Tik vulgarus, šiurpiai atgrasus kalėjimo prižiūrėtojų juokas išblaško kalinius iš jų dvasinių pratybų; šis triukšmas gal ir keliamas tyčia, kad sunaikintų naudingąjį įkalinimo poveikį. Stendhalio romanuose visi aukščiausios laimės pavidalai tarpsta tyliose, šešėliuotose vietose, tarp jų ir kalėjimuose (Brombert, 1975).

Foucault tokias vietas vadina „išbaigtomis ir asketiškomis institucijomis“, kur nuteistasis gali vienatvėje mąstyti, „kai jis atlieka gilią atgailą ir atsiteisia be mažiausio veidmainiavimo, kai vienatvė paliauja jį slėgusi“ (Foucault, 1977: 237). Vienutėje kaliniai lieka akistatoje su savo sąžine, – kaip pagal 1836 metų patvirtintą Filadelfijos laisvės atėmimo sistemą laikoma, kad absoliuti atskirtis nuteistiems suteikia vidinį prašviesėjimą. Kaliniai, kaip paskališkieji vyrai ir moterys, atiduodami į savo pačių rankas, savo vienutės tyloje jie patiria bundančius „nė vieno žmogaus galutinai nesunykstančius“ moralinius jausmus. Taigi kalėjimai atlieka ne keršto, bet veikiau auklėjimo funkciją; tai nėra jėgos atsakas į nusikaltimą nustatyto kančios kiekio pavidalu, bet mechanizmas, ugdantis pačių kalinių atliepimą, – netekę laisvės jie užmezga su ta jėga ryšį ir galiausiai priima ją kaip vidinę realybę. Kalėjimas sukuria „intymaus nuteistojo ir jam taikomos jėgos ryšio galimybę“ (Foucault, 1977: 237).

Kančia ir askezė klasikinėje literatūroje neperskiriamai susipynusios, naudingo įkalinimo poveikio šalininkai ne menkiau pajėgūs

3 Stendhal. *Parmos vienuolynas*. – Vertė R. Ramunienė-Iešmantaitė. – V.: Vaga, 1983.

įtikinti nei jo radikalūs kritikai. Victoro Hugo ir Octave'o Mirbeau romanai, kuriuos dabar nagrinėsime, priešingai, nedviprasmiškai kritikuoja įkalinimo įstaigas, tad šių kūrinių analizė padeda atskleisti plačią sociologinių kalinimo sampratų skalę.

Baimė ir pabėgimas

Hugo kaliniai – tai kančios iškreiptas žmonijos paveikslas: įniršę veidai, liepsnojančios akys, pro grotas grūmojantys kumščiai, metantys dangui iškankintųjų iššūkį. Bausmės padariniai regimi siautulinguose kenčiančiųjų gestuose, o pats kalėjimas pribloškia garsais – grandinių žlegėjimu, šaižiu kvatojimu, spigiais balsais, kakofonija, kokia galėtų kilti per raganų Šabą. Kaliniai nėra herojai – tai įbauginti žmonės, persekiojami šios kakofonijos, neregimų velnių kvatojimo. Regis, Hugo girdi šiurpą keliantį vagies klyksmą po įkaitinta geležim, vaizdą, kurį jis tvirtina pats regėjęs ir kuris nulėmęs jo pašaukimą kovoti su teisine neteisybe.

> Korimo ir beveik nukryžiavimo vaizdai giliai įsirėžę į dešimtmečio berniuko sąmonę, kaip ir pavyzdinio teisingumo įvykdymo vaizdai, kurių liudininku, kad ir nenoromis, jam teko būti vos per mylią nuo savo namų ties Luvru, aiškiai smarkiai graužė Hugo sąžinę. (Woollen, 1992: viii)

Drauge su Beccaria, Hugo minimu daugiau negu viename romane, juodu atskleidžia teismo vardu vykdomas žudynes – vendetą šaltakraujišką ir be aistros.

Laikas tampa kančia, nes išgyvenamas vien kaip dabartis, be jokio ryšio su praeitimi ar ateitim. Kalėjimas slegia ne kaip vieta, bet kaip „idėja", surakinanti kalinius kaip kalėjimas. Įkalinimas grynajame esamajame laike tampa vidaus kalėjimu, psichologine būsena, įkyria persekiojančia mintimi, kuria persisunkę kalėjimo mūrai. Romane „Paskutinė pasmerktojo diena" (*Le dernier jour d'un condamné*) Hugo (1992) parodo, kaip „kalėjimo manija virsta manijos kalėjimu", kaip vienutė virsta mintimi, o kalinius varžo ne kalėjimo sienos, o jų galvose sumūryta nelaisvė.

Ištremtas į Britaniją, Hugo bandė kištis į britų reikalus: kai Gersnėjuje žudikas buvo nuteistas mirčiai, Hugo paskelbė atvirą laišką, įžiebusį masinius protestus prieš mirties bausmę (Kahn, 2001). Jis egzekuciją aprašo „kraują stingdančiu, teismo ekspertizės stiliumi, vertu Edgaro Allano Poe" ir išjuokia išlaikytą Lordo Palmerstono veidmainystę, tuo pačiu ir anglų papročius, „vieną ranka užveržti kaklaraištį, o kita – koriko kapišoną" (Robb, 1997: 342).

Toliau išplėtojama pabėgimo poetika, ir kaliniai prilyginami įkvėptiems menininkams, siekiantiems už sienų akinančios laisvės. Pabėgimas reikalauja fizinių pastangų, bet drauge simbolizuoja dvasinį kilimą; tai tarsi išgijusi žaizda, smukusiojo atgimimas. Hugo kaliniai baimę paverčia įniršiu ir, kaip Beethoveno kūrinyje „Fidelio" – sutraukydami grandines, iškyla iš tamsos iš šviesą.

Atmesti atmetėjus

„Vargdieniuose"[4] (*Les Misérables*, Hugo [1862] 1982) skaitome, jog laisvė nėra iki galo įvertinama, kol savo akimis neišvystame giljotinos. Šios „galutinės įstatymo išraiškos" pavadinimas yra kerštas ir kaip įstatymas nėra neutralus, taip ir mums jis neleidžia likti neutraliems. Tai nėra lentinė pakyla, nėra mašina, bedvasis mechanizmas, padarytas iš medžio, geležies ir virvių. Tai būtybė su savo nelemtu siekiu; toji medžio, geležies ir virvės konstrukcija reiškia savo valią – išspręsti visus socialinius klausimus ašmenimis.

Tačiau Hugo prakeiksmai įstatymo palaimintų kentėjimų adresu nepliekia vien mirties bausmės, bet aprėpia visas laisvės atėmimo formas, už kurių jis regi amžiną ir vis didėjančią socialinę neteisybę. Kai „Vargdieniai" buvo pirmą kartą išleisti, kritikai apšaukė šį romaną „pavojingu" galbūt dėl to, kad čia pakartotinai nusikalstantieji apibūdinami kaip „nusikalstamos teisingumo sistemos – žmogiško ir todėl išsigimusio kūrinio – produktas", nes romane „kaltė visu sunkumu tenka visuomenei" (Vargdieniai: 382). Šia prasme Žano Valžano istorija yra simbolinė.

---

4 Viktoras Hugo. *Vargdieniai*. – Vertė P. Povilaitis. – V.: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Lygtinai paleistas katorgininkas po devyniolikos metų įkalinimo ieško nakvynės, bet jam neatveriamos net kalėjimo durys. Kai jis galiausiai pasibeldžia į vyskupo duris, į jį kreipiamasi „pone" – šis mandagumas jam kaip „stiklas vandens po laivo katastrofos išsigelbėjusiam ant plausto". Paniekintas žmogus trokšta pagarbos, sako Hugo, net po devyniolikos metų „raudonos kalinio striukės, geležinio rutulio prie kojų, plikos lentos vietoje lovos, karščio, šalčio, sunkaus darbo, lazdų! Dviguba grandinė už pačius niekus. Karceris – už vieną žodį. Net gulinčiam lovoj ligoniui – grandinė" (Vargdieniai: 96).

Valžanas buvo teistas už įsilaužimą ir apiplėšimą, o įkalinimo bausmė paliko jį kaip „medį, nupjautą ties šaknimis". Badas, tvirtina Hugo, yra tiesioginė keturių iš penketo vagysčių priežastis.

Kalėjime Žanas lieka tik su savo sąžine ir mąsto. Jis nusprendžia, kad tai ne vien jo kaltė, kad bausmė daug žiauresnė už nusikaltimą. Kalėjime jis jaučia, kad tai jis – silpna stipraus užpuoliko auka:

> Ar nėra labai svari ta aplinkybė, kad jis, darbininkas, liko be darbo; kad jis, darbštus žmogus, liko be duonos kąsnio?.. Ar viena iš svarstyklių lėkščių nepersveria, ir būtent ta, ant kurios guli atpirkimas? Ar toji pernelyg didelė bausmė nenutrina nusikaltimo, ir ar šitas bausmės perdėjimas nepakeičia visos dalykų padėties: ar baudžiamoji valdžia, padarius tokią kaltę, neturi stoti nubaustojo vieton, ar kaltininkas nevirsta auka, debitorius kreditorium ir ar teisė nestoja į jo pusę, kuris ją sulaužė? (Vargdieniai: 97)

Sykeso (1958: 67), dabar jau įkalinimo sociologijos klasiko, atliktoje studijoje pilietinių teisių praradimas yra išskiriamas kaip lemtingas laisvės atėmimo aspektas – sykiu prarandamas ir anas labiau pasklidęs asmens, kaip patikimo ir moraliniu požiūriu priimtino, statusas. Kaliniai patiria šį praradimą, o kadangi kalėjimo sienos užsklendžia juos kaip suteptus asmenis, jų savivokai nuolat kyla pavojus, tarytum jiems būtų kasdien primenama, kad jie turi būti laikomi atskirai nuo „padorių" vyrų ir moterų. Pasak Sykeso, šį pažeminimą arba atmetimą kaliniai kažkaip atremia, nustumia, nukenksmina, nes tam, kad pakeltų psichologiškai, turi rasti būdą „atmesti savo atmetėjus". Dabar pažiūrėkime, kokį pavidalą ši priemonė įgauna „Vargdieniuose".

Kalėjime Žanas gyvena tarsi tamsoje, apgraibomis tarytum neregys. Tik retsykiais jį pagauna pykčio protrūkiai arba skausmo priepuoliai, kylantys iš vidaus arba išprovokuoti iš išorės. Staigus kažkokios šviesos tvykstelėjimas nušviesdavo visą jo sielą ir „nelemtame tos šviesos atspindyje... atsiversdavo kraupūs jo likimo paveikslai ir klaikios prarajos". Paskui vėl įsiviešpataudavo tamsa, ir „negailestinga", žiauri bausmė, kuriai jis pasmerktas, toliau bukino jo protą. Kalėjimas „paverčia žmogų laukiniu žvėrimi, kartais plėšriu", ir lyg vilkas narve, tik išvydęs praviras duris, Žanas kaip išprotėjęs puola prie jų. Instinktas pakursto jį bėgti, kai sveikas protas būtų liepęs pasilikti:

> Kai kurie katorgininkai, nuolat svajodami apie pabėgimą, stačiai meniškai išmoksta derinti jėgą su vikrumu. Tai raumenų valdymo mokslas. Tai toks paslaptingas statikos menas, kiekvieną dieną tobulinimas kalinių, kurie amžinai pavydi vabzdžiams ir paukščiams. Užlipti stačia siena, rasti atramos tašką ten, kur vos galima įžiūrėti maželytę kauprelę, Žanui Valžanui buvo gyvi niekai. (Vargdieniai: 100).

Kalbėdavo jis retai ir niekuomet nesijuokdavo. Reikėdavo nepaprasto sielos sukrėtimo, kad jis porą ar dukart per metus nusikvatotų „kraupiu katorgininko juoku, panašiu į demono juoko aidą". Jo išvaizda buvo tokia, lyg nuolat regėtų kažką kraupaus. Mėgindamas atitraukti žvilgsnį nuo tos blausios ir niūrios prieblandos, kurioje jis tūnojo, kiekvieną sykį su siaubu ir įniršiu matydavo, kad viršum jo neįžvelgiamame aukštyje „grūdasi, telkiasi, griozdinasi, stačiaskardėmis uolomis kildami aukštyn, kažkokie grėslūs ir baugūs daiktų, įstatymų, prietarų, žmonių ir įvykių kalnai, kurių apribų jis negalėjo įžiūrėti ir kurių masė jam kėlė siaubą, – o tai buvo ta didžiulė piramidė, kurią mes vadiname civilizacija" (Vargdieniai: 100).

Žanas – „įstatymo atmestasis" – ant savo sprando jaučia visos visuomenės svorį. Visa, kas jį dabar supo, atrodė neįmanoma, pasaulis aplinkui – groteskiškas. Jis taria sau, kad tai sapnas, ir spokso į prievaizdą už keleto žingsnių lyg anas būtų vaiduoklis, bet staiga vaiduoklis tvoja jam lazda. Kalėjimas jį formuoja – jis išmoksta dviejų rūšių piktų poelgių: „pirmiausia neapgalvotą, vykdomą nesusivokiant, instinktyviai, lyg keršijant už pakeltas kančias; antra, atlikti blogą veiks-

mą, svarbų, rimtą, iš anksto apgalvotą ir apsvarstytą, pagrįstą klaidingomis idėjomis, kurias gali išugdyti jo nelaimė". Taip Žanas ima „atmesti jį atmetusius"; jo impulsus valdo apmaudas, kartėlis ir gilus neteisingumo jausmas. Jie virsta neapykanta visuomenei, įtūžiu visai žmonių giminei, paskui neapykanta visai kūrinijai ir pasireiškia „neaiškiu, nenutrūkstamu, gyvulišku siekimu kenkti – vis tiek kam, bet kuriai gyvai būtybei" (Vargdieniai: 101).

Kalėjimas kaip nusikaltimų perykla

Victoras Hugo demaskuoja sistemą, trinančią vargšus tarp stygiaus ir perviršio girnapusių – darbo stygiaus ir bausmės perviršio, – jam regisi pasibaisėtina, kad visuomenė šitaip elgtųsi su tais, kuriems perskirstant turtą tenka menkiausia dalis. Panašiai ir Žanas teisia visuomenę bei pasmerkia ją neapykantai. Neapykanta yra vienintelis jo ginklas, tad jis nusprendžia išgaląsti šį ginklą katorgoje ir išsinešti, išeidamas iš jos.

Tokios neapykantos įsiliepsnojimą galėtų pateisinti grandine krūvon surakintų kalinių vilkstinės aprašymas. Pasigirsta garsas, panašus į grandinių žlegėjimą, procesija artėja, ryškėja garsai ir formų apybraižos, tarytum sapne atlinguoja kažkokia pamėklė. Kai jau įžvelgiamos detalės, blyški brėkštančios dienos šviesa nušviečia tamsius galvų siluetus, nelyginant lavonų veidus. Kiekvienas nuteistasis buvo surakintas antkakliu, bet grandinė buvo bendra, tad prireikus judėti jie turėjo tai daryti išvien „ beveik kaip šimtakojis, kurio stuburas – grandinė". Procesiją iš abiejų pusių eilėmis lydi niekšiškos išvaizdos sargybiniai, „purvini, apiplyšę, invalidų mundurais", nudrengtomis kelnėmis tarp pilkos ir mėlynos spalvos, ginkluoti kardais, šautuvais ir lazdomis. „Šiuose sbiruose elgetos nusižeminimas derinosi su budelių valdingumu". Akimirksniu susirinko žiūrovų minia, susibūrė abipus kelio spoksoti. Žmonės šaukia vienas kitą ir, kaukšėdami klumpėmis, skuba pažiūrėti „margo skarmalais apsirengusio arlekino" – tų vyrų su tatuiruotėmis, dedervinėmis ir nesveikomis raudonomis dėmėmis, sausomis, užgesusiomis akimis arba šviečiančiomis pikta šviesa, mėtančius nuodingus žvilgsnius į besityčiojančius vaikus.

Nėra tokio žmogaus vargo aspekto, kurio neatskleistų ši surakintųjų vilkstinė, turinti „visų gyvulių bruožus". Visų nuteistųjų veidai pažymėti gėdos žyme, šiurpiai visus sulyginančia. „Dantė būtų taręsis matąs septynis pragaro ratus žygyje" (Vargdieniai: 785). Gatvės vaikėzai kaip musių spiečiai supuolė ant pūliuojančios žaizdos.

Hugo smerkia ne vien oficialiai suformuluotas kalėjimo funkcijas, tokias kaip reabilitacija ir perauklėjimas, jis tvirtina, kad kalėjimas – disfunkcinė socialinių problemų sprendimo forma, nuožmus būdas skatinti nusikalstamą gyvenimą. Tokią savo nuomonę, panašią į bausmės redukcionalistų ir abolicionistų, jis išreiškia skirsnelyje, pavadintame „Nusikaltimų užuomazgos kalėjimo perykloje" (Vargdieniai: 743). Čia jis rašo, kad „vagys nemeta savo darbų, patekę į teisingumo rankas. Toks mažmožis jų nevaržo. Kalėjime jie įgyja daug naujų įgūdžių, ištobulina gebėjimą būti nepastebėti, planuoja ateities žygius. Kaliniai tarsi menininkai, kurie paskutinį savo darbą iškabina ant sienos, o tuo metu darbuojasi studijoje, ruošdami naują. Paskutiniame romano puslapyje Hugo pritaria konflikto teorijai, artimai kalėjimo, vadinasi, ir nusikaltimo sampratai, jog nusikalstamumas ir laisvės atėmimo bausmė yra socialinių skirtumų ir interesų bei „niūrios egoistų ir atmestųjų konfrontacijos" (1232) išraiška. Viena vertus, turime egoistus su prietarais, puikiu išsilavinimu, apetitu, kuris svaiginamai auga, pasitenkinimu ir jausmus bukinančia gerove, kančios baime, kuri pavirsta neapykanta visiems kenčiantiems. Kita vertus, turime atmestuosius su jų pasipiktinimu, fatalizmu, jų širdimis, sklidinomis nelaimių ir stygiaus, „žmogiškojo gyvulio sąmyšį ieškant asmeninio išsipildymo".

Hugo aprašo dvi jo laikais dominavusias kalinimo sistemas ir filosofijas kaip stulbinamai priešingas: laisvės atėmimas vienutėje ir kolektyvinis kalinimas. Kolektyviai kaliniai suvaromi kaip pakliuvo: septyniolikos metų vaikai ir septyniasdešimtmečiai seniai, obuolius pavogęs paauglys ir pakelių žudikas. „Uždaryti suskretusiose, prišnerkštose, ankštose dirbtuvėse, jie apytamsiais atlieka nykiausius ir purviniausius darbus, be oro, be dienos šviesos, jie nei kalba, nei ką regi, nei mąsto tarytum kokios atgrasios, rūškanos šmėklos, vieni baugulį varantys seniai, kiti dar gąsdinančiai jauni". Kita sistema atrodo

kaip „vienuoliškos veiklos avilys“, kur kiekvienas darbininkas turi savo vienutę ir „kiekviena siela savo kampelį“. Šiame „daugybės asmeninių prieglobsčių miestelyje“ kaliniai „turi darbą, gali mokytis, jie gauna įrankius, knygų, aštuonetą valandų miego, valandą poilsio, ir valandą atgaivos nedideliame siena apjuostame sodelyje, jie meldžiasi rytą ir vakarą, ir visą tą laiką gali būti su savo mintimis“ (Hugo, 1992: 163). Nors ir teigdamas, jog, palyginti su kolektyviu įkalinimu, ši sistema verta pagyrimo, Hugo visas laisvės atėmimo ir bausmės sistemas demaskuoja kaip pamatinį neteisingumą.

Žudynėmis ir krauju paženklinti puslapiai

Octave'ą Mirbeau veda tas pats troškimas demaskuoti kalėjimų sistemas kaip barbariškas ir disfunkcines. Jis rašė tais laikais, kai įstatymo pažeidėjai buvo vežami į Alžyrą, Gajaną ir Naująją Kaledoniją, o urbanizuotose Prancūzijos vietovėse buvo kuriama nauja respublikos kalėjimų sistema (Petit, 1984; Petit et al., 1991; Perrot, 1980; 2001). Savo romaną „Kankinimų sodas“ (*Torture Garden*, [1898] 1995) – tuos žudynių ir kraujo sklidinus puslapius – jis skiria „kunigams, kariams, teisėjams, tiems, kurie ugdo, šviečia ir valdo žmones“. Kaip ir Anatole'is France'as autorius atsisako konservatyviojo paveldo ir atsiduoda aršiam radikalizmui, tapdamas nuoširdžiu anarchistu (Stableford, 1995). Jo tikslas – atskleisti įtakingųjų ir apskritai visuomenės veidmainystę, parodant, kokia daugybė įstaigų ir jų veiklos metodų, kuriuos visi priima kaip neabejotiną dalyką, net laikomą civilizacijos ramsčiais, išties yra žiaurios ir pasibjaurėtinos. Kituose savo romanuose Mirbeau, remdamasis Prancūzijos–Prūsijos karo patirtimi, aprašinėja nuožmią kariuomenių bei jas išlaikančių valstybių kvailybę. Nors „Kankinimų sodas“ parašytas pamokslaujančia maniera, du romano lygmenys leidžia įvairuoti pasakojimo toną, tad satyra naudojama pakaitomis su šiurpiais, demaskuojančiais alegoriniais vaizdiniais. Panašumas į markizą de Sade'ą apsiriboja tuo, kad itin smulkiai ir daiktiškai aprašinėjami rafinuoti kankinimo metodai, o susietos su žmogiškąja morale problemos sprendžiamos „žmogaus kūną

dorojant mėsininko instrumentais". Jeigu Dievo nebėra, kaip leidžia suprasti de Sade'as, tai nebūtinai reiškia, kad moralinės ribos brėžiamos, kur kas įsimanys arba pagal savavališką estetinį skonį. Veikiau Dievo mirtį lėmusi moralė turi būti demaskuojama, ir bandoma brėžti naujos, alternatyvios moralės matmenys. Mirbeau nuplėšia visą melų kiautą, slepiantį tikrąją bausmių prigimtį bei „civilizuotų" institucijų iškrypimą: „Kur Sade'as užuolankomis kursto pajusti moralinį nepatogumą, Mirbeau tiesiu taikymu ragina moraliniam pasipiktinimui" (Stableford, 1995: 13).

Kad ir kaip sunkiai įkandamas būtų pats romanas, pradžioje pateikiami sarkastiški pokalbiai ir ironiškos aliuzijos, kurių turinio žiaurumas, regis, varžosi su formos grakštumu. Apie ką dar galėtų būti kalbamasi „garsių autorių" susibūrime po gausingų vaišių, jei ne apie žmogžudystę? Pompastiškas darvinistas nužudymą priskiria socialinių institucijų kertiniams akmenims, – tai gyvybinė civilizuoto gyvenimo būtinybė, kurią privalu išmintingai ir atkakliai tobulinti. „O geresnio tobulinimo nei įstatymai aš neįsivaizduoju" (Kankinimų sodas: 19). Mūsų prigimtinį poreikį žudyti gali pažaboti, o smurtą sušvelninti teisėtas būdas jam išlieti, – antai kaip kolonijinė prekyba, medžioklė, rasizmas, karas, nes be saiko ir už įstatymo ribų atsiduoti smurtui būtų pavojinga. Šitaip rutuliojasi išlavintų protų ir subtilios prigimties pokalbis, o susibūrusieji tarp pamėgtųjų malonumų išvardija „fechtavimąsi, dvikovą, smurtingą sportą, pasibjaurėtiną balandžių šaudymą, bulių kautynes, įvairias patriotizmo apraiškas ir medžioklę" (24). Vienas iš jų, paliepęs patiekti dar gėrimų ir cigarų, papasakoja tokio savo gyvenimo tarpsnio istoriją, kurios lig šiol nebuvo panoręs atskleisti viešai.

Politikai ir prekijai

Tinkamesnių aplinkybių papasakoti apie kelionę į kankinimų sodą Kinijoje negalėjo rastis. Jo bičiulis ir idėjinis globėjas, korumpuotas politikas, laikinai negalėjęs pasiūlyti jam pareigų, pataria keliauti į užsienį, – šitaip jis kuriam laikui pasišalinsiąs nuo politinės scenos ir

parengsiąs dirvą sugrįžti, politinei situacijai pasikeitus. Taigi kelionė tėra pretekstas, oficialiai skirta užsienio bausmių sistemai išnagrinėti ir įvertinti, ar tokią tiktų pritaikyti namuose. Šis politikas įkūnija „mūsų laikus“, kai „neslepiamas niekingumas užima aukštesnių savybių vietą“, „ir juo gėdingiau pagarsėjęs žmogus, juo labiau linkstame tikėti jo intelekto galiomis bei moraline verte“ (Kankinimų sodas: 39). „Aš vogiau, aš vogiau!“ – skelbia jis gatvėse ir viešuose skveruose, panašius išdidžius pareiškimus spausdina ir savo politiniuose manifestuose, rinkimų plakatuose ir piliečiams siunčiamuose lapeliuose.

Pasakotojas savo tėvą apibūdina kaip grubų, vulgarų prekiautoją grūdais, žmogų, turintį stiprų biznio jausmą bei deviantinę reputaciją, kuri reiškiasi tuo, jog jis „nukreipia žmones sau palankia linkme“. Jo veiklos principai – apgauti žmones, klastojant prekės kokybę ir svorį, parduoti už du frankus, ką pats pirkęs už porą sū, ir, kai tik įmanoma (jei netenka itin susikibti), priversti dukart susimokėti už tą patį dalyką. Moralinę atmosferą, kurioje auga protagonistas, geriausiai iliustruoja tokie argumentai: „Jei ką nors iš kito paėmei ir pasilaikei sau, tai vagystė. Bet jeigu ką nors paėmęs perduodi kitam už tiek, kiek pajėgi išspausti, – tai verslas“. Šitaip užaugintas, mūsų herojus plakasi tarp politikų, tų „išbadėjusių plėšrūnų rujos“, kuriems „nykstančio žmogaus dvokas “ teikia juslinio pasitenkinimo“ (Kankinimų sodas: 49).

Kelionės metu sutikta kompanionė Klara yra Kinijoje gyvenančio opiumo pirklio duktė, kuri įtikina protagonistą keliauti su ja. Plaukiant laivu kalbos vėl pasisuka apie nužudymus. Čia ginama absoliučiai patikimų ginklų idėja, mat šie – karo metu atsisakius chirurgų, medicinos seserų, greitųjų ir karinių ligoninių – leistų sutaupyti nesuskaičiuojamas sumas pinigų.

Mėsa kaliniams

Klara mėgsta vaikščioti maitinti kalinių – tai keista, prablaškanti laisvalaikio forma, vienintelė originali, elegantiška to užmiršto Kinijos kampelio pramoga.

Išvydusi kalinius, apsvaigstu, visas mano kūnas virpa kaip mylintis. Man regis... man regis, kad aš leidžiuosi į savo kūno gelmes, tiesiai į juodas savo kūno gelmes. (Kankinimų sodas: 106)

Šiam elegantiškam pasilinksminimui tereikia geriausio kinų amatininko nupinto krepšio, šakių žalio jaspio rankena ir platininiais dantimis, inkrustuotais auksu. Kiekvieną trečiadienį, susirinkus garbingai elegantiškų žmonių miniai, rengiamas „nuteistųjų mėsos turgus". Prekijai šūkauja: „Šen! Eikite šen! Pasižiūrėkite ir išsirinkite! Niekur geriau nerasite... Nieks neturi geresnių puvėsių!" (112). Klara šį puvinį uodžia su malonumu, tarsi tai būtų kvepalai. „Juk tai visai neblogas kvapas, brangusis. Mirties kvapas, ir tiek" (114).

Minia ties kalėjimo vartais nerimsta, ir vos jiems spėjus atsiverti, kyla šurmulys: Klara neria į „čiauškėjimo, šūksnių, atodūsių, audinių čežėjimo ir skėčių bei vėduoklių tarškėjimo sūkurį" (112). O už šių vartų minios klegesį gožia šauksmai, „duslios dejonės, grandinių žlegėjimas, gilus lyg pučiamų dumplių kvapo gaudymas, keistas, tęvas žvėrių staugimas" (124). Kalinių kaklai suspausti geležinėmis grandinėmis, jie tupi savo išmatose, surakintos rankos ir kojos neleidžia jiems nei atsigulti, nei pailsėti. „Mažiausias judesys pakreipdavo geležinį antkaklį, skausmu perverdamas jų gerkles ir kraujais pasruvusius kaklus, ir jie spiegdavo nuo baisių kančių, siųsdami mums prakeiksmus, supintus su Dievo maldavimais" (125).

Klara, tobulus judesius derindama su savo virpuliu, rausiasi krepšyje su šakėmis: pakabinusi mėsos nuoplaišų, grakščiai švysteli per grotas į narvą. Vienu sykiu sukinkuoja dešimt galvų, o dvidešimt išsprogusių, krauju pasruvusių akių obuolių siaubo ir alkio sklidinu žvilgsniu gano mėsą. Valgyti kaliniams nedera, paaiškina Klara, ir mėsos jie nepasiekia, mat jiems skirta Tantalo kančia. Žmonės, praeinantys pro narvus, juokiasi ir įsijautę juos mėgdžioja. „Šviesiaplaukė tuščio, šalto žvilgsnio moteris, ant skėčio smaigo pamovusi vidurius verčiančios žalsvos mėsos kąsnį, čia jį kyšteli, čia ištraukia iš narvo. Kaliniai šiepia lūpas, apnuogindami dantis kaip pamišę šunys, išbadėjusiais, nebe žmogiškais veidais, jie bando pagriebti maistą, kuris vis išsisuka nuo jų burnų, „aplipusių drimbančiomis putomis".

Kalėjimai – ne kaliniams

Tačiau kokius nusikaltimus padarė šie kaliniai, už ką nusipelnė tokių kankinimų? Galai žino, štai koks atsakymas. Gal ir jokių, o gal nusižengė kokiu niekniekiu. „Gal kokią smulkią vagystę, sakyčiau. Jie valkatos iš uosto, klajūnai, elgetos" (Kankinimų sodas: 126). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nusikaltimas ir bausmė nebeteko bet kokio ryšio, pastarasis ne tik nepateisinamas ramstantis „naudingu" rezultatu, bet nebematyti nė jokio atitikimo nusikaltimui, su kuriuo jis siejamas. Bausmė nebėra pasekmė, be to, tai būdas atsikratyti socialinių atmatų – nebeįdarbinamų valkatų ir elgetų. Be šito, šiame kankinimų sode esama dar šio to, būtent durkheimiško jutimo, kad kaliniai kankinami vardan žiūrovų, kurie, manoma, yra įstatymo paisantys asmenys, o per šį kančios spektaklį jie sustiprina savo solidarumo jausmą ir vertybes. Taigi kalėjimai nesprendžia pažeidėjų problemų, tai yra bendros moralinės tvarkos palaikymo priemonė, *kolektyvinė sąžinė* (Garland, 1990).

Galima būtų tvirtinti, kad kalėjimas pasirodo kaip teisėta sadistinio malonumo teikti kitiems skausmą forma. Paradoksalu, bet net skausmas kaip kankinimas gali taikyti „proporcingumo" principą. Kaip teigia Nietzsche (1956), sadizmą galima išversti į „įteisinto ekvivalento" sąvoką, tuomet pažeidėjai, kaip kreditoriai, atsisako užstato ar laido, kažko, kas priklauso jiems, – laisvės, savo kūno ar net gyvybės. Senųjų visuomenių kreditoriai galėjo nukirsti galūnes ir kūno gabalus kaip tinkami, nelygu, koks skolos dydis. „Ir netrukus buvo pateiktos tikslios ir teisėtai nustatytos galūnių ir kitų kūno dalių mainų vertės".

Paskutiniuosiuose „Kankinimų sodo" puslapiuose sadizmas susimaišo su Durkheimo bausmės, kaip *kolektyvinės sąžinės* sustiprinimo, principais. Įdomu panagrinėti, kokią vertę Mirbeau priskiria tokiai sąžinei.

Kankinimai susiejami su sodininkyste, o kraujas – su gėlėmis. Kankinimų sode ypatingą augmenijos vešėjimą skatina kalinių ekskrementai, kankinamųjų kraujas ir visos organinės atliekos, kas savaitė paliekamos minios: gausybės grožis sukuriamas iš šio galingo

komposto, kuriuo augalai niekaip nepasisotina. Gamta priversta susitaikyti su rafinuotu žiaurumu. O šis žiaurumas yra civilizacijos dalis, primenanti civilizaciją skleidusių „kultūrų“ siaubimą. Aprašinėdamas kankinimus, Mirbeau prisimena Kalkutos gatves, žalias Himalajų vilas Dardžilinge, didingus Bombėjaus rūmus, kuriuose karaliavo gedėjimas ir mirtis „po grubių žudynių, vandalizmo ir beprasmiško griovimo“. Kur tik ji pasirodo, daro jis išvadą, „civilizacija palieka bergždžiai pralietą kraują ir amžiams mirusius griuvėsius“:

> Kur pralietas kraujas pateisinamas, piratiški darbai pašventinami, pažeidimai laiminami, šlykščiausia prekyba ginama, ten jūs tikrai jį išvysite, tą britų Tartiufą, atkakliai siekiantį pasibjaurėtino užkariavimo religijos skleidimo ar mokslinių tyrimų dingstimi. Jo klastingas ir žiaurus šešėlis krinta ant nugalėtų tautų širdgėlos, tokios pačios, kokią palikdavo gerkles rėžiantis kareivis ir kerštingasis Šailokas. Žmogaus rankos nepaliestuose miškuose, kur europietis kelia daugiau baimės negu tigras, prie nusiaubtų kuklių šiaudais dengtų trobelių slenksčio, tarp išdegintų pašiūrių jis pasirodo po skerdynių kaip maitėda, naktį po mūšio siaubianti žuvusiuosius. (Kankinimų sodas: 141–143)

Savo ruožtu katalikų misionieriai kaltinami „atnešę civilizaciją ant liepsnojančių deglų ir kardų bei durtuvų smaigų“. Trumpai tariant, kankinimų sodas apima aistras, apetitą, asmeninius interesus, neapykantą ir melą – sykiu su įstatymais ir socialinėmis institucijomis, kurios formuoja teisingumą, garbę, heroizmą ir religiją. Paskutinė vizija protagonistą ištinka svarstymams pasiekus viršūnę – pro storo egzekutoriaus petį jis išvysta savo bičiulio, korumpuotojo politiko besivaipantį veidą.

Grožinė literatūra teikia neįkainojamos medžiagos įkalinimo sociologinei analizei. Klasikiniai romanai pateikia ir kalėjimų sistemos, kaip destruktyvios ir neteisingos, demaskavimą, ir pritarimą, jog kalėjimo vienutė gali paskatinti savistabą ir atgimimą. Šiame skyriuje nagrinėjome du autorius, kurie, „surengę kalėjimams teismą“, išvysta, jog jų gynyba negalima (Mathiesen, 1990). Victorui Hugo skurdas, socialinė atskirtis ir skandalinga nelygybė yra pagrindiniai nusikaltimo šaltiniai, o kalėjimai neteisybę daugina, gausindami ir nusi-

kaltimus. Jo argumentai siejasi su konflikto teorijos tekstais apie nusikaltimą ir bausmę su reformistų, redukcionistų ir abolicionistų analize. Mirbeau argumentai veikiau primena skalę idėjų, kurias įpratome sieti su Durkheimu ir Nietzsche, – būtent, kad bausmė sustiprina ir atnaujina įstatymui paklūstančios visuomenės teisėto dorybingumo jausmą, sykiu įstatymo sterilizuotu būdu tenkina mūsų troškimą sukelti kitiems skausmą.

Galutiniame skyriuje skausmą sukelia bendras baudžiamosios justicijos procesas, taip pat aptariami platesnio masto mechanizmai, generuojantys teisinį kentėjimą.

10
Manzonis ir teisinė kančia

Jei institucinė bausmė, kaip pareiškė Nietzsche (1956), yra vulgarus įniršio pakaitas, tada vulgarūs turi būti ir tokią bausmę sukeliantys įvykiai ar veiksmai arba jų suvokimas. Tarp tokių įvykių maro epidemija ilgai buvo ta vieta ir metas, kai pasireikšdavo naikinančios įniršio ir vulgarumo galios.

Įsitikinimo, kad choleros ir maro užkratas tyčia paskleidžiamas tarp gyventojų, esama labai seniai. Jį aprašė Romos istorikas Livijus, pastebėdamas, kad 428 metais, valdant Klaudijui Marcelui ir Kajui Valerijui, laikais, kuriuos jis pavadina „rupiais“, maro užkrato platinimas buvo priskirtas neregėtam piktavalių matronų sąmokslui. Bet vėliau marą imta laikyti Dievo pykčio apraiška arba dangaus kūnų judėjimo pasekme. Tačiau kai 1630 m. per Milaną persirito negailestinga maro banga, jau vien grįžimas prie „vulgarumo ir tamsumo“ taip visuotinai nebepaaiškina sąmokslo teorijų. Sciascia tam paaiškinti suformuluoja pagaulią hipotezę – tikėjimas, jog esama maro platintojų, vėl kyla kaip ideologinis kerštas prieš naująjį *raison d'état,* kai buvo pabandyta atskirti ir skyrium „kodifikuoti“ politikos ir moralės sferas, o senosios socialinės bei institucinės tvarkos likučiai vėl puolė keršyti (Scascia, 1985: iv).

Kilus didelėms epidemijoms, pasigirsdavo interpretacijų, esą tai pagal Malthuso teoriją veikiąs apsauginis mechanizmas; net siaubusi ispaniškojo gripo epidemija, išguldžiusi tūkstančius po Pirmojo pasaulinio karo, buvo laikoma būtina karo tąsa, – mat karas nepajėgęs kiek priderėtų sumažinti gyventojų pertekliaus (Sciascia, 1985: v).

Tačiau 1630 m. Milano gyventojus išretinęs maras nebuvo taip paprastai priskirtas maltusiškiems valdžios išskaičiavimams. Blogos vyriausybės, susidūrusios su situacijomis, kurių nepajėgia išvengti ar išspręsti, visada gali kaltę suversti išoriniam priešui; todėl viešąją Milano nuomonę puikiausiai buvo galima nukreipti prieš Prancūziją, tuomet priešišką Ispanijai, kurios valdoms priklausė Milanas. Tačiau šiuosyk epidemijos proveržio kaltė kliuvo ne kokiam nors politiniam (vidiniam ar išoriniam), bet tradiciniam delinkventiniam sąmokslui: buvo paskelbta, jog jį surežisavusi grupelė „maro skleidėjų", siekusių sukurstyti socialines riaušes, plėšimus ir siaubimus.

Alessandro Manzonio „Pasakojimas apie gėdos stulpą" (*Storia della colonna infame* [1842] 1964) yra teismine Milano epidemijos dokumentacija pagrįstas istorinis romanas, kuriame faktinis tekstas supintas su grožiniais elementais bei autoriaus apmąstymais apie baudžiamos justicijos sistemą, smerkiamą nepalaužiamo reformos gynėjo. Labiausiai smerkiama kankinimų praktika – be kankinimų delinkventinio „maro skleidėjų" sąmokslo niekada nebūtų pavykę išties „įrodyti". Manzonio apmąstymų objektas – procedūrų neteisingumas, tyrėjų ir teisėjų žiaurumas, galiausiai įsiplieskiantis žmonių kerštingumas. Jis mano, kad atsakomybė tenka konkretiems asmenims, ir tarsi stebisi, jog į tokias „klaidas" teismą galėjo įklampinti „garbingi ir kultūringi" kaltintojai. Pasak Sciascia (1985: vi), Manzonis nesuvokia, kad anie kankintojai yra puikūs šeimos žmonės, jautrios, muziką mėgstančios asmenybės, neskriaudžiančios gyvūnų, jie tiesiog yra blogio biurokratai.

Diduma Manzonio naudojamos medžiagos paimta iš klasikinės Pietro Verrio knygos „Pastebėjimai apie kankinimus" (*Osservazioni sulla tortura*), parašytos 1777 m. ir užbaigusios intensyvų baudžiamosios justicijos reformos ciklą, kurį 1764 m. pradėjo Cesare Beccaria. Bet Pietro Verris yra Švietimo epochos žmogus, pasmerkęs visą ano meto tamsumą ir apskritai visą teismų aparatą, o Manzonis – katalikas, ir nagrinėja jis asmenų klaidas bei nesugebėjimą, nepaisydamas šias negeroves gimdančios institucinės sąrangos. Pristatęs gėdos stulpo istoriją, aš panagrinėsiu keletą šių autorių prieštaravimų as-

pektų – jie kalbėjo iš dviejų skirtingų epochų ir gal nė nesitikėjo, jog jų pateikti argumentai sulauks ir ateities amžių atgarsio.

Gėdos stulpas

1630 m. liepos 21d., pusę penkių ryto moteris, vardu Katerina Roza, žvilgtelėjusi pro langą, išvydo vyriškį juodu apsiaustu, skrybėle, dengiančia akis, ir baltu popieriaus lapeliu, kurį jis lietė ranka nelyginant rašytų. Ji pastebėjo, kad vyriškis, eidamas prošal, braukė sieną pirštais. Kita šią sceną regėjusioji, Otavija Bono, pastebėjo vyriškį stabtelint sodelyje netoliese, ji irgi matė popieriaus lapelį, kurį jis braukė ranka, lyg norėtų ką parašyti, paskui pakėlė ranką ir brūkštelėjo per sieną. Turbūt jis tik bandė nusivalyti rankas, – net nebuvo panašu, kad jis tikrai rašytų. O kad jis braukė sieną, galima būtų sakyti todėl, kad tąryt lijo. Tačiau tos dvi moterys pamanė, kad jų bemiegę naktį atlygino netikėtas atradimas, tad pilietinis budrumas paskatino jas atskleisti šį dalyką visiems kaimynams, kuriuos tik galėjo pasiekti. Gandai sklido sparčiai, ir buvo sužinota, kad anas vyriškis buvo sveikatos priežiūros pareigūnas Guljelmas Piaca. Netrukus sustiprėjo įsitikinimas, kad tą rytą namų langai ir durys buvo paženklinti mirtinu tepiniu, o kai gandai virto „siaubingu tikrumu", šį įsitikinimą žmonės perdavė tiesiogiai magistratui.

Tai istorinio Manzonio romano įžanga, kurioje parodyta, kaip nekruopštūs teisėjai nepasivargino racionaliai nustatyti tiesos ir kaltinamuosius pasmerkė šiurpioms kančioms, laikydami juos platinus marą „primityviomis ir baisiomis medžiagomis". Šie teisėjai jautė, kad nuosprendžiui turėtų pridėti įsimintiną priedą – paskelbę vienam pridedą dar kankinimų, nurodė, kad jo namas būtų sugriautas, o jo „vietoje būtų sumūrytas stulpas, kuris bus vadinamas gėdos stulpu, o ant jo būtų užrašyta, kad ateities kartos galėtų paskaityti, kokiam nusikaltimui jie užkirtę kelią ir kokia buvo skirta bausmė" (Pasakojimas: 103).

Būta įprastinės, beveik visuotinės praktikos, kad kai tardomi įtariamieji imdavo „meluoti" arba veikiau, kai teisėjams imdavo atrodyti, jog meluojama, tuomet būdavo griebiamasi kankinimų. Kitaip ta-

riant, teisėti tokios praktikos būtinybės įrodymai būdavo kildinami iš asmeninio įtariamuosius tardančiųjų įsitikinimo. Antai kankinimai galėdavo prasidėti, kai įtariamieji imdavo pasakoti neįtikinamas istorijas, tad smurtas buvo laikomas priemone, suteikiančia jų pasakojimams daugiau tikėtinumo. Pavyzdžiui, laikyta neįtikėtinu dalyku, kad Guljelmas Piaca nepastebėjęs, kokiomis aplinkybėmis tos miesto dalies namų sienos buvo išteptos nuodingu tepalu, tad šį jo nežinojimą buvo galima įveikti tik labai energingu priminimu, kad neteisingi parodymai yra nuodėmė.

Alessandro Manzonis tvirtina, kad Piacos melas turėjo būti įrodytas taikant tinkamą teisinę procedūrą, o ne paremtas asmeniniu spėjimu. Jo teisinio *modus operandi* kritika nukreipta į atskirus kaltintojus, nepajėgiančius teisingai taikyti procesinių normų. Jo poziciją įkvepia romėnų teisė, pagal kurią kankinimas praktiškai negalėjo būti tardymo instrumentas, taikomas teismo proceso pradžioje. Kankinama galėjo būti tik tuomet, kad įrodymai jau pasiekia „vidudienio aiškumą", nes toks smurtingas būdas lemia žmogaus gyvenimo likimą: *agitur de hominis salute*. Manzonis remiasi ir Beccaria, kuris kankinimus laiko senosios nugalėtojų tautos teisinės praktikos likučiais, ir įspėja, kad šis barbariškas būdas prilygina tikrumą abejonei, nekaltus paskelbdamas kaltais ir priversdamas juos prisipažinti primestus dalykus.

Kaip Šventosios Inkvizicijos teisėjai, kaltintojai neieško tiesos – jie nori tik prisipažinimo. Prisiminkime Verdžio „Don Karlą", kur žmonės šlovina karalių, o vienuoliai veda nusidėjėlius pas inkvizitorius, džiaugdamiesi, kad „stojo diena, siaubo diena, didžioji diena, fatališkoji diena. Jie mirs, jie mirs, Nemirtingojo rūstis teisinga. Bet po anatemos seks aukščiausias atleidimas, jei tik nusidėjėliai atgailaus" (Méry and Du Locle, 1978: 44). Maro platintojai buvo nelaimingesni nei Don Karlo eretikai – nors ir atgailavo, jiems nebuvo atleista.

Piacos teisėjai siekė, kad šis prisipažintų nors sykį melavęs, taip jie įgytų teisę netikėti jo nekaltumu. Negirdėti ir neregėti dalykai buvo lipdomi draugėn, siekiant sukurti pratusio meluoti žmogaus vaizdą. Kiekvienas kankinimų epizodas davė vis tą patį rezultatą – Piaca kartojo, kad jis sako tiesą. Taigi teisėjai jautėsi privalą nuspręsti, kad

„įtariamasis būtų sunkiai kankinamas, šįkart surištas virve – žiaurus papildymas, nes tai reiškė, kad dabar jam bus išnarintos plaštakos ir rankos“ (Pasakojimas: 130).

Milano teisėjai veikė žmonių įniršio spaudžiami, arba bent taip suprantame pagal Manzonį, o jų veiksmus kreipė dvi Piacą kaltinusios moterys. Tad kaltė tenka visuomenės prietarams ir jų poveikiui neatsispiriantiems institucijų atstovams. Teisėjai tapo nežabotos aistros auka, o „kas leidžiasi vedamas aistros, turėtų žinoti, kad ji akla“ (Pasakojimas: 140).

Piacai buvo nuskusta galva, jį apvilko atgailautojo apdaru ir atliko vidurių valymą. Kaip aiškina Verris (1988), buvo tikima, kad įtariamųjų plaukuose, drabužiuose ar net viduriuose gali būti amuletų arba kokių nors kitų su Nelabuoju sudarytos sutarties ženklų; todėl siekiant juos išlaisvinti, jie būdavo nuskutami, nurengiami ir gaudavo laisvinamųjų. Atgailautojo apdaras Piacai buvo grėsminga jo, kaip aukos, statuso užuomina.

Tuomet atėjo metas antrajam kankinimo būdui. Piacai buvo pažadėtas nebaudžiamumas mainais už visišką tiesą – šiuo pažadu siekta, jog jis pasakytų tai, ko teisėjai, o šiuo atveju ir dalis visuomenės, norėjo. Manzonio pasipiktinimas čia nukrypsta į kaltintojus, kurie įstatymus taikė, viršydami savo diskrecines galias – mat nebaudžiamumo pažadą galėjo paskelbti tik Milano gubernatorius. Apgalvotai neinformavę generalgubernatoriaus, teisėjai nebaudžiamumą žadėjo žodžiu, joks oficialus dokumentas taip ir nebuvo paskelbtas. Trumpai tariant, buvo reikalaujama, kad Piaca apkaltintų vieną iš savo bendrininkų tuo, ko jis nepadarė. Jam suteikta viltis išvengti šiurpios mirties galėjo išsipildyti tik kito nekaltojo mirties sąskaita. Piaca netikėjo, kad šie teisėjai paleistų vieną auką negavę kitos. Jie negali baigti savo darbo nieko nenuteisę. Jis pamanė, kad reikia rasti kokią nors tokią pat silpną aplinkybę, kaip ir ta, kurios pagrindu jis tapo įtariamas. Vienintelis žmogus, apie kurį jis pagalvojo, buvo Džandžakomas Mora, barzdaskutys, kuris gamino ir prekiavo tepalu nuo maro. Piaca pasakė, kad nuodus jam davė Mora ir liepė ištepti juos ant sienų, tada sugrįžti savo „užmokesčio“.

Barzdaskučio parduotuvėlėje rasta kažkokių žmogaus ekskrementų, kurie, kaip buvo manoma, buvo sumaišyti su Moros gaminamu tepalu, kad tas būtų dar pavojingesnis. Tikėta, jog ekskrementai veikė tik tuomet, jei buvo maru apsikrėtusio žmogaus.

Po šio bendradarbiavimo su teisėjais Piaca netruko suvokti, kad dabar jo padėtis tik pablogės. Pripažinęs Moros kaltę, jis netiesiogiai suteikė savo nepatikimumo įrodymų, todėl jo prisipažinimas dėl bendrininko turėjo būti iškilmingai patvirtintas naujais kankinimais. Ir nors Moros teiginių teisingumas buvo „patikrintas", Piaca taip pat išgirdo, jog jo liudijimas „neįtikimas", o šis siaubingas būdvardis reiškė artėjantį kankinimą. Tuomet Mora prisipažino, jog ketinęs paskleisti marą, kad galėtų parduoti įbaugintiems klientams priešnuodžio, kurį jis tikrai gamino.

> Pagal jiems paskelbtą pragarišką nuosprendį, Piaca ir Mora turėjo būti vežime nugabenti į egzekucijos vietą, o pakeliui juos plėšė įkaitusiomis iki raudonumo replėmis; priešais Moros kirpyklą jiems turėjo nukirsti dešines rankas; kaulus sulaužyti ant rato, įsukti į ratą ir pakelti viršun dar gyvus jų kūnus, o po šešių valandų jiems turėjo būti perpjautos gerklės, jų lavonai sudeginti, o pelenai paleisti upe. Moros namas turėjo būti nugriautas, ir toje vietoje, kur jis stovėjo, pastatytas gėdos stulpas... uždraudus kada nors vėl toje vietoje statyti. (Pasakojimas: 188)

Šiuodu vyrai manė, kad jie miršta dėl teisėjų žiaurumo, tamsumo ir smulkmeniškumo, nes nerasti kaltininko jiems atrodė tikra nelaimė. Tačiau mirtį jie priėmė kaip bausmę už kitas nuodėmes, kurias buvo padarę. Prieš mirtį jie apkaltino trečią asmenį kaip viso šito sumanytoją – tokį senjorą Padilą, pilies savininko sūnų ir karį, dėl kurio gyvenimo stiliaus ir padėties jo dalyvavimo sąmoksle galimybė, žinoma, buvo atmesta.

Įtūžis prieš nekaltumą

Manzonio teisiniai svarstymai įgauna ekskurso kankinimų tema formą: pasiremdamas istorikais ir filosofais, jis įrodinėja tokios tyrimo praktikos ir jos statutinio reguliavimo dviprasmiškumą. Antai Mila-

no statutas nenustato jokių kankinimo taikymo normų nei sąlygų, tačiau suteikia įgaliojimus smurtui tardymo metu – tegul ne tiesiai, bet pripažįstant šią teisę kaip natūraliai neatskiriamą nuo teisės teisti. Kankinimas buvo rekomenduojamas itin sunkių nusikaltimų atvejais, esant tam „patenkinamų kaltės įrodymų". Antra vertus, romėnų teisė įspėjo, kad jokiomis aplinkybėmis kankinimai neleistini tyrimo proceso pradžioje, bet tik tada, kai bus parengtas įtikimas kaltinimas ir surinkta pakankamai įrodymų. Kankinimas turėjo būti paskutinė procesinė priemonė, vedanti į tiesą, kai tiesos kontūrai jau ima, kad ir iš dalies, ryškėti. Manzoniui abejonių kelia veikiau tai, kokios tiesos siekė Milano teisėjai o ne kankinimų kelio teisėtumas. Jo strėlės nukreiptos prieš tamsumą ir prietarus, jis primena skaitytojams, kad iki maro ir choleros kiti tariamai nepaaiškinami įvykiai irgi buvo priskiriami tyčiniams piktavalių sąmokslininkų veiksmams. Antai buvo manoma, kad miškų gaisrai Normandijoje esą beširdžių padegėjų, kuriems malonumo teikia liepsnos ir naikinimas, darbas. Gaisro vietoje rasti žmonės būdavo tuoj pat sučiumpami, ir išgąsdinti minios, nekantraujančios rasti kaltuosiuos, galbūt prisipažindavo padegę, apkaltindami kitus juos samdžius. Šiems nelaimėliams, pasakoja Manzonis, mirties bausmę tuoj pat įvykdydavo – minia, kurios tamsumas prilygo jos troškuliui nedelsiant nuteisti. Beje, matyt, esama kažkokios atavistinės būtinybės gaisrus priskirti tyčiniam destruktyviam troškimui, nes net praėjus keletui šimtmečių „kažkoks padegėjas" vis dar laikomas kaltu už tokius reiškinius kaip ugnies stulpų padegimai – mįslingos prigimties liepsnas, kurių tikslas – sujaukti viešąją tvarką (Davis, 1998).

Manzoniui nestigo intelektinių šaltinių nekompromisiniam kankinimų ir juos leidžiančios sistemos pasmerkimui. Kaip katalikas, jis galėjo pasiremti Montaigne'iu, kuris ir iš prigimties, ir remdamasis proto sprendimu „nuožmiai nekentė žiaurumo" kaip pačios didžiausios ydos. „Aš beveik nesigailiu mirusių, veikiau jiems pavydžiu; bet man labai gaila mirštančių." Sujungdamas racionalų protą ir tikėjimą, Montaigne'is tvirtino, „kad mes turime pasirūpinti, jog sielos keliautų į dangų malonės būklėje, o to negali būti, jei jos sukrečiamos, užgniaužiamos nepakeliamų kančių" (Montaigne, 1958: 184). Jis gy-

rė egiptiečius, kurie manė, kad jų dieviškasis teisingumas bus visiškai patenkintas, jeigu jie aukos atvaizdus, o ne žmones.

> Aš gyvenu epochoje, kurioje, mūsų pilietiniams karams išdavus leidimą, aplinkui knibždėte knibžda neįtikimų šios ydos pavyzdžių: senosiose istorijose nerasime daugiau žiaurumo, kokio liudininkais esame kasdien. Tačiau tai visai nereiškia, kad aš su juo susitaikiau. Vargu ar būčiau galėjęs patikėti, kol negavau akivaizdžių įrodymų, kad esama tokių nenatūralių sielų, kurios galėtų žmogžudystę atlikti vardan teikiamo malonumo, kaip antai nukirsti ir sukapoti žmogaus galūnes, arba kitų, kurie aštrintų savo protą, idant išrastų neįprastus kankinimus ir naujas mirties formas; ir visai ne iš priešiškumo ar vardan naudos, bet vien tam, kad pasimėgautų maloniu vaizdiniu, skausme mirštančio žmogaus apgailėtinais gestais ir judesiais, jo meldžiančiom dejonėm ir šauksmais. Pasiekiama kraštutinė žiaurumo riba, kai „žmogus užmuša žmogų ne iš pykčio ar baimės, bet vien tam, kad pasimėgautų šiuo vaizdu" (Seneca). (Montaigne, 1958: 186)

Manzonis nesvarsto šių kankinimo aspektų, jo kaltinimai teisėjams apsiriboja tuo, kad šie atsainiai ir savo nuožiūra sprendžia įrodymų kokybę ir validumą. Manzonis kaltina būtent už aplaidumą, kurį papildo sauvališkas nukrypimas nuo tradicinių kankinimo būdų ir sukuriamos naujos teisinio kentėjimo formos. Jei Manzonis šią naują praktiką traktuoja kaip neteisėtą, Verris (1988) aprašo ją kaip profesinio malonumo (*propter delectationem*) rezultatą, institucinio iškrypimo, besidangstančio dorybės skraiste, rezultatą. Institucinis iškrypimas randa sau tinkamus veikėjus tarp individų, kuriems teikia malonumą žmogaus kūno darkymas prisidengiant būtinybe ištraukti prisipažinimą, bet išties dėl slapto troškimo kapoti savo padermės narius.

Tačiau Manzonis sutinka su tais kritiškai nusiteikusiais istorikais, kurie mano teisėjus esant atsakingus už teisiamųjų mirtį – kaip atsakingi už tai žudikai, nes tokie teisėjai žudo ne tam, kad pateiktų pavyzdį, ne siekdami teisinio atlygio, bet vien dėl šlovės (*propter gloriam erorum*). Šiuos teisėjus jis laiko egzekutoriais, kurie tuščiagarbiškai siekia karjeros aukštumų, kankindami kitus. Gašlus malonumas ir šlovės gviešimasis, palenkiant kitus žmones savo valiai kan-

kinimais, – visa tai priklauso „aistros“ sričiai, kuri, kaip manė Manzonis, neturėtų dalyvauti baudžiamosios justicijos procese. Deja, aistra geba ir išdrįsta atrasti naujus kelius, kad nereiktų eiti nurodytuoju įstatymo, nes šis ir ilgas, ir kupinas netikrumo. Teisėjai pradėjo kankinimu, sukeliančiu kūno ir dvasios negalią, o paskui perėjo prie kitokio kankinimo, žadėdami nebaudžiamumą, ir taip įtikino Piacą neteisingai apkaltinti ir pasmerkti kitus, nekaltus kaip ir jis, šiurpiam likimui.

Nors teisėjai įrodė atstovaują ir bendradarbiaują su dauguma, tai yra tais žmonėmis, kurie dėl tamsumo buvo apakę, persisunkę pykčio ir įtūžio, – jie vis tiek galėjo tvirtinti tam tikru mastu likę neutralūs, mat laikęsi dieviško įstatymo nuostatų, kurio ištikimais žinovais oficialiai prisistatė. Tačiau Milano teisėjai veikė prieš savo pačių taisykles, nes jie žinojo, ką daro, tik dangstėsi tuo nežinojimu, kurio žmonės, kai nori, griebiasi, o kai ne, atmeta. Jie tapo atsakingi už asmeninį ir savanoriškai įvykdytą neteisingumą, jie racionaliai apsisprendę milžiniškos teismo klaidos vykdytojai. Tai buvo žiauri kova, kuri baigėsi kraują stingdančia klaidos prieš tiesą pergale, galingas įniršis įveikė beginklį nekaltumą.

Absoliutinės normos

Šiuolaikiniai ginčai dėl teismo klaidų remiasi kai kuriomis pasikartojančiomis problemomis. Atkreipiamas dėmesys į tai, kaip tyrėjai išgalvoja arba sufalsifikuoja įrodymus, kaip slepiami faktai ir tam tikri įvykiai neatskleidžiami gynybos pusei. „Šie trūkumai šį tą sako apie prisipažinimą reguliuojančias taisykles, policijos atliekamų nusikaltimų tyrimo kontrolę, etinę policijos, kaltinančių teisininkų (prokuroro) ir kriminalinės ekspertizės orientaciją“ (Ashworth, 1994: 13). Tačiau etinių taisyklių nesilaikymas remiasi profesionalia racionalizacija, esą taisyklių kūrėjai nepajėgia suvokti praktinių problemų, teigiama, kad veiksmų laisvė yra vienintelė išankstinė jų efektyvumą lemianti sąlyga. Galų gale, kai „bylos nutraukiamos arba teismas skiria švelnų nuosprendį, tai blogai veikia moralę“ (Ashworth, 1994: 82). Šis teiginys skamba kaip įsipareigojimas ateityje dar radikaliau nepaisyti taisyklių.

Manzonis tvirtina, kad teisėjai, kurie pasmerkė tariamus maro skleidėjus neapsakomo įniršio teismui, buvo sąžiningi ir protingi, tik apakinti aistros. Sciascia atrėžia, kad šios dvi savybės negali pasireikšti vienu metu, nes gali būti, jog jie buvo garbingi, bet bukapročiai, arba – nesąžiningi ir protingi. Bėda ta, kad tie teisėjai veikė, remdamiesi visuomenės mandatu ir bendru, abstrakčiu įstatymu, skatinančiu surasti atsakingus už rimtą viešosios tvarkos sudrumstimą. Jų „teismo klaida“ užsimezgė bendrame socialiniame aplinkiniame klimate, prisidėjo ir įstatymų, kuriuos jie turėjo taikyti, miglotumas. Jie susidūrė su dviprasmiškomis taisyklėmis ir jurisprudencija, su priešingais precedentais ir prieštaringais aiškinimais, galiausiai su skirtingais jų profesinio anklavo ir apskritai visuomenės etiniais lūkesčiais. Be to, jų savivalė buvo panaši į aną, sutinkamą daugelyje šiuolaikinių organizacijų, kurių nariams suteikiama nerašyta galia ir taikomos paskatos, turinčios sustiprinti jų lojalumą. Šiuos teisėjus likti savo darbe skatino ir galimybė pasimėgauti suteikiamu skausmu.

Kaip ir baudžiamosios justicijos sistemos veikėjai šiandien, jie susidūrė su įstatymu kaip „dirbtiniu horizontu“, jo simboline verte ir galia formuoti ir skirstyti stigmatizuojančius išteklius (Ferrajoli, 1989; Ceretti, 1992). Milano teisėjai patyrė situaciją, kurią tikriausiai išgyvena daugumos šiuolaikinių visuomenių teisėjai ta prasme, jog įstatymui, skirtam ir maro užkrato platintojams, ir kitiems sąmokslininkams, būdingas tam tikras *atsainumas*, akivaizdus jo nesugebėjimas pripažinti savo smurtinį pobūdį, kai atsiliepiama į kitų įtariamą smurtą (Girard, 1980; 1987). Ši saviapgaulė įgauna kai kurių visuomenės narių pašalinimo, atskirties ir tremties pavidalus, visas modernių visuomenių dominuojančias paaukojimo formas. Romėnų teisės dviprasmybė kankinimų požiūriu panaši į šiuolaikinę teisinę procedūrą, kuri, bandydama atsiliepti į padarytą žalą, vėl sukelia žalą. Šią dviprasmybę galima sieti su paties smurto dviprasmybe (Resta, 1992) ta prasme, kad smurtas naikina ir atnaujina, pasmerkia ir išgelbsti, žudo ir gydo vienu metu. Šį derinį perteikia graikiškas žodis *pharmakon*, kuris reiškia nuodą ir priešnuodį, *veikliąją substanciją*, kuri sykiu susargdina ir gydo. Vargšas Mora, barzdaskutys, kuris tapo atnašauja-

ma šios dviprasmybės auka, pats buvo dviprasmiška figūra, nes bandė prekiauti maro priešnuodžiu, kuris veikiausiai būtų nepadėjęs, ir buvo apkaltintas gaminąs ir mirtiną tepalą, maro sėjiklį.

Ši dviprasmybė susimaišo dar su šiuo tuo kitu ypač itin griežtų įstatymų atvejais, kai tenka reaguoti į sudėtingas kritines situacijas. Kai tokios situacijos susiklosto, įstatymas papila abstrakčius sprendimo siūlymus, *à la carte* priemones, griežtinančias įstatyminės teisės nustatytą aukščiausią griežtumo laipsnį. Tai dalis tų nerašytų priemonių, kurios formuoja nekodifikuotus teisės matmenis, tai yra nurodymai, kurie negali būti išversti į įstatyminę (statutinę) teisę, bet sudaro neminimą jos dalį. Kitaip tariant, teisė ir praktika kalba skirtingomis kalbomis ir šiek tiek nesusišneka (Dimock, 1996). Tai ypač pasireiškia tomis aplinkybėmis, kai galima pasinaudoti griežtomis įstatyminėmis nuostatomis, kurių buvimas suvokiamas kaip įgaliojimas dar kiek nors sugriežtinti jų jau nustatytą griežtumo laipsnį.

Kitaip nei Verris, Manzonis, regis, nesuvokia šios dinamikos; jis kovoja prieš teismo klaidas, tuo tarpu pastarasis – prieš „teiseną“. Verris įsitraukia į kovą, kuri ligi šiol nenurimo, nes kankinimai tebėra su mumis ir nepriklauso nuo aistros ar prieštaringų teisės mokslų.

Teologinė neapykanta

„Pasakojimo apie gėdos stulpą“, užmiršto italų literatūros klasikos kūrinio, probleminis branduolys naujai apčiuopiamas šių dienų teisiniuose ginčuose, kurie įsiliepsnoja kassyk, kai socialinės ar politinės krizės įteisina griežtesnes įstatymų normas. Tokie klausimai, kaip įrodinėjimo pareigos panaikinimas, nebaudžiamumo pažadas, išdavikų-bendrininkų panaudojimas, ideologinės prigimties nusikaltimai, baudžiamoji atsakomybė asmeninio susietumo ar kultūrinio panašumo pagrindu, tampa karštų ginčų objektu, kai baudžiamosios justicijos sistemos bando reaguoti į organizuotą politinį smurtą arba kitus ypatingą nerimą keliančius organizuotus nusikaltimus.

Daugelis šiuolaikinių sistemų, formaliai drausdamos liudyti prieš save, vis tiek palieka prisipažinimą kaip bausmę švelninančią aplin-

kybę, o „atsisakymas prisipažinti, priešingai, pasunkina sankciją, ir, turbūt tai dar blogiau, užkerta kelią sugrįžti į bendruomenę“ (Brooks, 2000: 2). Prisipažinimo samprata įkrauta moraliniais obertonais – esą tai reiškia atgailą, blogo elgesio pripažinimą ir norą taisytis. Pripažinimas, išlaisvinantis kaltintojus nuo užduoties atskleisti veiksmų dinamiką, motyvus bei asmeninę atsakomybę, yra verbalinis priėmimo atgal aktas, ir jeigu prie jo prisideda bendrininkų įskundimas, tai siunčia signalą, jog ginamasis veikiau dalyvauja tyrimo procese, nei jį atmeta. Šis dalyvavimas reiškia ginamojo troškimą kloti reabilitacijos pamatus, nutraukti atskirtį ir galiausiai atgauti vietą žmonių bendruomenėje. Tie, kurie atsisako prisipažinti, rodo surambėjimą ir abejingumą, priešinimąsi kaltės išpirkimui ir panieką teisėjams, „nes prisipažinimas leidžia teisėjams saugiai paskelbti nuosprendį, žinant, kad kaltoji šalis ne tik to verta ir sprendimą priima, bet galbūt tam tikra prasme nori bausmės, kaip atgailos, atliekamos po išpažinties“ (Brooks, 2000).

Kaip sako Manzonis, kaltintojai gali pramanyti nusikaltimą, o paskui surasti kaltąjį; todėl tardymas gali būti vykdomas tik esant dideliam kaltės tikrumo laipsniui. Prisipažinimas išlaisvina teisiamuosius nuo tardymo, o teisėjus nuo moralinio netikrumo. Ketvirtasis Laterano Sinodas (1215) suformulavo doktriną, teigiančią, kad erezijos prisipažinimas būtinas eretiko sielai išgelbėti ir Bažnyčios grynumui išsaugoti:

> Žmogus turėjo stotis pasmerktas savo paties žodžio – net jei tą žodį tekdavo išgauti ant kankinimų suolo ar kitais šiurpiais kankinimo būdais... Jei dalinių įrodymų – *indicia** – būdavo gausiai, tai laikyta pakankamu pagrindu siekti visiško įrodymo kankinimais, siekiant išgauti prisipažinimą. (Brooks, 2000: 15)

Verrio patiriamą „gėdą ir siaubą“ kelia ne tik prastos šlovės Laterano Sinodas, bet ir žmogiškieji veikėjai bei instituciniai aparatai, kurie užtikrina jo doktrinos ir principų filosofinį tęstinumą. Jam siaubą kelia įmantrūs istorikai, dėstantys savo požiūrius apie kankinimo

* Įskundimų (lot.). *Vert past.*

priimtinumą, bei kiti, pateikiantys šlykščius kankinimų sąrašus; jis vadina žvėrimis teisėjus, išrandančius naujas technikas ir aną šiurpulingą sąrašą praturtinančius savo nuožmumu.

Tie „neįžvelgiami ir skyrium besilaikantys" žmonės sukūrė sistemą ir išrado mokslą, skirtą kitiems žmonėms kankinti, „taip pat ramiai, kaip kuriami vaistai žmogaus kūno negalioms gydyti"; tiems žmonėms paklūstama, jie gerbiami kaip įstatymkaliai. Jų teoriniai raštai laukiami teisinėse bibliotekose, o šios didžiuojasi, galėdamos priimti rašytojus, kurie mokė, kaip su kuo stipresniais traukuliais atskirti gyvo žmogaus galūnes.

Verris kaltina teisėjus, kurie dėl tamsumo ir žiaurumo nepajėgia išnagrinėti, iš kur kyla jų teisė bausti ir kokie tos teisės tikslai. Manzonis susitelkia į konkretų istorinį tarpsnį, kai baudžiamosios teisenos sistema buvo linkusi net ir klysdama likti kokia esanti, nei dėl abejonės susijudinti; Verris pesimistiškai svarsto šios sistemos gebėjimą atsinaujinti ir visus tuos amžius stelbti ateities reformą.

Priešingai, nei lengva ranka priešinantys praeitį ir dabartį, tamsiuosius amžius ir šviesos laikus, Verris abejoja žmonijos pažangos neišvengiamumu, jam regisi, kad „niūrūs, tragiški praeito amžiaus įvykiai tarsi meta šešėlį dabarties epochai, kuri galutinai neišsilaisvino iš fanatizmo ir klaidos" (Carnazzi, 1988: 18). Jo požiūriu, baudžiamosios justicijos sistemos labai sunkiai atsikrato prietarų, tamsumo ir smurto, trumpai tariant, *teologinės neapykantos*, kuria jie remiasi.

Valstybiniai nusikaltimai ir Bažnyčia

Teisę, teiseną ir smurtą susiejo tokie įvairūs autoriai, kaip Walteris Benjaminas („Smurto kritika" – *Critique of Violence*; Benjamin, 1979), Jacques Derrida (1994) ir Giorgio Agambenas (1995), kurie atskleidė šventąją teisminių sistemų misiją ir jų prigimtinę būtinybę auką sunaikinti ir paaukoti. Maro epidemijos šiai misijai idealiai tinka; be to, tokie įvykiai buvo nagrinėti ir kaip socialinę bei politinę teisėsaugos ir teisminio proceso kaitą sąlygojantys veiksniai. Cordero (1984) atliktas tyrimas atskleidė, kad XVII a. maro apimtuose miestuose ne-

paprastai išaugdavo sanitarinės policijos vaidmuo, o kadangi sanitarinės policijos darbas buvo purvinas, tai ir atsidūrė negarbingose rankose. Žemiausiu policijos aparato lygiu veikė *monatti* – lavonų surinkėjai; „nuo aušros lig sutemos Milano gatvėmis dardėjo ratukai, o prie kojų pririšti varpeliai įspėdavo praeivius apie jų artėjimą". Jie tapo visagaliai, nes kaip ir lavonus jie galėjo pagriebti „įtariamus", jų rankos nesibjaurėjo niekuo – „žmonėmis ir daiktais, gyvais ar mirusiais; apgavystėmis, pinigų išmušinėjimu, žaginimu" (Cordero, 1984: 9). Tiems, kurie įduodavo įtariamus maro skleidėjus, būdavo atlyginama piniginiu prizu. Cordero studijoje maro platintojai apibūdinami kaip „politiniu požiūriu būtini" teisėsaugos žinybų ir teisminės sistemos pertvarkai. Danielio Defoe ([1722] 1983) Londono maro aprašyme randame panašių pavyzdžių, kaip šios paslaptingos nelaimės akivaizdoje sustiprėjus net ksenofobijai savivaldos jėgos persigrupuoja, valdžia atgyja. Atsakomybė už maro pasklidimą Londone teko prekėms, atvykstančioms iš Nyderlandų, o tarp tų, kurie naudojosi krizine situacija, buvo išskirti žmonės iš pietų Europos, apgavikai, pardavinėję lengvatikiams londoniečiams neveiksmingus priešnuodžius ir apgaulingus magiškus dalykėlius.

Maras yra galinga nusikaltimo, kaip purvo, metafora, nusikaltimo, kaip miazmos, nusižengėlių – kaip užsikrėtusių kūnų, o bausmės – kaip dezinfekcijos. Kai kurie kriminologai savo argumentus dėl ateities baudžiamosios sistemos ir grindžia šia dezinfekuojančiąja bausmės galia ir anksčiau nagrinėta teologine neapykanta. Kas galėjo pamanyti, sakytų kai kurie, kad Romos imperija, gyvavusi daugiau negu tūkstantmetį, žlugs? Ir kad bus panaikinta vergovė? (Scheerer, 1986; Mathiesen, 1990). O kas galėjo pranašauti, kad Ispanijoje nebeliks Šventosios Inkvizicijos arba raganų medžioklei ateis galas? Pasisėmę įkvėpimo iš buvusių teisenos sistemų ir jų filosofijų nuosmukio, bausmės abolicionistai bando pranašauti, kad laisvės atėmimo bausmė, kaip atsakas į problemines situacijas, nunyks. Propaguodamas laikiną įkalinimo taikymo „sustabdymą", „sustingdymą" arba moratoriumą, Mathiesenas ieško pavyzdžių, galinčių vesti prie baudžiamumo panaikinimo apskritai. „Galiausiai ar esama visiško panaikini-

mo pavyzdžių, kai ištisos bausmes vykdančios ar sankcionuojančios sistemos visai panaikintos? Jų esama, ir mes juos matome, jeigu pajėgiame bent kiek daugiau atsiriboti nuo savo dabarties“ (Mathiesen, 1990: 156).

Klasikinis Manzonio istorinis romanas gali įkvėpti ne tik bausmės abolicionistus, bet ir teoretikus, nagrinėjančius valstybinius nusikaltimus. Sakoma, kad toji tamsumo ir dviprasmybių zona, kurioje veikė teisėjai, teisę maro platintojus, liko ir dabartinėse teisinėse sistemose, leisdama plisti elito neteisėtumui arba valstybės remiamiems nusikaltimams. „Stiprios šiuolaikiškos valstybės įsitvirtinimas neteisėtumo nepanaikina, o dažnai jį ir skatina.“ (Heyman and Smart, 1999: 8). Sakoma, jog teisė, pasitelkdama racionaliai nustatytų normų priedangą, drauge suteikia galimybių neteisėtai praktikai:

> Kritinės teisės teoretikai ir teisinio realizmo atstovai iki jų manė, kad teisė nėra užbaigta taisyklių sistema (kaip teigė pozityvistinės teisės teoretikai), bet neapibrėžta reikšmių sistema, kuria manipuliuojama socialinėje praktikoje. Kritinės teisės teorijos atstovai toliau tvirtina, kad teisė konkrečiame socialiniame kontekste yra sudaiktinama, ima atrodyti esanti galutinė, neabejotina ir logiška... Valstybė pati ima atrodyti kaip įdaiktintas teisėtumas, o įvairūs veikėjai valstybių viduje ir aplinkui jas sudėtingais būdais manevruoja ir teisėtumu, ir neteisėtumu. (Heyman and Smart, 1999: 11)

Šiuo požiūriu valstybės, viena vertus, nagrinėjamos kaip idealios esybės – būtent kaip teisės tobulumo įkūnijimas, antra vertus, jos veikia ir kaip empirinės esatys, tai reiškia, kaip aparatai, kovojantys už savo išlikimą, nuolat ieškantys ir teisėtų, ir neteisėtų veiklos būdų bei sąjungininkų (Abrams: 1988). Kitaip tariant, valstybės suvokiamos ne tik kaip nusikaltimų aukos ar tarpininkės, bet ir jų vykdytojos. Ir kai šiuolaikiniai analitikai stengiasi apibrėžti, o kai kuriais atvejais – išryškinti valstybinių nusikaltimų priežastis, vėl išgirstame Manzonio–Verrio prieštaravimo atgarsius (Barak, 1991; Friedrichs, 1998; Ross, 1995). Ar šio tipo nusikaltimo priežastys turi būti siejamos su asmens deviacija, ar su sisteminiu pažeidinėjimu – tebėra ginčo esmė, o valstybinių nusikaltimų etiologija – „marga, ir jos tyrimai kupini sunkumų ir iššūkių“:

> Dažniausiai didžiausios valstybinių nusikaltimų nagrinėjimo ir kontrolės kliūtys yra apibrėžimų, sampratų, teorijų ir metodologijų pobūdžio; kelia sunkumų ir praktinių kovos su šio tipo elgsena metodų kūrimas, atitinkamų išteklių šiai užduočiai įvykdyti parūpinimas, tinkamas kontrolės mechanizmų įdiegimas ir priežiūra. (Ross, 2000: 1)

Antra vertus, būtų galima sakyti, jog valstybinius nusikaltimus išaiškinti sunku dėl elito gebėjimo išvengti nusikaltėlio stigmos ir vis labiau savo galią primesti kitiems. Ši galia įsišaknijusi inkvizicinėje filosofijoje – kuri, kaip optimistiškai mano bausmės abolicionistai, jau praeityje, tačiau išties jos atsisakyta taip ir nebuvo. Juo stipriau galingosios grupės pajėgia demonstruoti teologinę neapykantą pažeidžiamiesiems, juo tvirčiau ir veiksmingiau jie geba tą neapykantą nukreipti nuo savęs. Pats faktas, kad tokia neapykanta tebėra persmelkusi dabartines justicijos sistemas, yra šios savitos formos valstybinis nusikaltimas.

Tardymas ir kančia vis dar gali pabudinti kaltės jausmą, nes dabartinės justicijos sistemos tebėra įsikibusios *suspicio* sąvokos, – ši idėja yra valstybės įsikišimo šerdis. Įtarimas jungiasi su *indizia* (arba ribotais, netiesioginiais įrodymais) ir su *dubitatio incerta* (abejotinu netikrumu): *suspicio non est cognitio certa sed dubitatio incerta*. „Tyrinėdami įtarimą, pakliūvame į būdvardžių fiestą: *suspicio* gali būti *modica, levis, probabilis, magna, urgens, temeraria, violenta, vehemens*. Visos diskusijos sukasi apie būdvardį – ir niekada nekalbama apie daiktavardį“ (Mereu, 1979: 131). Ši įtarimo, ribotų įrodymų ir netikrumo jungtis yra baudžiamųjų įstatymų nuo viduramžių laikų konstanta, dažniausiai pagrįsta kaltės prezumpcija. Pasak Mereu, įtarimas yra patologinė proto būsena, kuri gali virsti maniakiška neuroze. Valstybinė neurozė primena būseną, kai žmonės, įtardami savo partnerį išdavyste, ima elgtis neracionaliai, jungti nesusietus epizodus vieną prie kito, lipdyti nenuoseklius faktus ir kurpti iš jų vientisą „nusikaltimo planą“.

Šiuolaikinė jausena vis dar negali nebesieti deviacijos su paskelbta erezija, tad sunku, išgirdus terminą „užsispyręs, pasikartojantis“ junginyje su žodžiu „nusikaltimas“, neišgirsti ataidint panašaus inkvizi-

torių termino *pertinacia*, kuriuo būdavo apibūdinami nepalenkiami eretikai. O kai imami nagrinėti pažeidėjų reabilitacijos klausimai, negalima neprisiminti, kaip eretikai viešu *declaratio fidei* būdavo spiriami atgauti tam tikrą socialinį susietumą. Labai panašiai, ypač žvelgiant į kai kuriuos kovai su teroru skirtus įstatymus, nejučia kyla mintis, jog elgesys su „bendrininkais" – būtent pasyviais asmenimis, kurie nepraneša apie galimą teroro akto įvykdymą – yra lygiai griežtas ir žiaurus kaip inkvizicijos įstatymas, skirtas vadinamiesiems *fautores*. O masiniai susirinkimai, kuriems vadovauja valdžia, kai paskelbiamas įsipareigojimas kautis su tarptautiniu blogiu, ar neprimena tų kolektyvinių susibūrimų, vadinamų *auto-da-fé*, kuriuose eretikai būdavo pastatomi viešai paniekai, dievybė nuraminama, o įžeistoji institucija pagarbinama? Galiausiai, nagrinėdami šiuolaikinius įstatymus, rasime platų spektrą *speciallia*, tai yra specialiųjų nuostatų, skirtų tariamoms krizėms spręsti, ir daugybę *normativa rinnegante* pavyzdžių, kai „įstatymų kūrėjai tame pačiame kontekste įdiegia du principus, kurie arba skiriasi, arba vienas kitam prieštarauja, palikdami tiems, kieno rankose valdžia, galimybę pasiremti vienu arba kitu" (Mereu, 1979: 54). Kaip ir mes šiandien, Manzonis ir Verris susidūrė su savineigėmis normomis, sukurtomis socialinių krizių atvejams, tačiau paklūstančiomis tokių asmenų, kuriems krizės turbūt atrodytų nuolatinė socialinės sistemos savybė, diskrecinei valdžiai. Galbūt tai kaina, kurią mokame už tai, kad nuo „Vilties Bažnyčios" buvo pereita prie „Įstatymo Bažnyčios", – ir šis poslinkis sudarė įkuriantįjį baudžiamųjų sistemų pagrindą (Cordero, 1985). Galbūt Bažnyčioje, kaip *societas iuridica*, esama daug Bažnyčios, kaip *societas spiritualis*, pėdsakų bei jos teologinės neapykantos, kurios vis dar esama teisėje.

Post scriptum

Peržiūrėjęs politinių sąmokslininkų ir organizuotų nusikaltėlių, narkomanų ir prostitučių, aršių rasistų, sukčių, korumpuoto elito ir laivų kapitonų žygius, viliuosi, kad skaitytojai šioje knygoje neįžvelgs siūlymo, kad tokia margaspalvė pažeidėjų minia ir nusipelno, kad ją sutvarkytų kokia nors panaši naujoji Bažnyčia, veikianti kaip *societas iuridica*.

Bibliografija

Abrams, P. (1988) „Notes on the Difficulty of Studying the State", *Journal of Historical Sociology*, 1: 58–89.

Adler, F. (1975) *Sisters in Crime*. New York: McGraw-Hill.

Adorno, T. and **Benjamin, W.** (1999) *The Complete Correspondence*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Agamben, G. (1995) *Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*. Turin: Einaudi.

Albanese, J. (1985) *Organized Crime in America*. Cincinnati: Anderson.

Anonymous (1851) „The Whale", *Athenaeum*, 1252: 1112–1113.

Archer-Straw, P. (2000) *Negrophilia: Avant-Garde Paris and Black Culture in the 1920s*. London: Thames & Hudson.

Aristotle (1925) *Nicomachean Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

Arlacchi, P. (1998) „Some Observations on Illegal Markets", in **V. Ruggiero, N. South** and **I. Taylor** (eds), *The New European Criminology*. London: Routledge.

Artaud, A. ([1956] 1976) *Oeuvres complètes*. Paris: Gallimard.

Ashworth, A. (1994) *The Criminal Process*. Oxford: Oxford University Press.

Atwood, M. (1998) „Introduction", in **C. Wolf**, *Medea*. London: Virago.

Bailey, D. (1966) „The Effects of Corruption in a Developing Country", *Western Political Quarterly*, 19: 719–732.

Baldwin, J. (1965) *Blues for Mister Charlie*. London: Corgi.

Baldwin, J. (1993) *The Fire Next Time*. New York: Vintage International.

Balzac, H. de ([1831–1847] 1958) *La Comédie humaine*. Paris: Gallimard.

Barak, G. (ed.) (1991) *Crimes of the Capitalist State: An Introduction to State Criminality*. Albany: State University of New York Press.

Barak, G. (1998) *Integrating Criminologies*. Boston: Allyn & Bacon.

Barnes, A. and **Ephross, P.** (1994) „The Impact of Hate Violence on Victims: Emotional and Behavioural Responses to Attack", *Social Work*, 39: 247–252.

Baudelaire, C. (1975) *Oeuvres complètes*. Paris: Gallimard.

Baudelaire, C. (1999) *Artificial Paradise*. Harrogate: Broadwater House.

Beattie, J. M. (2001) *Policing and Punishment in London, 1660–1750. Urban Crime and the Limits of Terror*. Oxford: Oxford University Press.

de Beauvoir, S. ([1954] 1999) *America Day By Day*. Berkeley: University of California Press.

Becker, H. (1963) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.

Becker, H. (1995) „Introduction“, in **A. Candido**, *On Literature and Society*. Princeton: Princeton University Press.

Bender, J. (1987) *Imagining the Penitentiary: Fiction and the Architecture of Mind in Eighteenth-Century England*. Chicago: University of Chicago Press.

Benjamin, W. (1972) *Über Haschisch*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

Benjamin, W. (1979) *One-Way Street and Other Writings*. London: New Left Books.

Bird, D. and **Walker, B.** (1993) *Killing Women: Rewriting Detective Fiction*. Pymble: Argus & Robertson.

Blau, P. M. (1994) *Structural Contexts of Opportunities*. Chicago: University of Chicago Press.

Blee, K. M. (2001) *Inside Organized Racism*. Berkeley: University of California Press.

Bonger, W. A. (1936) *An Introduction to Criminology*. London: Methuen.

Borges, J. L. (1980) *Labyrinths: Selected Stories and Other Writings*. Harmondsworth: Penguin.

Borges, J. L. (1999) *The Total Library: Non-Fiction 1922–1986*. Harmondsworth: Penguin.

Bourgois, P. (1996) *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bowling, B. (1998) *Violent Racism: Victimisation, Policing and Social Context*. Oxford: Oxford University Press.

Box, S. (1983) *Power, Crime and Mystification*. London: Tavistock.

Brecht, B. ([1928] 1979) *The Threepenny Opera*. London: Methuen.

Breton, A. (1988) *Nadja*, in *Oeuvres complètes*. Paris: Gallimard.

Brombert, V. (1975) *La Prison romantique. Essai sur l'immaginaire*. Paris: Librairie José Corti.

Brombert, V. (1999) „The Voice of Camus“, in *In Praise of Antiheroes*. Chicago: University of Chicago Press.

Brooks, R. (2000) *Troubling Confessions: Speaking Guilt in Law and Literature*. Chicago: University of Chicago Press.

Buchanan, I. and **Marks, J.** (eds) (2000) *Deleuze and Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Buchanan, J. (1980) „A Defence of Organized Crime", in **R. Andreano** and **J. Siegfried** (eds), *The Economics of Crime*. New York: John Wiley.

Buell, L. (1986) „Moby Dick as Sacred Text", in **R. Brodhead** (ed.), *New Essays on Moby Dick*. Cambridge: Cambridge University Press.

Butler, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.

Calasso, R. (2001) *La letteratura e gli dèi*. Milan: Adelphi.

Calderón de la Barca, P. (1925) *Life's a Dream*. Cambridge: Heffer.

Campbell, J. (1991) *Talking at the Gates: A Life of James Baldwin*. Berkeley: University of California Press.

Camus, A. (1947) *L'Étranger*. Paris: Gallimard.

Camus, A. (1965) „L'Homme révolté", in *Essais*. Paris: Gallimard.

Camus, A. (1984) „The Just", in *Caligula and Other Plays*. Harmondsworth: Penguin.

Candido, A. (1995) *On Literature and Society*. Princeton: Princeton University Press.

Carlen, P. (1988) *Women, Crime and Poverty*. Milton Keynes: Open University Press.

Carnazzi, G. (1988) „Introduzione", in **P. Verri**, *Osservazioni sulla tortura*. Milan: Rizzoli.

Casanova, G. G. ([1825] 1973) *Memorie*. Milan: Rizzoli.

Castoriadis, C. (1999) *Figures du pensable*. Paris: Seuil.

Cayrol, M. (1996) „Thomas Mann. La conquête de l'humain", *Magazine Littéraire*, 346: 38–40.

Cellini, B. ([1728] 1956) *Autobiography*. Harmondsworth: Penguin.

Ceretti, A. (1992) *L'oizzonte artificiale*. Padua: Cedam.

Cervantes, M. ([1605, 1615] 1998) *Don Quixote*. New York: W. W. Norton.

Cervantes, M. (1992) *Three Exemplary Novels*. London: Cassell.

Chambliss, W. (1978) *On the Take: From Petty Crooks to Presidents*. Bloomington: Indiana University Press.

Chase, R. (1949) *Herman Melville: A Critical Study*. New York: Macmillan.

Chekhov, A. (1987) Ward n. 6 , in *Collected Works*. Moscow: Raduga.

Citati, P. (1996) *La luce della notte. I grandi miti nella storia del mondo*. Milan: Mondadori.

Citati, P. (2000) *Il male assoluto. Nel cuore del romanzo dell'Ottocento*. Milan: Mondadori.

Clinard, M. (1979) *Illegal Corporate Behaviour*. Washington, DC: US Department of Justice.

Cloward, R. and **Ohlin, L.** (1960) *Delinquency and Opportunity*. New York: The Free Press.

Coleridge, S. T. (1956) *Collected Letters*. Oxford: Clarendon Press.

Colesanti, M. (ed.) (1998) *Baudelaire. Tutte le poesie e i capolavori in prosa*. Rome: Newton.

Cordero, F. (1984) *La fabbrica della peste*. Bari: Laterza.

Cordero, F. (1985) *Criminalia. Nascita dei sistemi penali*. Bah: Laterza.

Cornell, D. (1993) *Transformations: Recollective Imagination and Sexual Difference*. New York: Routledge.

Cressey, D. (1969) *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime*. New York: Harper & Row.

Cruickshank, J. (1984) „Introduction", in **A. Camus**, *Caligula and Other Plays*. Harmondsworth: Penguin.

Davies, I. (1990) *Writers in Prison*. Oxford: Basil Blackwell.

Davis, D. B. (1957) *Homicide in American Fiction, 1798–1860. Study in Social Values*. Ithaca: Cornell University Press.

Davis, M. (1998) *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*. New York: Metropolitan Books/Henry Holt.

Defoe, D. ([1722] 1983) *A Journal of the Plague Year*. Harmondsworth: Penguin.

Defoe, D. ([1725] 1986) *The True and Genuine Account of the Life and Action of Jonathan Wild*. Harmondsworth: Penguin.

Delahaye, E. (1925) *Souvenirs familiers à propos de Rimbaud*. Paris: Messein.

Deleuze, G. (1998) *Essays Critical and Clinical*. London: Verso.

De Quincey, T. ([1822] 1985) *Confessions of an English Opium Eater*. Harmondsworth: Penguin.

Derrida, J. (1994) *Force de loi. Le fondement mystique de l'autorité*. Paris: Galilée.

Dickens, C. (1870) *Sketches by 'Boz'. Illustrative of Every-day Life and Every-day People*. London: Ward, Lock.

Dickens, C. (1870) *The Mystery of Edwin Drood*. London: Ward, Lock.

Dimock, W. C. (1996) *Residues of Justice: Literature, Law, Philosophy*. Berkeley: University of California Press.

Doig, A. and **Theobald, R.** (2000) *Corruption and Democratisation*. London: Frank Cass.

Dolin, K. (2000) *Fiction and the Law: Legal Discourse in Victorian and Modernist Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dostoevsky, F. ([1872] 1971) *The Devils*. Harmondsworth: Penguin.

Dostoevsky, F. (1977) *Lettres à son frère*. Paris: Gallimard.

Dostoevsky, F. (1979) *Crime and Punishment*. London: Book Club Associates.

Dostoevsky, R. (1985) *The House of the Dead.* Harmondsworth: Penguin.

Douglas, M. and **Ney, S.** (1998) *Missing Persons: A Critique of Personhood in the Social Sciences.* Berkeley: University of California Press.

Dow, P. E. (1980) *Criminology in Literature.* New York/London: Longman.

Downes, D. and **P. Rock** (1988) *Understanding Deviance: A Guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking.* Oxford: Oxford University Press.

Doyle, A. C. ([1890] 1986) *The Sign of Four.* Harmondsworth: Penguin.

Drake, St. C. and **Cayton, H. R.** (1945) *Black Metropolis: A Study of Negro Life in a Northern City.* Chicago: University of Chicago Press.

Driscoll, L. (1999) „Something Strange but Not Unpleasant: Freud on Cocaine", in **J. Lilienfeld** and **J. Oxford** (eds), *The Languages of Addiction.* London: Macmillan.

Du Bois, W. E. B. ([1903] 1996) *The Souls of Black Folk.* Harmondsworth: Penguin.

Duff, A. and **Garland, D.** (1994) *A Reader on Punishment.* Oxford: Oxford University Press.

Dumas, A. (1926) *Ange Pitou.* Paris: Nelson.

Dumas, A. ([1844] 1997) *Le Comte de Monte-Cristo.* Paris: Gallimard.

Durkheim, E. (1960) *The Division of Labour in Society.* Glencoe, IL: The Free Press.

Duyckinck, E. (1851) „Moby Dick", *Literary World,* 251: 403–404.

Eaton, M. (1986) *Justice for Women?* Milton Keynes: Open University Press.

Eaton, M. (1993) *Women after Prison.* Buckingham: Open University Press.

Eco, U. (2000) „Sur quelques functions de la littérature, *Magazine Littéraire,* 392, November: 58–62.

Eco, U. (2002) *Sulla letteratura.* Milan: Bompiani.

Edwards, S. (1981) *Female Sexuality and the Law.* Oxford: Robertson.

Elias, N. and **Scotson, J. L.** (1994) *The Established and the Outsider.* London: Sage.

Escobar, R. (1997) *Metamorfosi della paura.* Bologna: Il Mulino.

Feldman, H. (1968) „Ideological Supports to Becoming and Remaining a Heroin Addict", *Journal of Health and Social Behaviour,* 9: 131–139.

Ferrajoli, L. (1989) *Diritto e ragione.* Rome and Bari: Laterza.

Fielding, H. (1751) *An Inquiry into the Causes of the Late Increase of Robbers,* quoted in **B. Loughrey** and **T. O. Treadwell**, „Introduction" to **J. Gay**, *The Beggars Opera.* Harmondsworth: Penguin, 1986.

Fielding, H. ([1743] 1978) „The History of the Life of the Late Mr Jonathan Wild the Great", in *Jonathan Wild and a Voyage to Lisbon.* London: Dent.

Finestone, H. (1957) „Cats, Kicks and Color", *Social Problems,* 5: 15–24.

Fisher Fishkin, S. (1996) „Foreword", in **M. Twain**, *The Man that Corrupted*

Hadleyburg and Other Stories and Essays. New York: Oxford University Press.

Flint, K. (1993) *The Woman Reader: 1837–1914*. Oxford: Oxford University Press.

Forster, E. M. (1927) *Aspects of the Novel*. New York: Harcourt, Brace.

Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish*. Harmondsworth: Penguin.

Franzwa, G. (1999) „Aristotle and the Language of Addiction", in **J. Lilienfeld** and **J. Oxford** (eds), *The Languages of Addiction*. London: Macmillan.

Freud, S. ([1884] 1974) *Cocaine Papers*. New York: Stonehill.

Friedrichs, D. O. (ed.) (1998) *State Crime*. Aldershot: Ashgate.

Gambetta, D. (1992) *La mafia siciliana. Un'industria della protezione privata*. Turin: Einaudi.

Garland, D. (1990) *Punishment and Modern Society*. Oxford: Oxford University Press.

Garofalo, R. (1914) *Criminology*. Boston: Little, Brown.

Gay, J. ([1728] 1986) *The Beggars Opera*. Harmondsworth: Penguin.

Gelsthorpe, L. and **McWilliam, W.** (eds), (1993) *Minority Ethnic Groups and the Criminal Justice System*. Cambridge: Cambridge University Institute of Criminology.

Gibson, D. B. (1996) „Introduction", in **W. E. B. Du Bois**, *The Souls of Black Folk*. Harmondsworth: Penguin.

Giddens, A. (1976) *The New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson.

Gilmore, M. (1985) *American Romanticism and the Marketplace*. Chicago: University of Chicago Press.

Gilroy, P. (1993) *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. London: Verso.

Girard, R. (1972) *La Violence et le sacré*. Paris: Bernard Grasset.

Girard, R. (1982) *Le Bouc émissaire*. Paris: Bernard Grasset.

Girard, R. (2001) *Celui par qui le scandale arrive*. Paris: Desclée de Brouwer.

Goldman, H. (1988) *Max Weber and Thomas Mann: Calling and the Shaping of the Self*. Berkeley: University of California Press.

Goldman, H. (1992) *Politics, Death, and the Devil: Self and Power in Max Weber and Thomas Mann*. Berkeley: University of California Press.

Goldstein, P. J. (1985) „The Drugs-Violence Nexus: A Tripartite Conceptual Framework", *Journal of Drug Issues*, 15: 493–506.

Goldstein, P. J. (1986) „Homicide Related to Drug Traffic", *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 62: 509–516.

Gordon, D. R. (1994) *The Return of the Dangerous Classes*. New York: W. W. Norton.

Gottfredson, M. and **Hirschi, T.** (1990) *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Green, G. (1993) *Occupational Crime*. Chicago, IL: Nelson-Hall.

Hagen, E. (1980) *The Economics of Development*. Homewood, IL: Irwin-Dorsey.

Hall, S., Critcher, C., Clarke, C., Jefferson,T., and **Roberts, B.** (1978) *Policing the Crisis*. London: Macmillan.

Hamburger, M. (1996) „Thomas Mann. Un sens de comique", *Magazine Littéraire*, 346: 44–45.

Hamm, M. (ed.) (1994) *Hate Crimes: International Perspective on Causes and Control*. Cincinnati: Anderson.

Harnishmacher, R. and **Kelly, R.** (1998) „The Neo-Nazi and Skinheads of Germany: Purveyors of Hate", in **R. Kelly** and **J. Maghan** (eds), *Hate Crime: The Global Politics of Polarization*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Hay, D. (1975) „Property, Authority and the Criminal Law", in **D. Hay, P. Linebaugh, J. G. Rule, E. P. Thompson** and **C. Winslow**, *Albion's Fatal Tree*. Harmondsworth: Penguin.

Heidensohn, F. (1985) *Women and Crime*. London: Macmillan.

Heidensohn, F. (1994) „Gender and Crime", in **M. Maguire, R. Morgan** and **R. Reiner** (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press.

Heilbrun, C. G. (1994) *La madre di Amleto e le altre*. Milan: La Tartaruga.

Heilbut, A. (1995) *Thomas Mann: Eros and Literature*. London: Papermac.

Heyman, J. and **Smart, A.** (1999) „States and Illegal Practices: An Overview", in **J. Heyman** (ed.), *States and Illegal Practices*. Oxford: Berg.

Highsmith, P. (1980) *Little Tales of Misogyny*. Harmondsworth: Penguin.

Holden, G. (1972) „Introduction", in **É. Zola**, *Nona*. Harmondsworth: Penguin.

Hood, R. (1992) *Race and* Sentencing. Oxford: Clarendon Press.

Hudson, B. (1993) „Penal Policy and Racial Justice", in **L. Gelsthorpe** and **W. Mc William** (eds), *Minority Ethnic Groups and the Criminal Justice System*. Cambridge: Cambridge University Institute of Criminology.

Hughes, P. (1977) *Behind the Wall of Respect. Community Experiments in Heroin Addiction Control*. Chicago: University of Chicago Press.

Hughes, P., Crawford, N., Barker, N, Shumann, S. and **Jaffe, J.** (1971) „The Social Structure of a Heroin Copping Community", *American Journal of Psychiatry*, 128: 43–50.

Hugo, V. (1969) *Oeuvres complètes*. Paris: Le Club Français du Livre.

Hugo, V. ([1862] 1982) *Les Misérables*. Harmondsworth: Penguin.

Hugo, V. ([1847] 1992) „The Condemned Cells at La Roquette", in *The Last Day of a Condemned Man and Other Prison Writings*. Oxford: Oxford University Press.

Huntington, S. (1968) *Modernization and Corruption*. New Haven: Yale University Press.

Hutchings, P. J. (2001) *The Criminal Spectre in Law, Literature and Aesthetics: Incriminating Subjects*. New York: Routledge.

Jefferson, T. (1993) „The Racism of Criminalisation: Policing and the Reproduction of the Criminal Other", in **L. Gelsthorpe** and **W. McWilliam** (eds), *Minority Ethnic Groups and the Criminal Justice System*. Cambridge: Cambridge University Institute of Criminology.

Jenness, V. and **K. Broad** (1997) *Hate Crime: New Social Movements and the Politics of Violence*. New York: Aldine De Gruyter.

Joas, H. (1996) *The Creativity of Action*. Cambridge: Polity.

Kafka, F. (1973) *In the Penal Settlement*. London: Abacus.

Kahn, J. F. (2001) *Victor Hugo un révolutionnaire*. Paris: Fayard.

Kant, I. (1948) *Groundwork of the Metaphysic of Morals*. London: Hutchinson.

Kefauver Committee (1991) *Report on Organized Crime*. New York: Didier.

Kelly, R. and **Maghan, J.** (eds) (1998) *Hate Crime: The Global Politics of Polarization*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Kerenyi, C. (1958) *The Gods of the Greeks*. Harmondsworth: Penguin.

Kerr, C., Dunlop, J. T., Harbison, F. H. and Myers, C. A. (1964) *Industrialization and Industrial Man*. New York: Oxford University Press.

Knox, S. L. (1998) *Murder: A Tale of Modern American Life*. Durham, NC and London: Duke University Press.

Kundnani, A. (2001) „From Oldham to Bradford: The Violence of the Violated", *Race & Class*, 43: 105– 110.

Lara, M. P. (2000) „Narrating Evil", *Soundings*, 16: 122–130.

Lawrence, D. H. (1923) *Studies in Classic American Literature*. New York: Thomas Seltzer.

Legambiente (2000) *Rapporto sulle ecomafie*. Rome: Legambiente.

Leverenz, D. (1989) *Manhood and the American Renaissance*. Ithaca: Cornell University Press.

Levi, P. (1980) *The Drowned and the Saved*. London: Abacus.

Levin, J. and **McDevitt, J.** (1993) *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Plenum Press.

Lewis, R. W. B. (1955) *The American Adam: Innocence, Tragedy and Tradition in Nineteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press.

Lilienfeld, J. and **Oxford, J.** (eds) (1999) *The Languages of Addiction*. London: Macmillan.

Lombroso, C. (1876) *L'uomo delinquente*. Turin: Bocca.

Lombroso, C. (1894) *Gli anarchici*. Turin: Bocca.

Lombroso, C. and **Ferrero, G.** (1893) *La donna delinquente: la prostituta e la donna normale*. Turin: Roux.

London, J. ([1913] 1998) *John Barleycorn: 'Alcoholic Memoirs'*. Oxford: Oxford University Press.

Loughrey, B. and **Treadwell, T. O.** (1986) „Introduction", in **J. Gay**, *The Beggar's Opera*. Harmondsworth: Penguin.

Lukács, G. (1964) *Essays on Thomas Mann*. London: Merlin Press.

Lukács, G. (1989) *Studies in European Realism*. London: Merlin Press.

McClelland, D.C. (1961) *The Achieving Society*. Princeton, NJ: Van Nostrand.

McCrudden, C., Smith, D. J. and **Brown, C.** (1991) *Racial Justice at Work*. London: Policy Studies Institute.

McIntosh, M. (1979) *The Organisation of Crime*. London: Macmillan.

Magarshack, D. (1971) „Introduction", in **R. Dostoevsky**, *The Devils*. Harmondsworth: Penguin.

Mann, T. ([1954] 1997) *Confessions of Felix Krull, Confidence Man*. London: Minerva.

Manzoni, A. ([1842] 1964) *The Column of Infamy*. Oxford: Oxford University Press.

March, J. G. (1990) „The Technology of Foolishness", in **D. S. Pugh** (ed.), *Organization Theory: Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin.

Marx, L. (1964) *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford: Oxford University Press.

Mathiesen, T. (1990) *Prison on Trial*. London: Sage.

Matthiessen, F. O. (1941) *American Renaissance: Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman*. New York: Oxford University Press.

Mayhew, H. and **Binney, J.** (1862) *The Criminal Prisons of London*. London: Charles Griffin.

Melville, H. ([1851] 1998) *Moby Dick*. Oxford: Oxford University Press.

Mereu, I. (1979) *Storia dell'intolleranza in Europa. Sospettare e punire*. Milan: Mondadori.

Merton, R. (1968) *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.

Méry, J. and **Du Locle, C.** (1978) *Don Carlos* (music by Giuseppe Verdi). Milan: Ricordi.

Meyer, H. (1973) „Introduzione", in **B. Brecht**, *Teatro*. Turin: Einaudi.

Michelet, J. (1981) *Histoire de la révolution française*. Paris: Nouvelle Librarie de France.

Miller, G. (1996) *Search and Destroy: African-American Males in the Criminal Justice System*. Cambridge: Cambridge University Press.

Millet, K. (1971) *Prostitution: A Quartet for Female Voices*. New York: Basic Books.

Mills, C. W. (1956) *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.

Milner, M. (2000) *L'imaginaire des drogues. De Thomas De Quincey à Henri Michaux*. Paris: Gallimard.

Mirbeau, O. ([1898] 1995) *Torture Garden*. Sawtry: Dedalus.

Montaigne, M. de (1958) „On Cruelty", in *Essays*. Harmondsworth: Penguin.

Moore, L. (1997) *The Thieves'Opera: The Remarkable Lives and Deaths of Jonathan Wild, Thief-Taker, and Jack Sheppard, House-Breaker*. Harmondsworth: Penguin.

Moore, L. (2000) *Con Men and Cutpurses: Scenes from the Hogarthian Underworld*. London: Allen Lane.

Moretti, F. (1996) *Modern Epic: The World System from Goethe to García Márquez*. London: Verso.

Mulhern, F. (2000) *Culture/Metaculture*. London: Routledge.

Mumford, L. (1929) *Herman Melville*. London: Jonathan Cape.

Munt, S. R. (1994) *Murder by the Book? Feminism and the Crime Novel*. London: Routledge.

Muraro, L. (1984) „Le ragioni che una donna può avere di odiare la sua simile", in **P. Highsmith**, *Piccoli racconti di misoginia*. Milan: La Tartaruga.

Murray, H. (1951) „In Nomine Diaboli", *New England Quarterly*, 24: 435–452.

Naffine, N. (1997) *Feminism and Criminology*. Cambridge: Polity Press.

Nietzsche, F. (1956) *The Genealogy of Morals*. New York: Random House.

Norrie, A. (2000) *Punishment, Responsibility, and Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Olson, C. (1947) *Call Me Ishmael: A Study of Melville*. London: Jonathan Cape.

Oz, A. (2000) *The Story Begins: Essays on Literature*. London: Vintage.

Ozick, C. (1996) „Introduction", in **M. Twain**, *The Man that Corrupted Hadleyburg and Other Stories*. New York: Oxford University Press.

Pareto, V. (1966) *Sociological Writings*. London: Pall Mall Press.

Parsons, T. (1982) *On Institutions and Social Evolution*. Chicago: University of Chicago Press.

Pascal, B. (1983) *Pensées*. London: Grant & Cutler.

Passas, N. (1990) „Anomie and Corporate Deviance", *Contemporary Crises*, 14: 157–178.

Paz, O. (1990) *Alternating Current*. New York: Arcade.

Pearce, F. (1976) *Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance*. London: Pluto.

Pearce, F. and **Tombs, S.** (1998) *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Aldershot: Dartmouth.

Pearson, G. (1987) „Social Deprivation, Unemployment and Patterns of Heroin Use", in **N. Dorn** and **N. South** (eds), *A Land Fit for Heroin?* London: Macmillan.

Perrot, M. (ed.) (1980) *L'impossible prison*. Paris: Seuil.

Perrot, M. (2001) *Les ombres de l'histoire. Crime et châtiment au XIX siècle*. Paris: Flammarion.

Perrow, C. (1961) „The Analysis of Goals in Complex Organizations", *American Sociological* Review, 26: 854–865.

Perry, B. (2001) *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge.

Petit, J. (ed.) (1984) *La prison, le bagne et l'histoire*. Geneva: Librairie des Méridiens.

Petit, J., Castan, N., Faugeron, C., Pierre, M. and **Zysberg, A.** (1991) *Histoire des galères, bagnes et prisons: XIII–XX sièdes*. Toulouse: Privat.

Phoenix, J. (1999) *Making Sense of Prostitution*. London: Macmillan.

Pirandello, L. (1922) *Enrico IV*. Florence: Bemporad.

Plant, S. (1999) *Writing on Drugs*. London: Faber & Faber.

Poe, E. A. (1980a) *The Unknown Poe*. San Francisco: City Lights.

Poe, E. A. (1980b) *Selected Tales*. Oxford: Oxford University Press.

Preble, E. and **Casey, J.** (1969) „Taking Care of Business: The Heroin User's Life in the Street", *The International Journal of the Addictions*, 4: 1–24.

Putnam, S. (1952) „Translator's Introduction", in **M. Cervantes**, *Three Exemplary Novels*. London: Cassell.

Rawson, C. (2001) *God, Gulliver, and Genocide: Barbarism and the European Imagination, 1492–1945*. Oxford: Oxford University Press.

Reiner, R. (1993) „Race, Crime and Justice: Models of Interpretation", in **L. Gelsthorpe** and **W. McWilliam** (eds), *Minority Ethnic Groups and the Criminal Justice System*. Cambridge: Cambridge University Institute of Criminology.

Resta, E. (1992) *La certezza e la speranza. Saaqio su diritto e violenza*. Rome and Bari: Laterza.

Reynolds, D. (1992) „Its Wood Could Only Be American: Moby Dick and Antebellum Popular Culture", in **B. Higgins** and **H. Parker** (eds), *Critical Essays on Herman Melville's Moby Dick*. New York: G. K. Hall.

Rimbaud, A. ([1873] 1965:) „Une saison en enfer", in *Oeuvres*. Paris: Baudouin.

Robb, G. (1997) *Victor Hugo*. London: Picador.

Roebuck, J. and **S. C. Weeber** (1978) *Political Crime in the United States: Analysing Crime by and against Government*. New York: Praeger.

Rose-Ackerman, S. (1999) *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ross, J. I. (ed.) (1995) *Controlling State Crime*. New York: Garland.

Ross, J. I. (ed.) (2000) *Varieties of State Crime and Its Control*. New York: Criminal Justice Press.

Ruggiero, V. (1991) „The Disrespect of Prison", paper delivered at Respect in Prison, Lincoln, 11–14 July.

Ruggiero, V. (1992) „Realist Criminology: A Critique", in **J. Young** and **R. Matthews** (eds), *Rethinking Criminology: The Realist Debate*. London: Sage.

Ruggiero, V. (1993) „The Camorra: 'Clean' Capital and Organised Crime", in **F. Pearce** and **M. Woodiwiss** (eds), *Global Crime Connections*. London: Macmillan.

Ruggiero, V. (1996) *Organised and Corporate Crime in Europe: Offers that Can't Be Refused*. Aldershot: Dartmouth.

Ruggiero, V. (2000a) *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*. Oxford: Oxford University Press.

Ruggiero, V. (2000b) „Daniel Defoe and Business Crime", in *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*. Oxford: Oxford University Press.

Ruggiero, V. (2000c) „Corruption as Resentment", in *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*. Oxford: Oxford University Press.

Ruggiero, V. (2001) *Movements in the City: Conflict in the European Metropolis*. New York: Prentice Hall.

Ruggiero, V. (2002) „Fuzzy Criminal Actors", in **V. Ruggiero** (ed.), *Is White Collar Crime Organised Crime?*, special issue of *Crime, Law and Social Change*, 37: 177–190.

Ruggiero, V. and **N. South** (1995) *Eurodrugs: Drug Use, Markets and Trafficking in Europe*. London: UCL Press.

Rusche, G. and **Kirchheimer, O.** (1968) *Punishment and Social Structure*. New York: Russel & Russel.

Salt, H. (1892) „Marquesan Melville", *Gentleman's Magazine*, 272: 252–254.

Scarman, Lord (1981) *The Brixton Disorders 10–12 April*. London: HMSO.

Scheerer, S. (1986) „Towards Abolitionism", *Contemporary Crises*, 10: 5–20.

Schelling, T. C. (1967) „Economic Analysis of Organized Crime", in The President's Commission on Law Enforcement and the Administration of Justice, *Task Force Report: Organized Crime*. Washington, DC: Government Printing Office.

Sciascia, L. (1985) „Introduzione", in **A. Manzoni**, *Storia della colonna infame*. Milan: Bompiani.

Scott, J. (1969) „Corruption, Machine Politics and Social Change", *American Political Science Review*, 63: 1142–1159.

Search, P. (ed.) (1957) *Great True Crime Stories*. London: Arco.

Selby, N. (ed.) (1998) *Herman Melville: Moby Dick*. Cambridge: Icon Books.

Sellin, T. (1938) *Culture Conflict and Crime*. New York: Social Science Research Council.

Shaw, C. (1930) *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press.

Sivanandan, A. (2001) „Poverty is the New Black", *Race & Class*, 43(2): 1–6.

Slapper, G. and **Tombs, S.** (1999) *Corporate Crime*. Harlow: Longman.

Smart, C. (1977) *Women, Crime and Criminology*. London: Routledge & Kegan Paul.

Smart, C. (1989) *Feminism and the Power of Law*. London: Routledge.

Smith, D. J. (1994) „Race, Crime, and Criminal Justice", in **M. Maguire, R. Morgan** and **R. Reiner** (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press.

South, N. (ed.) (1995) *Drugs, Crime and Criminal Justice*, Vol. II. Aldershot: Dartmouth.

South, N. and **P. Beirne** (eds) (1998) „For a Green Criminology", special issue of *Theoretical Criminology*, 2: 147–285.

Stableford, R. (1995) „Introduction", in **O. Mirbeau**, *Torture Garden*. Sawtry: Dedalus.

Stanko, E. (1993) *Men and Crime*. Buckingham: Open University Press.

Stark, R. (1987) „Deviant Places: A Theory of the Ecology of Crime", *Criminology*, 25: 893–909.

Stendhal (1932) *La Chartreuse de Parme*. Paris: Seuil.

Stigler, G. (1970) „The Optimum Enforcement of Law", *Journal of Political* Economy, 78(3): 526–536.

Sue, E. (1989) *Les mystères de Paris*. Paris: Laffont.

Sutherland, E. (1939) *Principles of Criminology*. Chicago: Lippincott.

Sutherland, E. (1983) *White Collar Crime: The Uncut Version*. New Haven: Yale University Press.

Sutherland, J. (1998) „Introduction", in **J. London** ([1913] 1998) *John Barleycorn: 'Alcoholic Memoirs'*. Oxford: Oxford University Press.

Sutherland, J. (2001) „The Narrator as Witness", *Times Literary Supplement*, 23 February.

Sutter, A. (1966) „The World of the Righteous Dope-Fiend", *Issues in Criminology*, 2: 177–222.

Sykes, G. M. (1998) *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.

Sykes, A. and **Matza, D.** (1957) „Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency", *American Sociological Review*, 22: 664–673.

Tanner, T. (1988) „Introduction", in **H. Melville**, *Moby Dick*. Oxford: Oxford University Press.

Tatum, B. (1996) „The Colonial Model as a Theoretical Explanation of Crime and Delinquency", in **A. T. Sutton** (ed.), *African-American Perspectives on Crime Causation, Criminal Justice Administration, and Crime Prevention*. Boston: Butterworth-Heinemann.

Thrasher, F. (1927) *The Gang*. Chicago: University of Chicago Press.

Tonry, M. (1995) *Malign Neglect: Race, Crime, and Punishment in America*. New York: Oxford University Press.

Turk, A. T. (1982) *Political Criminality: The Defiance and Defence of Authority*. London: Sage.

Twain, M. ([1901] 1993) *The Man that Corrupted Hadleyburg*, in *Short Stories*. Harmondsworth: Penguin.

Twain, M. (1996a) „My First Lie, and How I Got Out of It", in *The Man that Corrupted Hadleyburg and Other Stories*. New York: Oxford University Press.

Twain, M. (1996b) „Concerning the Jews", in *The Man that Corrupted Hadleyburg and Other Stories*. New York: Oxford University Press.

Vergès, J. (1988) *Beauté du crime*. Paris: Plon.

Verri, P. ([1777] 1988) *Osservazioni sulla tortura*. Milan: Rizzoli.

Vold, G. B., Bernard, T. J. and **Snipes, J. B.** (1998) *Theoretical Criminology*, 4th edn. New York: Oxford University Press.

Wassenaar, I. (2001) „Can the Ideals of 1905 be Made to Live in 2001?", *Times Literary Supplement*, 23 February: 19.

Weber, M. (1947) *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Free Press.

Weber, M. (1948) „The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism", in **H. H. Gerth** and **C. W. Mills** (eds), *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge.

Whyte, F. W. (1943) *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Wilde, O. (1974) *Salomé*, in *Plays*. Harmondsworth: Penguin.

Williams, R. (1976) *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fonta.

Wilson, J. Q. (1990) „Corruption: The Shame of the State", in **A. Heidenheirn, M. Johnson** and **V. Levine** (eds), *Political Corruption: A Handbook*. New Brunwick: Transactions.

Witte, R. (1996) *Racist Violence and the State*. London: Longman.

Wolf, C. (2001) „Je n'écris que sur ce qui m'inquiète", *Magazine Litteraire* 395, February: 98–103.

Woollen, G. (1992) „Introduction", in **V. Hugo**, *The Last Day of a Condemned Man and Other Prison Writings*. Oxford: Oxford University Press.

Wright, R. (1945) „Introduction", in **St. C. Drake** and **H. R. Cayton**, *Black Metropolis: A Study of Negro Life in a Northern City*. Chicago: University of Chicago Press.

Wright, R. (1981) *Native Son*. Harmondsworth: Penguin.

Yehoshua, A. B. (2000) *Il potere terribile di una piccola colpa. Etica e letteratura*. Turin: Einaudi.

Young, A. (1996) *Imagining Crime: Textual Outlaws and Criminal Conversations*. London: Sage.

Yourcenar, M. (1978) *Sous benefice d'inventaire*. Paris: Seuil.

Zedner, L. (1991) *Women, Crime and Custody in Victorian England*. Oxford: Oxford University Press.

Zola, É. ([1880] 1972) *Nana*. Harmondsworth: Penguin.

Rodyklė

Ruggiero, V.

Ru 56 Nusikaltimas literatūroje. Grožinės literatūros ir deviacijų sociologija / Vincenzo Ruggiero.– Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005.– 232 p.
Bibliografija: p. 210–224
Dalyk. r-klė: p. 225–231.

ISBN 9986-850-55-X

Šioje knygoje nagrinėjamos nusikaltimų ir jų kontrolės problemos, atsiveriančios keliolikoje klasikinės literatūros kūrinių. Tai ne tik literatūros kritika, bet ir sociologinė analizė. Knyga siūlo savitą ir apmąstymams provokuojančią apžvalgą, kuri tikrai sudomins sociologus ir kriminologus, kultūrologus bei literatūrologus.

UDK 820/89.09

Vincenzo Ruggiero
NUSIKALTIMAS LITERATŪROJE.
Grožinės literatūros ir deviacijų sociologija

Vertė Irena Jomantienė, Daina Valentinavičienė
Redaktorius Vytautas Petras Venclovas
Viršelis Ritos Penkauskienės
Maketavo Saulė Ališauskienė

2005 11 30. 11 leidyb. aps. l., 14,5 sp. l.
Tiražas 1000 egz. Užsakymas Nr. 5278
Išleido UAB „Poligrafija ir informatika“,
Tel./faksas 8-37 365595, el. paštas: poligraf@parabole.lt
Iš užsakovo pateiktų pozityvų spaudė
R. Ščerbinsko spaustuvė „Mažoji poligrafija“, A. Smetonos al. 35, Kaunas

Šioje knygoje nagrinėjamos
nusikaltimų ir jų kontrolės problemos,
atsiveriančios keliolikoje klasikinių literatūros kūrinių.
Tai ne tik literatūros kritika, bet ir sociologinė analizė.
Išsamus Vincenzo RUGGIERO darbas apima keleto autorių kūrinius –
tarp jų Hugo, Dostojevskio, Camus, Cervanteso, Manno bei Zola –
ir gvildena tokias temas, kaip organizuotas nusikalstamumas,
nusikaltimų ir narkotikų ryšys, politinė ir administracinė korupcija,
deviacijos samprata bei baudžiamosios justicijos procesas.
Lengvai suprantama daugeliui skaitytojų,
ši knyga siūlo savitą ir apmąstymams provokuojančią apžvalgą,
kuri tikrai sudomins sociologus ir kriminologus,
kultūrologus bei literatūrologus.

•

Vincenzo RUGGIERO
yra Midlsekso universiteto Londone
sociologijos profesorius. Be to, jis dirba Jungtinių Tautų patarėju,
konsultuojančiu daugeliu klausimų, tarp jų –
politinės korupcijos bei organizuoto nusikalstamumo.
Žinomiausios jo knygos –
Movements in the City: Conflicts in the European Metropolis
(„Sąjūdžiai mieste: Europos metropolių vidaus konfliktai")
ir *Crime and Markets* („Nusikaltimai ir rinkos").

Atviros Lietuvos Knyga

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos,
remiamos Atviros Lietuvos fondo.
Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais
humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais.

Šios knygos leidimą ALF remia
kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ISBN 9986-850-55-X
ISSN 1392-1673

Rekomenduojama kaina 22,30 Lt